

Syntyvyyden toipuminen ja pitenevä elinikä

Linjauksia 2020-luvun väestöpolitiikalle

Anna Rotkirch

VALTIONEUVOSTON KANSLIAN JULKAISUJA 2021:2

vnk.fi

VALTIONEUVOSTON KANSLIA
STATSRÅDETS KANSLI

Valtioneuvoston kanslian julkaisuja 2021:2

Syntyvyyden toipuminen ja pitenevä elinikä

Linjauksia 2020-luvun väestöpolitiikalle

Anna Rotkirch

Valtioneuvoston kanslia Helsinki 2021

Julkaisujen jakelu

Distribution av publikationer

**Valtioneuvoston
julkaisuarkisto Valto**

Publikations-
arkivet Valto

julkaisut.valtioneuvosto.fi

Julkaisumyynti

Beställningar av publikationer

**Valtioneuvoston
verkkokirjakauppa**

Statsrådets
nätbokhandel

vnjulkaisumyynti.fi

Valtioneuvoston kanslia

© 2021 tekijät ja valtioneuvoston kanslia

ISBN pdf: 978-952-383-073-8

ISSN pdf: 2490-1164

Taitto: Valtioneuvoston hallintoyksikkö, Julkaisutuotanto

Helsinki 2021

Syntyvyyden toipuminen ja pitenevä elinikä Linjauksia 2020-luvun väestöpolitiikalle

Valtioneuvoston kanslian julkaisuja 2021:2

Julkaisija Valtioneuvoston kanslia

Tekijä/t Anna Rotkirch

Kieli suomi

Sivumäärä 177

Tiivistelmä

Syntyvyys aleni neljänneksellä Suomessa 2010-luvulla ja väestörakenteemme kuuluu maailman ikääntyneimpiin. Selvitys tarkastelee tilanteeseen johtaneita syitä ja esittää linjauksia kestävästä väestönkehityksen turvaamiseksi.

Syntyvyyden voimakas aleneminen heikentää julkisen talouden rahoituspohjaa ja kasvattaa sosiaalista eriarvoisuutta. Suomen väestönkehitys erkaantui 2010-luvulla muiden Pohjoismaiden kehityksestä, joskin covid-19-pandemia on saattanut parantaa väestöpoliittista liikkumavaraamme. Ilman maahanmuuttoa Suomen väestö vähenee.

Koettu epävarmuus on tärkein syy siihen, että ihmiset eivät saa toivomaansa määrää lapsia. Syntyvyyden kehitykseen voi vaikuttaa perhemyönteisyydellä. Lapsia – totta kai on ihmisten toiveita tukeva politiikkalinjaus: jokainen lapsi on tervetullut ja jokaiseen panostetaan.

Pitenevä elinikä on etuoikeus. Myöhäiskeskus-iässä eli noin 65–74-vuotiaiden ikäryhmässä on nykyään varsin toimintakykyisiä ihmisiä. Työllisyyspolitiikassa tai jatkuvassa oppimisessa ei ole syytä asettaa ylärajaksi 65 ikävuotta. Silti vanhusväestön palvelutarve moninkertaistuu lähitulevaisuudessa.

Moderni väestöpolitiikka edistää hyvinvointia ja tasapainoista väestönkehitystä tukemalla inhimillisiä voimavaroja läpi elämänkulun ja asettamalla tavoitteita väestön uusiutumiseksi, syntyvyydelle ja muuttoliikkeelle. Yksinomaan maahanmuuton tai syntyvyyden kasvu, koulutustason ja tuottavuuden nousu tai terveempi ikääntyminen eivät riitä kohtaamaan haasteita, vaan kaikkia näitä osatekijöitä tarvitaan.

Asiasanat väestö, politiikka, syntyvyys, ikääntyminen, väestöennusteet

ISBN PDF 978-952-383-073-8

ISSN PDF 2490-1164

Julkaisun osoite <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-073-8>

Ökande fruktsamhet och längre livslängd Riktlinjer för befolkningspolitiken på 2020-talet

Statsrådets kanslis publikationer 2021:2

Utgivare Statsrådets kansli

Författare Anna Rotkirch

Språk finska

Sidantal

177

Referat

Fruksamheten i Finland sjönk med en fjärdedel på 2010-talet, och vårt lands befolkningsstruktur är bland de äldsta i världen. I denna utredning granskas orsakerna till denna utveckling och redogörs för riktlinjer för att trygga en hållbar befolkningsutveckling.

En kraftigt sjunkande fruktsamhet försvagar finansieringsbasen för de offentliga finanserna och ökar den sociala ojämlikheten. Befolkningsutvecklingen i Finland började gå åt annat håll än utvecklingen i de övriga nordiska länderna på 2010-talet. Covid-19-pandemin kan dock eventuellt ha förbättrat handlingsutrymmet för befolkningspolitiken. Befolkningen i Finland minskar utan invandring.

Upplevd osäkerhet är den viktigaste orsaken till att människor inte får så många barn de önskar. Barnafödande går att påverka med en mer familjevänlig inställning. Barn – javisst är en riktlinje som stöder människors önskemål: varje barn är välkommet och samhället satsar på var och en av dem.

En längre livslängd är ett privilegium. Personer i sena medelåldern, det vill säga i åldern kring 65–74 år, har numera ofta god funktionsförmåga. Det finns inget skäl att sätta 65 år som övre gräns för arbetspolitik eller livslång inläring. Trots detta kommer den äldre befolkningens servicebehov att bli mångdubbelt större inom den närmaste framtiden.

En modern befolkningspolitik främjar välfärd och en balanserad befolkningsutveckling genom att stödja mänskliga resurser i livets alla skeden och genom att sätta upp mål i fråga om befolkningens förnyelse, nativiteten och migrationen. Enbart ökad invandring, en högre fruktsamhet, en högre utbildningsnivå, ökad produktivitet eller ett hälsosamt åldrande räcker inte till för att hantera utmaningarna, utan alla dessa faktorer behövs.

Nyckelord befolkning, politik, fruktsamhet, åldrande, befolkningsprognoser

ISBN PDF 978-952-383-073-8

ISSN PDF

2490-1164

URN-adress <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-073-8>

Recovery of the birth rate and longer life expectancy Guidelines for population policy in the 2020s

Publications of the Prime Minister's Office 2021:2

Publisher	Prime Minister's Office		
Authors	Anna Rotkirch		
Language	Finnish	Pages	177

Abstract

Birth rates fell by a quarter in Finland in the 2010s, and the country's population structure is among the oldest in the world. This report examines the reasons for the situation and presents guidelines for securing sustainable demographic development.

The sharp decline in the birth rate weakens the financial base of general government finances and increases social inequality. In the 2010s, Finland's demographic development diverged from that of the other Nordic countries, although the COVID-19 pandemic may have improved the country's room for population policy maneuvering. Finland's population will shrink without immigration.

Perceived uncertainty is the main reason why people fail to achieve their desired family size. Family-friendly policies and initiatives can influence the birth rate. Children — of course, is a policy that supports people's aspirations: every child is welcome and there is investment in everyone.

Longer life is a privilege. Late middle-aged people around 65–74 years of age are increasingly healthy. There is no need to set 65 years as the upper limit for employment policies and life-long learning. Even so, the elderly population's need for services will increase many times over in the near future.

Modern population policy promotes wellbeing and balanced demographic development by supporting human resources throughout the course of life as well as the setting of targets for population growth, birth rates and migration. Growth in immigration or birth rates, increased levels of education and productivity and healthier ageing are not enough to meet the challenges, but all of these elements are needed.

Keywords	population, politics, fertility, ageing, population projections		
ISBN PDF	978-952-383-073-8	ISSN PDF	2490-1164
URN address	http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-073-8		

Sisältö

Lukijalle	11
1 Väestöpolitiikka 2020-luvulla	16
1.1 Väestön ikääntyminen muiden megatrendien rinnalla.....	16
1.1.1 Ensimmäinen, toinen ja kolmas väestötransitio	18
1.1.2 Väheneekö väestö 2020-luvulla?.....	19
1.1.3 Myöhäiskeskä-ikä uutena elämänvaiheena	23
1.2 Miltä näyttää moderni väestöpolitiikka?.....	25
1.2.1 Inhimilliset voimavarat väestöpoliittisena tavoitteena	26
1.2.2 Proaktiivinen ja tavoitteellinen väestöpolitiikka	27
1.2.3 Kuka kuuluu väestöön? "Suljetun" ja "avoimen" väestön käsitteet	29
2 Väestörakenteen muutos 2020–2100	32
2.1 Maailma on siirtymässä kahden lapsen malliin	32
2.1.1 Milloin globaali väestönkasvu taittuu?	37
2.2 Euroopan väestönkehityksestä	43
2.2.1 Väestöskenaarioita Euroopan unionille.....	49
2.2.2 EU:n väestöpoliittiset avaukset 2020–2021	50
2.3 Suomen väestönkehitys 2000-luvulla	56
2.3.1 Suomen väestönkehitys pohjoismaisessa viitekehityksessä	57
2.3.2 Elinajanodotteen ja pitkäikäisyyden kasvu jatkuu	61
2.3.3 Kansainvälinen ja maan sisäinen muuttoliike	65
2.3.4 Suomen syntyvyyden lasku 2010-luvulla	70
3 Syntyvyyden kehitys Suomessa 2000-luvulla	72
3.1 2010-luvun uusi lastensaantimaisema.....	73
3.1.1 1950–60-lukujen ja 2010-luvun laskut syntyvytydessä	74
3.1.2 Perheellistymisen siirtyminen ja heikentyminen	76
3.1.3 Ennustettu kokonaishedelmällisyys ja kohorttishedelmällisyys.....	84
3.1.4 Sosioekonomiset erot syntyvytydessä ja lapsiluvuissa.....	86
3.2 Lastensaantia koskevat toiveet ja esteet.....	91
3.2.1 Neljä viitekehystä syntyvyyden laskun selittämiseksi.....	92
3.2.2 Suomalaisten lapsilukutoiveet ja aikomukset.....	96
3.2.3 Koettu epävarmuus ja elämäntyyli lastensaannin lykkäämisen tai siitä luopumisen syinä.....	100
3.2.4 Covid-19-pandemian vaikutuksista syntyvyyteen.....	103

3.3	Miten perheellistymistä ja lastensaantia voi tukea?	106
3.3.1	Pronatalistinen perhepolitiikka: muiden maiden kokemuksia ja ehdotuksia Suomelle	108
3.3.2	Perhelupaukset ja eri tiet vanhemmuuden, opiskelun ja työn yhdistämiseen	111
3.3.3	Luottamuksen ja lähiyhteisön merkitys: alueiden liikkumavara	113
3.3.4	Hedelmällisyystietoisuus ja lisääntymisterveys	115
3.3.5	Lapsettomuushoitojen merkityksestä	117
4	Väestönmuutoksen vaikutukset hyvinvointivaltion rahoitus pohjaan ja palvelutarpeeseen	121
4.1	Ikääntyvän väestörakenteen taloudellisista vaikutuksista	121
4.1.1	Vanhushuoltosuhteen kehityksestä eri syntyvyyskenaariolla	124
4.1.2	Ikäsidonnaisten menojen kehityksestä tulevaisuudessa	127
4.1.3	Arvioita eläke- ja sote-menojen kehityksestä	129
4.1.4	Vanhuusiän menokehitykseen vaikuttavat tekijät	132
4.1.5	Tuottavuuspainotettu työvoiman huoltosuhte eri koulutus- ja syntyvyyskenaariolla	135
4.1.6	65–74-vuotiaiden työllisyyden kehitys ja taloudellinen vanhushuoltosuhte	140
4.2	Ikääntyvän väestörakenteen sosiaalisista seurauksista	143
4.2.1	Sukupolvien välinen poliittinen ja taloudellinen solidaarisuus	144
4.2.2	Sosiaalisten verkostojen eriarvoistuminen	147
4.2.3	Psyykinen hyvinvointi elämänsäkaressa	149
4.2.4	Pitkäikäisyyden ja sairastavuuden yhteisvaikutuksen haaste	151
4.2.5	Väestön vähenemisen ja monipaikkaisuuden politiikka: ulkoa sisään?	155
5	Väestöpoliittisia linjauksia	157
5.1	Ihmislähtöinen ja tietopohjainen väestöpolitiikka	158
5.1.1	Perhe- ja väestötieto käyttöön	159
5.2	Lapsia – totta kai	160
5.2.1	Syntyvyyden ja perheystävällisyyden tukeminen	162
5.3	Inhimillisten voimavarojen politiikka	164
5.3.1	Elinikäinen oppiminen ja myöhäiskeskii-än työllisyys	164
5.3.2	Tavoitteellinen ”avointen väestöjen” muuttopolitiikka	165
5.4	Arvokas ja turvallinen vanhuus	166

Laatikat

Laatikko A.	EU:n väestöpoliittisia aloitteita ja ohjelmia 2020–2021	51
Laatikko B.	EU-komission väestöraportin haasteet ja päätelmät	53
Laatikko C.	Neljä yleistä viitekehystä syntyvyyden laskun selittämiseksi: talous, tasa-arvo, kilpailu ja sosiaalinen tuki	92
Laatikko D.	Huoltosuhteen ja vanhushuoltosuhteen eri indikaattoreita	123
Laatikko E.	Väestöpoliittisia linjauksia 2020-luvulle	157

Kartat

Kartta 1. Maailma on siirtymässä kahden lapsen malliin. Milloin eri maiden syntyvyys alittanut tai ennustetaan alittavan väestön uusiutumistason.....	35
Kartta 2. Väestötiheys Euroopassa viiden neliökilometrin tarkkuudella.	44
Kartta 3. Väkiluvun muutos Euroopassa 2011–2019.....	45
Kartta 4. Isommat maahanmuuttajataustaiset vähemmistöt Pohjoismaiden kunnissa 2018.	67
Kartta 5. a–b. Vapaa-ajan asuntojen määrän muutos 2010-luvulla (a) sekä arvioitu väestövaikutus 2018 (b).	69
Kartta 6. a–b. Kokonaishedelmällisyyden muutos alueittain 2010-luvulla (a) ja kokonaishedelmällisyys alueittain vuonna 2019 (b) Suomessa ja Skandinaviassa....	71
Kartta 7. Suomen kuntien kokonaishedelmällisyys väestöpainotetussa kartassa.	80

Kuviot

Kuvio 1. Syntyneiden lasten määrä äidin iän mukaan Suomessa 2010, 2019 ja 2020*....	17
Kuvio 2. Pohjoismaiden ja Baltian maiden ennustettu väestönkehitys 2020–2100.	20
Kuvio 3. Suomen väestönkehitys 2020–2060 eri syntyvyyttä ja nettomaahanmuuttoa koskevilla oletuksilla.....	21
Kuvio 4. Syntyvyyden lasku ja väkiluvun muutos 2010/2019 Suomen maakunnissa.....	22
Kuvio 5. Kuolemat iän mukaan Suomessa vuosina 2000, 2010 ja 2019.	24
Kuvio 6. Suomen väestön "sidosryhmiä" kansalaisuuden ja ansiotyön perusteella.....	30
Kuvio 7. Maailman syntyvyyden kehitys 1950–2019 ja ennustettu kehitys eri maanosissa sekä Suomessa.....	33
Kuvio 8. Maailman alhaisimman syntyvyyden maiden kokonaishedelmällisyys vuonna 2018.	36
Kuvio 9. Maailman väkiluvun kehitys 1970–2019 ja ennustettu kehitys 2020–2100 eri maanosissa.....	37
Kuvio 10. Maailman väestönkehitys 1950–2019 ja ennustettu kehitys 2020–2100 eri ikäryhmissä.	38
Kuvio 11. Arvio tarvittavien päästöjen vähennyksestä verrattuna YK:n alhaisimpien väestöskenaarioiden aiheuttamaan väestövähennykseen 2015–2100.	41
Kuvio 12. Kokonaishedelmällisyys Euroopassa 2006–2018.....	46
Kuvio 13. Kokonaishedelmällisyys ja ensisynnyttäjän ikä Euroopassa 2018.....	47
Kuvio 14. Vanhushuoltosuhte 2010–2019 ja ennuste 2020–2100 eri maissa sekä EU:ssa (EU-27).	48
Kuvio 15. Suomen väestö sukupuolen, iän ja koulutustason mukaan 2019 (Tilastokeskus).....	56
Kuvio 16. Väestönkehitys 1 000 asukasta kohti Suomessa, Norjassa, Ruotsissa, Tanskassa ja Virossa 2010–2019.	57
Kuvio 17. Terveet elinvuodet syntyessä ja 65-vuotiaana eri maissa 2018.	61
Kuvio 18. Ikääntyneiden kolmen ikäryhmän koko 1990–2018 ja ennuste 2020–2070....	62

Kuvio 19. Odotettavissa olevat eläkevuodet sukupuolen ja ammattiryhmän mukaan Suomessa, 2007.	63
Kuvio 20. Hoitoon hakeutumisen esteitä vuoden aikana Suomessa, Ruotsissa, Saksassa, Tanskassa ja Virossa vuonna 2020, %.	64
Kuvio 21. Eri-ikäisten miesten ja naisten lapsiluvut Suomessa vuonna 2019.	73
Kuvio 22. Syntyneiden määrä ja kokonaishedelmällisyys Suomessa 1960–2019 ja arvio 2020.	74
Kuvio 23. Synnyttäjien keski-ikä nousee edelleen. Ensisynnyttäjien ja kaikkien äitien keski-ikä 1960–2019.	75
Kuvio 24. Ikäryhmittäinen hedelmällisyys Suomessa 1960–2019.	76
Kuvio 25. Ensimmäisen, toisen, kolmannen ja neljännen lapsen hankintaa kuvaavat ikävakioidut intensiteettiluvut Suomessa 1987–2019 (1991=100).	78
Kuvio 26. Kokonaishedelmällisyyden kehitys kaupunki- ja maaseutualueilla 2010–2019.	79
Kuvio 27. Kokonaishedelmällisyys äidin taustan mukaan 1990–2019.	81
Kuvio 28. Avioliitossa tai avoliitossa olevien osuus 1990, 2000, 2010 ja 2017.	82
Kuvio 29. Avoliitossa tai avoliitossa olevien ja lasten kanssa asuvien osuudet ikäryhmittäin 2019.	83
Kuvio 30. Suomen kokonaishedelmällisyys 2000–2019 ja toipuvan tai alhaisen syntyvyyden skenaariot vuosille 2020–2040.	84
Kuvio 31. Havaittu kohorttihedelmällisyys 1970–1974 syntyneillä naisilla ja ennustettu kohorttihedelmällisyys 1975–1988 syntyneille naisten ikäryhmille Suomessa kahdella eri menetelmällä.	85
Kuvio 32. Lapsiluvut 1945–1979 syntyneillä miehillä ja naisilla 45-vuotiaina* Suomessa.	86
Kuvio 33. a-c Lapsiluvut 1945–1979 syntyneillä miehillä ja naisilla koulutustason mukaan 45-vuotiaina* Suomessa.	87
Kuvio 34. a–b. Kokonaishedelmällisyyden lasku miesten (a) ja naisten (b) koulutustason mukaan, 2006–2019.	90
Kuvio 35. Suomalaisten ihanteellinen oma lapsiluku ja 0 sekä 3+ lasta toivovien osuus 2000-luvun kyselyissä.	96
Kuvio 36. a–b. Tärkeimmät syyt siirtää lastensaantia, 20–39-v. lasta tai lisää lapsia toivovat, lapsettomat naiset ja miehet (a) ja ainakin yhden lapsen äidit ja isät (b).	101
Kuvio 37. a–b. Koeputkihedelmöityshoidot Pohjoismaissa 1997–2019 (a) aloitettuja hoitoja yhteensä (b) aloitetut hoidot 1/1000 15–49-v. naista kohti.	119
Kuvio 38. Vanhushuoltosuhde Suomessa toipuvan, alemman ja jäädytetyn syntyvyysskenaarion mukaan 2017–2085.	125
Kuvio 39. Ikäsidonnaiset menot henkilöä kohti, € vuosittain.	127
Kuvio 40. Ikäsidonnaiset menot 2019 ja ennuste vuodelle 2050, % BKT: sta.	128
Kuvio 41. Lakisääteiset eläkemenot suhteessa BKT:hen toipuvan, alhaisen ja jäädytetyn syntyvyyden skenaarioiden perusteella.	130
Kuvio 42. Suomen ennustettu perinteinen vanhushuoltosuhde (65+ / 15–64), työvoiman vanhushuoltosuhde (75+/15–74) ja tuottavuuspainotettu työvoiman vanhushuoltosuhde (75+/15–74) 2016–2060.	136

Kuvio 43. Suomen ennustettu työvoiman vanhushuoltosuhte sekä tuottavuus- painotettu työvoiman vanhushuoltosuhte eri koulutustasoilla 2016–2060.	138
Kuvio 44. Tuottavuuspainotettu työvoiman vanhushuoltosuhte eri syntyvyys- skenaarioissa (kokonaishedelmällisyys 1,2 tai 1,6) sekä eri koulutustasoilla 2016–2060.....	139
Kuvio 45. Työvoimaan osallistumisaste 15–64-vuotiailla 2013–2019 ja ennuste 2020–2070 sukupuolen mukaan.....	141
Kuvio 46. Taloudellinen vanhushuoltosuhte (TVHS) vaihtoehtoisilla 15–64 ja 65–74-vuotiaiden osallistumisasteilla, 2019–2060.	142
Kuvio 47. Julkisen talouden nettomaksajat ja saajat iän mukaan vuonna 2017 ja tulevaisuuden arviot (sukupuolivilimenetelmä).	146
Kuvio 48. Kenen kanssa suomalaiset asuivat vuonna 2019?	148

Taulukot

Taulukko 1. Pohjoismaiden väestönkehitys eri mittareilla 2000-luvulla.....	58
Taulukko 2. Pohjoismaiden 65+ väestö eri mittareilla 2000-luvulla.....	60
Taulukko 3. Lapsilukuihanteet sukupuolen ja sosioekonomisen ryhmän mukaan, 20–59-vuotiaat suomalaiset vuonna 2018, N=2638.	98
Taulukko 4. 75 vuotta täyttäneiden kokemukset palveluvajeesta ja hoivaköyhyydestä.	153

LUKIJALLE

2000-luvun alussa Suomessa tehtiin laaja väestöpoliittinen tulevaisuusselonteko (2004). Vuosituhannen alun väestöennusteiden pohjalta havaittiin, että Suomen väestörakenne tulee ikääntymään nopeasti. Tulevaisuusselonteko hahmotti modernin hyvinvointivaltion väestöpolitiikan kulmakiviä ja linjasi tarvittavista painotuksista koulutukseen ja terveydenhuoltoon, aktiiviseen ikääntymiseen, syntyvyyden tukemiseen, kuntien taloudelliseen varautumiseen ja palvelujen saatavuuteen.

Väestöpoliittista arviota on sittemmin päivitetty etenkin talouskehityksen näkökulmasta (Laine, Sinko & Vihriälä, 2009; Aalto ym., 2020). Systemaattista väestöpoliittista seuranta ei kuitenkaan 2010-luvulla enää tehty. Saman vuosikymmenen aikana väestörakenteen ikääntyminen kuitenkin nopeutui entisestään. Sodan jälkeen syntyneet suuret ikäluokat saavuttivat korkean iän samalla kun syntyvyys laski vahvasti. Suomalaisten kokonaisedelmällisyys oli vuonna 2019 kaikkien aikojen matalimmalla tasolla. Samaan aikaan kaupungistuminen on jatkunut ja alueiden väliset erot väestönkehityksessä ovat kärjistyneet entisestään. Hyvinvointivaltio ja moderni kansantalous ovat perustuneet oletuksiin lisääntyvästä työvoimasta ja talouskasvusta. Väestökato ja sen myötä rahoituspohjan supistuminen kurittavat jo monta kuntaa ja sillä on mahdollisia vaikutuksia koko maahan.

Koko Eurooppa on samassa vähenevän väestön tilassa. Yhä useampi Euroopan maa on laatinut väestöohjelmia ja pyrkinyt tietoisesti tukemaan syntyvyyttä, työvoiman saatavuutta ja tasaisempaa aluekehitystä; vuodesta 2019 lähtien väestöpolitiikka ja sen nivoutuminen kestäväan kehitykseen on keskeinen teema Euroopan unionin linjauksissa. Eurooppa ja Suomi kokivat 2010-luvulla myös kasvua turvapaikanhakijoiden määrässä ja vuoden 2020 alkaneen koronapandemian. Molemmat ovat esimerkkejä yllättävistä käännteistä, joilla on vahva väestöpoliittinen ulottuvuus.

Valtioneuvoston kanslia asetti keväällä 2020 selvityshankkeen, jossa käydään läpi Suomen väestörakenteen nykytilaan johtaneita syitä ja tehdään politiikkasuosituksia kestävästä väestönkehityksen turvaamiseksi. Tehtävänannon mukaisesti selvityksessä tarkastellaan seuraavia näkökulmia:

- Taloudellisen, sosiaalisen ja alueellisen eriarvoisuuden vaikutuksia syntyvyyteen
- Väestörakenteen kehityksen ja huoltosuhteen muutoksen vaikutuksia julkiseen talouteen, työvoiman saatavuuteen ja hyvinvointiyhteiskunnan palveluiden rahoittamiseen
- Perhemyönteisen työelämän ja yhteiskunnan lapsimyönteisyyden lisäämisen vaikutuksia syntyvyyteen
- Yksilöiden omien halujen, tarpeiden ja odotusten muutoksia 2000-luvulla ja niiden vaikutuksia syntyvyyteen
- Turvallisen vanhuuden takaamista ja ikääntymistä yhteiskunnallisena kysymyksenä.

Hankkeen selvityshenkilönä toimi selvityksen kirjoittaja, Väestöliiton tutkimusprofessori Anna Rotkirch. Hankkeen tukena ovat toimineet hallituspuolueiden valtioshteereistä muodostettu ohjausryhmä ja itsenäinen Väestöpoliittinen tiedepaneeli. Ohjausryhmä ja tiedepaneeli ovat kommentoineet ja tukeneet selvitystyötä ja tiedepaneelin jäsenet ovat tuottaneet näkökulmapapereita ja tietosisältöjä selvitykseen liittyvistä aiheista. Lokakuussa selvityshanke ja IIASA järjestivät kansainvälisen webinaarin ”Väestöpolitiikka ja inhimillinen pääoma Euroopassa”. Selvityksen sisällöstä ja johtopäätöksistä vastaa selvityshenkilö.

Tehtävänannossa korostui toisaalta syyt syntyvyyden laskuun 2010-luvulla ja mahdollisuudet reagoida siihen, toisaalta laskeneen syntyvyyden aiheuttamat muutokset väestörakenteeseen ja väestöpoliittiseen liikkumavaaraan. Tämän mukaisesti selvityksessä on johdannon lisäksi kolme lukua. Seuraavassa luvussa esitetään arvioita maailman, Euroopan ja Suomen väestönmuutoksen etenemisestä ja keskeisistä identifioiduista haasteista. Niin Pohjoismaiden neuvosto kuin EU ovat teettäneet väestökatsauksia vuonna 2019 ja keskeiset EU:n elimet ovat vuosina 2019 ja 2020 tehneet uusia väestöpoliittisia linjauksia, joita kuvataan yleisellä tasolla. Kolmannessa luvussa kuvataan syntyvyyden muutoksia Suomessa ja sen taustalla olevia syitä. Tässä esitetään arvioita kokonaishedelmällisyyden ja lapsiluvun kehityksestä, syntyvyyden alueellisista ja sosioekonomisista eroista ja laajemmin yhteiskunnan ja kulttuurin ”lastensaantimaisemasta” eli siitä, miten suomalaisten lapsilukua koskevat toiveet ja pohdinnat nivoutuvat työelämän murrokseen ja 2020-luvun elämäntapaan. Neljännessä luvussa on muutamia arvioita ikääntyvän väestörakenteen seurauksista kansantaloudelle ja väestön sosiaaliseen ja psyykkiseen hyvinvointiin. Tässä hyödynnetään vuosina 2019 ja 2020 ilmestyneitä arvioita ja skenaarioita sekä esitetään

yllä mainitun tuoreen EU-skenaarion pohjalta tehty tarkempi arvio Suomen huoltosuhteen kehityksestä vuoteen 2070 ja sen yhteyksistä eri syntyvyyden kehityksiin. Viides luku kiteyttää selvitystyön tuloksia ehdottamalla keskeisiä strategisia linjauksia Suomen väestöpolitiikalle tuleville vuosikymmenille.

Selvityksessä on useampia rajauksia. Tärkein niistä koskee muuttoliikettä, joka on keskeinen ja moniulotteinen väestörakenteeseen vaikuttava ilmiö. Maahan- ja maastamuuttoa sekä maan sisäistä muuttoliikettä käsitellään tässä muiden teemojen alla. Keskeisin syy tälle on selvityksen aikataulun ohella se, että etenkin kansainvälisten osaajien maahanmuutosta valmistellaan tiekarttaa ja maahanmuuttajien kotouttamisesta selontekoa, molemmista on myös saatavilla runsaasti tutkimustietoa. Syntyvyyden lasku Suomessa ja muissa Pohjoismaissa on uusi haaste ja arvoitus, jota tutkijat vasta ovat ratkomassa, ja joiden syihin ja siten mahdollisiin politiikkatoimenpiteisiin etsitään juuri nyt uusia vastauksia. Samaa ei voi sanoa Euroopan ikääntyvien väestöjen työperäisen maahanmuuton tarpeesta tai maahanmuuttajien kotoutumista edistävästä keinoista. Niiden suhteen tietopohja on pitkälti jo olemassa: kyse on poliittisista valinnoista ja tahtotilasta sekä tehtyjen linjausten onnistumisesta, kuten selvityksen viimeisen luvun linjauksissa myös korostetaan. Toinen rajaus koskee perhevapaiden kehittämistä. Suomi valmistelee sekä perhevapaauudistusta että lapsistrategiaa, ja tässä on pyritty välttämään päällekkäisyyksiä niiden politiikkaohjelmien kanssa.

Suomi on nopeimmin ikääntyvä pohjoismainen hyvinvointivaltio. Viime vuosikymmenen väestönkehityksestä on helppo löytää huomattavia haasteita, puhe väestön ”kriisitilasta” ei ole välttämättä liioiteltu. Maamme väestöpoliittinen tilanne on ennen kokematon kansainvälisestäikin: olemme globaalien väestönmuutoksen eturintamassa. Samalla väestömme voi useilla mittareilla erittäin hyvin. Olemme pääosin onnellinen, hyvinvoiva ja yhteistyöhön kykenevä kansakunta, kuten lukuisat kansainväliset mittarit osoittavat. Suomi oli esimerkiksi vuonna 2020 maailman onnellisin (World Happiness Report, 2020) ja vakain maa (Fragile States Index, 2020), kolmanneksi tasa-arvoisin maa (World Economic Forum, 2020), ja parhaiten covid-19-pandemiasta selvinneiden maiden joukossa niin kansanterveyden kuin kansantalouden kannalta (Hasell, 2020). IIASA:n Global Population ohjelman johtaja Wolfgang Lutz pitää Suomen historiallista kehityskaarta viime vuosisatojen aikana malliesimerkinä onnistuneesta väestönkehityksestä (Reiter & Lutz, 2019).

Selvityshankkeen keskeinen lähtökohta onkin, että kansainvälistä erityisasemaa alhaisen syntyvyyden ja nopeasti ikääntyvän väestön maana voi myös hyödyntää. Ikääntyminen on haasteista huolimatta vauraiden ja hyvinvoivien maiden etuoikeus. Kun Suomi-neito kypsyy ja varttuu, hänellä on kaikki edellytykset ikääntyä tyylillä.

Ohjausryhmään kuului valtiosihteereitä viidestä hallituspuolueesta:

valtiosihteeri Olli Koski, puheenjohtaja, VNK (Pilvi Torsti LVM), SDP;

valtiosihteeri Maria Kaisa Aula, varapuheenjohtaja, VM (Tuomo Puumala OKM), keskusta;

valtiosihteeri Minna Kelhä (Dan Koivulaakso) OKM, vasemmistoliitto;

valtiosihteeri Malin Brännkärr (Lisa Palm) OKM, RKP

valtiosihteeri Olli-Poika Parviainen SM (Terhi Lehtonen YM), vihreät.

Selvityshankkeen ja sen ohjausryhmän sihteerinä on toiminut Sanna Malkki ja Sinikka Kärjä on avustanut kokousjärjestelyissä. Sari Löytökorpi vastasi tiedepaneelin asettamisesta ja toiminnan seurannasta.

Lukuisat kansalliset ja kansainväliset tutkijat ja asiantuntijat ovat avuliaasti tarjonneet omaa asiantuntijuuttaan selvitystyöni tueksi – yksilöity tieto osallistumisista on kirjattu alla olevien nimitietojen yhteyteen, sekä selvityksen viitteisiin.

Keskeisimmän tuen selvitystyölle tarjosi valtioneuvoston kanslian 28.5.2020 asettama väestöpoliittinen tiedepaneeli, joka koostui kymmenestä eri tieteenaloja edustavasta tiedeyhteisön nimeämästä tutkijasta.

Sen lisäksi jokainen on tarjonnut omaa asiantuntijuuttaan tiettyihin osioihin.

Marja Jylhä, professori (Tampereen yliopisto), luvut 1.1.3, 2.3.3, 4.1.4 ja 5.4.

Mika Gissler, tutkimusprofessori (THL), professori (Karoliininen instituutti), luvut 3.1 ja 3.2.4–3.2.5.

Marika Jalovaara, erikoistutkija, dosentti (Turun yliopisto), luvut 2.1 ja 3.1.

Marjut Jyrkinen, apulaisprofessori (Helsingin yliopisto), luvut 3.2.3, 3.3.3. ja 5.2.1.

Teppo Kröger, professori (Jyväskylän yliopisto), luvut 1.1.3, 2.3.3, 4.1.4, 5.3.1 ja 5.4.

Ismo Linnosmaa, professori (Itä-Suomen yliopisto), tutkimusprofessori (THL), luku 4.1.1 ja 4.1.4.

Jouko Miettunen, professori (Oulun yliopisto), luku 4.2.3. ja 5.3.1.

Mikko Myrskylä, johtaja (Max Planck Institute for Demographic Research),
professori (Helsingin yliopisto), luvut 3.1 ja 4.1.1.–4.1.2.

Ari Väänänen, tutkimusprofessori (Työterveyslaitos), 3.1.2, 3.2.3 ja 5.2.1.

Eva Österbacka, professori (Åbo Akademi), 5.3.1.

Yhteistyötahot ja kiitokset

Selvityshanke on toteutettu valtioneuvoston kanslian strategiasastolla.

Esimieheni Taina Kulmalan ja hankkeen sihteerin Sanna Malkin lisäksi kiitän osaston johtajaa Seppo Määttä ja koko osaavaa, inspiroivaa henkilökuntaa. Talousneuvoston sihteeristön Pekka Sinko ja Timopekka Hakola tuottivat hyödyllisiä laskelmia ikääntyneiden työllisyydestä (luku 4.1.3). Juho Jyrkiäinen suunnitteli ja toteutti kuvioiden visualisoinnit ja avusti tiedonkeruussa. Valtiovarainministeriön virkamiehet tukivat selvityshanketta ikäsidonnaisten menojen kehityksen arvioinneissa ja Ilari Ahola sekä Markus Sovala kommentoivat aikaisempia versioita käsikirjoituksesta. Tilastokeskuksen yhteiskuntatilastot ja erityisesti Timo Nikander sekä Nordregio ja erityisesti Julien Grunfelder tarjosivat nopeaa ja monipuolista tukea tilastojen kanssa.

IIASA:n tutkija ja Wittgenstein-keskuksen johtaja Wolfgang Lutzin linjaukset nykyajan väestöpolitiikan tavoitteista ovat selvityshankkeen tärkein inspiraation lähde. Professori Lutz sekä Survey of Health, Ageing and Retirement – tutkimusinfrastruktuurin johtaja Axel Boersch-Supan luennoivat selvityshankkeen modernia väestöpolitiikkaa ja inhimillistä pääomaa koskevassa webinaarissa lokakuussa 2020. Wolfgang Lutz ja Guillaume Marois tekivät selvitystä varten useita tarkennettuja analyysseja Suomen väestöskenaarioista. Hanketta ovat tukeneet analyysien ja tulkintojen kohdalla merkittävästi myös Venla Berg, Anna Erika Hägglund, Miika Mäki, Henri Mikkola ja Karla Uusitalo Väestöliiton Väestöntutkimuslaitokselta sekä Anneli Miettinen Kelasta.

Anna Rotkirch
helmikuu 2021

”Vaurauden mitta sivistyneessä valtiossa ei ole harvojen onnekkaiden keräämä raha, vaan pikemmin sosiaalisten suhteiden vahvuus ja tärkeys ja kaikkia ihmisiä yhteiseen tarkoitukseen yhdistävät vastavuoroisuuden siteet.”

(Davies, 2020)

1 Väestöpolitiikka 2020-luvulla

Johdantoluvussa kuvataan väestöpoliittisen selvityshankkeen tavoitteet ja rakenne sekä keskeiset lähtökohdat. Monet ikääntyvän yhteiskunnan haasteet ja mahdollisuudet on jo tunnistettu, mutta viime vuosien aikana uudet väestönkehityksen ilmiöt ja väestöpoliittiset näkökulmat ovat myös vahvistuneet.

1.1 Väestön ikääntyminen muiden megatrendien rinnalla

Vuosisatamme keskeisiin laajoihin muutoksiin eli megatrendeihin kuuluvat *väestön ikääntyminen, ilmastokriisi ja teknologian murros* (Sitra, 2019; Kokkinen, 2020). *Väestön ikääntymisen* megatrendi tarkoittaa, että nykytiedon valossa jo seuraavan 50 vuoden aikana ja ainakin vuoteen 2100 mennessä suurin osa ihmiskuntaa on siirtynyt elämänkaareen, jossa elämme hyvin vanhoiksi samalla kun lapsia syntyy niin vähän, että väestömäärä on kääntynyt laskuun. Samana ajanjaksona ilmaston lämpenemisen seuraukset ihmiskunnalle ja elämälle maapallolla kärjistyvät ja työn, kulutuksen, kommunikaation, asumisen ja liikumisen muodot muuttuvat teknologisen kehityksen ja globalisaation myötä. Suomi on maailmanlaajuisen kehityksen eturintamassa niin väestön ikääntymisen kuin teknologisen murroksen ja ilmastokriisin torjunnan suhteen (IIASA, 2020; SDSN ja IEEP, 2020).

Väestön ikääntyminen -megatrendi ei siis koske vain sitä, että eletään kauemmin ja että vanhoja ihmisiä on määrällisesti enemmän. Se johtuu myös siitä, että lapsia ja nuoria on entistä vähemmän. *Väestön väheneminen* seuraa väestörakenteen ikääntymisestä pitkällä tähtäimellä. Kysymys koskee sitä, miten nopeasti väestörakenne ja sen myötä väestön koko muuttuvat.

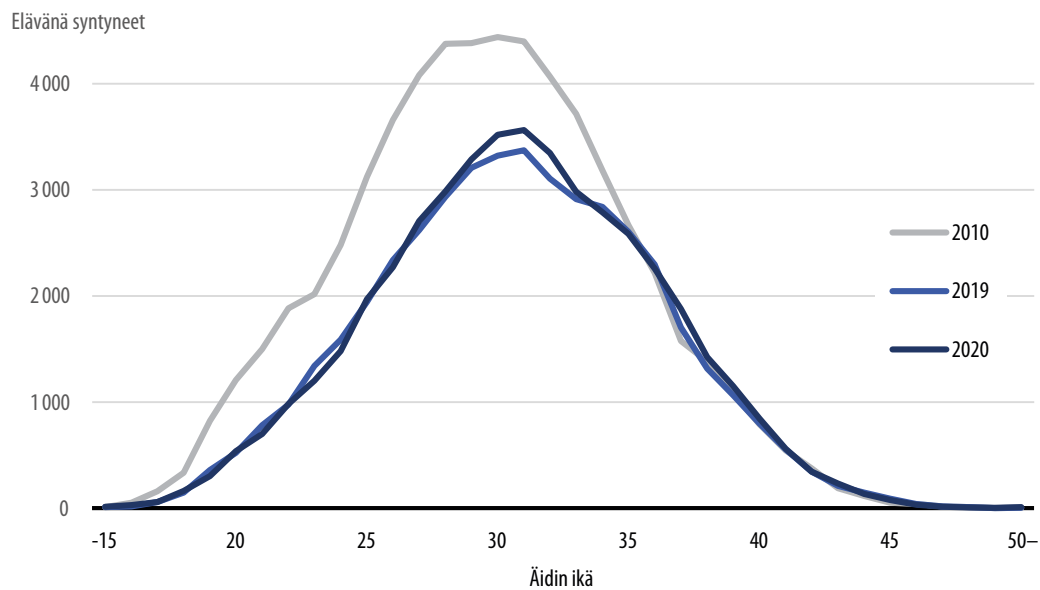
Kolmella megatrendillä on eri aikahorisontit. Väestön ikääntymiseen verrattuna muut megatrendit johtavat usein nopeisiin ja ennakoimattomiin käännteisiin; yhteiskunnallinen muutostahti näyttää kiihtyvän. Esimerkiksi vuonna 2008 lanseerattu älypuhelin saattaa olla ihmiskunnan historian kaikkein nopeimmin omaksuttu teknologinen keksintö, jolla on

myös pitkäkestoisia väestövaikutuksia mullistaen ihmisten arkea ja sosiaalisia verkostoja sekä parisuhteiden dynamiikkaa (Tammisalo ym., 2020).

Väestörakenteen ikääntyminen on suhteellisen vakaata: ”demografinen kvartaali on 25 vuotta”, kuten sanonta kuuluu. Sitä on helppoa ennustaa erityisesti syntyvyyden ja kuolleisuuden kannalta. Vuonna 2020 Suomen pitkään jatkunut syntyvyyden lasku taittui ainakin hetkellisesti. Vuonna 2010 Suomeen syntyi yhteensä noin 61 000 vauvaa ja vuonna 2020 noin 46 500 vauvaa, mikä oli runsaat 800 lasta enemmän kuin Suomen toistaiseksi historiallisen alhaisen syntyvyyden vuonna 2019.

Eniten lapsia syntyy 30–31-vuotiaille naisille (kuvio 1). Vuonna 2070 valtaosa näistä lapsista täyttää 50 tai 60 vuotta ja he voivat juhlia merkkipäiväänsä 70–100 vuotta vanhojen äitiensä kanssa.

Kuvio 1. Syntyneiden lasten määrä äidin iän mukaan Suomessa 2010, 2019 ja 2020*.

*ennakkotieto. Lähde: Tilastokeskus.

On aika varmaa, että pitkäikäisyys ilmionä tulee jatkumaan, jollei terveydenhuolto kohtaa vakavia takaiskuja. Syntyvyyden voi myös olettaa pysyvän alle uusiutumistason eli noin 2,1 lapsen. Emme tosiaan tarkemmin tiedä miten kokonaishedelmällisyys tulevaisuudessa vaihtelee yhden ja kahden lapsen välillä, ja jo pienellä kokonaishedelmällisyyden vaihte- lulla on pitkäkestoisia vaikutuksia maan väestörakenteeseen ja kansantalouteen.

Megatrendit saattavat lisätä eri väestöryhmien välistä eriarvoisuutta. Esimerkiksi ilmasto-kriisin torjunnan seuraukset ja teknologisen kehityksen hyödyt ja haitat jakautuvat usein epätasaisesti eri alueiden ja maiden välillä sekä muun muassa sukupuolen, iän, ammatin ja etnisen ryhmän mukaan. Väestönmuutos voi myös itsessään ruokkia eriarvoisuutta ja heikentää poliittista ja sosiaalista kestävyyttä. Tässä selvityksessä tarkastellaan erityisesti eriarvoisuuden vaikutuksia perheellistymiseen ja lapsilukuun sekä sukupolvien välisen solidaarisuuden haasteita.

1.1.1 Ensimmäinen, toinen ja kolmas väestötransitio

Ikääntyvä väestörakenne merkitsee, että vanhempia ikäluokkia on määrällisesti enemmän suhteessa nuorempiin ikäluokkiin. Väestötieteessä käytetään suomeksi ilmaisuja väestöllinen muuntuminen tai englannista tullutta demografista transitiota (*demographic transition*). ”Ensimmäinen” ja joidenkin mielestä ainut varsinainen demografinen transitiio merkitsee, että korkeista kuolleisuus- ja syntyvyysluvuista siirrytään alhaiseen kuolleisuuteen ja pienempiin lapsilukuihin. Syntyvyyden laskuun liittyy myös vanhemmaksi tulon siirtyminen myöhempään ikään ja vanhempien entistä suuremmat ajalliset ja taloudelliset panostukset lapsiin. Ensimmäinen väestötransitio siis johtaa väestörakenteen ikääntymiseen ja vähitellen väestönkasvun tyrehtymiseen.

Väestönmuutoksen yhteydessä puhutaan myös ”toisesta” ja joskus myös ”kolmannesta” väestötransitiosta. Tällöin ajatellaan, että ”ensimmäisen” eli varsinaisen ja pitkäkestoisen globaalien väestötransition rinnalla tapahtuu muita keskeisiä väestöllisiä muutoksia pidentyneen eliniän ja alenevan syntyvyyden ohella. ”Toisen” transition käsite korostaa erityisesti yksilöllistymistä ja läheisten ihmissuhteiden muuttuvaa merkitystä ja ”kolmas” transitiio monietnisen ja monikulttuurisen yhteiskunnan dynamiikkaa.

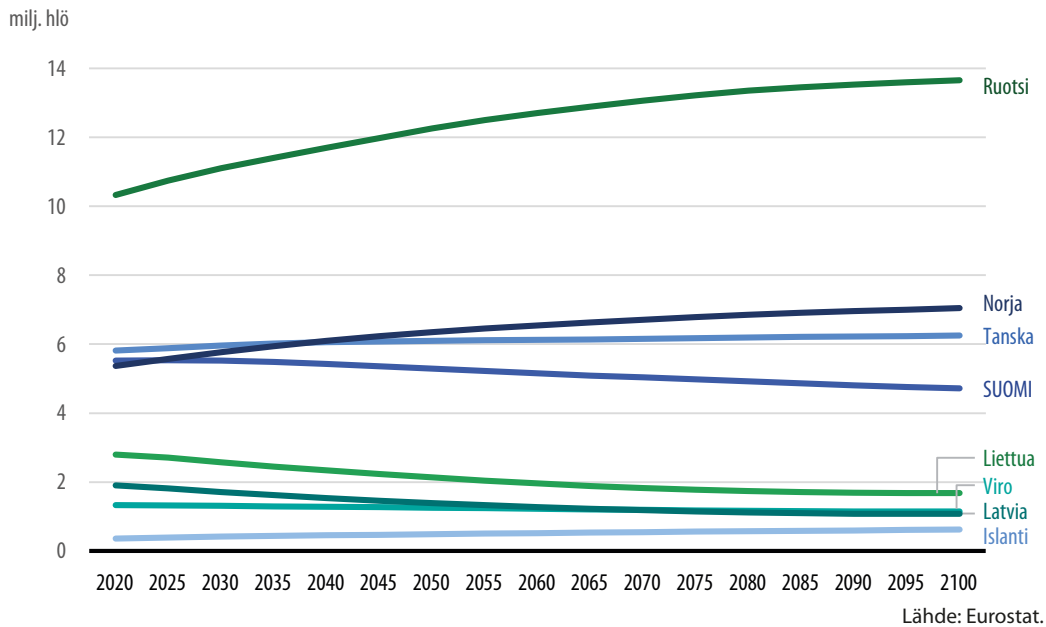
Toinen väestötransitio (*second demographic transition*) kuvailee ennen kaikkea arvomaailmojen muutosta ja perinteisten sosiaalisten instituutioiden heikentymistä kehittyneissä maissa toisen maailmansodan jälkeen (ks. esim. Lesthaeghe, 2014). Teoreettisen viitekehityksen keskeinen havainto on, että nousevan koulutustason ja lisääntyvän sukupolvien ja sukupuolten välisen tasa-arvon myötä ihmiset toivovat ja odottavat eri asioita elämältään verrattuna perinteiseen ja patriarkaaliseen yhteiskuntaan. Tämä vuorostaan voi vaikuttaa avioituvuuteen, yksin asumiseen, kotitalouksien kokoon, muuttoliikkeeseen ja niin edelleen. Toinen transitioteoria ennustaa, että yksilöllisyyden ja materialististen arvojen leviessä avoliitot yleistyvät, avioliitto ja lasten saaminen erkaantuvat toisistaan, lapsettomuus elämänvalintana yleistyy, ja syntyvyys jää alle uusiutumistason. Ennusteet ovat toteutuneet Euroopassa ja Pohjoismaissa. Väestötieteessä laajasti sovellettu viitekehitys ei kuitenkaan ennakoit tai selitä alhaisen syntyvyyden vaihtelua sen tarkemmin. Toinen haaste on, että monet sen ennustamat ilmiöt kuten avoliittojen yleistyminen, avioituvuuden

vähenneminen ja lapsettomuus koskevat pikemmin alempia kuin ylempiä sosiaaliluokkia, jolloin kyse ei välttämättä ole yleisestä arvojen muutoksesta (Coleman, 2004). Toisen väestötransition teoriaan voi yhdistää muita teorioita ympäristön, sosiaalisen tuen ja statuksen vaikutuksista lastensaantiin (vrt. Mace, 2008 ja alaluku 3.2.1.). Näiden teorioiden hyödyllisyys tässä selvityksessä heijastuu siihen, että ne korostavat erityisesti kulttuurisen muutoksen ja arvopohjan sekä sosiaalisten normien selitysvoimaa.

Kolmas väestötransitio kuvaa, miten globalisoitumisen, matkustamisen ja muuttoliikkeiden myötä väestöjen etninen koostumus muuttuu (Coleman, 2006). Eri etnisillä ryhmillä on myös usein erilaisia syntyvyyttä, parinmuodostusta ja sukupolvien välisiä suhteita koskevia arvoja ja perinteitä, jotka vaikuttavat niin kyseisen ryhmän väestönkasvuun kuin eri etnisten tai uskonnollisten väestöryhmien välisiin suhteisiin. Kolmannen väestötransition teoria voi auttaa hahmottamaan esimerkiksi, miten sukupolvien etninen koostumus muuttuu eri tahdissa. Yhdysvalloissa lapsiväestön etninen kokoonpano eroaa yhä enemmän vanhusväestön usein varsin homogeenisestä etnisyydestä (Lichter & Qian, 2018). Trendi ei koske vain kasvukeskuksia: Norjassa ja Ruotsissa ulkomailla syntyneitä lapsia ja nuoria on usein jo yli 10 prosenttia kuntien 0–19-vuotiaista myös maaseudulla ja taajamissa (Grunfelder y.m. 2020, kartta 2.4). Tässä selvityksessä kolmanteen transitiioon ei syvennyttä, mutta Suomi on vasta kansainvälistymisen alkuvaiheissa ja sen merkitys eittämättä korostuu.

1.1.2 Väheneekö väestö 2020-luvulla?

Useiden eri tahojen väestöennusteiden mukaan Suomen koko väestö vähenee lähitulevaisuudessa, mikäli 2010-luvun kehitystrendit jatkuvat. Eurostatin tuorein ennuste havainnollistaa miten muiden Pohjoismaiden väestönkasvu jatkuisi, mutta muun muassa Suomen ja Baltian maiden väestöt pienenisivät jo 2020-luvulla (kuvio 1).

Kuvio 2. Pohjoismaiden ja Baltian maiden ennustettu väestönkehitys 2020–2100.

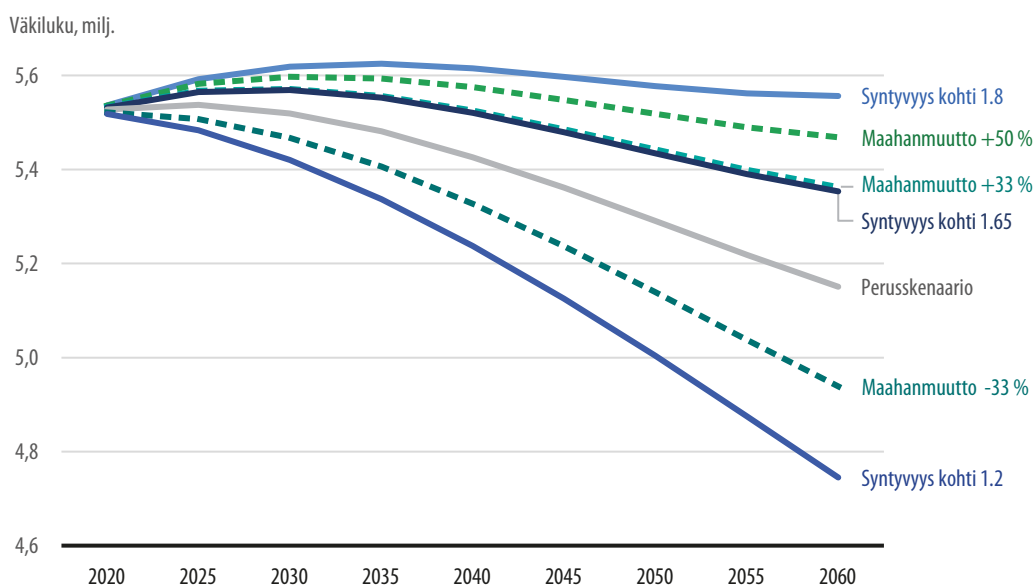
Kuten kaikki väestöskenaariot, Eurostatin laskuharjoitus ei ennusta tulevaisuutta, vaan valaisee mahdollisia kehityskulkuja menneiden vuosien väestötrendien jatkuessa. Eurostatin perusskenaario olettaa muun muassa, että elinajanodotteen kasvu jatkuu hieman hitaampana kuin Tilastokeskuksen skenaariossa. Se olettaa ettei nettomaahanmuutto merkittävästi muutu eri maissa 2010-luvun keskiarvoon nähden. Eurostat olettaa myös, että EU-maiden kokonaishedelmällisyys seuraavien 100 vuoden aikana yhdenmukaistuu kohti tasoa 1,83. Seurauksena on Suomen kannalta varsin maltillinen ja varovainen ennuste. Sen mukaan nettomaahanmuutto olisi noin 15 000 ihmistä vuonna 2100. Syntyvyyden ajatellaan toipuvan nykyisestä 1,4 lapsesta keskimäärin hedelmällisessä iässä olevaa naista kohti aina 1,5 kokonaishedelmällisyyteen vuonna 2060 ja 1,65 asti vuonna 2100.¹

Eurostat on myös tehnyt vaihtoehtoisia väestönkasvun kehityskulkuja havainnollistavia herkkyyttestejä. Suomen kannalta voi niiden pohjalta arvioida, miten yllä kuvattu perusskenaario muuttuisi, mikäli syntyvyys olisi 20 prosenttia alhaisempi tai 10 tai 20 prosenttia korkeampi, ja mikäli nettomaahanmuutto olisi joko kolmanneksen pienempi tai

¹ Siten kokonaishedelmällisyys Suomessa, jossa oli kuvion 1 maista alhaisin syntyvyys vuonna 2019, oletetaan toipuvan suhteellisesti enemmän kuin muiden maiden. Suomen kokonaishedelmällisyys kasvaisi 22 prosentilla 2100 mennessä, muiden maiden 2–13 prosenttia. Norjassa syntyvyys olisi 1,6 vuonna 2060 ja 1,7 vuonna 2100, molempina vuosina 2060 ja 2100 Tanska, Ruotsi ja Islanti olisivat noin 1,8 tasolla ja Baltian maat noin 1,7 tasolla.

kolmanneksen tai puolet nykyistä korkeampi (kuvio 3). Tällöin oletetaan kehitystä, jossa syntyvyys saavuttaa vuoteen 2060 mennessä 1,2, 1,65 tai 1,8 tasoa suhteessa perusskenaario oletukseen 1,5 syntyvyydestä vuonna 2060. Maahanmuuton kohdalla eri vaihtoehdot merkitsisivät vuosittain noin 5800 ihmistä vähemmän tai 5800 tai 8700 ihmistä enemmän.

Kuvio 3. Suomen väestönkehitys 2020–2060 eri syntyvyyttä ja nettomaahanmuuttoa koskevilla oletuksilla.

Lähde: Eurostatin väestöennusteet, herkkyydestit eri oletuksilla, joiden yhteisvaikutuksia ei tarkastella. Maahanmuuton vaihtoehdot edustavat vuosittaista muutosta ja syntyvyyden vaihtoehdot -20 %, +10 % tai +20 % muutosta suhteessa perusskenaarioon, jossa maahanmuutto pysyy noin nykyisellä tasolla ja syntyvyys nousee 1,5:een vuoteen 2060 mennessä.

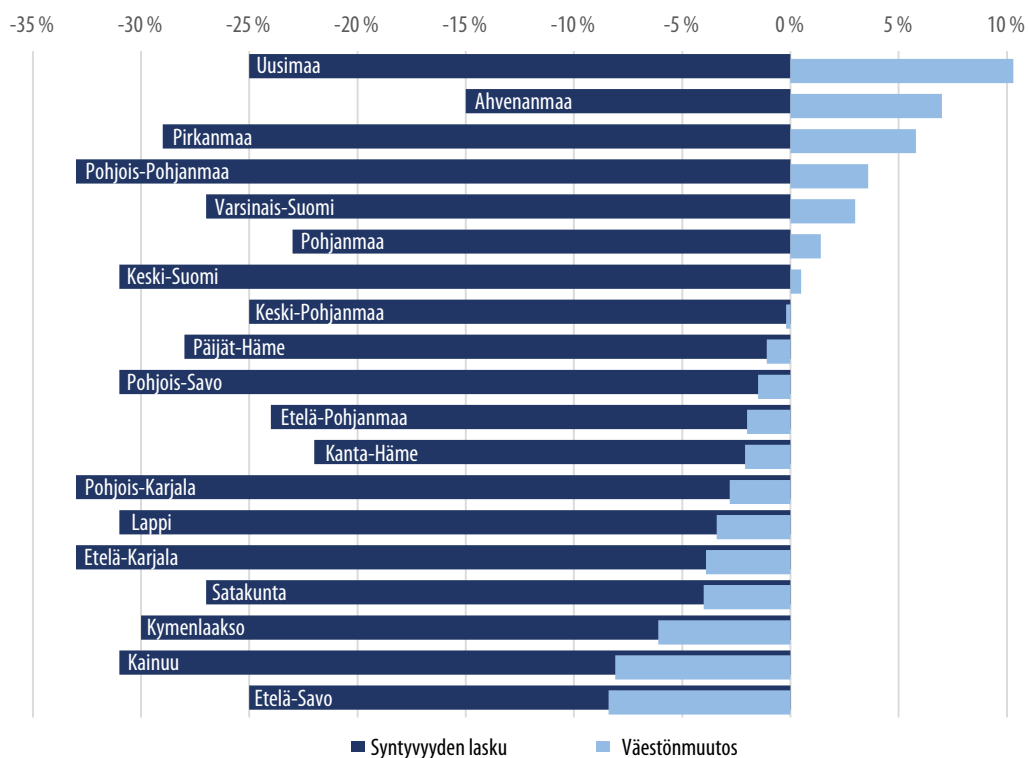
Kuten kuvion 3 ylimmät kaksi käyrää havainnollistavat, syntyvyyden toipumisella vuoden 2010 tasolle eli noin 1,8 tienoille olisi isompi vaikutus väestönkehitykseen kuin maahanmuuton kasvattaminen 50 prosentilla. Kolmanneksen korkeampi maahanmuutto vuosittain voisi taas määrällisiltä väestövaikutuksiltaan vastata suurin piirtein syntyvyyden toipumista 1,5:n sijasta aina 1,65:een asti vuoteen 2060 mennessä. Jos taas syntyvyyden lasku ei palaudu 1,5:een asti vaan alenee vuoden 2020 kokonaishedelmällisyydestä (1,37) edelleen ja olisi 1,2 vuonna 2060, väestön väheneminen kärjistyy jyrkemmin, kuin jos nettomaahanmuutto vähenisi kolmanneksella.

Kuvion esittämät herkkyysvaihtoehdot eivät lainkaan huomioi väestön ikärakennetta tai eri väestötrendien yhteisvaikutusta, kuten maahanmuuton vaikutusta syntyvyyteen. On kuitenkin huomionarvoista, ettei mikään kuvion 3 perusskenaariota korkeampi oletuskäyrä ole Suomen kannalta epärealistinen (vrt. 3. luku). Jos sekä syntyvyys nousisi ja

nettomaahanmuutto kasvaisi maltillisesti, väestönkasvu kääntyisi todennäköisesti laskuun vasta 2040-luvulla eli 20 vuotta myöhemmin kuin Eurostatin perusskenaariossa.

Silti väestön ikääntyminen johtaa jossain vaiheessa väestönkasvun loppuun. Useimmissa Suomen kunnissa ja maakunnissa väestö on jo pitkään pienentynyt niin syntyvyyden laskun kuin muuttoliikkeen seurauksena (kuvio 4). Maan sisällä ollaan varsin eri tilanteissa: on kaupunkien kasvukeskukset, hieman lievemmän väestön vähenemisen ja syntyvyyden laskun kokeneet Keski- ja Länsi-Suomen maakunnat, sekä nopean väestön vähenemisen ja syntyvyyden laskun kokeneet pohjoiset ja idän maakunnat. (Kuvio 4:n poikkeus on Ahvenanmaa, jonka väestönkehitys muistuttaa muiden Pohjoismaiden trendejä enemmän kuin Manner-Suomea, vrt. luku 2.3.1.)

Kuvio 4. Syntyvyyden lasku ja väkiluvun muutos 2010/2019 Suomen maakunnissa.

Lähde: Tilastokeskus.

Alueellisella tasolla opimme siten jo nyt sopeutumaan vähenevän väestön olosuhteisiin. Vähenevän väestön politiikka (*depopulation policies*) onkin uusi taitolaji, jonka merkitys, ja jota koskevat hyvien käytäntöjen tarpeellisuus, korostuvat tulevaisuudessa (Cerović, 2019).

1.1.3 Myöhäiskeski-ikä uutena elämänvaiheena

Väestörakenteen ikääntyminen johtuu kahdesta eri ilmiöstä: toisaalta lapsia syntyy vähemmän, toisaalta elämme pidempään. Jos *homo sapiensin* elämä olisi kuminauha, se on viime vuosisatojen aikana sekä vahvistunut että venynyt: yhä useampi jää eloon, lisääntyy myöhään, mikäli lainkaan, elää keski-ikänsä jälkeen yhä pidempään ja toimintakykyisempänä ja kuolee korkeassa iässä. Biologiassa lajin pitkäikäisyys on usein yhteydessä sen kasvutahtiin ja jälkeläisten määrään eli niin sanottuun elinkierron nopeuteen (Stearns, 1989). Pitkään elävät ja älykkäät nisäkkäät saavat vähän jälkeläisiä, joihin investoidaan paljon aikaa, rahaa, hoivaa ja muita resursseja. Norsut, valaat ja suuret apinat ihmiset mukaan lukien kuuluvat lähtökohtaisesti näihin hitaan elinkierron ja alhaisen syntyvyyden lajeihin. Ainakin vertauskuvallisesti näyttää siltä, että useissa maissa ihmisten elämänsäkaari on viimeisen parinsadan vuoden aikana siirtynyt entistä hitaampaan ja pidempään elinkiertoon. Näyttää siltä, että biologinen vanheneminen on hidastunut (Levine & Crimmins, 2018).

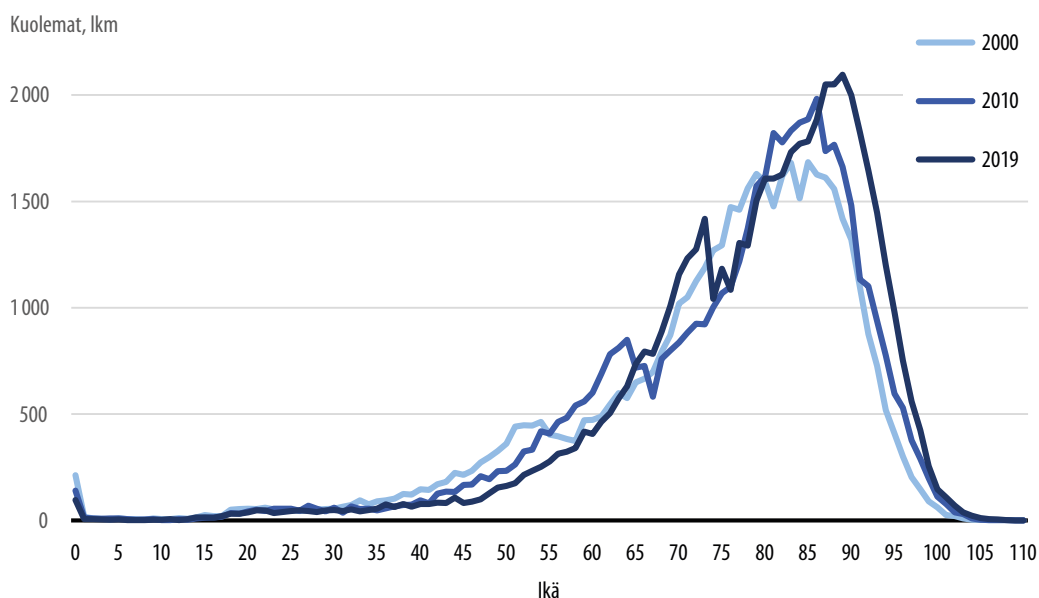
Pitkäikäisyyden vallankumous, ”longevity revolution” merkitsee ennennäkemätöntä kehitystä, jossa juuri hyvin vanhojen, yli 85-vuotiaiden ihmisten määrä kasvaa nopeasti (Robine & Cubaynes, 2017, Jylhä, 2019). Pitkäikäisyydessä kyse on myös fysiologisesta muutoksesta: elinolojen, terveydenhoidon ja terveellisten elämäntapojen parantumisen myötä tämän päivän 70-vuotias eroaa 1950-luvun 70-vuotiaasta. Kuolleisuus vauraiden maiden yleisiin sairauksiin, kuten syöpiin ja diabetekseen, laskee ja ihmiset elävät sairauksien kanssa kauemmin kuin ennen. (Crimmins ym., 2019.) Erityisesti viime vuosikymmenten vanhuusiän kuolleisuus on laskenut eli vanhuus on pidentynyt ja ikäryhmäkohtainen toimintakyky kohentunut (Vaupel, 2010). Tuore suomalaistutkimus (Enroth ym., 2020) kertoo, että myös yli 90-vuotiaiden toimintakyky on jonkin verran parantunut ja ilman toiminnanvajavuuksia vietettävä loppuaika on pidentynyt. Mielenkiintoista on, miten nuorempien ikäryhmien kognitiiviset kyvyt ovat parempia kuin mitä ne aikaisemmissa sukupolvissa olivat. Vaikka fyysinen ikä ei toiveajattelusta huolimatta ole ”vain” numero, tietyn kronologisen iän merkitys terveyden ja kognitiivisen toimintakyvyn kannalta on dramaattisesti toinen kuin edellisillä sukupolvilla. On esimerkiksi arvioitu, että mikäli viime vuosikymmenten kehitys jatkuu, Iso-Britannian väestötason kognitiivinen suoritustaso nousee aina vuoteen 2042 asti, huolimatta siitä, että ikärakenne vanhenee (Skirbekk ym., 2013). Tämän vuoksi ikäajattelua onkin ehdotettu muutettavaksi niin, ettei 65–75-vuotiaita kohdella vanhoina vaan myöhäiskeski-ikäisinä.

Biologisen iän muutoksessa on yksi selkeä poikkeus. Naisten hedelmällisyyden päättymisen tapahtuu edelleen suurin piirtein samassa kronologisessa iässä: hedelmällisyys alenee jyrkemmin noin 35 ikävuodesta alkaen ja suomalaisten naisten menopaussi on keskimäärin 52 vuoden iässä (Sjöberg ym., 2011). Pidentyneessä elämänsäkaarensa lastensaannin aikaikkuna ei ole laajentunut, vaan sosiaalisten normien muutoksen myötä päinvastoin kaventunut. Naisen hedelmällisyyden joustamattomuus muuten yhä joustavammissa ja pidentyneessä elämänsäkaarensa onkin keskeinen haaste perheellistymistä edistävälle politiikalle.

Demografisesta transitiosta on esitetty useita eri tieteellisiä selityksiä. Varmuudella voi sanoa, että kyse on pitkäkestoisesta ja globaalista trendistä, jossa syntyvyyden säätely ja lapsikuolleisuuden aleneminen on keskeisessä asemassa. Moderni lääketiede ja koulutus sekä naisten mahdollisuus perhesuunnitteluun ovat mahdollistaneet uuden elämäntavan, jonka voi laskea ihmiskunnan suuriin saavutuksiin. Pitkäikäisyyteen vaikuttavat myös terveemmät elintavat, raskaan ruumiillisen työn väheneminen sekä parantuneet elinolosuhteet ja asumisen laatu.

Myönteinen kehitys voi tietenkin taittua. Viime vuosikymmenen aikana elinajanodote on kasvanut sekä hitaammin että epätasaisemmin useissa OECD-maissa (Raleigh, 2019). Elinajanodote Iso-Britanniassa ja Yhdysvalloissa on jopa alentunut jo ennen covid-19-pandemiaa tietyissä väestöryhmissä johtuen muun muassa opiaattiriippuvuudesta (Ho & Hendi, 2018). 2010-luvun kielteinen kehitys kuolleisuudessa ei koske Suomea, jossa kehitys on jatkunut vakaana ja myönteisenä. 65-vuotiaan elinajanodote Suomessa on noussut vuodesta 1990 reilulla neljällä vuodella 16,1:stä 20,2:een ja 85-vuotiaan melkein puolelatoista vuodella 5,0:sta 6,4 vuoteen. Tilastokeskuksen väestötilastojen mukaan suomalaiset kuolivat tyypillisesti 83-vuotiaana vuonna 2000 ja 87-vuotiaana vuonna 2019. Yleisin kuolinikä oli vuonna 2000 82 vuotta, vuonna 2010 85 vuotta ja vuonna 2019 se oli noussut jo 89 vuoteen (kuvio 5).

Kuvio 5. Kuolemat iän mukaan Suomessa vuosina 2000, 2010 ja 2019.

Lähde: Tilastokeskus, Jylhä.

Suomen kannalta voi toistaiseksi olettaa, että elinajanodotteen ja terveiden ja toimintakykyisten elinvuosien myönteinen kehitys jatkuu tällä vuosisadalla. Vuosien 2020–2021 covid-19-pandemia on jo verottanut elinajanodotetta niissä maissa, joissa se leviää laajasti väestössä (Marois, Mutarak & Scherbov, 2020). Suomessa merkittävästä ylikuolleisuudesta ei onneksi ole toistaiseksi kysymys. Vastasyntyneen elinajanodote lyheni Suomessa vuonna 2020 vain vähän edellisvuodesta. Tilastokeskuksen kuolleita koskevien ennakkotietojen perusteella miehillä lyheneminen oli noin 77 päivää ja naisilla 11 päivää (tutkimusprofessori Mika Gisslerin laskelmat).

Pitkäikäisyys on ylpeyden aihe ja yhteiskunnallinen saavutus. Yksilöille ikääntyminen on sikäli etuoikeus, että sen ainut vaihtoehto on kuolema. Myös yhteiskunnan tasolla ikärakenteen ikääntyminen on vauraiden ja vakaiden maiden etuoikeus. Silti sanat ”ikääntyminen” tai ”väestökato” värittyvät usein kielteisesti. Ikääntyminen nähdään nuoruuden vastakohdana ja heikkoutena, ja väestön koko samaistetaan sen dynaamisuuteen. Väestötieteessä *ikärakenteen muuttuminen ja väestön väheneminen ovat kuitenkin neutraaleja ilmaisuja*. Demografinen transitio on maailmanlaajuinen prosessi, jota tuskin on toivottavaa tai edes mahdollista kääntää nykyisen yhteiskuntamallin puitteissa. Erityisesti ekologisen kestävyuden kannalta ihmisten määrän väheneminen maapallolla on toivottava asia. Tästä ei kuitenkaan suoraan seuraa, että pienen ja alhaisen väestötiheyden kansakunnan väestön väheneminen olisi toivottava asia. Ei ole myöskään selvä, mikä syntyvyyden tai muutto liikkeen toivottu taso olisi suotava tietyn kansakunnan tai alueen tasapainoisen väestönkehityksen ja ekologisen kestävyuden kannalta. Esimerkiksi EU:n ministerineuvosto pitää väestönkasvua toivottavana asiana (ks. 2.2.2).

Ikääntyvän yhteiskunnan poliittinen haaste ei ole se, että ikärakenne muuttuu, vaan se *missä tahdissa* väestö ikääntyy ja lopulta vähenee, mitä demografiset muutokset merkitsevät yhteiskunnan toimivuudelle ja ihmisten hyvinvoinnille, ja miten muutoksiin varaudutaan ja vaikutetaan. Pohjoismaisessa hyvinvointivaltiossa väestörakenteen ikäryhmien välisiin muutoksiin liittyy eri yksilöiden ja yhteisöjen kannalta niin mahdollisuuksia kuin haasteita, joita käsitellään tarkemmin luvussa 4.

1.2 Miltä näyttää moderni väestöpolitiikka?

Väestöpolitiikka seuraa väestön määrän ja koostumuksen kehitystä ja pyrkii vaikuttamaan väestön kokoon ja rakenteeseen. 2020-luvun suurin muutos edeltäviin väestöpoliittisiin ohjelmiin on tarve nivoa ekologisesti kestävä kehityksen tavoitteet myös väestöpoliittisiin linjauksiin. Suomen väestöpoliittisiksi tavoitteiksi on vuoden 2004 tulevaisuusselonteossa määritelty hyvä yhteiskunta kaiken ikäisille ja tasapainoisen väestönkehityksen edistäminen (Valtioneuvoston selonteko, 2004). Tässä selvityksessä nojaututaan samaan määritelmään ja tavoitteeseen tietyin lisäyksin ja korostuksin.

Ensiksi proaktiivisen, inhimillisiä voimavaroja tukevan kestävästä väestöpolitiikan tarve ja väestöviestinnän uudet mahdollisuudet korostuvat entisestään. Toiseksi proaktiivisen väestöpolitiikan merkitys ja mahdollisuudet ovat ajankohtaisia niin muuttoliikkeen kuin syntyvyyden kannalta. Kolmanneksi perinteisen väestön määritelmän ohella voi hyödyntää avoimen väestön käsitettä. Siinä myös muut kuin vakituisesti maassa asuvat ihmiset hahmotetaan – tilanteesta riippuen – väestöön ja mielletään väestöpolitiikan kohteiksi ja tekijöiksi.

1.2.1 Inhimilliset voimavarat väestöpoliittisena tavoitteena

Nykyajan väestöpolitiikka ei tarkastele väestörakennetta vain määrällisesti (ikä, sukupuoli, asuinpaikka) vaan ottaa huomioon myös väestön muita ominaisuuksia (Lutz, 2014; Lutz, Goujon, ym., 2018). Näihin ominaisuuksiin voi laskea sellaisia ulkoisia ja subjektiivisia piirteitä, kuten fyysinen ja psyykinen hyvinvointi, työvoimaan ja epävirallisen työhön osallistuminen, sosiaalinen osallisuus ja tyytyväisyys elämään. Niihin voi viitata sellaisilla ilmaisuilla kuin ”laatu” (quality), ”väestöllinen tasapaino” (population balance) ja ”koostumus” (population composition), ”inhimillinen pääoma” (human capital) (em.). Tässä selvityksessä käytetään väljästi ilmaisuja väestön koostumus, inhimilliset voimavarat ja inhimillinen pääoma.

Eri tieteenalojen arviot väestönkehityksestä korostavat inhimillisen pääoman merkitystä: ”päiden laskeminen” ei riitä, vaan tulee huomioida myös ”mitä päiden sisällä on”. Tällöin väestön terveyden, hyvinvoinnin ja osaamisen merkitys korostuu tavanomaisten talouskasvun indikaattoreiden rinnalla, niin politiikan tavoitteena kuin sen onnistumisen edellytyksenä. Inhimillisen pääoman vahvistamisen oletetaan edistävän yksilöiden, yhteisöjen ja koko väestön kriisinsietokykyä, mitä tarvitaan yhä selkeämmin eskaloituvien kriisien aikana. Koulutus ja kognitiivisten kyvyt ovat olennainen osa osaamista, mutta myös emotionaaliset kyvyt ja ihmissuhdetaidot kuuluvat ihmisten voimavaroja ja kriisinsietokykyä tukeviin taitoihin. Toisen väestötransition teorian mukaan arvot ja ihmissuhteiden laatu ohjaavat yhä enemmän vauraiden maiden väestön kehitystä. Tällöin ihmissuhdetaidot ovat myös yhä merkittävämpiä esimerkiksi sopivan puolison löytämisessä. Väestönrakenteen muutos merkitsee myös, että yhä useampi elää pitkiä jaksoja elämästään yksin tai vailla läheisiä perheenjäseniä, mikä sekin haastaa mielenterveyttä ja ihmissuhdetaitoja uudella lailla (vrt. 4.2).

Inhimillisten voimavarojen ja väestön koostumuksen painopisteiden myötä vallanpitäjien suhde kansalaisiin ei enää muistuta perinteistä kansallisvaltioiden syntyvaihetta kuvaavaa hallitsija–alaiset-suhdetta. Väestötieteilijä Wolfgang Lutzin (2014) vertauskuvan avulla voi sanoa, että valtion suhde väestöön lähenee pikemmin yrityksen henkilöstöjohtamista (HR). Väestöpolitiikalla halutaan saada ihmiset viihtymään ja tekemään parhaansa sekä koulutautumaan. Keskeisin ero HR-vertauskuvan ja väestöpoliittisen todellisuuden välillä lienee siinä, että toisin kuin yrityksissä väestö voi erottaa henkilöstöjohtajan, mutta johtajat voivat vain poikkeustapauksissa erottaa väestöön kuuluvia ihmisiä.

Henkilöstöjohtamisen vertauskuvaa voisi tarkentaa liittämällä siihen vallanpitäjien ja väestön vuorovaikutuksen avoimuuden ja läpinäkyvyyden. Viranomaisten toiminnan selkeys, avoimuus ja saavutettavuus ja kansalaisten oikeus itseään koskeviin tietoihin on korostunut digitalisaation myötä. Nykyajan henkilöstöjohtaminen tukeutuu myös moderniin ja jatkuvasti päivittyvään tietopohjaan siitä, miten henkilöstö hyvinvointi ja tuottavuus kehittyvät. Myös viestintä on olennainen osa johtamista.

1.2.2 Proaktiivinen ja tavoitteellinen väestöpolitiikka

Suomessa sana ”väestö” linkittyy usein pelkästään keskusteluun taloudellisesta huoltosuhteesta. Taloudellisen merkityksen ohella väestönkehitys vaikuttaa kuitenkin suoraan myös ekologiseen ja sosiaaliseen kestävyYTEEN. Määrälliset tavoitteet ja osatavoitteet ja niiden toteutumisen seuranta ovat vahvistuneet yhteiskuntapoliittisessa päätöksenteossa ja proaktiivisemmat väestöpoliittiset linjaukset istuisivat niihin hyvin. Pitkän aikavälin näkemys siitä, minkälaista väestönkehitystä toivotaan, tarvitaan yhteiskuntapoliittista päätöksentekoa raamittavana tavoitteena.

Väestöpoliittiset toimenpiteet on perinteisesti jaettu *sopeutuviin* (reaktiivinen väestöpolitiikka) tai väestörakenteeseen *vaikuttaviin* toimenpiteisiin (proaktiivinen väestöpolitiikka). Erityisesti proaktiiviseen otteeseen kuuluu usein määrällisten tai laadullisten tavoitteiden asettaminen koskien politiikkatoimenpiteiden toivottuja vaikutuksia. Tavoitteet voivat koskea eri väestöpolitiikan lohkoja kuten pitkäikäisyyttä, maahan- ja maastamuuttoa, syntyvyyttä ja aluepolitiikkaa. Myös itse väestön koon suhteen voi asettaa tavoitteita.

Proaktiivisia toimia voi edelleen jaotella väestötrendiä lieventäviin tai sitä koskevien rakenteiden kriisinsietokykyä kasvattaviin toimiin. Väestötrendien seurauksiin voi sopeutua, niitä voi lieventää ja niitä koskevaa resilienssiä voi kasvattaa, aivan kuten ilmastonmuutoksen torjunnassa tehdään (*adaptation, mitigation, resilience*). Lieventävät ja kriisinsietokykyä kasvattavat toimet edellyttävät usein elämäntapa- ja elämäntilanteen muuttamista (*life course perspective*), jossa ihmisen kasvamista ja ikääntymistä eri elämänvaiheissa tarkastellaan kokonaisvaltaisesti ja pitkällä tähtäimellä.

Väestön koko. Väestön toivottu määrä on yksi mahdollinen väestöpoliittinen tavoite, jota Suomi tai muut länsimaat harvemmin ovat viime vuosikymmenien aikana asettaneet. Tilanne on kuitenkin muuttumassa lähenevän väestön vähenemisen myötä. Epäsuorana tavoitteena väestönkasvu on kuitenkin pitkään ollut läsnä, esimerkiksi siten että korkeampi syntyvyys nähdään toivottavana asiana koko maan kannalta. Maltillisen kasvun mahdollisuuksia on Suomessa pidetty myönteisenä väestön ominaisuutena ainakin (Valtioneuvoston selonteko, 2004; Laine, Sinko & Vihriälä, 2009). Väestöliitto asetti vuoden 2020 väestöpoliittisessa ohjelmassaan tavoitteeksi maltillisen väestönkasvun jatkumisen

Suomessa (Sorsa toim., 2020). Euroopan unionin ministerineuvosto totesi vuonna 2020, että jokaisen jäsenmaan väestön uusiutuminen on kannatettava tavoite (ks. 2.2.2.). Väestönkasvun nivoutuminen ekologisesti kestäväan kehitykseen ja luonnon monimuotoisuuden vaalimiseen vaatisi kuitenkin runsaasti enemmän eettistä pohdintaa ja arvioita (Heikkurinen, 2020).

Väestön koko ja ikärakenne voivat olla yhteydessä lukuisiin työllisyyteen, tuottavuuteen, innovatiivisuuteen ja dynaamisuuteen liittyviin tekijöihin. Tutkimuskirjallisuudessa on kuitenkin varsin eriäviä arvioita siitä, miltä kannalta väestön väheneminen ja ikääntyminen heikentävät kansakunnan tai yhteisöjen elinvoimaa (Coleman & Rowthorn, 2013). Taloudelliset haasteet koskevat toisaalta koko pienenevän työvoiman tuottavuuden nostamista, että ikääntyneiden sosiaali- ja terveysmenojen kehitystä. Koska ensimmäiset vauraat maat kohtaavat väestön vähenemisen juuri nyt, emme tiedä miten esimerkiksi teknologian kehitys kasvattaa tai säästää julkisia menoja. Asiantuntijat ovat asiasta myös varsin eri mieltä (ks. luku 4.1). Yksimielisyyttä on kuitenkin inhimillisten voimavarojen ratkaisevasta merkityksestä niin tuottavuuden kasvun kuin terveen ikääntymisen tukemisessa. Tiedämme jo varsin hyvin, miten koulutusta, osallisuutta ja terveellisiä elämäntapoja voi edistää, vaikka emme voi mitenkään ennustaa, miten teknologia mullistaa arkea ja työelämää vuoteen 2100 mennessä.

Eliniän piteneminen. Euroopassa laajasti jaettu yhteinen tavoite on ollut parempi terveys-taso ja hyvinvointi ja siitä johtuva eliniän pidentyminen. Tämän onnistuminen on johtanut väestörakenteen ikääntymiseen ja vanhojen ihmisten osuuksien kasvuun. Sopeutuminen ikäihmisten määrään edellyttää muun muassa, että vanhojen ikäryhmien määrällisen kasvun aiheuttamaan palvelutarpeeseen vastataan (luku 4). Väestötrendin lieventäminen tarkoittaa, että edistetään tervettä ikääntymistä läpi elämän, jotta tulevaisuudessa vanhukset olisivat entistä terveempiä ja toimintakykyisempiä. Kriisinsietokyvyn kasvattaminen merkitsee laajemmin yhteiskunnallisten rakenteiden ja instituutioiden varautumista, esimerkiksi muuttamalla vakiintunutta määritelmää ”työikäisestä väestöstä”.

Kansainvälinen maahanmuutto on useissa maissa ollut tietoinen keino vastata ikääntyvän väestön haasteisiin. Kaikki vauraat maat asettavat rajoituksia maahanmuutolle ja sen lisäksi jotkut maat ovat pyrkineet nostamaan tietyn kaltaisten maahanmuuttajien määrää. Suomi joutui vuoden 2015 turvapaikkahakijoiden yllättäen kasvaneen määrän myötä sopeutumaan muuttoliikkeeseen. Sen sijaan meillä ei ole ollut selkeää proaktiivista otetta maahanmuuttopolitiikassa: Suomessa ei ole asetettu määrällisiä tavoitteita kansainväliselle muuttoliikkeelle ja mahdollisia maahanmuuttajia osaamistason perusteella valikoivia ohjelmia ollaan vasta kehittämässä. Suomessa ei ole tehty selvityksiä erilaisen maahanmuuttopolitiikan vaikutuksesta väestön- ja tuottavuuden kehitykseen. Tosin Suomen väestönkehitystä ja työvoimaa on vuonna 2020 julkaistussa tutkimuksessa arvioitu osana EU-maiden mahdollisia maahanmuuttolinjauksia (ks. 2.2.1). Kansainvälisen muuttoliikkeen näkökulmasta

kriisinsietokykyä tukevat toimet liittyvät esimerkiksi maahanmuuttajien kotoutumiseen ja integrointiin sekä rasismien ja muukalaisvihan torjumiseen.

Maastamuuttoon ja maan sisäiseen muuttoliikkeeseen suhtaudutaan kirjavasti. Jossain maissa kuten Suomessa on pitkään harjoitettu määrätietoista aluepolitiikkaa, jossa pyritään torjumaan väestön keskittymistä ja vähentämään alueiden ja kuntien välistä ja sisäistä eriytymistä. Toisissa maissa ihmisten ja työpaikkojen sijaintiin ei juurikaan haluta poliittisesti vaikuttaa. Esimerkkinä kriisinsietokykyä kasvattavasta politiikasta voidaan pitää EU:n ja UNDP:n vähenneiden väestöjen politiikkakokeiluja (depopulation policies, vrt. Lutz & Gailey, 2020), joiden sisällä väestökatoa kokevat maat ja alueet ovat kehittäneet keinoja saada nuoria aikuisia pysymään alueillaan tai houkuttemaan nuoria aikuisia takaisin sekä lisäämään maahanmuuttoa.

Syntyvyyteen kannustamiseen liittyy myös isoja politiikkaeroja. Jos valtiovalta selvästi kannustaa synnyttämään, puhutaan pronatalismista. Muutamissa maissa kuten Ranskassa on ollut 1900-luvulla selkeä tavoite pitää syntyvyys korkeana. Yhä useampi maa on valinnut aktiivisesti syntyvyyden laskun lieventämiseen pyrkivän, pronatalistisen politiikan (vuonna 1986 näitä maita oli 19 ja vuonna 2015 jo 55, Sobotka, Matysiak & Brzozowska, 2019). Suomessa perhepoliittiset ja väestöpoliittiset linjaukset 2000-luvun alussa olivat pronatalistisia siten, että kokonaishedelmällisyyden toivottiin nousevan tai pysyvän korkeana (STM, 2003; Valtioneuvoston selonteko, 2004). Mielenkiintoista kyllä syntyvyyden laskun aikana 2010-luvulla ei Suomessa tehty tarkempia politiikkalinjauksia tai asetettu tavoitteita syntyvyyden kehitykselle ja perhepolitiikka kokonaisuudessaan polki monessa mielessä paikallaan (Hiilamo, ilmestyy).

1.2.3 Kuka kuuluu väestöön? ”Suljetun” ja ”avoimen” väestön käsitteet

Väestöllä tarkoitetaan Suomessa tietyllä hetkellä vakituisesti asuvia ihmisiä. Näin tehdään myös tässä selvityksessä, jollei muuta mainita.

Suomen osallisuuden ja hyvinvoinnin kannalta keskeiset oikeudet ja palvelut kuten äänioikeus, sosiaaliturva, sairausvakuutus, oikeus terveydenhoitoon ja koulutukseen eivät kohdistu täsmällisesti samaan ihmisjoukkoon kuin virallinen Suomen väestö. (Lieneekö Suomessa yhtään etuutta, velvollisuutta tai oikeutta, joka noudattaisi yksinomaan väestön määritelmää?)

Gloaalissa ja verkostoituneessa maassa vakiintunut väestömääritelmä voi tuntua rajoitetulta. Väestölaskenta ja moderni kansallisvaltio ovat 1800-luvun kehityksen tuotteita, ja heijastavat väestöpolitiikassa perinteistä tapaa lähestyä kansakuntia yhtenäisinä poliittisina ja taloudellisina yksikköinä. Väestötieteilijä ja antropologi Philip Kreager kutsuu tätä väestölaskennasta nousevaa perinnettä ”suljetun väestön” käsitteeksi.

”Suljettuun” väestöön liittyy ajatus samankaltaisista yksilöistä (”suomalaisista” tai ”ranskalaisista”). Jotkut väestötapahtumat sopivat hyvin suljetun väestökehityksen ymmärtämiseen. Tämä koskee selkeitä ja lopullisia tapahtumia kuten syntyviä ja kuolemia. Sen sijaan toistuvat tai käänteiset prosessit eivät mahdu siihen yhtä hyvin. Tämä koskee erityisesti maantieteellistä liikkuvuutta ja moninaisuutta. Jos vakituisia asuinpaikkoja ei esimerkiksi voi olla enemmän kuin yksi, ne jotka tosiasiallisesti asuvat useissa osoitteissa tippuvat tilastoista pois. Koska lähtökohta on ollut ”yksi ihminen – yksi osoite”, muun muassa lasten vuoroasuminen on edelleen huomattava haaste perhepalveluille (Miettinen ym., 2020).

Suomen rajojen sisällä elää ja vierailee tietenkin enemmän ihmisiä kuin mitä väestöön lasketaan. Rajojen ulkopuolella asuu myös ihmisiä, joilla on siteitä Suomeen ja jotka saattavat joskus vierailla maassa tai palata asumaan maahan. Vaihtoehtona ”suljetun” väestön käsitteeseen voi ajatella ”avointa” väestön määritelmää. Tällöin väestön määrä ja rajat eivät ole lukkoon lyötyjä. Väestöä ei määritellä tilastona, vaan sidosryhmänä ja ihmisten kokemana ”mukaan kuulumisen” tunteella tai jäsenyytenä (Kreager, 2008; s 603).

Kuvio 6 havainnollistaa muutamia ”muita” väestöjä vakituisen määritelmän ohella. Kuvio korostaa ainoastaan kansalaisuuden ja työn pohjalta syntyviä Suomi-siteitä. Kulttuurisia, opiskelun tai sukujuurien perusteella syntyviä liittymäkohtia Suomeen on tietenkin moninkertaisesti enemmän. Kuvioden ihmismäärät eivät ole tarkkoja koska tilastointi on usein varsin puutteellista ja ryhmien välillä on päällekkäisyyksiä (esimerkiksi ulkosuomalainen kansalainen voi olla osa tilapäistä työvoimaa).

Kuvio 6. Suomen väestön ”sidosryhmiä” kansalaisuuden ja ansiotyön perusteella.

Huom. Ihmismäärät eivät ole tarkkoja ja ryhmien välillä on päällekkäisyyksiä. Lähde: ETK, Tilastokeskus, Jyrkiäinen VNK.

Muulla kuin Suomessa virallisesti asuvia Suomen kansalaisia on noin 300 000 ihmistä. He eivät myöskään virallisesti kuulu väestöön, vaikka he määrältään vastaavat suurta suomalaista kaupunkia. Heistä ja muista suomalaisia sukujuuria omaavista eli ulkosuomalaisista ei ole tarkkaa määrällistä arviota. Yhteensä ulkosuomalaisia on noin kaksi miljoonaa, joista ainakin 800 000 asuu Yhdysvalloissa tai Kanadassa (Söderling, 2017; Suomi-seura, 2020).

Suuremman liikkuvuuden myötä ero virallisen väestön ja tosiasiallisesti jossain alueella oleskelevien välillä kasvaa. Esimerkiksi turvapaikkaa hakeneet, oleskelulupaa odottavat tai kausityötä tekevät ulkomaan kansalaiset eivät kuulu väestöön. Tilapäistä työvoimaa on vuosittain useita kymmeniä tuhansia ihmisiä. Ulkomaisia tilapäisiä työntekijöitä on melkein 100 000, mikäli luku lasketaan vain verovelvollisten määrästä (ja pois lukien eläkettä Suomesta saavat).

Ulkomailla asuu myös kymmeniä tuhansia ihmisiä, jotka ovat joskus työskennelleet Suomessa ja siten nauttivat työeläkettä. Kuten Tela r.y.:n toimitusjohtaja Suvi-Anne Siimes on oivallisesti todennut, nämä työeläkkeeseen oikeutetut voidaan myös mieltää yhdeksi virallisen väestömääritelmän ulkopuolella olevaksi ryhmäksi, johon viranomaisilla on sekä rahallinen side että potentiaalinen kommunikaatioväylä. Ulkomailla asuvia eläkettä saavia oli vuonna 2019 kokonaisuudessaan 57 000 ja heistä 46 prosenttia ei ole Suomen kansalaisia (Eläketurvakeskus, 2020).

Mikäli väestöstä puhutaan kulttuurin, taloudellisen kehityksen ja kansainvälisen näkyvyyden kannalta, avoin väestömäärittely lienee erityisen mielekäs. Suomalaiset sukujuuret, kotimaisten kielten taito ja kulttuurien tuntemus tai opiskeluvuodet Suomessa luovat usein vahvan siteen Suomeen ja suomalaisiin. Verkostojen ja mielikuvien maailmassa kokemuksellisella ja kulttuurisella kaikupohjalla voi olla suuri merkitys ihmisten muuttohalukkuuteen, matkailuun tai taloudellisiin investointipäätöksiin.

”Suljetut” ja ”avoimet” väestöt käsitteinä eivät sulje toisiaan pois vaan voivat täydentää toisiaan ja kasvattaa väestöpoliittista ajatuksellista liikkumavaraa.

Havaintoja ja päätelmiä

- Väestöpolitiikka nivoutuu teknologian murroksen ja ilmastokriisin megatrendeihin ja on niistä osittain helpoiten ennustettavissa.
- Nykyajan väestöpolitiikka kehittää inhimillisiä voimavaroja, tietopohjaa ja vuorovaikutusta, ”HR-suhtautuminen” pikemmin kuin ”ylhäältä tullut käsky”.
- Väestön koolle ja ilmiöiden kehitykselle voi proaktiivisesti asettaa niin määrällisiä kuin koostumusta koskevia tavoitteita. Toivotaanko Suomeen väestönkasvun tahtia, nettomaahanmuuttoa tai syntyvyyttä koskevia tavoitteita?
- Nykyajan väestöpolitiikka voi hyödyntää eri väestön määritelmiä eikä ole kaikissa tilanteissa sidottu vain vakituisesti maassa asuvien määritelmään.

2 Väestörakenteen muutos 2020–2100

Luvussa esitetään yleisiä väestötrendejä globaalilla, Euroopan unionin sekä Pohjoismaiden ja Suomen tasolla. Painopiste on väestön vanhenemisessa ja väestönkasvua sekä syntyvyyttä koskevissa ennusteissa vuosisadan loppuun asti (välillä 2050 tai 2100). Luvussa esitetään myös näkökohtia ajankohtaiseen kysymykseen väestökasvun, syntyvyyden ja kestävä kehityksen yhteyksistä.

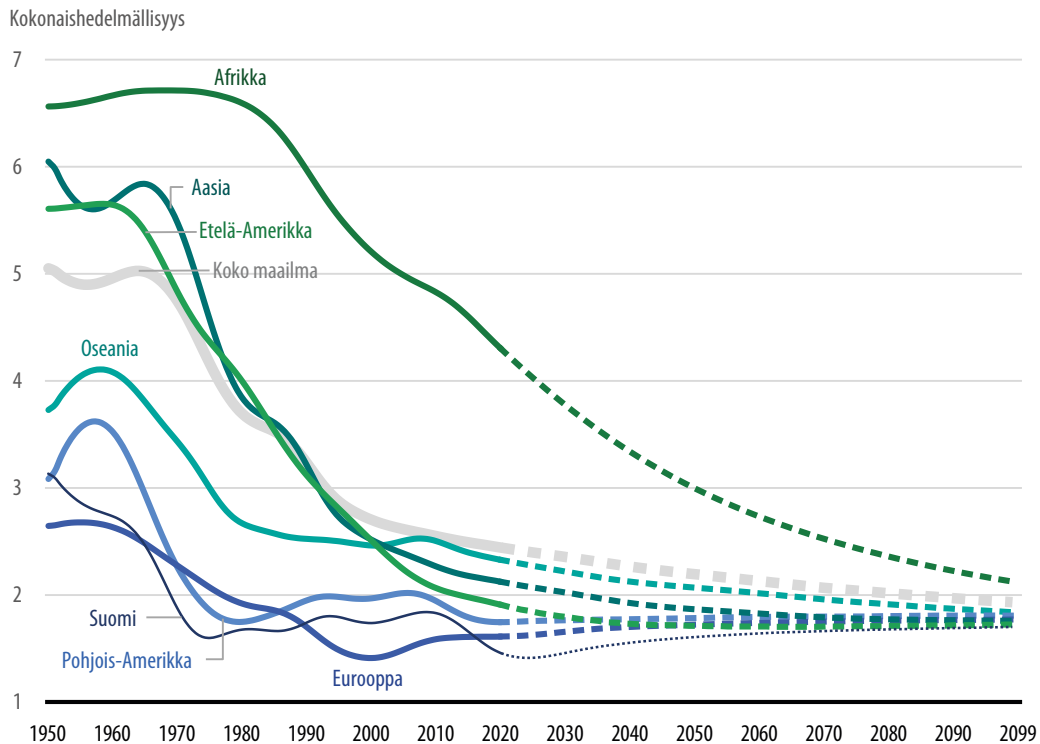
2.1 Maailma on siirtymässä kahden lapsen malliin

Kukaan ei vielä tiedä, miten ylös elinajanodote voi nousta tai miten alas eri maiden syntyvyys voi laskea ennen kuin kehitys pysähtyy tai kääntyy ja ihmiskunnan väestötransitio on ohi. Lähestymme todennäköisesti molempien ilmiöiden biologisia ääripäitä, minkä vuoksi 2000-lukua on kutsuttu ”väestövallankumouksen vuosisadaksi”.

Demografisen transition myötä maailman väestönkasvu kiihtyi 1950- ja 60-luvuilla. Viimeisen 50 vuoden aikana väestönkasvun vauhti on hidastunut, mutta väestönkasvu jatkuu ja erityisesti Aasiassa ja Afrikassa. Maailman 7,7 miljardista ihmisestä 61 prosenttia elää Aasiassa (vrt. kuvio 10 alla). Melkein kaksi viidesosaa (37 % vuonna 2019) ihmiskunnasta asuu väkirikkaimmissa maissa Intiassa ja Kiinassa. Afrikassa elää noin 17 prosenttia maailman väestöstä ja siellä väestönkasvu on nopeinta.

Väestönkasvun tulevaisuuteen vaikuttaa tällä hetkellä ennen kaikkea syntyvyyden kehitys (esim. van Bavel, 2013). Kyse ei silti ole siitä, että lapsia syntyisi valtavasti, sillä valtaosa ihmiskunnasta on siirtynyt tai siirtymässä kahden lapsen malliin. Puolet ihmiskunnasta elää jo nyt maissa, joiden kokonaishedelmällisyys on alle kahden. (UN DESA, 2020).

Kuvio 7 näyttää eri maanosien syntyvyyden kehityksen ja ennustetun tulevaisuuden.

Kuvio 7. Maailman syntyvyyden kehitys 1950–2019 ja ennustettu kehitys eri maanosissa sekä Suomessa.

Lähde: YK perusskenaario.

Koko maailman syntyvyys on nyt noin 2,5 elävänä syntynyttä lasta naista kohti. Luvun oletetaan vähenevän 2,2 lapseen vuoden 2050 mennessä ja 1,9 lapseen ennen vuosisadan loppua. Aasiassa syntyvyys on nyt noin kaksi lasta naista kohti (kuvio 7). Noin 1,43 miljardin asukkaan Kiinan kokonaishedelmällisyys oli noin 1,7 vuonna 2020 ja noin 1,37 miljardin asukkaan Intiassa kokonaishedelmällisyys on 2,2. Intian syntyvyyden oletetaan laskevan alle 2,1:n eli niin sanotun väestön teoreettisen uusiutumistason viiden vuoden sisällä – suurin piirtein samaan aikaan kuin Intian väestömäärän tulee ohittamaan Kiinan.

Syntyvyyden kehitys on ratkaisevan tärkeää väestönkasvun ennustamiselle, mutta sitä on myös hankalaa ennustaa. Globaaleissa väestöskenaarioissa oletettiin pitkään, että syntyvyys ei voisi juurikaan alentua alle uusiutumistason (Basten, Lutz & Scherbov, 2013). Oletuksen takana ei ollut selkeää teoreettista viitekehystä tai selitystä sille, miksi eri yhteisöt tai maat pysähtyisivät juuri vakaaseen väestöön, joka ei kasva eikä pienene. Selkein perustelu kahden lapsen moodille on se, että monissa maissa yleisin toivottu lapsiluku on kaksi (Sobotka & Beaujouan, 2014). Lapsitoiveet voivat kuitenkin muuttua tulevaisuudessa, eivätkä kaikki ihmiset saavuta toivottua lapsilukua (ks. luku 3.2.2. Suomen osalta). Korkean syntyvyyden maissa naiset saavat usein enemmän lapsia kuin olisivat toivoneet, mutta

alhaisen syntyvyyden maissa ihmiset saavat keskimäärin vähemmän lapsia kuin olisivat toivoneet (Testa, 2012).

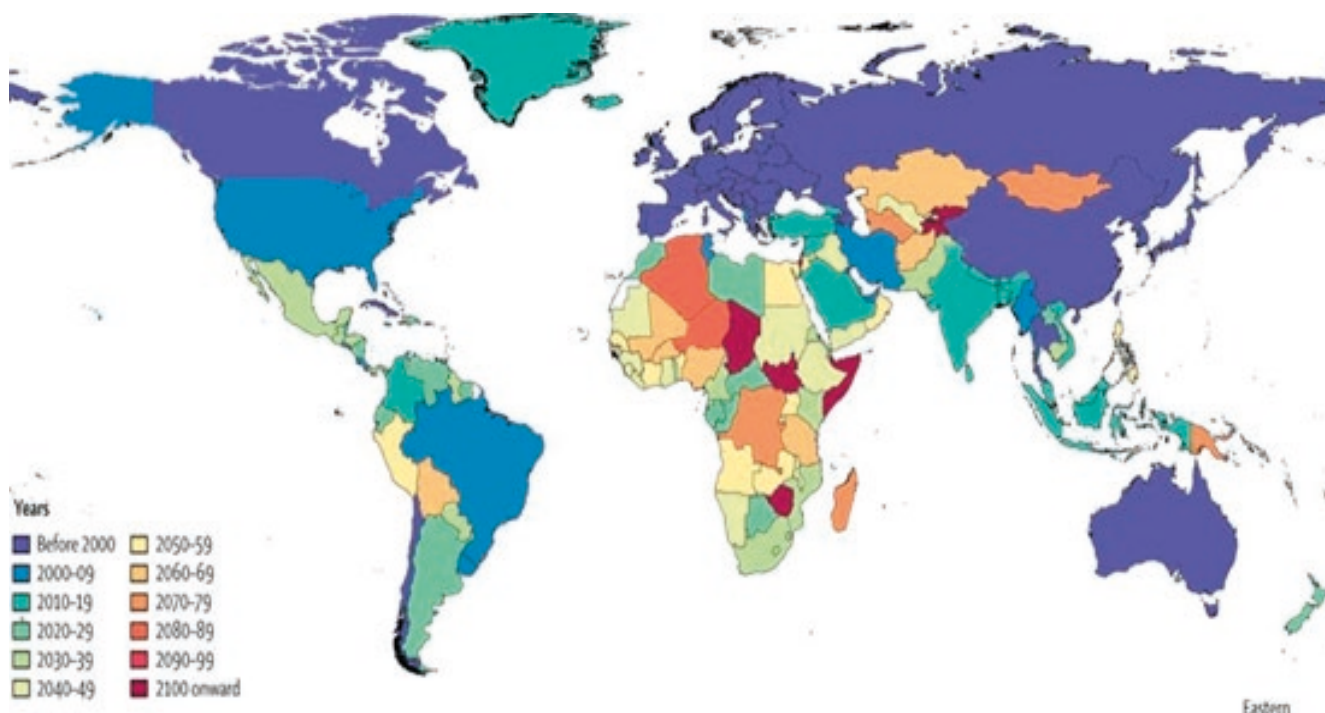
Tosiasiallisen väestönkehityksen myötä näyttää yhä epätodennäköisemmältä, että maailma päätyisi juuri kahden lapsen keskiarvoon. Itävallan arvostetun Wittgenstein-keskuksen vuonna 2014 valmistunut syntyvyysarvio hyödynsi matemaattisten mallien ohella eri alueiden asiantuntijoiden näkemyksiä syntyvyyteen tulevaisuudessa vaikuttavista tekijöistä. Wittgenstein-keskuksen ennuste oletti, että kokonaishedelmällisyys alhaisen syntyvyyden maissa saavuttaa noin 1,75 tason vuoteen 2100 mennessä. Tuoreimmassa vuoden 2019 väestöennusteessaan myös YK luopui selkeästä uusiutumistason oletuksesta ja salli enemmän epävarmuutta ja alueellista vaihtelua. Viimeisten päivitysten myötä koko maailman syntyvyyden oletetaan konvergoivan noin 1,75 tasolle seuraavalla vuosisadalla. YK:n skenaariot sisältävät nyt myös tarkemmin eri syntyvyyteen vaikuttavia menneitä ja tulevia trendejä sekä niiden epävarmuutta huomioivia tilastollisia menetelmiä. Alhaisen syntyvyyden maissa kehitystä mallinnetaan kuitenkin edelleen niiden maiden mukaan, jotka ovat saavuttaneet hyvin alhaisen kokonaishedelmällisyyden pisteen ja toipuneet siitä vuosikymmenen aikana. Kiinnostavasti kyllä tämä tarkoittaa, että muun muassa Suomen (sekä Italian, Japanin, ja Ukrainan ja Luxemburgin) kohdalla oletetaan kokonaishedelmällisyyden toipuvan selvästi 2020-luvulla ja 2030-luvulla.

Eurostatin väestöennusteissa oletetaan 1,83 syntyvyyttä Euroopassa vuoteen 2100 mennessä. Vaihtoehtoinen alhaisemman syntyvyyden skenaario on tätä 20 % alempi eli 1,46 (Eurostat, 2020b). Wittgenstein-keskuksen EU:lle tekemissä väestöskenaarioissa oletetaan 1,7 syntyvyyttä pitkällä tähtäimellä (Lutz ym., 2019).

Tuorein globaali väestöskenaario ilmestyi vuonna 2020 Washingtonin yliopiston Institute for Health Metrics (IHME) tutkimusryhmältä (Vollset y.m. 2020, vrt. Kuvio 8). Siinä syntyvyydelle oletetaan ennätysellisen alhainen, 1,41 tason konvergenssi. Sen oletuksista on käyty vilkasta akateemista keskustelua koskien erityisesti syntyvyyden alenemisen vauhtia Saharan eteläpuoleisessa Afrikassa sekä jo alhaisen syntyvyyden maiden sisäisiä eroja (Basten & Sobotka, 2020).

Maailmankartta havainnollistaa IHME-skenaarioiden arviota siitä, milloin kukin maa siirtyi tai tulee siirtymään alhaiseen syntyvyyteen. Kartta kuvaa sinisellä värillä milloin tietty maa alitti teoreettisen uusiutumistason kokonaishedelmällisyydessä ja vihreällä, keltaisella ja oranssilla, millä vuosikymmenellä sama kehitys oletetaan tapahtuvan jäljellä olevissa maissa.

Kartta 1. Maailma on siirtymässä kahden lapsen malliin. Milloin eri maiden syntyvyys alittanut tai ennustetaan alittavan väestön uusiutumistason.

Lähde: Vollset ym., 2020.

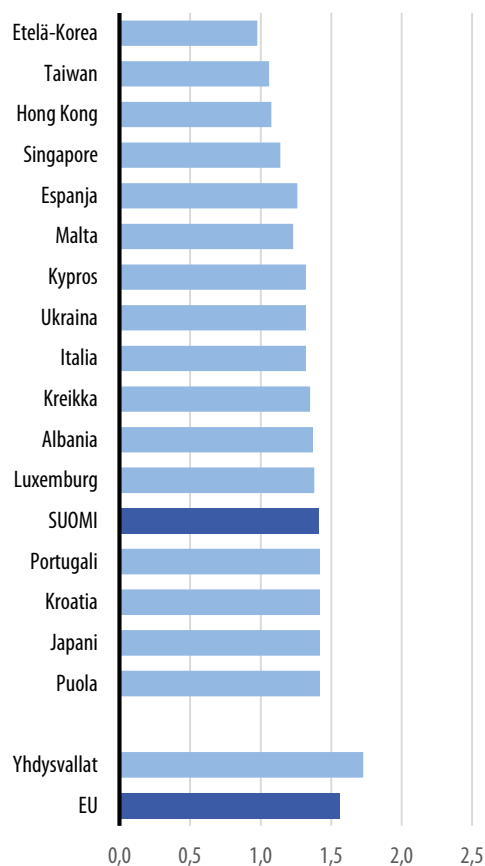
Mitä kirkkaampi punainen väri, sitä epävarmempi ja ajallisesti kaukaisempi ennuste on. Syntyvyyden kehityksen globaalisti kriittiset kohdat ovat erityisesti Saharan eteläpuoleisessa Afrikassa. Maanosan sodat, nälänhädät ja muuttoliikkeet ovat hidastaneet aikaisempia ennusteita sille, miten nopeasti tyttöjen ja naisten koulutustaso voi parantua ja syntyvyys laskea. IHME:n ennusteiden mukaan YK:n väestöennusteiden mukaan Saharan eteläpuoleisen Afrikan kokonaishedelmällisyys alenisi jo 2060-luvun alussa (Vollset ym., 2020, s. 1297). Ennustamista vaikeuttaa se, että syntyvyyden lasku on toistaiseksi ollut hitaampaa kuin muilla alueilla. Aikoinaan kesti 24 vuotta, että syntyvyys laski kuudesta lapsesta neljään lapseen naista kohti Itä- ja Kaakkois-Aasiassa (tämä tapahtui vuosina 1950–1974) ja vain 19 vuotta Pohjois-Afrikassa ja Länsi-Aasiassa (vuosien 1974–1993 aikana). Sen sijaan Saharan eteläpuoleisessa Afrikassa vastaava siirtyminen keskimäärin kuudesta neljään lapseen naista kohti keskimäärin saattaa viedä 34 vuotta, (YK:n ennusteissa 1995–2029 aikana). Uusiutumistasolle Afrikka tulisi YK:n keskipäivän ennusteen mukaan vasta 2100 (UN DESA, 2020).

Myös vauraiden ja alhaisen syntyvyyden maiden syntyvyyden kehitys on varsin epävarmaa. Ei ole sanottu, etteikö niiden keskiarvo voisi alentua nyt yleisestä 1,75 oletuksesta

vaikkapa 1,3:een tai jopa alle yhden. On myös varsin todennäköistä, että eri maat ja maanosat jäävät eri tasolle, ja vuositasolla on odotettavissa isojakin heilahteluja. (Myrskylä, Goldstein & Cheng, 2013; Sobotka, 2017).

Hyvin alhaisen kokonaishedelmällisyyden tasolla (alle 1,3) ovat jo useat Aasian maat ja alueet, eikä tällä hetkellä näytä kovin todennäköiseltä, että syntyvyys niissä nousisi 1,4–1,8 tasolle. Myös Etelä- ja Itä-Euroopassa on alhaisen syntyvyyden maita; Suomi kuului 2010-luvun loppupuolella ainoana Pohjoismaana maailman alhaisimpien syntyvyyden maiden joukkoon. Kuviossa 8 näytetään maailman alhaisimman syntyvyyden maiden kokonaishedelmällisyyden vuonna 2010 ja vuonna 2018 sekä vertailun vuoksi EU:n ja Yhdysvaltojen vastaavat luvut.

Kuvio 8. Maailman alhaisimman syntyvyyden maiden kokonaishedelmällisyys vuonna 2018.

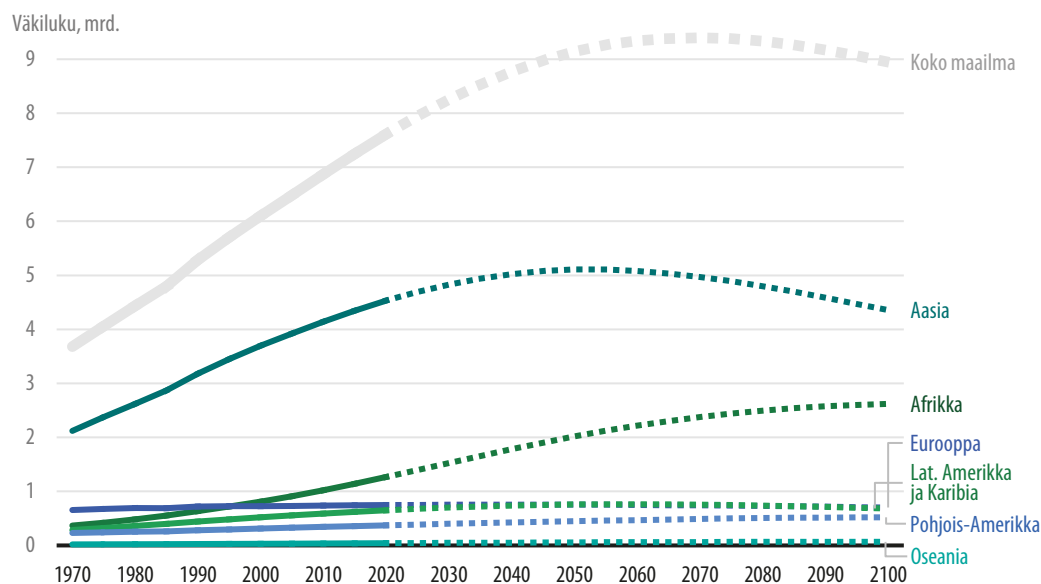

Lähteet: Eurostat (2020), Human Fertility Database (2019), Yoo & Sobotka (2018).

2.1.1 Milloin globaali väestönkasvu taittuu?

Maailman väestönkehityksen ennustetaan kasvavan nykyisestä melkein 8 miljardista aina 9 tai 11 miljardiin vuoteen 2100 mennessä. Kun syntyneitä on kaikkialla vähemmän kuin kuolleita, ihmiskunta ei uusiudu ja globaali väestönkasvu taittuu. Väestönkasvun taittumisen on ennustettu tapahtuvan 2060-luvulla (IHME ennuste, Vollset ym., 2020), 2070-luvulla (Wittgenstein-keskus) tai vasta 2100-luvulla (YK:n keskiarvon tai korkean syntyvyyden skenaario). Kuvio 9 näyttää Wittgenstein-keskuksen laatiman ennusteiden todennäköisen kehityksen. Wittgensteinin keskuksen maltillinen skenaario edellyttää maltillista kuolleisuuden kehitystä ja syntyvyyden alenemista sekä nykyisten koulutustrendien jatkumista.

Kuvio 9. Maailman väkiluvun kehitys 1970–2019 ja ennustettu kehitys 2020–2100 eri maanosissa.

Lähde: Wittgenstein-keskus, perusskenaario.

YK:n ennusteissa yli puolet tämän vuosisadan väestönkasvusta tapahtuu yhdeksässä maassa. Nämä maat ovat oletetun väestönkasvun suuruuden mukaan Intia, Pakistan, Kongon demokraattinen tasavalta, Etiopia, Tansania, Indonesia, Egypti ja Yhdysvallat. IHME:n ennusteissa maanosien väliset erot korostuvat, sillä joidenkin Euroopan ja Aasian maiden väestöjen ennustetaan supistuvan puolella, kun taas joidenkin Saharan eteläpuolisten maiden väestöjen ennustetaan kaksin- tai kolminkertaistuvan.

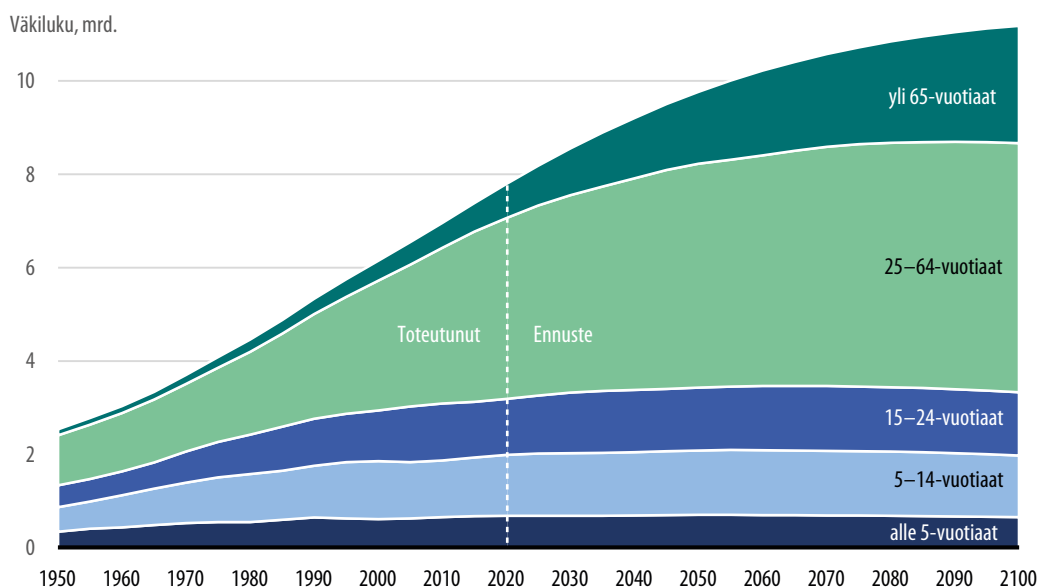
Väestönkasvu on yhteydessä syntyvyyteen säännöstelyyn, eli ehkäisyvälineiden saatavuuteen ja naisten asemaan sekä koulutustasoon. Koulutus on yhteydessä paitsi syntyneiden lasten määrään myös heidän ajoitukseensa: mitä vanhempana tietyn ikäluokan naiset synnyttävät, sitä hitaampaa on väestönkasvu. Tämän lisäksi miesten koulutustaso on usein myönteisesti yhteydessä heidän osallistumiseen lasten kasvattamiseen.

Vanhemmaksituloian myöhentymiseen liittyy myös niin äitien kuin isien suuremmat ajalliset ja taloudelliset panostukset lapsiinsa, mikä vuorostaan on omiaan kohentamaan syntyvien lasten hyvinvointia. Myös kaupungistuminen ja korkean elintason tavoittelu alentavat ja myöhentävät syntyvyyttä. (Mace, 2008.)

Siinä missä syntyvyyden aleneminen hidastaa ja lopulta taittaa väestönkasvun, elinajanodotteen kasvu lisää kunakin hetkenä elävien ihmisten määrää. Vastasyntyneen keskimääräinen elinajanodote maapallolla oli 72,8 vuotta vuonna 2020. Vastaava luku oli 61,2 vuonna 1980 ja ennustetaan kasvavan yli 77 ikävuoteen vuoden 2050 mennessä. Vaihtelu elinajanodotteessa on myös pienentynyt niin, että köyhimmät maat ovat noin 7,5 vuotta keskimääräisen elinajanodotetta jäljessä. Erot johtuvat ennen kaikkea korkean lapsi- ja äitiyskuolleisuuden sekä väkivallan, konfliktien ja HIV-epidemian vaikutuksista (UN DESA, 2020).

Seurauksena on maailman väestörakenteen ikääntyminen (kuvio 10). 25 vuotta täyttäneiden aikuisten osuuden väestöstä ennustetaan kasvavan vuoteen 2100 asti samalla kuin lasten ja nuorten osuus säilyy tasaisena.

Kuvio 10. Maailman väestönkehitys 1950–2019 ja ennustettu kehitys 2020–2100 eri ikäryhmissä.

Lähde: YK 2019 väestöennuste, perusskenaario.

Ikääntyneiden osuus on nyt korkein kehittyneissä maissa, joissa syntyvyys on pitkään ollut alhainen ja elinajanodote korkea. Ikääntyneiden määrä ja niiden väestöosuuden kasvu ovat kuitenkin nopeinta kehittyvissä maissa. Vuosien 1990 ja 2019 välillä 65 vuotta

täyttäneen väestön osuus on noussut kuudesta prosentista 11 prosenttiin Itä- ja Kaakkois-Aasiassa ja 5 prosentista 9 prosenttiin Latinalaisessa Amerikassa ja Karibiassa. Vuoteen 2050 mennessä 64 vuotta täyttäneiden osuuden ennustetaan vähintään kaksinkertaistuvan näillä alueilla, muualla Aasiassa ja Pohjois-Afrikassa. (UN DESA, 2019).

Usein puhutaan vertauskuvallisesti ”väestöräjähdyksestä” joka liitetään siihen, että ”maailmaan syntyy liikaa lapsia”. Sanonnat ovat ehtineet vanhentua, joskin ne edelleen välillä toistuvat julkisessa keskustelussa. Väestönkasvun tahti on vuodesta 1968 lähtien hidastunut (UN DESA, 2019). Ihmisten määrä kasvaa edelleen, mutta väestönkasvu johtuu jo nyt paljolti siitä, että aikuiset elävät yhä pidempään. Lasten ja nuorten osuus maailman väestöstä on käytännössä jo vakiintunut, mikäli nykyiset väestötrendit jatkuvat.

Aikuisten ja erityisesti ikääntyneiden määrän kasvu korostaa aktiivisen ja terveen ikääntymisen edellytyksiä ja merkitystä. YK on Maailman terveysjärjestön WHO:n aloitteesta julistanut 2020-luvun nimenomaan terveen ikääntymisen vuosikymmeneksi (*decade of healthy ageing*). Terveellä ikääntymisellä tarkoitetaan prosessia, jossa kehitetään ja ylläpidetään toimintakykyä (*functional capacity*), joka tukee hyvinvointia vanhemmassa iässä. Toiminnallisiin kykyihin lasketaan perustarpeiden tyydyttämistä, kykyä oppia, kasvaa ja tehdä päätöksiä, liikkuvuutta ja ihmissuhteiden solmimisen ja ylläpidon taitoja sekä yhteiskunnallista osaamista. Terve ikääntyminen on siis asia, johon vaikutetaan ja johon valmistaudutaan läpi elämän.

Onko lastensaanti ilmatorikos? Syntyvyys kestävässä kehityksessä

Ilmastokriisin vaikutukset ja väestönkasvun taittuminen osuvat molemmat tälle vuosisadalle. Kahden ainutlaatuisen megatrendin vaikutukset toisiinsa saattavat olla valtavia ja ennakoimattomia, eikä niistä voi esittää kuin varovaisia arvauksia. Varsinaisten ekologisten ja luontoon kohdistuvien muutosten lisäksi ilmaston lämpenemisellä on väestöllisiä vaikutuksia: se voi synnyttää epävarmuutta ja hätää, vilkastaa muuttoliikettä ja johtaa maailmanpoliittisiin jännitteisiin (Abel ym., 2019). Samalla väestö on kestävä kehityksen toteuttaja ja jokaisen maan keskeisin resurssi tavoitteiden saavuttamisessa. Demokratistisissa maissa hallitus ei voi tavoitella hiilineutraalisuuteen pyrkiviä ympäristötavoitteita ilman enemmistön tukea. (UN DESA, 2019).

YK:n kestävä kehityksen toimintaohjelma (Agenda2030) tähtää ekologisesti, taloudellisesti ja sosiaalisesti kestävään kehitykseen, jossa ympäristö, talous ja ihminen otetaan tasavertaisesti huomioon. Suomi on YK:n jäsenmaana sitoutunut toimintaohjelman toteuttamiseen. Talouspolitiikassa pyritään edelleen kasvuun, mutta ajatukset hyvinvoinnin ja ympäristön merkityksestä puhtaasti vaurautta mittaavien mittareiden ohella ovat korostumassa muun muassa kiertotalouden ja hyvinvointitalouden käsitteiden avulla.

Väestöpolitiikka kuuluu kestävän kehitykseen politiikkaan. Ikääntyvällä väestöllä voi olla monta myönteistä vaikutusta kestäväan kehitykseen, mikäli se on yhteydessä pienempään hiilijalanjälkeen, parempaan terveyteen, korkeampaan tuottavuuteen, vihreämpiin elintapoihin ja isoimpiin perintöihin lapsia kohti (Kluge, 2014).

Maailman väestön koko, rakenne ja alueellinen sijoittuminen vaikuttavat kestävän kehityksen tavoitteiden toteutumiseen. Enemmän ihmisiä tarkoittaa lähtökohtaisesti enemmän ekologista kuormaa: mikäli jokaisen ihmisen keskimääräinen hiilijalanjälki on sama, enemmän ihmisiä merkitsee enemmän päästöjä. Tällä laskutavalla kasvava globaali väestö merkitsee tarvetta tehdä enemmän vastatoimia saavuttaakseen tietyt kestäväan kehityksen tavoitteita. Väestönkasvu merkitsee myös sitä, että maailmassa on enemmän ilmaston lämpenemisen kielteisistä seurauksista kärsiviä.

Ilmastokriisi haastaa sukupolvien välistä solidaarisuutta ja nyt elävien ihmisten vastuuta tulevista sukupolvista: siinä missä päästöjen vähentämistä tarvitaan nyt, niiden hyödyistä voi nauttia vasta tulevaisuudessa (Scovronick ym., 2017). Eri väestöprosessien yhteydet ilmastokriisiin ja eettisiin valintoihin ovatkin nopeasti kasvava uusi ja poikkitieteellinen tutkimusala. On kiinnostavaa arvioida, miten kaupungistuminen, ikääntyminen ja kotitalouksien koon muuttuminen vaikuttavat energiankäyttöön ja sen kautta päästöihin. Erään mallinnuksen tuloksena ehdotettiin muun muassa, että ikääntyminen vähentää, mutta kaupungistuminen lisää päästöjä. Molempien vaikutusten oletettiin syntyvän työllisyysasteen kautta, joka on vanhemmilla ihmisillä alhaisempi ja kaupungeissa korkeampi. (emt.) Empiirisiä tutkimuksia näistä ilmiöistä on toistaiseksi vähän.

Syntyvyyden alenemisen vauhti on väestönkasvun kannalta ratkaisevaa. Ilmastokriisin kannalta on arvioitu, että väestön uusiutumisen edellyttämä kokonaishedelmällisyys ei suinkaan ole optimaalinen eli toivottavin taso. Päinvastoin, noin 1,5–1,8 tason syntyvyys saattaa olla niin ekologisen kestävyuden kuin tulevien sukupolvien hyvinvoinnin kannalta paras (Striessnig & Lutz, 2014).

Suomalaisessa julkisuudessa toistettiin väite, että lastensaanti olisi kestäväan kehityksen kannalta varsin ongelmallinen tai epäeettinen teko. Tähän näkemykseen törmäsi usein suomalaisessa mediassa 2010-luvulla useiden asiantuntijoiden kriittisistä huomioista huolimatta (Seuri, 2018; Pelkonen & Sorsa, 2019). Muun muassa partiot levittivät nuorille ajatusta, jonka mukaan myös alhaisen syntyvyyden maissa, kuten Suomessa, olisi suotavaa, että ihmiset vähentäisivät lapsilukuaan tai kokonaan luopuisivat lastensaannista (Parkkinen, 2019).

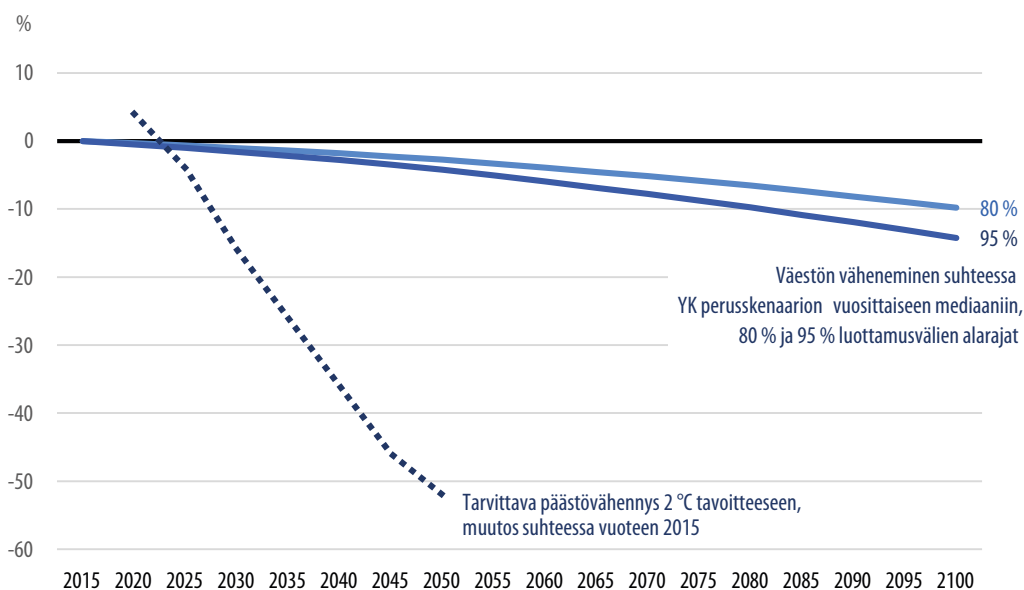
Kiinnostavaa kyllä keskustelua alhaisten syntyvyyden maiden syntyvyyden alenemisen vaikutuksesta ilmastonmuutokseen ei käydy ilmastomuutoskonferensseissa tai väestönkasvun hillitsemiseen pyrkivissä väestökonferensseissa. Siihen on kaksi keskeistä syytä: toisaalta aikahorisontti, toisaalta se, että lisääntymisoikeuksien toteutuminen ja ilmasto-
politiikka kulkevat käsi kädessä.

Ensiksi, aikahorisontin kannalta syntyvyyden alenemisen vaikutukset väestönkasvuun näkyvät noin 25, 50 ja 75 vuoden viiveellä, joka on ilmastokriisin torjunnassa varsin pitkä aika. On esimerkiksi arvioitu, että YK:n alhaisemman väestönkasvun skenaarion toteutuessa maailman hiilidioksidipäästöt vähenisivät 10 prosenttia vuoteen 2055 mennessä ja 35 prosenttia vuoteen 2100 mennessä. Budolfson ja Spears (2020) arvioivat tarkemmin, miten väestönkasvun mahdollisimman maltillinen kehitys näyttäytyy suhteessa tavoiteltuun päästöjen vähennykseen. He huomauttavat, että niin syntyvyys kuin väestönkasvu ovat jo kääntyneet laskuun ja kysyvät, pitäisikö politiikkatoimilla pyrkiä saamaan syntyvyyttä alenemaan vielä nopeammin.

Budolfson ja Spears (2020) laskivat ensin miten nopeasti päästöjen tulisi vähentyä YK:n päästökuilun raportin mukaan ja suhteessa vuoden 2015 tasoon, jotta saavutettaisiin Pariisin sopimuksen alle kahden lämpöasteen tavoite. Tutkijat vertailivat yhden prosentin alenemista päästöissä yhteen prosenttiin väestön vähenemisessä, koska on arvioitu, että suhde on yksi yhteen. Sitten he arvioivat, miten paljon väestönkasvu vähenee jos YK:n alhaisimmat ennusteet toteutuvat suhteessa todennäköisempään keskitien ennusteeseen. Lukuun lasketaan vuosittainen väestönmuutos todennäköisimmän ja nopeimman alenemisen välillä (kuvio 11).

Vaikka kuvion mittarit eivät ole suoraan verrannollisia, ne havainnollistavat, että vaihtelut alhaisimpien väestöskenaarioiden välillä ovat varsin pieniä verrattuna päästöjen alentamisvaatimukseen. Maailman väestön määrä kasvaa joka tapauksessa: kysymys on siitä, missä määrin alemmalla syntyvyyden kehityksellä olisi vaikutuksia päästötavoitteisiin.

Kuvio 11. Arvio tarvittavien päästöjen vähennyksestä verrattuna YK:n alhaisimpien väestöskenaarioiden aiheuttamaan väestövähennykseen 2015–2100.

Lähde: Budolfson & Spears 2021.

Budolfson ja Spears (2020) arvioivat, että vaikka jollain politiikalla voisi heti muuttaa kaikki syntyvyyden ja kuolleisuuden luvut alle uusiutumistason, maailmassa olisi silti yli 9 miljardia ihmistä vuonna 2060. Vuoteen 2050 mennessä kaikkein alhaisin skenaario maailmalle on kolme prosenttia alhaisempi kuin keskitie (0-linja kuviossa). Toisin sanoen useimmat ilmastomuutoksen torjuntaan tarvittavat ihmiset ovat jo syntyneet. Siitä seuraa, että mikäli politiikalla pyrkisi vaikuttamaan mahdollisimman tehokkaasti maailman syntyvyyden kehitykseen, tällä olisi joka tapauksessa pieni vaikutus päästöjen vähenemiseen. (Huomioi, että kuvion väestönkäyrä ei kuvaa muutosta väestönkasvussa, vaan muutosta eri YK:n väestöennusteiden vaihtoehtojen välillä.)

Toiseksi, lisääntymisoikeuksia tukemalla voi nopeuttaa nimenomaan alhaisimman YK:n väestönkasvun skenaarioita. Kuten yllä jo kuvailtiin, seksuaalivalistus ja ehkäisyn tarpeeseen vastaaminen on keskeinen ero alhaisempien ja korkeampien väestöskenaarioiden välillä. Historiallisessa Kairon väestökonferenssissa vuonna 1994 kansainvälinen yhteisö totesi, että seksuaali- ja lisääntymisoikeudet ja oikeus perhesuunnitteluun ovat tavoiteltava asia, jotta ihmiset voisivat toteuttaa mahdollisuuksiaan saada lapsia toivotusti. Seksuaali- ja lisääntymisterveys ja oikeudet ovat edistyneet, mutta niihin on myös 2000-luvulla kohdistunut uusia uhkia, kuten aborttioikeuksien kiellot ja tiukennukset eri maissa ja myös EU:ssa.

Viime vuosikymmenen aikana perhesuunnitteluun on *yhä selkeämmin liitetty myös ihmisten oikeus pyrkiä toteuttamaan lapsilukutoiveensa*. YK korostaa nyt, miten erilaisilta lastensaannin haasteet näyttävät korkean syntyvyyden, maltillisen syntyvyyden ja alhaisen syntyvyyden maissa. Köyhemmissä maissa naiset synnyttävät keskimäärin edelleen usein enemmän lapsia kuin mitä toivoisivat. Ehkäisyn saatavuudessa, raskaudenaikaisessa hoidossa ja turvallisissa synnytysoloissa on suuria puutteita. Sen sijaan vauraissa maissa toivottua lapsilukua on usein vaikeaa saavuttaa. Näissä maissa perheellistymisen ajoitus ja työn ja perheen yhteensovittaminen sekä asumisen ja lapsen kasvatuksen ja koulutuksen kustannukset ovat toivotun lastensaannin esteinä. (UNFPA, 2019). Yksi YK:n vuoden 2021 seksuaali- ja lisääntymisoikeuksien kolmesta kärjestä on tavoite, että toivotun ja toteutetun perhesuunnittelun välillä ei enää olisi kuilua. (UN DESA, 2020.)

Havaintoja ja päätelmiä

- Vuoteen 2100 asti ensin Aasian ja sitten Afrikan syntyvyyden kehitys vaikuttaa eniten siihen, milloin maailman väestönkasvu taittuu.
- Eri skenaarioiden oletukset siitä, mille tasolle maailman syntyvyyden lasku pysähtyy, ovat jatkuvasti alentuneet. Etenkin vauraiden ja vakaiden maiden syntyvyyden nouseminen yli uusiutumistason tulevaisuudessa näyttäytyy hyvin epätodennäköisenä.
- Väestönkehityksen vaikutus kestävä kehityksen tavoitteisiin on sidottu paikalliseen kontekstiin. Eri maiden väestörakenteen yhteys sosiaaliseen, ekologiseen ja taloudelliseen kestävyteen vaihtelee.
- Maailman väestönkasvu taittuisi nopeammin, jos kaikki naiset voisivat saada toivomansa määrän lapsia. Alhaisen syntyvyyden maissa kuten Suomessa se merkitsi syntyvyyden lievää nousua.
- Seksuaali- ja lisääntymisoikeuksien toteutuminen on kriittistä globaalien syntyvyytrendien laskun kannalta. Syntyvyyden pitkäkestoinen vaikutus väestörakenteeseen tarkoittaa, että vuosien 2030 tai 2050 päästötavoitteiden kannalta eri syntyvyyden skenaarioilla on suhteellisen pieni vaikutus. Lastensaanti ei ole ilmastorikos.

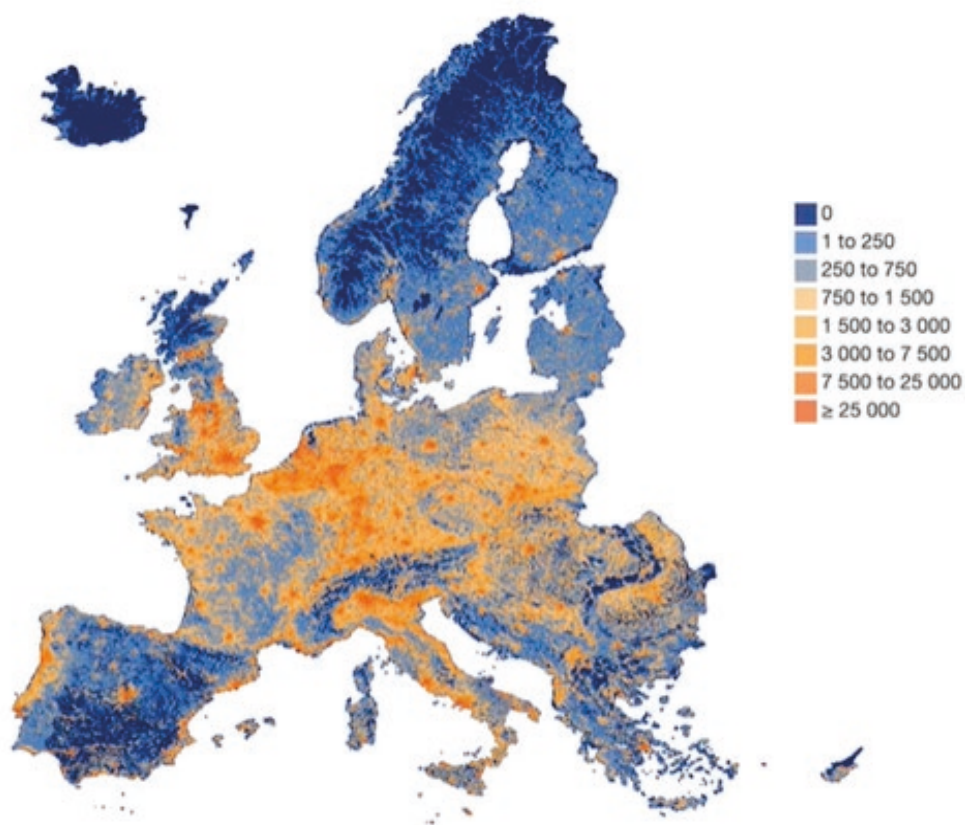
2.2 Euroopan väestönkehityksestä

Euroopan väestömäärä on kasvanut noin 550 miljoonasta toisen maailmansodan jälkeen noin 750 miljoonaan tällä hetkellä (vrt. kuvio 9 yllä). Euroopan unionin 27 jäsenvaltion väestömäärä vuonna 2019 oli 447 miljoonaa, mikä on noin 6 prosenttia maailman väestöstä. EU:n osuus maailman bruttokansantuotteesta on noin 14 prosenttia.

EU:n väestö kasvaa tällä hetkellä maahanmuuton johdosta. Vuodesta 2012 lähtien EU:ssa syntyy vähemmän ihmisiä kuin kuolee eli luonnollinen väestönkasvu on ollut negatiivinen. 1980-luvun puolivälistä lähtien Euroopan unioniin on muuttanut enemmän ihmisiä kuin sieltä on muuttanut pois. Vuonna 2018 noin 2,4 miljoonaa ihmistä muutti EU-27-maihin muualta ja 1,1 miljoonaa muutti EU:sta pois, nettomaahanmuutto oli siten noin 1,3 miljoonaa ihmistä. Vuoden 2019 alussa muiden maiden kansalaisia oli EU-27-maissa noin 4,9 prosenttia väestöstä eli 21,8 miljoonaa ihmistä.

Samaan aikaan EU:n sisäinen muuttoliike vilkastui. Vuonna 2018 1,4 miljoonaa ihmistä muutti EU:n sisällä. Vuoden 2019 alussa 13,3 miljoonaa EU-kansalaista eli noin 3 prosenttia eli toisessa EU-maassa. Suurin osa muuttajista palaa kahden vuoden sisällä kotimaahansa. (Euroopan talous- ja sosiaalikomitea, 2020.)

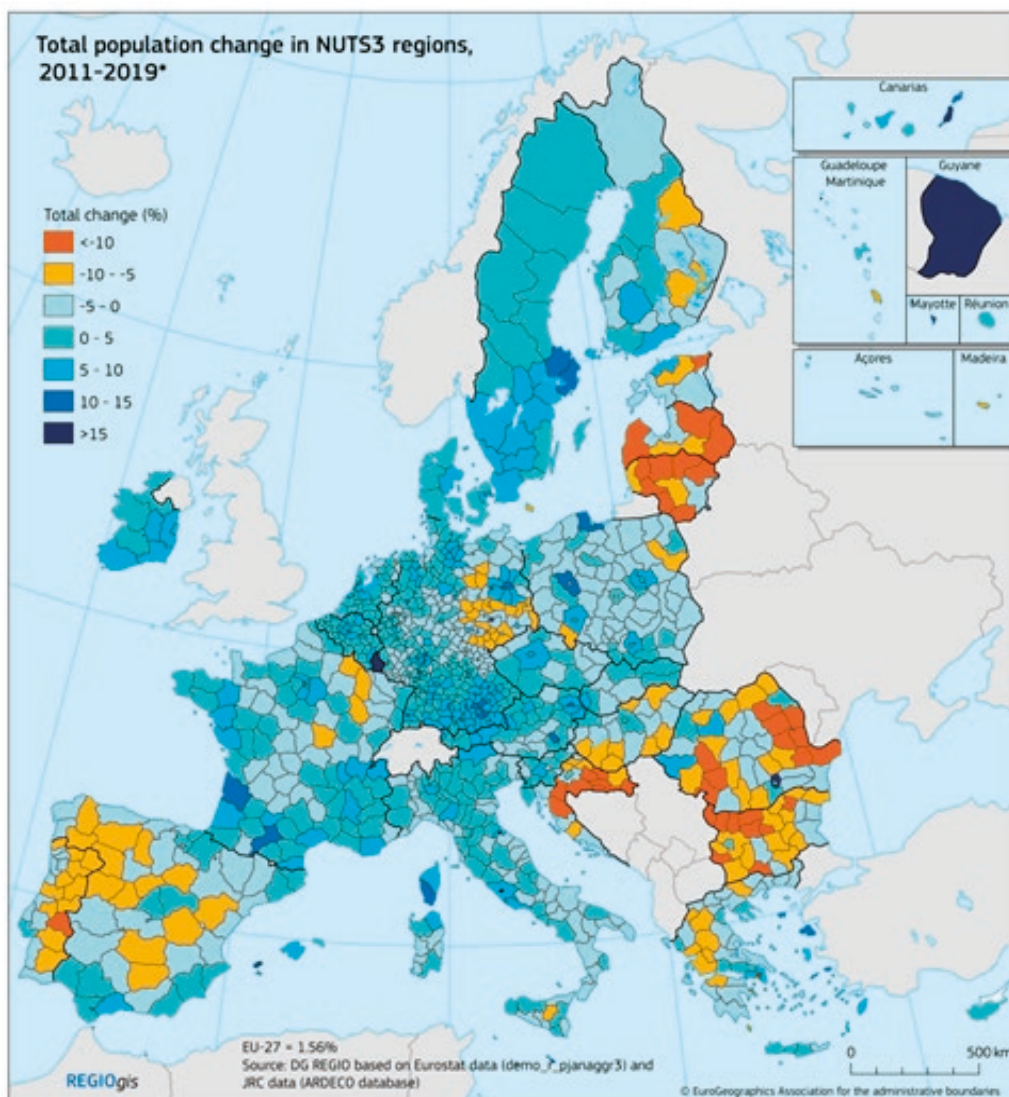
Kartta 2. Väestötiheys Euroopassa viiden neliökilometrin tarkkuudella.

Lähde: <https://ec.europa.eu/eurostat/cache/digpub/regions/>

Väestönkasvu on erilainen eri jäsenmaissa ja myös maiden sisällä. 40 prosenttia EU-28:n ihmisistä elää suurissa kaupungeissa (englannin *cities*) ja osuus kasvaa puoleen väestöstä 2050 mennessä. Jos suurten kaupunkien lisäksi lasketaan mukaan pienet kaupungit ja esi-kaupungit (*towns and suburbs*), osuus on paljon korkeampi. Kaupungistumisen tahti on kuitenkin nyt hidastumassa. Erikokoisilla ja eri tulotason kaupungeilla on eriävät väestönkasvun ja taloudellisen kasvun käyrät. Kartta 2 näyttää Euroopan viiden neliökilometrin tarkkuudella ja kartta 3 havainnollistaa väkiluvun muutokset 2010-luvulla, eli eri Euroopan alueiden väestönkasvua tai -laskua vuosien 2011 ja 2019 välillä.

Kartta 3. Väkiluvun muutos Euroopassa 2011–2019.

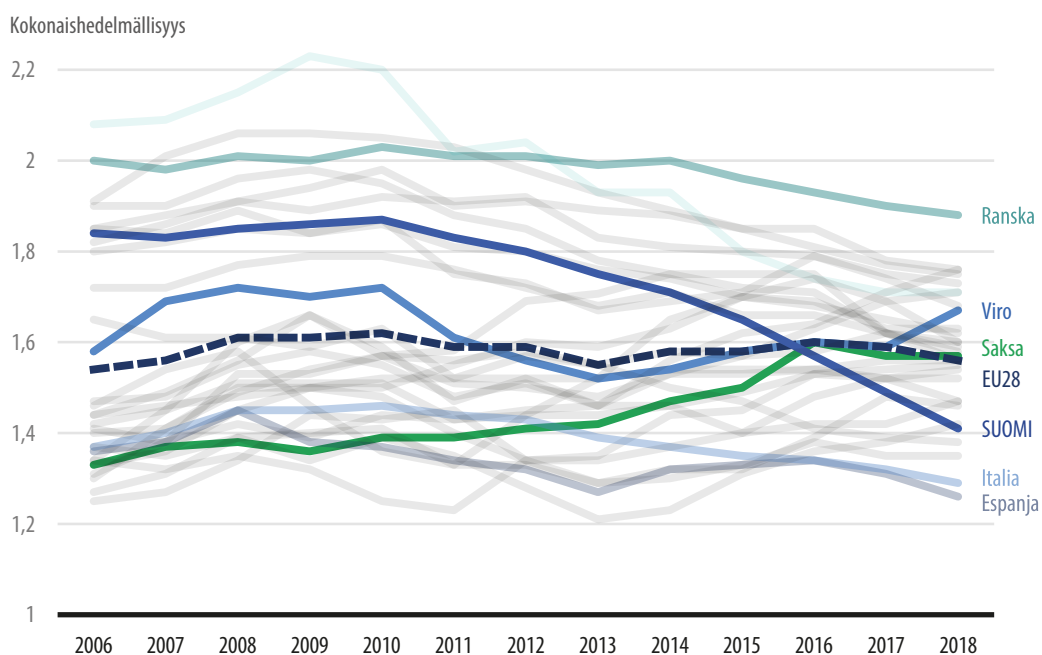

Lähde: DG Regio Eurostat.

Euroopan unionin väestörakenteessa havaitaan neljä keskeistä muutosta: lasten ja nuorten osuus pienenee määrällisesti ja suhteellisesti, 15–64-vuotiaiden osuus vähenee, ja niin 65 vuotta täyttäneitä kuin 80 vuotta täyttäneitä on enemmän. Tällä hetkellä noin 20 prosenttia EU:n väestöstä on vähintään 65 vuotta vanhoja, vuonna 2100 osuus saattaa Eurostatin tuoreimman ennusteen mukaan olla 31 prosenttia. 80+ -vuotiaiden osuus on nyt noin 6 prosenttia ja vuonna 2100 melkein 15 prosenttia. Näiden hyvin vanhojen eli 80 vuotta täyttäneiden joukossa on merkittävästi enemmän naisia kuin miehiä. (Ennuste tehtiin ennen vuonna 2020 alkanutta covid-19-pandemiaa.)

Viimeisten vuosikymmenten aikana syntyvyys on alentunut Euroopassa samalla kuin vanhemmaksituloikä on noussut. Kokonaishedelmällisyys EU:ssa oli 1,55 ja keskimäärin äidiksi tultiin 30,8-vuotiaina vuonna 2018. Suomen kokonaishedelmällisyys oli vuonna 2018 selvästi EU-tason alapuolella (kuvio 12).

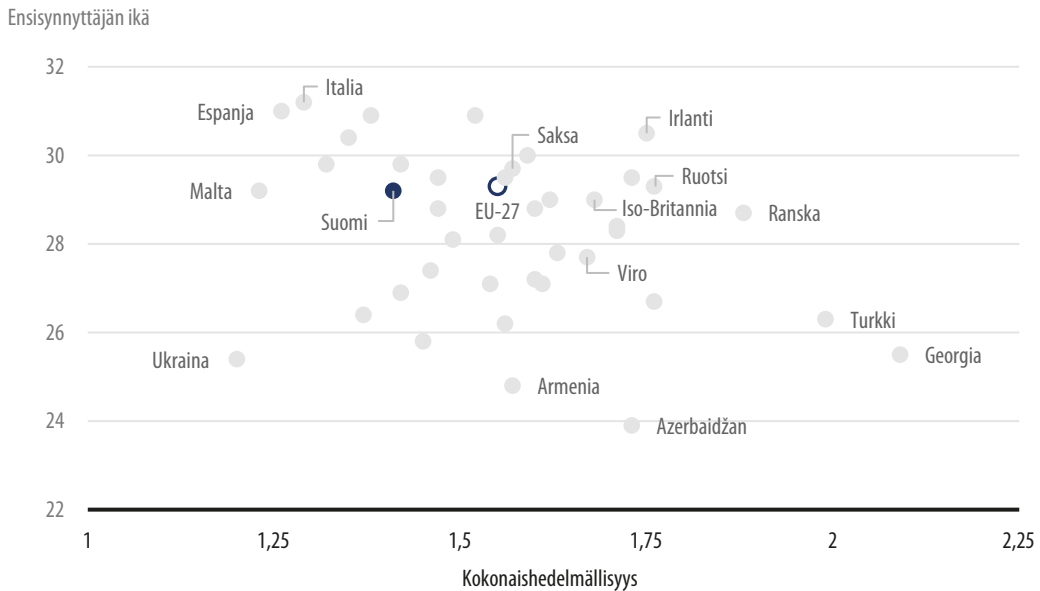
Kuvio 12. Kokonaishedelmällisyys Euroopassa 2006–2018.

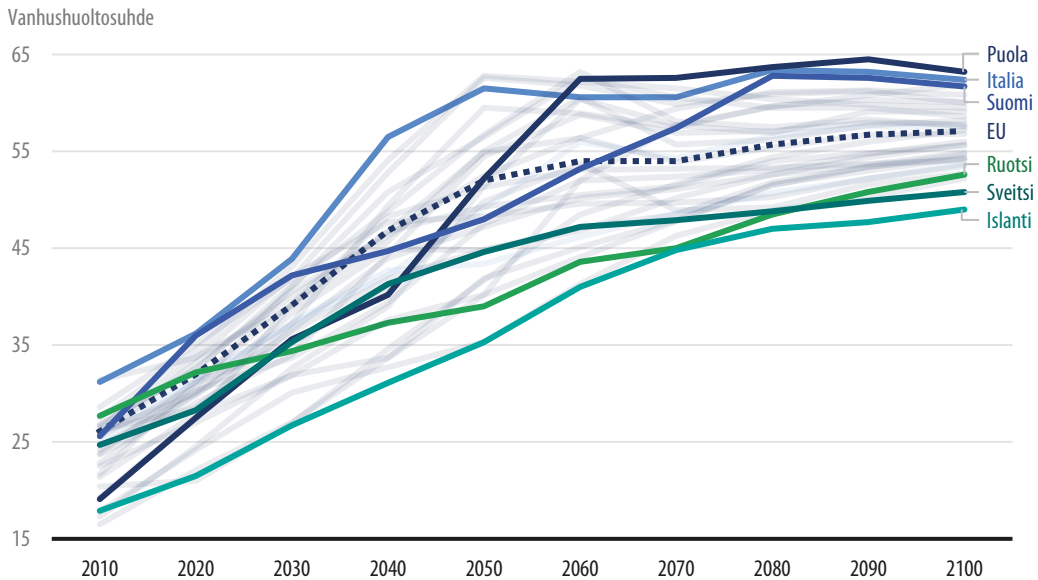
Lähde: Eurostat.

Syntyvyyden kehityksessä näyttää tällä hetkellä siltä, että erot Euroopan maiden välillä olisivat supistumassa (kuvio 12). Joidenkin suhteellisen alhaisen syntyvyyden maiden kokonaishedelmällisyys, kuten Saksan ja Viron syntyvyys, vahvistui, mutta aikaisemmin suhteellisen korkean syntyvyyden maissa syntyvyys aleni ja EU:n keskiarvo siten myös pysyi aika vakaana. Suomen syntyvyyden lasku oli erityisen pitkä ja voimakas (vrt. luku 3).

Korkeampi kokonaishedelmällisyys on usein yhteydessä nuorempaan äidiksituloikään. Silti Euroopassa on nykyään aika suuri hajonta äidiksituloian ja kokonaishedelmällisyyden yhteyksissä (kuvio 13).

Kuvio 13. Kokonaishedelmällisyys ja ensisynnyttäjän ikä Euroopassa 2018.

2000-luvun alussa 65 vuotta täyttäneitä ihmisiä oli noin miljoona enemmän vuosittain, Eurostatin ennusteissa määrän uskotaan kaksinkertaistuvan kahteen miljoonaan ihmiseen vuosittain. Siten väestön ikääntyminen tulee vaikuttamaan myös alueisiin, joiden ikärakenne on tällä hetkellä nuorempi. Juuri nyt Suomi kuuluu EU:n ikääntyneimpiin maihin. Korkein osuus 65+ -vuotiaita löytyy tällä hetkellä Euroopassa lännestä ja pohjoisesta. Nopeammin ikääntyvät maat ja alueet ovat Suomi, Baltian maat, Slovenia, Italia, Malta, Serbia, Kaakkois-Eurooppa, Saksan itäiset osat ja Luoteis-Espanja, joissa ikäihmisten osuus on noussut 6–22 prosenttia 2000-luvulla.

Kuvio 14. Vanhushuoltosuhte 2010–2019 ja ennuste 2020–2100 eri maissa sekä EU:ssa (EU-27).

Eurostatin väestöennusteen mukaan EU:n väestön mediaani-ikä nousee tällä vuosisadalla viitisen vuotta: se on nyt 43,7 vuotta ja olisi 48,8 vuotta ensi vuosisadan vaihteessa. EU-27-vanhushuoltosuhteen ennustetaan kasvavan vuoden 2019 31 prosentista yli 50 prosenttiin vuoteen 2045 mennessä ja edelleen yli 57 prosenttiin vuoteen 2100 mennessä (kuvio 14). Jos tällä hetkellä EU-27-maissa on noin kolme 15–64-vuotiasta suhteessa jokaiseen 65 vuotta täyttäneeseen, ennusteen mukaan 25 vuoden päästä vastaava suhde on noin kaksi 15–64-vuotiasta suhteessa 65 vuotta täyttäneisiin. Huomionarvoista siis on, että suurin harppaus tapahtuu lähivuosikymmeninä. Kehitykseen vaikuttaa etenkin se, että suhteellisen suuret 1960-luvun lopulla ja 1970-luvun alussa syntyneet Euroopan ikäluokat siirtyvät 2030-luvulla eläkkeelle.

Vuonna 2020 Suomen väestörakenne oli Pohjois-Euroopan vanhin. Verrattuna muihin EU-maihin Suomen vanhushuoltosuhteen ennustetaan olevan keskitasolla 2030–2070-luvuilla ja sitten jälleen korkeimpien huoltosuhteiden joukossa vuosisadan loppupuolella (kuvio 14).

65 vuotta täyttäneiden ihmisten osuus väestöstä on meillä 23 prosenttia, mikä on maailman neljänneksi korkein Japanin, Italian ja Portugalin jälkeen. 65 vuotta täyttäneiden osuus suhteessa 20–64-vuotiaiden osuuteen oli vuonna 2019 Suomessa toiseksi korkein Japanin jälkeen (UN DESA, 2019). Vanhushuoltosuhte laskettuna 65+/15–64-vuotiaisiin on

nyt noin 35 prosenttia ja ennustetaan olevan 45 prosenttia vuonna 2035 ja 50–90 prosentin välillä vuonna 2060, syntyvyyden ja muuttoliikkeen kehityksestä riippuen (Aalto ym., 2020, ks. tarkemmin luku 4.1.1). 2040-luvun Suomessa 65+ -vuotiaita ennustetaan olevan kaksi kertaa enemmän kuin lapsia.

2.2.1 Väestöskenaarioita Euroopan unionille

EU:n väestönkasvu saattaa taittua jo lähitulevaisuudessa. EU:n väestön odotetaan kasvavan enää vain 0,6 prosenttia eli hieman yli 449 miljoonaan ihmiseen vuonna 2026, jonka jälkeen väestö vähenisi 6,9 prosenttia ja 416 miljoonaan ihmiseen vuoden 2100 mennessä. EU:n väestö ei tule ylittämään 450 miljoonaa, vaan se lähtisi kutistumaan 2025 jälkeen. Jatkuvaa väestönkasvua ennustetaan mm. Tanskalle, Ruotsille ja Irlannille. Osittaista väestönkasvua, jonka jälkeen seuraa väestön väheneminen, ennustetaan mm. Suomelle, Virolle, Saksalle, Alankomaille, Belgialle, Portugalille, Tsekin tasavallalle, Slovenialle ja Slovakialle. Väestön kutistumista nykypäivästä lähtien ennustetaan mm. Italialle, Puolalle, Kreikalle, Unkarille, Liettualle ja Latvialle. Eurostatin Suomen väestökehitystä koskevista oletuksista ja vaihtoehdoista ks. kuitenkin luku 1.1.2.

Miten EU:n tulee varautua väestönmuutokseen? Viime vuosien aikana eri EU-elimet ovat ottaneet kantaa laajasti väestöllisiin tavoitteisiin. Vuonna 2019 valmistui myös EU:n IIA-SA:lta ja Wittgenstein-keskukselta tilaama väestöraportti (Lutz ym., 2019). Raportti arvioi EU:n väestönmuutoksia myös koulutustason ja maahanmuuton kannalta. Maahanmuutto vaikuttaa heti muuttohetkenä nuorentavasti väestörakenteeseen, koska maahanmuuttajat ovat useimmiten nuoria aikuisia. Kuitenkin pidemmällä tähtäimellä maahanmuuttajat itse ikääntyvät. Syntyvyyden pienelläkin muutoksella on sen sijaan vaikutusta kaikkiin ikäluokkiin, mutta hitaasti. Kokonaishedelmällisyyden muutokset näkyvät työvoimassa myönteisesti vasta vuosikymmenten viiveellä. Esimerkiksi on arvioitu, että 0,1 korkeampi kokonaishedelmällisyys EU:ssa vaikuttaisi melkein yhtä paljon vanhushuoltosuhteeseen kuin 375 000 maahanmuuttajaa vuosittain EU-tasolla 30 vuoden ajan (Lutz & Scherbov, 2007).

IIASA:n väestötutkijat ovat viime vuosien aikana tehneet runsaasti eri väestöskenaarioita Euroopalle. *Demographic scenarios for the EU* -raportti (Lutz ym., 2019) esitti perusskenaarion EU:n väestönkehitykselle, jossa lähtökohtainen oletus on, että EU:n syntyvyys kasvaa 1,75:n paikkeille ja kaksi miljoonaa ihmistä muuttaa jatkossakin vuosittain EU:n ulkopuolisista maista. Raportti korostaa, että tätä korkeampi syntyvyys ja korkeampi nettomaahanmuutto eivät ole realistisia tai riittäviä keinoja tasapainottaa väestönkehitystä. Syntyvyyden tukemisen ja nettomaahanmuuton lisäksi on siten tuettava aktiivista ja tervettä ikääntymistä, tuottavuuden kasvua ja työn teknologista murrosta. (emt.)

Raportin perusteella esitetään, että erityisesti naisten työllisyyden nostaminen miesten tasolle olisi raportin tekijöiden mielestä EU:n tasolla merkittävä murros. Jos sen lisäksi EU:n naiset sekä miehet osallistuisivat yhtä ahkerasti työelämään kuin Ruotsissa jo nyt, ikärakenteen taloudelliset huolet olisivat pitkälti ratkaistuja, raportti esittää. Samasta skenaariosta on tehty tarkempi arvio selvityksen osaluvussa 4.1.2, jossa Suomen osalta päädytään osittain eri suosituksiin kuin koko EU:n kannalta.

Koska tulevan väestörakenteen muuttamiseen tähtäävät toimintapolitiikat ovat rajallisia ja vaativat joka tapauksessa aikaa tuottaakseen vaikutuksia, on myös panostettava ihmisten hyvinvointiin ja taloudelliseen tuottavuuteen. Raportissa arvioidaan, että toisen asteen koulutuksen saaneiden osuus EU:n väestöstä melkein kaksinkertaistuu vuoteen 2060 mennessä (45 %:n kasvu). Ikääntyvä väestö on siis myös yhä koulutetumpi. Koulutustaso on vuorostaan yhteydessä paitsi tuottavuuteen myös useampaan ominaisuuteen kuten työllisyyteen, sairastuvuuteen, kykyyn oppia uutta ja riskien välttämiseen. Yhtä keskeistä on, että maahanmuuttavien integroinnissa onnistutaan.

Raportti siis päättelee, että koulutustason nousulla, työvoiman korkeammalla osallistumisasteella ja maahanmuuttajien taloudellisella integraatiolla saavutetaan suurempia taloudellisia hyötyjä kuin kasvattamalla selvästi syntyvyyttä tai maahanmuuttoa verrattuna nykytilanteeseen. On kuitenkin pidettävä mielessä, että raportissa oletetaan, että syntyvyys nousee EU:ssa tulevaisuudessa keskimäärin noin 0,2 lapsen verran noin 1,55:stä (2019) aina 1,75:ään asti, ja että maahanmuutto EU:n ulkopuolelta jatkuu suhteellisesti saman suuruisena eikä maastamuutto merkittävästi vähene.

2.2.2 EU:n väestöpoliittiset avaukset 2020–2021

Kesäkuussa 2020 EU-komissio julkaisi ensimmäisen raportin väestönkehityksestä, ja alkuvuodesta on tullut useita muita väestöpoliittisia ulostuloja nojautuen sekä Eurostatin että edeltävässä alaluvussa esitettyihin väestöskenaarioihin ja suosituksiin. Esitän tässä ensin poliittisesti vaikutusvaltaisimman komission ohjelmaa tarkemmin ja sitten muutamia painopisteitä muiden elinten kannanotoista ja ehdotuksista.

Laatikko A. EU:n väestöpoliittisia aloitteita ja ohjelmia 2020–2021

- EU:n komission raportti *The impact of demographic change*, 17.6.20
- Ministerineuvoston päätelmä *Demographic challenges – the way ahead*, 19.6.20
- Euroopan alueiden komitean aloitteesta tehty Euroopan parlamentin katsaus *Demography on the European agenda: Strategies for tackling demographic decline*, kesäkuu 2020 (Margaras, 2020).
- Euroopan aluekomitean lausunto: *Väestörakenteen muutos: ehdotuksia sen kielteisten vaikutusten mittaamisesta ja torjumisesta EU:n alueilla. (Demographic change: proposals on measuring and tackling its negative effects in the EU regions)*. Hyväksytty 14.10.20.
- Euroopan talous- ja sosiaalikomitean lausuntoluonnos *Demographic challenges in the EU in light of economic inequalities and development disparities*, 8.5.20.
- *Green Paper on Ageing. Fostering solidarity and responsibility between generations*. 27.1.2021.

Tulevia tapahtumia ja linjauksia:

- Väestönmuutos on yksi *Conference on the Future of Europe* aiheista.
- *Komission Digital Education Action Plan* ja *Skills Agenda* päivitetään
- Aluepolitiikasta EU-komission *Long-term Vision for Rural Areas*, valmisteilla, ks. myös *Intergroup on Rural, Mountainous and Remote Areas (RUMRA & Smart Villages)* sekä *Urban Intergroup*

Ursula von der Leyenin johtama komissio on ensimmäistä kertaa nimittänyt demokratian ja väestönkehityksen komissaarin. Euroopan unioni on entuudestaan sitoutunut tekemään vuosittaisen väestöselvityksen (*EU Demographic Outlook*, Kiss, 2020), jonka lisäksi Eurostat kerää tilastoja ja tutkimustietoa sekä tuottaa väestöennusteita.

Kaikki EU:n dokumentit lähestyvät väestöpolitiikkaa syntyvyyden alenemisen, väestörakenteen ikääntymisen ja aluepolitiikan näkökulmasta sekä eriarvoisuutta lisäävänä, politiikkatoimia läpäisevänä teemana. Muutamissa otetaan kantaa väestön kokoon ja

halutaan torjua väestön vähenemistä. Lisäksi väestönkehityksen systemaattinen seuraaminen ja siihen varautuminen paremmalla tietopohjalla korostuu.

Väestöpolitiikka liitetään EU-dokumenteissa erityisesti alue- ja maaseutupolitiikkaan, lasten ja nuorten osallisuuteen, ikäihmisten hyvinvointiin, työllisyyspolitiikkaan, digitalisointiin, sukupuolten väliseen tasa-arvoon ja perheystävällisyyteen. Painopisteet heijastavat sitä, että sosiaali-, terveys- ja eläkepolitiikka ovat jäsenvaltioiden toimivaltaa, mutta EU:lla on artikla 174:n mukaan velvoitteita aluepolitiikassa ja erityisesti maaseudun sekä haja-asuttujen alueiden kehityksessä. Myös mm. tasa-arvoa, vanhempainvapaita ja vähimmäispalkkoja koskevat linjaukset kuuluvat EU:n perhepoliittisiin työkaluihin.

Dokumentit karttavat muutamia poliittisesti arkoja aiheita. Yksikään ei esimerkiksi mainitse seksuaali- ja lisääntymisoikeuksia. Parlamentin katsauksessa mainitaan kansainvälinen maahanmuutto ja pakolaisten tilanne neutraalisti. Talous- ja sosiaalikomitean (ETSK) lausunto kannattaa kansainvälisen maahanmuuton lisäämistä. Komission raportti ei juurikaan keskustele EU:n ulkopuolelta tulevasta maahanmuutosta. ETSK toivoo ehkä vahvimmin myös syntyvyuden kasvuun tähtäviä politiikkatoimia.

Euroopan komissio nimitti 10. heinäkuuta 2019 ensimmäistä kertaa varapuheenjohtajan demokratian ja demografian alueille (vice-president for democracy and demography). Dubravka Šuican valmistelema 30-sivuinen raportti ”The impact of demographic change” ilmestyi kesäkuussa 2020. Raportti korostaa, että vaikka monet aihepiirit kuuluvat jäsenvaltioille, komissio haluaa vaikuttaa väestöä koskevan keskustelun agendaan ja tukea kansallisia, alueellisia ja paikallisia aloitteita.

Raportti korostaa, että 7 prosenttia EU:n väestöstä elää alueilla, joilla on sekä alhaiset tulot että vähenevä väestö, ja että alueellinen eriarvoisuus saattaa tulevaisuudessa kärjistyä entisestään. Työikäisen väestön on ikärakenteen perusteella ennustettu kutistuvan tulevaisuudessa. Pandemian vaikutukset kärjistyvät kehitystä entisestään. Komissio on arvioinut, että bruttokansantuotteen kasvun pitäminen 1,3 prosentissa vuosittain aina vuoteen 2070 asti edellyttäisi 1,5 prosentin tuottavuuden kasvua. Todellisuudessa tuottavuus on ollut laskussa ja oli alle yhden prosentin jo ennen covid-19-pandemiaa. Raportti ehdottaa panostamaan inklusiivisuuteen, elinikäiseen oppimiseen, sekä nuorten ja ikääntyneiden työllisyysasteen nostamiseen.

Laatikko B. EU-komission väestöraportin haasteet ja päätelmät

- Miten kääntää alueiden eriarvoistumisen kehitys?
- Miten taata lastenhoito, koulutus, infrastruktuuri ja palvelut sekä vanhusten palvelut eri alueilla?
- Miten nostaa työn tuottavuutta työikäisen väestön kutistuessa?

Keskeiset johtopäätökset

- Väestöllinen näkökulma läpäisee eri politiikkaohjelmia.
- Pitkään tiedossa ollut väestörakenteen muutos näkyy nyt suoraan kansalaisten arjessa. Covid-19-pandemia korostaa sukupolvien välisen solidaarisuuden merkitystä.
- Yhtään yksilöä tai aluetta ei saa jättää: muuten vahvistetaan kehitystä, joka saattaa vaarantaa myös uskoa demokratiaan.
- Tarvitaan sekä kasvukeskusten että vähenevien väestöjen politiikkaa. Ratkaisuja on etsittävä ”alhaalta ylöspäin”, sama paketti ei sovi kaikille.
- 31 miljoonaa eli 7 prosenttia EU:n kansalaisista elää ”kaksoishaasteen” alueilla, joita luonnehtivat sekä alhaiset tulot että väestökato.
- Työn tuottavuus, perheystävällisyys, digitalisointi, työllisyysasteen nostaminen esitetään ratkaisuisiksi, joskin viime vuosien kehitys ja koronapandemia haastavat näitä tavoitteita.

EU:n ministerineuvoston väestödokumentti tavoittelee suoraan väestön uusiutumista: kaikissa ”jäsenvaltioissa on tuettava väestön uusiutumista, jolla olisi oltava EU:n tasolla sama painoarvo kuin ilmastoneutraaliudella ja digitalisaatiolla. Sitä olisi ennakoitava ja se olisi otettava huomioon horisontaalisesti kaikissa tulevilla komission aloitteissa”. (Eurooppa-neuvosto, 2020.) Neuvosto toivoo laajaa yhteiskunnallista pohdintaa väestön ikääntymisestä sekä uusia väestöpolitiikan puitteita, joihin eri kansalliset toimijat osallistuisivat. Kaikkiin politiikkaehdotuksiin ja -aloitteisiin tulisi liittää kattavat väestörakennetta koskevat vaikutusarvioinnit. Väestökadon koettelemille alueille ehdotetaan kohdennettua rahoitusta, jolla voisi laatia ”tarkoituksenmukaisen ja eriytetyn, mahdollista kohdennettua EU:n rahoitusta sisältävän strategian, joka on erityisesti suunniteltu houkuttelemaan ihmisiä näille alueille”. (emt.)

Euroopan talous- ja sosiaalikomitea (2020) toivoo tasapainoisempaa väestörakennetta ja syntyvyyden nostamista:

”Väestönkehityksen muutokset tapahtuvat pitkällä aikavälillä ja edellyttävät koordinoitua toimintaa unionin tasolla. EU:n olisi laadittava yhteiset suuntaviivat, jotka perustuvat sukupolvien väliseen solidaarisuuteen ja sukupuolten tasaruuteen ja joissa otetaan huomioon kansalliset kulttuurit ja sosiaalipoliittiset erot. Euroopan unionin nykyinen tilanne edellyttää myös syntyvyyden nostamiseen tähtäviä toimenpiteitä. Koska ’hallitseminen on ennakoimista’, on ratkaisevan tärkeää toimia nyt.” (ETSK, 2020.)

Konkreettisesti ehdotetaan, että väestöhaasteen monitoroinnissa kytkettäisiin talouspolitiikan eurooppalainen ohjausjakso väestörakenteen muutokseen, että väestökysymys nivoutuisi kiinteästi kestävästä kehityksen tavoitteiden toteuttamiseen ja että julkisten investointien suunnittelussa edellytettäisiin väestörakenteen arviointia (*demography check*).

Väestömuutoksen laajuus korostuu esimerkiksi talous- ja sosiaalikomitean muotoilussa:

”EU:n nykyinen väestötilanne edellyttää kokonaisvaltaista toimintatapaa, joka kattaa sosiaali- ja talouspolitiikat, aktiiviset työmarkkina- ja koheesiopolitiikat, perheitä tukevat politiikat ja erityisesti mahdollisuuden sovittaa yksityis- ja perhe-elämä yhteen työelämän kanssa, ikääntyviä työntekijöitä koskevat erityistoimenpiteet, aktiivisena ja terveenä ikääntymistä koskevat politiikat, kestäväpohjaiset maahanmuutto- ja kotouttamispolitiikat sekä toimenpiteet ja politiikat aivovuodon estämiseksi.” (ETSK, 2020.)

Lapsi- ja perhepolitiikan alueella ministerineuvosto korostaa, että lapsiin tulee investoida. Vuosi 2023 voisi olla lapsiköyhyyden torjunnan vuosi ja eurooppalainen lapsitakuu tulisi toteuttaa. Toivotaan erilaisia vanhempainvapaita ja perheen ja työn yhdistämistä koskevia parannuksia mukaan lukien uusia ja innovatiivisia ratkaisuja. (Eurooppa-neuvosto, 2020.) Talous- ja sosiaalikomitea (2020) korostaa *tulevaisuudenuskon* merkitystä dynaamisessa väestönkehityksessä sekä vakaan ja ennakoivan perhepolitiikan merkitystä. *”Kulttuuriympäristöön mukautetut vakaat ja monipuoliset perhepolitiikat ovat osoittautuneet hyödyllisiksi syntyvyyden nostamisessa.”* Ote on perheystävällinen ja inhimillinen:

”Kun keskustellaan väestörakenteesta, on puhuttava myös lapsista, äideistä ja isistä eikä vain numeroista ja tilastoista. Keskeistä ovat ihmiset ja heidän suunnitelmansa, oli sitten kyse minkälaisista perheistä tahansa. Eurooppalaisten yhteiskuntien on tuettava ja suojeltava heikoimmassa asemassa olevia, tässä yhteydessä siis lapsia, joiden oikeudet ja edut on asetettava etusijalle.” (ETSK, 2020.)

Aluepolitiikassa Euroopan parlamentin viime vuosien päätöslausumissa korostetaan aluepoliittisia toimia ja väestökadon alueiden tukemista eri rahoitusinstrumenttien avulla (Euroopan parlamentti 2017 & 2018). EU:n sisäistä muuttoliikettä pidetään sekä myönteisenä vapautena että haasteena ja ongelmana niin lähettävien maiden kannalta (menetetty resursi, maan ikärakenne vanhenee entisestään nuorten lähtiessä) kuin työvoiman koulutusta vastaavaan työllistymisen kannalta:

”Vuonna 2018 36 prosentilla liikkuvista työntekijöistä EU:ssa oli korkeakoulutus, 40 prosentilla keskitason koulutus ja 23 prosentilla oli alempi koulutustaso. Kuitenkin heistä vain 20 prosenttia työskenteli korkean osaamistason ammateissa, 60 prosenttia keskitason osaamista edellyttävissä ammateissa ja 20 prosenttia matalan osaamistason ammateissa.” (ETSK, 2020.)

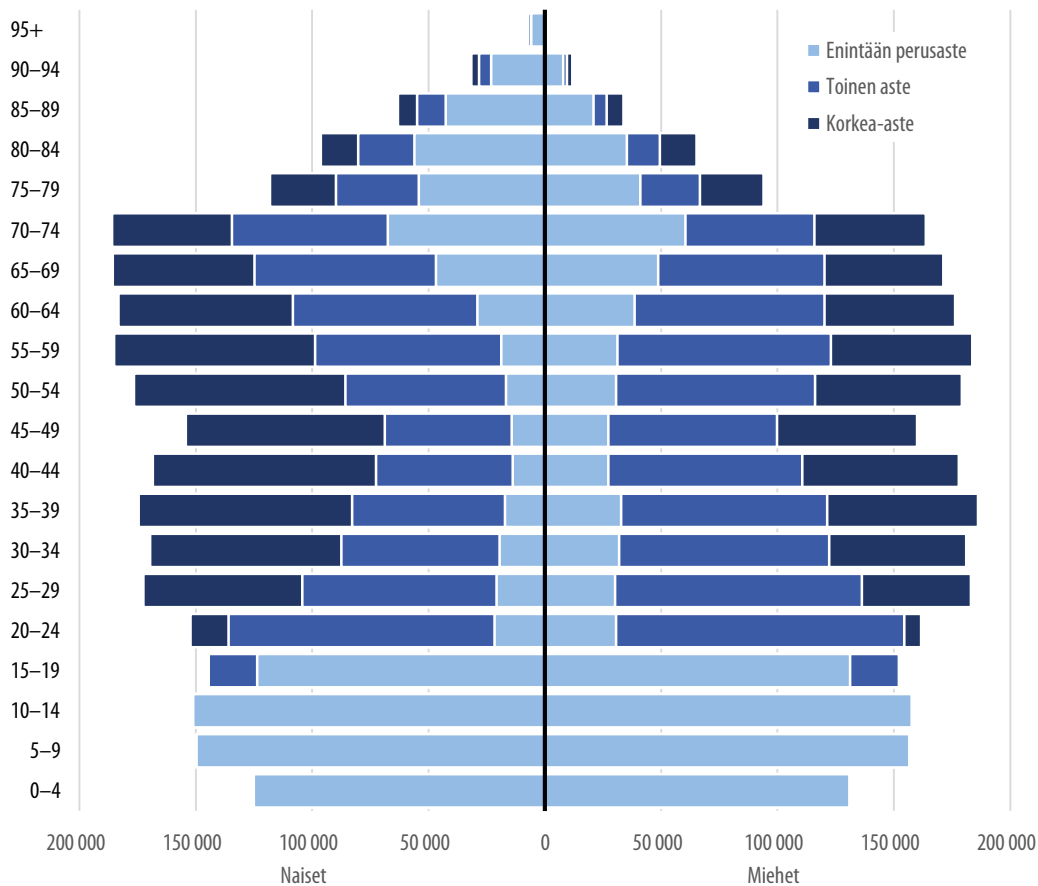
Euroopan aluekomitea (2020) ehdottaa ”yhteisesti hyväksyttyä, toimivaa oikeudellista kehystä, jonka avulla helpotetaan muiden kuin EU:n kansalaisten integroitumista Euroopan työmarkkinoille ja yhteiskuntaan osana kokonaisvaltaista strategiaa väestörakenteen muutokseen vastaamiseksi”. Talous- ja sosiaalikomitea (2020) näkee kansainvälisen maahanmuuton osana ratkaisua ja kotoutumisen merkitystä alleviivataan. ”Maahanmuutolla on myönteinen vaikutus väestön- ja työvoiman kasvuun. ... se voisi myös olla keino korjata työvoimapulaa ja osaamisvajetta, jotka eivät ole yhteydessä väestörakenteen kehitykseen.” (emt.)

Muuttoliikkeen syinä talous- ja sosiaalikomitea mainitsee taloudellisten tekijöiden lisäksi myös kulttuuriset ja sosiaaliset tekijät, kuten hyvinvointivaltion tai vähemmistöjen aseman. Esitetään eri *rahoitusmekanismeja köyhien maiden pitämiseksi houkuttelevina ja paluumuuton edistämiseksi.*

2.3 Suomen väestönkehitys 2000-luvulla

Suomen ikääntyvän väestön ”pyramidi” ei enää muistuta kolmiota, vaan pikemmin romboidia eli vinoa suunnikasta (kuvio 15). Suunnikkaan vinous johtuu naisten korkeammasta elinajanodotteesta. Tasapaksu muoto syntyy siitä, että puolet väestöstä on täyttänyt 45 vuotta.

Kuvio 15. Suomen väestö sukupuolen, iän ja koulutustason mukaan 2019 (Tilastokeskus).

Suomen väestöön laskettiin vuonna 2020 oli 5 535 600 ihmistä. Maan väestönkehitystä 2000-luvulla luonnehtivat yllä esitellyt globaalit ja eurooppalaiset trendit: ikääntyvä väestörakenne, aleneva syntyvyys, elinajanodotteen kasvu, kaupungistuminen ja kasvava osuus kansainvälistä maahanmuuttoa. Kuten EU:n väestöskenaariot ja politiikkalinjaukset kaikki korostavat, tasapainoinen väestönkehitys edellyttää näiden keskenään hyvin erilaisien prosessien haltuunottoa ja myönteistä kehitystä. Ikääntyvän väestörakenteen aikana

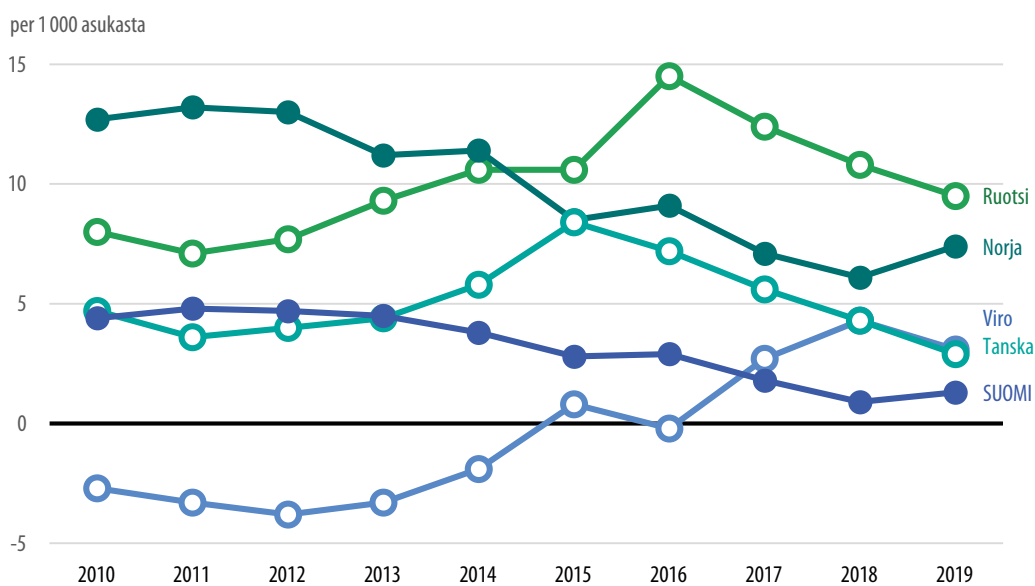
perheystävällisyys, terve ikääntyminen, maahanmuuttajien kotouttaminen sekä työllisyysasteen ja koulutustason nostamisen merkitys korostuvat. Kuitenkin 2010-luku näyttyy Suomelle varsin haastavana aikana, sillä useilla väestöindikaattoreilla suoriuduimme oletettua tai toivottua heikommin.

2.3.1 Suomen väestönkehitys pohjoismaisessa viitekehyksessä

2010-luvulla Suomen väestönkasvu hidastui (kuvio 16). Suomen luonnollinen väestönkasvu on vuodesta 2016 lähtien ollut negatiivinen, eli ihmisiä kuolee enemmän kuin syntyy. Negatiivisen luonnollisen väestönkasvun voi ennustaa jatkuvan noin 10 000–20 000 ihmisen verran vuosittain vuoteen 2040 asti. Tämä johtuu siitä, että vanhemmat ikäryhmät ovat määrällisesti isompia kuin nuoremmat ikäryhmät.

Väestönkasvu on ollut voimakkaampaa muissa Pohjoismaissa. 2010-luvun aikana väestö kasvoi vuosittain keskimäärin 0,3 prosenttia Suomessa, 0,5 prosenttia Tanskassa, 1 prosenttia Ruotsissa ja Norjassa ja kokonaiset 1,4 prosenttia Islannissa. Kuviossa 16 näkyy myös, miten Viron väestönkehitys kääntyi negatiivisesta positiiviseen muun muassa perhepoliittisten panostusten myötä (vrt. luku 3.3.1).

Kuvio 16. Väestönkehitys 1 000 asukasta kohti Suomessa, Norjassa, Ruotsissa, Tanskassa ja Virossa 2010–2019.

Lähde: Nordic statistics.

Taulukot 1 ja 2 näyttävät muutamia keskeisiä väestöindikaattoreita ja niiden kehityksen viime vuosikymmenten aikana. Viime 30 vuoden aikana Suomen väestö kasvoi 11 prosenttia (Taulukko 1) ja muiden Pohjoismaiden väestöt melkein viidenneksellä (vastaavaan Suomessa ylsi vain Ahvenanmaa, Grunfelder ym., 2020.) Luonnollinen väestönkasvu ja netto-maahanmuutto ovat Suomessa vaikuttaneet väestönkasvuun suurin piirtein saman verran. Muihin Pohjoismaihin verrattuna kaupungistuminen oli Suomessa voimakasta, syntyvyyden lasku rajuinta ja kansainvälinen maahanmuutto alhaisinta.

Taulukko 1. Pohjoismaiden väestönkehitys eri mittareilla 2000-luvulla.

	Suomi	Ruotsi	Norja	Tanska	Islanti
Väestö 2019	5 517 919	10 230 185	5 328 212	5 806 801	356 991
Väestönkasvu 1990–2019, %	11 %	20 %	26 %	13 %	41 %
Luonnollisen väestön osuus väestönkasvusta 1990–2019	47 %	25 %	43 %	31 %	69 %
Kokonaishedelmällisyys 2019	1,35	1,71	1,53	1,70	1,75
Muutos kokonaishedelmällisyydessä 2000/2019, %	-22 %	11 %	-17 %	-4 %	-16 %
Korkeasti koulutettujen osuus, miehet	34 %	41 %	40 %	39 %	39 %
Korkeasti koulutettujen osuus, naiset	49 %	56 %	58 %	56 %	56 %
Ulkomailla syntyneiden osuus väestöstä 2019, %	7 %	19 %	17 %	12 %	16 %
Kaupungeissa ja esikaupungeissa asuvien osuus 2020	72 %	73 %	53 %	61 %	85 %
Muutos kaupungeissa asuvien osuuksissa 2010/2020	81 %	109 %	15 %	-6 %	1 %
Työllisyysaste, 15–64-v.	73 %	77 %	75 %	75 %	79 %
Työllisyysaste, 65–74-v.	11 %	18 %	19 %	15 %	35 %

Lähteet: OECD 2019; Nordic Statistics, EU-SILC, Eurostat, Nordregio 2020.

Edellisessä luvussa EU:n väestöskenaarioihin perustuvat johtopäätökset korostivat johdonmukaisesti koulutustason moninaista merkitystä ikääntyvän väestön kannalta. Suomi on läpi koko väestötransition kuulunut lukutaitoisimpiin ja kouluttautuneisiin maihin (Reiter & Lutz, 2019) ja suomalaiset ovat edelleen varsin kouluttautuneita. Aikuisväestöstä korkea-asteen tutkinnon oli vuonna 2019 suorittanut naisista yli kolmannes (36 %) ja perusasteen tutkinnon varassa oli joka neljäs (25 %). Korkea-asteen tutkinnon oli 30–34-vuotiaista naisista suorittanut melkein joka toinen (48 %), miehistä joka kolmas (33 %) (vrt. taulukko 1 yllä). Kaikissa Pohjoismaissa miehet ovat edelleen selvästi naisia vähemmän koulutettuja. Suomessa ilman perusasteen jälkeistä tutkintoa oli 30–34-vuotiaista 12 prosenttia naisista ja 18 prosenttia miehistä.

2010-luvun aikana EU:n koulutustaso nousi mutta Suomessa koulutustaso jumittui paikalleen. Vailla perustason jälkeistä koulutusta oli vuonna 2019 jopa korkeampi osuus 30–34-vuotiaista kuin vuonna 2010, korkeasti koulutettuja oli vain muutama prosentti enemmän. (Eurostat, 2020). 25–34-vuotiaista korkea-asteen tutkinnon suorittaneiden keskiarvo OECD-maissa vuonna 2019 oli 45 prosenttia ja Suomessa 42 prosenttia. Tämä osuus kasvoi Suomessa vain 2 prosenttiyksikköä 2010-luvulla, kun samaan aikaan OECD-maissa osuus on kasvanut 9 ja EU-maissa 10 prosenttiyksikköä. Korkeakoulutettujen osuus on siis kasvanut Suomessa OECD-maista hitaimmin ja esimerkiksi Ruotsissa, Tanskassa ja Virossa kasvu on ollut Suomeen verrattuna moninkertaisesti nopeampaa, kertoo OECD:n raportti. (OECD, 2020; Maxenius, 2020). Koulutustason kehityksen vaikutusta huoltosuhteeseen arvioidaan tarkemmin luvussa 4.1.4.

Taulukko 2. Pohjoismaiden 65+ väestö eri mittareilla 2000-luvulla.

	Suomi	Ruotsi	Norja	Tanska	Islanti
Elinajanodote syntyessä, miehet	79,1	80,9	81,1	79,1	81,3
Elinajanodote syntyessä, naiset	84,5	84,3	84,5	82,9	84,5
Elinajanodote 50-v. miehet	31,1	32,4	32,7	30,7	33,2
Elinajanodote 50-v. naiset	35,6	35,7	35,4	34	35,4
Elinajanodote ja (terveiden vuosien elinajanodote) 65-vuotiaana, miehet 2017	18,4 (8,8)	19,2 (15,4)	19,3 (15,6)	18,2 (11,1)	19,3 (15,4)
Elinajanodote ja (terveiden vuosien elinajanodote) 65-vuotiaana, naiset 2017	22,1 (9,5)	21,5 (15,7)	21,6 (16,0)	20,8 (12,1)	21,3 (15,1)
Ennakoiva vanhan iän huoltosuhte 2019	24,5	23,3	18,6	21,6	14
65+ -v., ei rajoitteita terveydellisistä syistä, %	49 %	79,5 %	76,8 %	58,3 %	61,9 %
Terveiden vuosien elinajanodote 60-vuotiaana, 2019	18,5	18,9	18,5	18,2	19

Huom. * = Islanti v. 2018. Lähteet: OECD 2019, Nordic Statistics, EU-SILC, Eurostat, Nordregio, 2020.

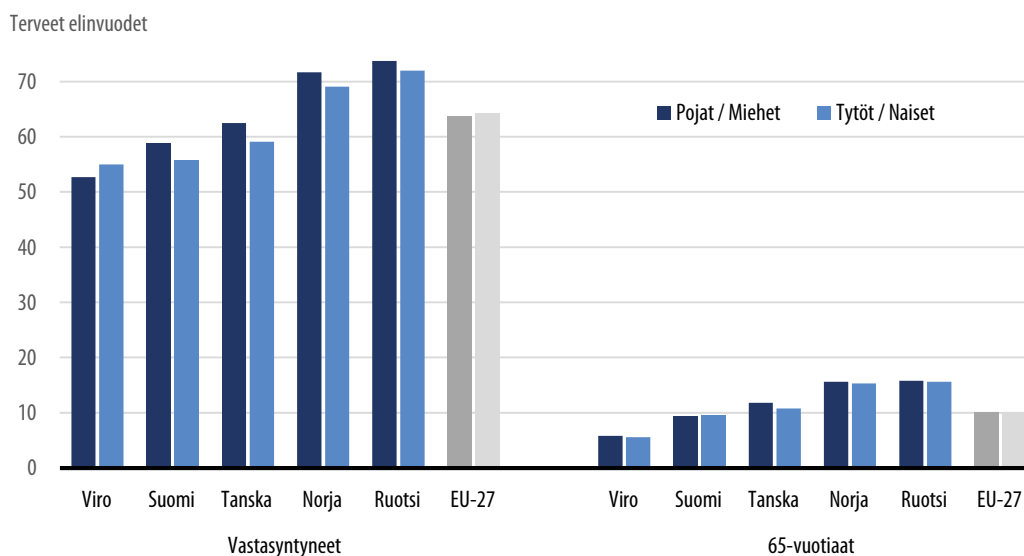
Elinajanodote on Suomessa kehittynyt myönteisesti ja lähestynyt muita Pohjoismaita vuosien 1990–2014 aikana (Jørgensen ym., 2019). Elinajanodote syntyessä ja 50 vuoden iässä on Suomessa jo erinomaista, yleistä pohjoismaista tasoa. Kaikista Pohjoismaista Suomella oli vuonna 2017 myös korkein naisten elinajanodote 65 vuoden iässä (22,1 vuotta), joskin toiseksi alhaisin miesten elinajanodote 65-vuotiaana (18,4 vuotta). THL:n väestötutkimukset osoittavat, että suomalaisten terveys sekä toimintakyky ovat kohentuneet viime vuosikymmenten ajan. Syynä on onnistunut sairauksien ja vammojen ennaltaehkäisy, tehokkaampi hoito ja kuntoutus sekä koulutustason kohoaminen.

Perinteisellä vanhushuoltosuhteella arvioituna Suomen väestö kuuluu maailman vanhimpiin tällä hetkellä. Tarkempi tapa arvioida ikääntymistä on ennakoiva vanhushuoltosuhte (*prospective old-age dependency*). Se ei katso kronologista ikää, vaan jäljellä olevia elinvuosia. "Huollettavia" arvioidaan suhteuttamalla sitä osaa väestöstä, jolla on 15 tai

vähemmän vuosia elinajanodotteesta suhteessa niihin, joilla on yli 15 elinvuotta jäljellä ja ovat jo täyttäneet 15 vuotta. Tämä on monella lailla parempi tapa lähestyä sekä työllisyyden kehitystä että terveyspalvelujen tarvetta, sillä pitkäikäisyys voi lisätä terveiden elinvuosien määrää niin, että vasta kuoleman läheisyys tuo mukanaan isompia rajoitteita terveydessä ja toiminnallisuudessa. Taulukko 2 esittää Pohjoismaiden huoltosuhteen tällä tavoin laskettuna. Tälläkin huoltosuhteen mittarilla Suomi on edelleen vaikeimmassa tilanteessa.

Silti terveiden elinvuosien suhteen Suomessa näyttäisi edelleen olevan eroja muihin Pohjoismaihin verrattuna. Eurostatin tilastoissa näkyisi olevan jopa 2–6 vuoden ero terveissä elinvuosissa 65-vuotiaana (taulukko 2, kuvio 17). On tosin huomioitavaa, että ainakin osa näistä maiden välisistä eroista heijastaa pikemmin kysymyksenasettelua kuin todellisia eroja terveydentilassa (Okkonen, 2019).

Kuvio 17. Terveet elinvuodet syntyessä ja 65-vuotiaana eri maissa 2018.

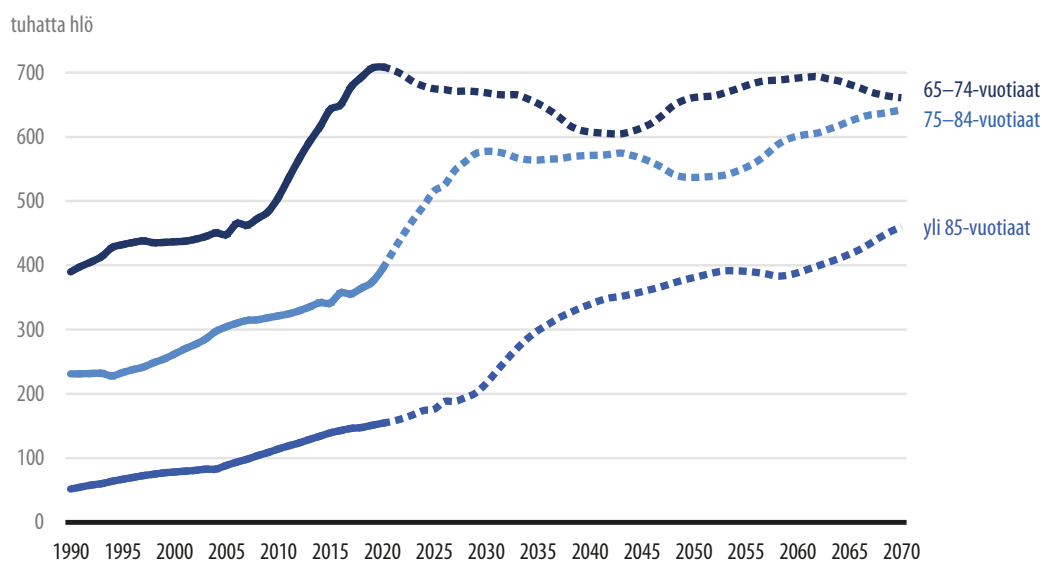
Huom. vertailua saattaa heikentää kysymysten eri muotoilut. Lähde: Eurostat.

2.3.2 Elinajanodotteen ja pitkäikäisyyden kasvu jatkuu

Ikäluokkien pienenemisen ja eliniän pitenemisen myötä vuodesta 1990 vuoteen 2018 yli 65-vuotiaiden määrä Suomessa on 1,8 kertaistunut ja 85-vuotiaiden ja sitä vanhempien määrä melkein kolminkertaistunut. Kaikkein vanhimpien, yli 90-vuotiaiden eliniänodote nousi samana aikana 3,6:sta 4,2:een.

Kuviossa 18 näkyy toisen maailman jälkeen syntyneiden, niin sanottujen suurten ikäluokkien korkeampi ”kyhmy”, joka nyt osuu 65–74-vuotiaisiin ja kymmenen vuoden päästä 75–84-vuotiaisiin. Vuonna 2050 Suomessa tulee olemaan yli 660 000 65–74-vuotiasta, lähes 540 000 75–84-vuotiasta ja 380 000 85 vuotta täyttäneitä ihmistä. Tämä ennuste on sikäli luotettava, että vain suuret muutokset yli 50-vuotiaiden elinajanodotteessa voisi sitä laskea ja nettomaahanmuutto vastaavasti nostaa.

Kuvio 18. Ikääntyneiden kolmen ikäryhmän koko 1990–2018 ja ennuste 2020–2070.

Lähde: Tilastokeskus, Jylhä.

Pitkäikäisyyden jatkuvan kasvun myötä on yhä harhaanjohtavampaa puhua 65 vuotta täyttäneistä yhteneväisenä ryhmänä. Aivan kuten lasten ja nuorten ikäryhmässä on hyvin erilaisia ikä- ja kehitysvaiheita, niin myös virallisen eläkeiän jälkeen on useita erilaisia vaiheita – ja niitä on runsaasti enemmän. 65 vuotta täyttäneiden ikäryhmän sisään mahtuu parhaimmillaan kolme perhesukupolvea. 65-vuotiaan elämä ja tarpeet ovat keskimäärin varsin erilaisia kuin 90-vuotiaan elämä ja tarpeet.

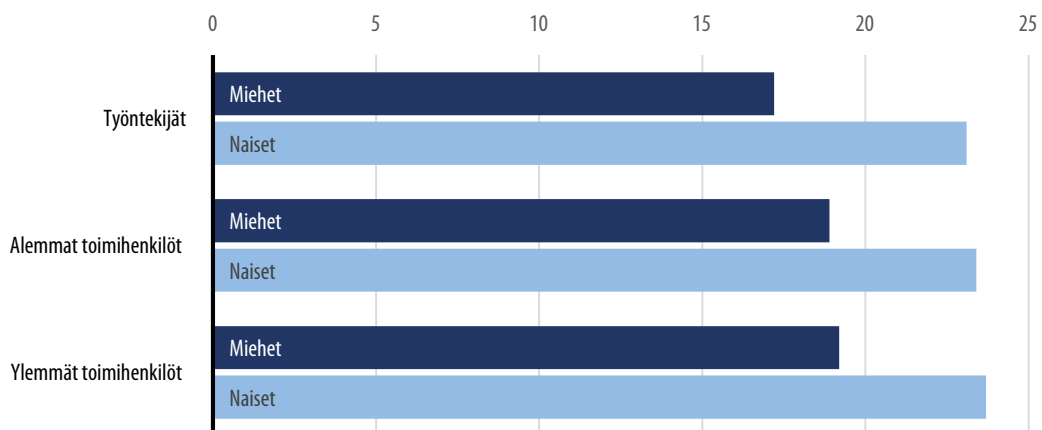
65–74-vuotiaiden ikäryhmässä on nykyään monilta osin varsin toimintakykyisiä ihmisiä. He ovat terveytensä ja elämäntapansa puolesta nykyisin enemmän myöhäiskeskikäisiä kuin vanhoja. He ovat myös useammin auttajia ja hoitajia kuin autettavia ja hoidettavia. 75–84-vuotiaat ovat siirtymässä hyvin vanhaan ikään, jonka rajana pidetään jossain yhteyksissä noin 80 ikävuotta, ja 85–110-vuotiaat ovat saavuttaneet hyvin korkean iän.

Terveissä elinvuosissa (healthy life expectancy) Suomi on viime vuosikymmenten aikana kokenut eniten parannusta ja terveitä elinvuosia on nyt 65 vuoden iässä yli seitsemän vuotta enemmän kuin vuonna 1970 (OECD, 2019). Tosin odotettavissa olevissa terveissä elinvuosissa on edelleen merkittävä ero Suomen ja muiden Pohjoismaiden välillä. Miesten alempi elinajanodote heijastuu myös lyhyempänä terveiden vuosien elinajanodotteena erityisesti suomalaisten kohdalla pohjoismaisessa vertailussa.

Kuolleisuudessa on edelleen merkittäviä sosioekonomisia eroja. Elinajanodotteen kasvu jakautuu hyväosaisia suosien. Vaikka elinajanodote on kehittynyt myönteisesti kaikissa sosioekonomisissa ryhmissä ja erot sukupuolten välillä ovat kaventuneet, erot sosioekonomisten ryhmien välillä ovat sen sijaan kasvaneet. Esimerkiksi miehillä matalimman ja korkeimman tuloviidenneksen välinen elinajanodote 25 vuoden iässä kasvoi yhdeksästä vuodesta 12 vuoteen ja naisilla neljästä kuuteen vuosien 1988 ja 2007 välillä (Martikainen ym., 2014). On myös osoitettu, että lapsuudenkoti vaikuttaa edelleen suomalaisten elinajanodotteeseen sekä riskiin kuolla tapaturmaisesti (Elo ym., 2014). Lapsuudenkodin vaikutus erityisesti miesten tapaturma- ja väkivaltakuolleisuuteen on viime aikoina jopa voimistunut. (Martikainen ym., 2020). Sosioekonomiset erot heijastuvat terveyteen ja kuolleisuuteen elämän viimeisiin vuosiin asti (Enroth ym., 2015).

Keskimääräinen eläkkeellä oloaika kasvaa, mutta väestöryhmien väliset erot eläkevuosissa ovat kuitenkin merkittävät. Vuonna 2007 erot eläkevuosien pituudessa ammattiryhmien välillä ovat miehillä noin kaksi vuotta, naisilla alle vuoden (kuvio 19). Verrattuna vuoteen 1990 myönteisin kehitys eläkkeellä oloajassa oli korkeammilla ammattiryhmillä. Miehillä ero vuonna 1990 oli ammattiryhmien välillä vain 0,2 vuotta, ja naisilla matalimman ammattiaseman ryhmällä oli vuonna 1990 pisimmät eläkevuodet.

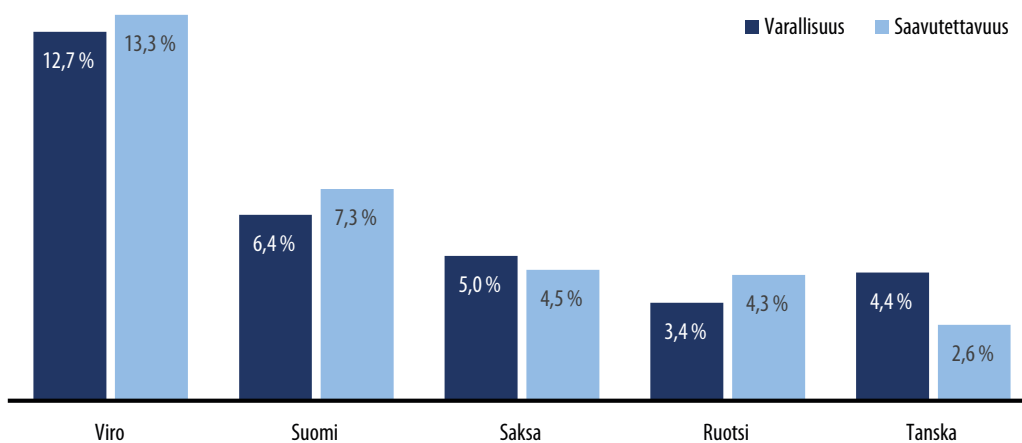
Kuvio 19. Odotettavissa olevat eläkevuodet sukupuolen ja ammattiryhmän mukaan Suomessa, 2007.

Lähde: Myrskylä, Leinonen & Martikainen, 2013.

Toinen esimerkki terveen ikääntymisen sosioekonomisista haasteista koskee ihmisten omia arviota siitä, ovatko he jättäneet terveydellisen ongelman hoitamatta siksi, että hoitoa ei ollut saatavilla tai että se oli liian kallista. Oheisissa kuvioissa nähdään yli 50-vuotiaiden vastaus kysymyksiin ”Jätitkö menemättä johonkin hoitoon viimeisen vuoden aikana sen hinnan takia?” ja ”Jätitkö menemättä johonkin hoitoon viimeisen vuoden aikana, koska hoito ei ollut saatavilla tai siihen oli vaikea päästä?”. Aineisto perustuu SHARE (Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe) haastattelututkimuksen kahdeksannen aallon alustaviin vastauksiin, jotka kerättiin kaikissa osallistujamaissa samanaikaisesti keväällä 2020 (ks. Börsch-Supan, 2020). Kuviossa 20 on niiden vastaajien osuudet, jotka mainitsivat jonkun esteen hoitoon pääsulle viimeisen kuluneen vuoden aikana.

Kuvio 20. Hoitoon hakeutumisen esteitä vuoden aikana Suomessa, Ruotsissa, Saksassa, Tanskassa ja Virossa vuonna 2020, %.

Lähde: SHARE 2020, Mäki ja Mikkola.

Noin 7 prosenttia yli 50-vuotiaista suomalaisista oli vuoden 2020 aikana ollut hakeutumatta hoitoon joko hinnan vuoksi (6,4 %) tai saavutettavuuden vuoksi (7,3 %), osuus on selvästi alhaisempi kuin Virossa mutta korkeampi kuin Ruotsissa, Tanskassa tai Saksassa. Yleisin hoitomuoto, joka Suomen kohdalla korostuu vaille hoitoa jääneiden vastauksissa, on hammashoito.

Vanhenevan väestön terveyteen ja palvelutarpeisiin palataan luvussa 4.2.

2.3.3 Kansainvälinen ja maan sisäinen muuttoliike

Suomen eri alueet kohtaavat väestön vähenemisen eri tahdissa: kun alle 25-vuotiaiden määrä tulee Tilastokeskuksen ennusteen mukaan alittavan 65 vuotta täyttäneiden määrän Suomessa vuonna 2027, tämä on jo tapahtunut kymmenessä maakunnassa. Väestön vanhenemisen myötä vuosien 2028 ja 2039 välillä myös 75-vuotiaita asukkaita tulee olemaan enemmän kuin alle 25-vuotiaita asukkaita kahdeksassa maakunnassa Keski- ja Itä-Suomessa (Keski-Suomessa, Kainuussa, Kanta-Hämeessä, Päijät-Hämeessä, Etelä-Savossa, Kymenlaaksossa, sekä Etelä- ja Pohjois-Karjalassa).

Maahanmuuttajien merkitys Suomen väestönkasvulle korostui 2010-luvulla entisestään. Jos se aikaisemmin vastasi puolesta väestönkasvusta, vastaa se nyt kaikesta, sillä vuodesta 2016 lähtien luonnollinen väestönkehityksemme on ollut negatiivinen. Suurin osa maahanmuutosta on tällä hetkellä työperäistä. Enemmistö maahanmuuttajista on lähtöisin naapurimaista ja muista EU-maista.

Ulkomaalaistaustaisia on Suomen väestössä runsaat 423 000, heistä yli neljä viidestä (83 %) oli vuonna 2019 ensimmäisen polven maahanmuuttajia, joiden molemmat vanhemmat ovat syntyneet ulkomailla. Tilastokeskuksen mukaan isoimmat maahanmuuttajaryhmät ovat naapurimaista ja entisen Neuvostoliiton alueilta. Väestöön kuuluvia, joilla on toinen tai molemmat vanhemmista Irakista, Somaliasta, entisestä Jugoslaviasta, Kiinasta, Turkista, Thaimaasta, Afganistanista ja Vietnamista on myös yli 10 000 jokaisessa ryhmässä, muista maista on tätä vähemmän.

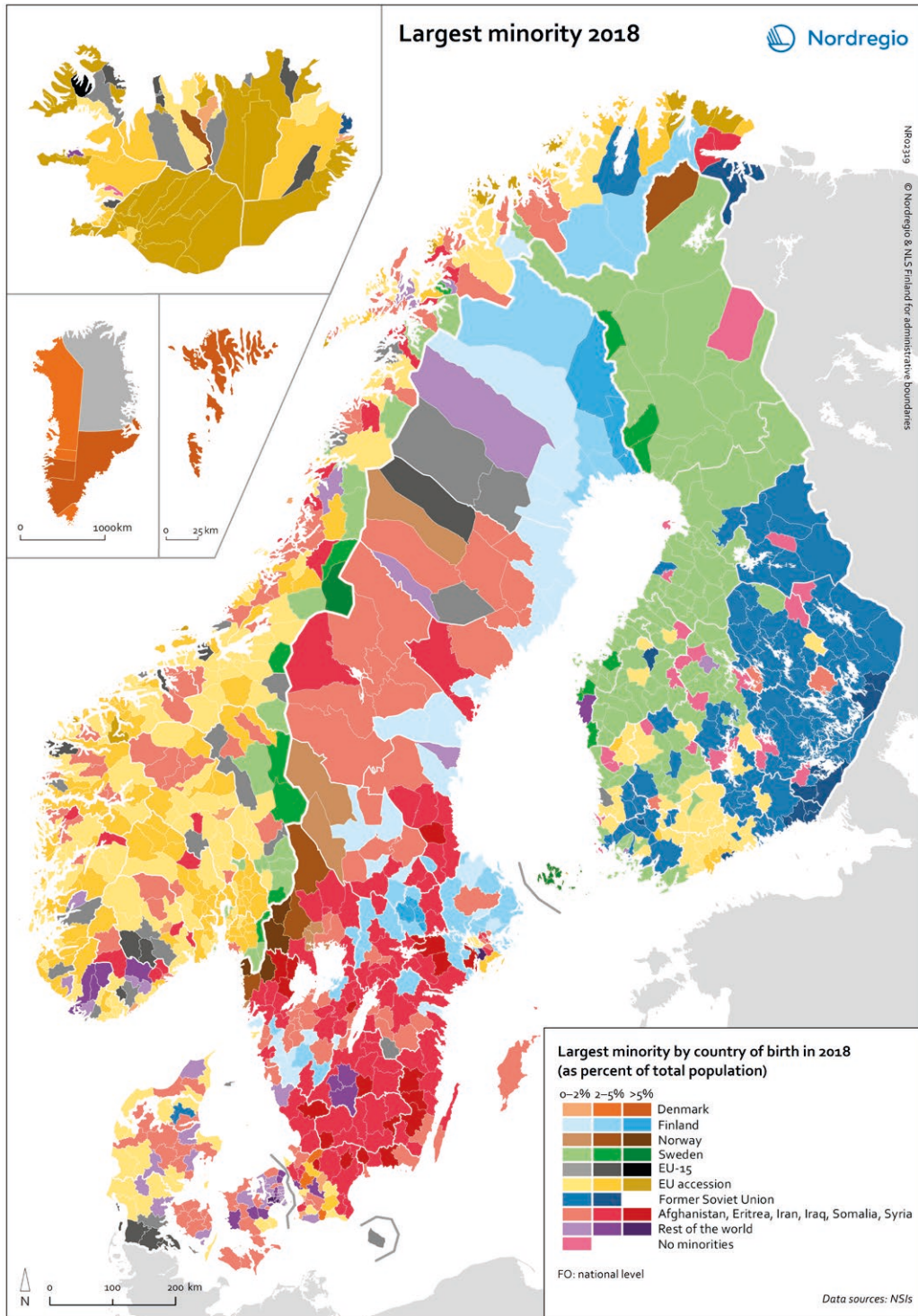
2010-luvulla noin 7000–10 000 Suomen kansalaisia muutti vuosittain Suomesta pois tai Suomeen. 2010-luvulla Suomen kansalaisia muutti enemmän pois Suomesta kuin Suomeen, mutta vuodesta 2016 lähtien ero on pienentynyt. Tilastokeskuksen mukaan vuosien 2016 ja 2019 aikana ulkosuomalaisia muutti Suomeen 12 prosenttia enemmän ja pois Suomesta muutti 14 prosenttia vähemmän Suomen kansalaisia.

Väestön moninaistuessa myös kansainvälisen maahanmuuton koostumus moninaistuu. Tämän kolmannen väestötransition osalta Suomi näyttäisi olevan eurooppalaisessa ja myös pohjoismaisessa vertailussa vasta alkuvaiheessa. Ulkomaalaistaustaisten osuus on 14 prosenttia Uudellamaalla ja yli seitsemän prosenttia Varsinais-Suomessa ja Pohjanmaalla sekä melkein 16 prosenttia Ahvenanmaalla, muualla osuus on kahden ja kuuden prosentin välillä. Yli neljännessä kaikista Pohjoismaiden kunnista koko väestönkasvu on pelkästään kansainvälisen maahanmuuton ansiota. Suomessa suurimpien kaupunkien maakunnat eli Uusimaa, Pirkanmaa ja Varsinais-Suomi kasvoivat vuonna 2019. Loput 15 maakuntaa menettivät väestöä maan sisäisessä muuttoliikkeessä 2019, joskin neljässä maakunnassa – Kanta-Häme, Keski-Suomi, Pohjois-Pohjanmaa ja Ahvenanmaa – kansainvälinen maahanmuutto tasoitti tilanteen niin, että väestö kasvoi sadalla tai parilla sadalla

henkilöllä. Muiden 11 maakunnan nettomuuttoliike oli tappiollinen myös kansainvälisen muuttoliikkeen huomioimisen jälkeen.

Nordregion kokoama kartta havainnollistaa, millä alueilla on etnisiä toisista maista maahanmuuttaneita vähemmistöjä (syntymämaan perusteella), mistä isoin etninen vähemmistö on lähtöisin ja miten suurta osaa sen alueen väestöstä kyseinen etninen ryhmä edustaa. Esimerkiksi Suomen pohjoisten ja läntisten kuntien vaaleanvihreä kertoo, että suurin vähemmistö on syntynyt Ruotsissa ja että heitä on kaksi prosenttia väestöstä tai vähemmän. Sininen väri merkitsee, että idässä yleisin vähemmistö on Venäjällä syntyneet, joita asuu usein korkeintaan kaksi prosenttia alueella. Vaaleanpunainen väri näyttää, että vuonna 2018 alueella ei ole lainkaan muualta muuttanutta vähemmistöä. EU:n alueilta muuttaneita löytyy Suomen eteläosasta, Norjasta, Tanskasta ja Islannista, kun taas erityisesti Ruotsissa on korkeimpiakin osuuksia EU:n ulkopuolelta saapuneita ja heitä on useammin 2–5 prosenttia alueen väestöstä.

Kartta 4. Isommat maahanmuuttajataustaiset vähemmistöt Pohjoismaiden kunnissa 2018.

Lähde: Johanna Jokinen, Nordregio.

Koska maahanmuuttajat ovat useammin työikäisiä ja heidän syntyvyytensä on usein maassa asumisen alussa jonkin verran kotimaan syntyvyyttä korkeampaa, maahanmuuttajataustaisia on lapsissa ja nuorissa enemmän kuin vanhemmissa ikäryhmissä. Erityisesti Ruotsissa ja Norjassa kaupunkien ulkopuolella asuu jo merkittävästi maahanmuuttajia, ja jos heidän kotoutumisensa onnistuu, he voivat olla elvyttämässä maaseutua ja harvoin asuttuja alueita (Grunfelder ym., 2020, s. 34).

Maan sisäinen muuttoliike kasvukeskuksiin on Suomessa jatkunut voimakkaana 2000-luvulla (vrt. taulukko 1 yllä). Kasvukeskusten imu on kuitenkin jo nyt laantunut Euroopan unionissa. Ei ole sanottu, etteikö se voisi tasaantua myös Suomessa. Samalla tosiallista liikkumista ja asumista voi myös arvioida muuten kuin virallisen väestömääritelmän perusteella, Pitkänen & Lehtonen, 2017). Esimerkiksi kaikkien suomalaisten tunnistama, silti väestöpoliittisesti usein näkymätön kaupungistumiskehityksen vastavoima on vapaa-ajan asuminen. Mökkejä oli vuonna 2019 noin 512 000 ja on arvioitu, että 43 prosenttia väestöstä eli noin 2,4 miljoonaa suomalaista käyttää säännöllisesti vapaa-ajan asuntoa; heistä suurimmalla osalla eli 2,2 miljoonalla on mökki maaseudulla (Pitkänen & Strandell, 2018).

Vuonna 2017 mökkeihin käytettiin noin 6,2 miljardia euroa, joka vastasi 60 000 työpaikkaa. Vapaa-ajan asuntojen vaikutusta kuntien talouteen on arvioitu tarkemmin erotellen eri aluetaloudellisia tuotoksia kuten välitöntä matkailutuloa, matkailutyöllisyyttä ja palkkatuloa (Kauppila, 2020, a-b). Eniten tuloja matkailusta sai vähittäiskauppa, sen lisäksi myös kiinteistönhoito ja -huolto sekä korjaamo- ja huoltamotoiminta saivat tärkeitä osia välittömästä matkailutulosta.

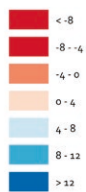
Tarkempaa alueellista tietoa matkailijoiden määrästä tai vapaa-ajan asukkaista ei ole käytettävissä (Valtiovarainministeriö, 2020), mikä korostaa päivitetyn tietopohjan tarvetta. Vapaa-ajan asuntojen määrästä löytyy tietoja: niitä on eniten Varsinais-Suomessa ja Etelä-Savossa, joissa mökkejä oli yli 50 000 kummassakin. Kartat havainnollistavat mökkien määrää kunnissa (kartan pallukan koko) sekä määrällisiä muutoksia 2010-luvulla (kartan pallukan väri). Vapaa-ajan asuntoja tuli 2010-luvulla enemmän erityisesti Lappiin. Olennaista on, että juuri väestömääriltään pienillä paikkakunnilla on suhteellisen paljon mökkejä: Tilastokeskuksen mukaan yli 60 kunnassa mökkejä on jo enemmän kuin vakituisesti asuttuja asuntoja. Vapaa-ajan asuntojen väestövaikutusta on myös arvioitu kertaamalla mökkien määrä kolmella suhteessa kunnan viralliseen väkilukuun. Näin vertaamalla väestövaikutus on kymmenissä kunnissa jopa 300 prosenttia. (Nordregion kartat 5a–b.)

Kartta 5. a–b. Vapaa-ajan asuntojen määrän muutos 2010-luvulla (a) sekä arvioitu väestövaikutus 2018 (b).

Second homes 2010-2019 change

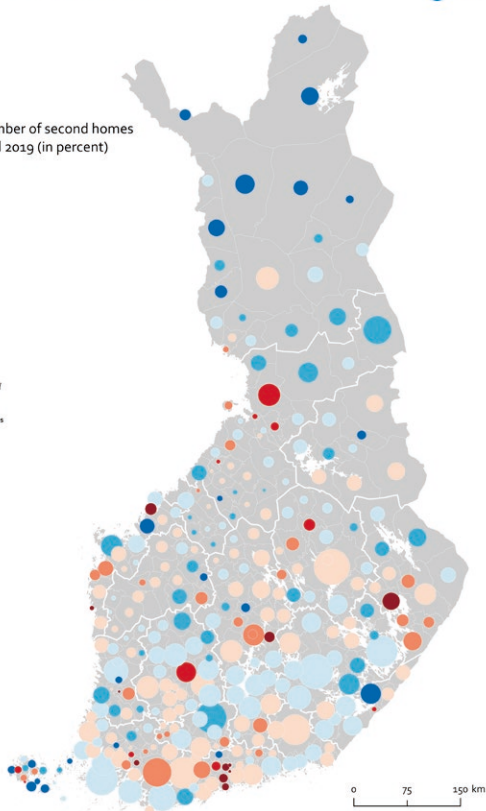
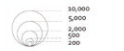

Change in the number of second homes between 2010 and 2019 (in percent)

Average: + 4,1%
Data source: Statistics Finland

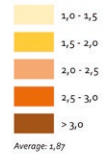
Size of the circle corresponds to the total number of second homes by municipality in 2019

Community Impact by second home users 2018

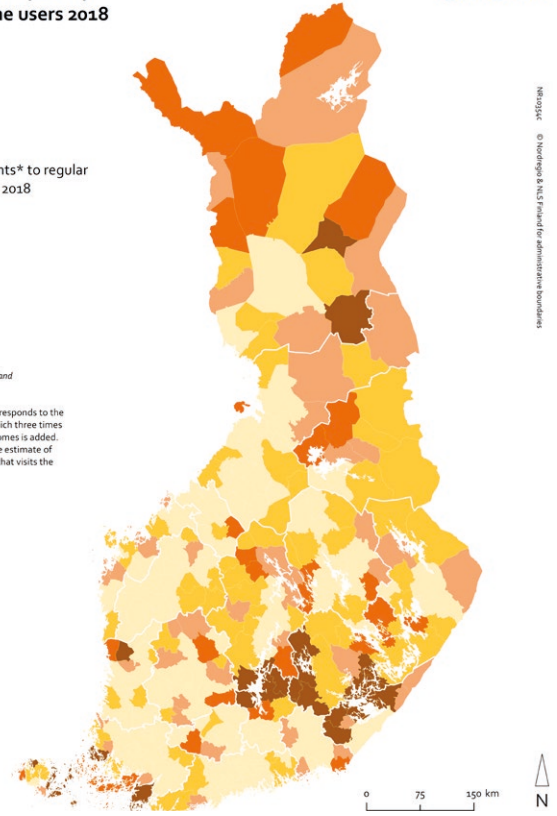

Annual inhabitants* to regular population ratio 2018

Average: 1,87
Data source: Statistics Finland

* Annual inhabitants corresponds to the regular population to which three times the number of second homes is added. Three corresponds to the estimate of average household size that visits the second home.

Lähde: Eeva Turunen, Nordregio.

”Ulkokuntalaisia” asuu siis useassa kunnassa yhtä paljon tai enemmän kuin ”kuntalaisia”.

Muuttoliike on paljon monisyisempää, kuin mitä viralliset yhteen viralliseen asuinpaikkaan sidotut väestötalastot kertovat. Suomalaisetkin liikkuvat yhä enemmän maantieteellisesti työn, opiskelun ja vapaa-ajan vuoksi tavoilla, joka vaikuttaa niin hyvinvointiin kuin muihin väestötapahtumiin, avioliitoista syntymisiin ja virallisiin osoitemuutoksiin. Yllä annettu esimerkki koski mökkeilyä, yhtä tärkeä matkailun ja sosiaalisen verkostoinnin muoto on ulkomaalaistaustaisten tai ulkomailla asuvien suomalaisten rajoja ylittävä matkustus. Dynaamisempi ja tarkempi tieto muuttoliikkeestä edellyttää avoimempaa väestönäkemyistä, josta voisi olla hyötyä väestötrendien ymmärtämisen ja tulevaisuuden muutoksista kieli-vien heikkojen signaalien havaitsemisessa. Jäsenyyttä, osallisuutta ja sosiaalisia verkostoja korostavassa väestöpolitiikassa uusille väestötermeille (vrt. tanskan kielen ”vapaa-ajan kansalainen”) olisi tilausta.

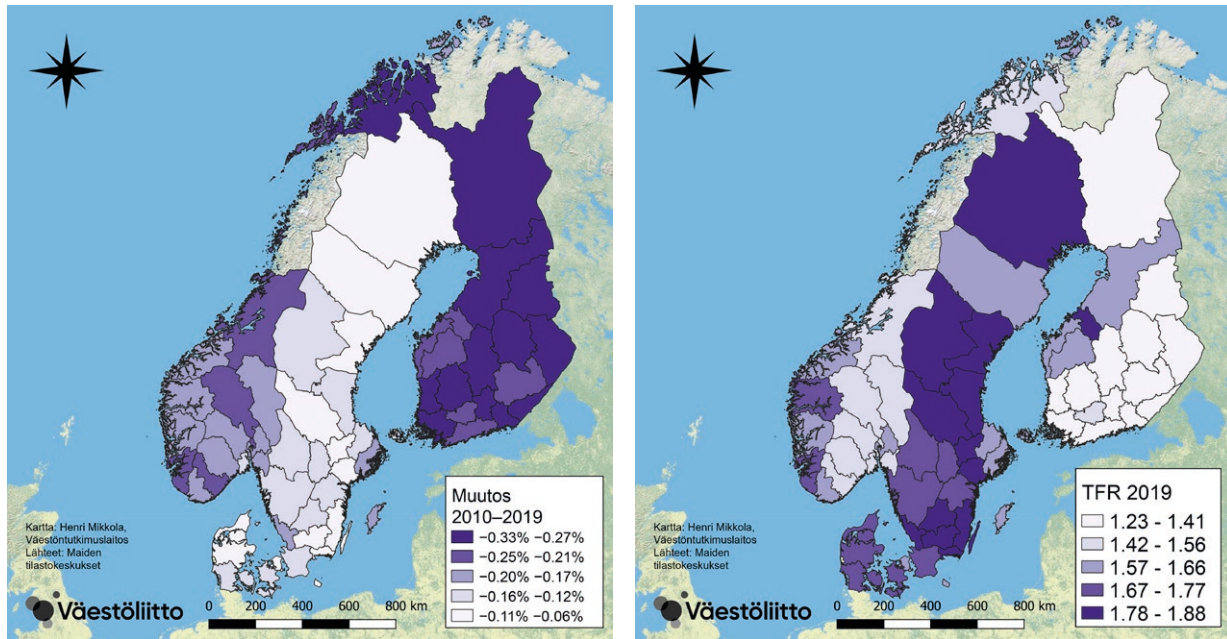
Monipaikkaisuutta onkin Suomessa haluttu tukea ja edistää elinvoiman ja hyvinvoinnin kehittämiseksi myös väestöään menettäville alueille (esim. Valtiovarainministeriö, 2018). Kuitenkaan edes Pohjoismaiden välisestä rajoja ylittävästä liikkuvuudesta ei ole saatavilla luotettavaa ja ajankohtaista dataa, Grunfelderin ym. (2020) mukaan johtuen ennen kaikkea juridisista syistä. Siten Suomen ja Ruotsin rajan ylittävistä työmatkoista, ostosmatkoista tai turismista ei ilmeisesti ole tarkkaa tietoa. Koronapandemian aikaiset sulkutoimet havainnollistivat, miten keskeisessä asemassa liikkuvuutta koskeva data olisi ollut arvioitaessa rajoittavien toimien tarpeellisuutta ja vaikutuksia. Melkein jokainen kantaa liikkuvuutta jäljittävää puhelinta taskussaan ja puhelinoperaattorit sekä kansainväliset sosiaalisen median alustat tietävät tarkasti, missä kukin ihminen milloinkin on. Väestöpolitiikassakin voisi hyödyntää liikkuvuutta koskevaa tietoa tavalla, jossa yksilökohtaiset tiedot hävitetään ja liikkuvuutta seurataan yleisemmällä tasolla.

2.3.4 Suomen syntyvyyden lasku 2010-luvulla

Suomen syntyvyys oli 1990- ja 2000-luvulla suhteellisen korkea verrattuna muihin vauraisiin maihin. Lapsia syntyi vuosina 2000–2009 keskimäärin 58 000 vuodessa ja määrä kasvoi yli 60 000 vauvaan vuosikymmenen taitteessa. Siitä lähtien syntyvyys aleni ensin alle muiden Pohjoismaiden tason. Vuodesta 2016 lähtien Suomen syntyvyys on ollut alle EU:n keskimääräisen tason; samana vuonna Suomen luonnollinen väestökasvu kääntyi negatiiviseksi. Suomen kokonaishedelmällisyysluku oli vuonna 2019 1,35 ja EU:n 1,55. Vuoden 2019 syntyvyys oli mittaushistorian alhaisin luku niin Suomen kuin Pohjoismaiden historiassa.

Muissakin Pohjoismaissa kokonaishedelmällisyys on laskenut vuosituhaten alun syntyvyyden nousukauden jälkeen (kartat 6a-b). Verrattuna muihin Suomen laskun voimakkuus ja taso erottuvat selvästi, mikä näkyy myös alueellisen vaihtelun vertailuissa. Keskitason syntyvyyttä löytyy Suomesta enää Pohjanmaalta ja Kainuusta ja Ruotsin ja Tanskan alueille tyypillistä suhteellisen korkeaa syntyvyyttä enää vain Keski-Pohjanmaalta.

Kartta 6. a–b. Kokonaishedelmällisyyden muutos alueittain 2010-luvulla (a) ja kokonaishedelmällisyys alueittain vuonna 2019 (b) Suomessa ja Skandinaviassa.

Huom. Kokonaishedelmällisyys laskettu kaikille ikäryhmille Ruotsissa, muissa maissa ikäluokat 15–49. Alueellista vertailua rajoittaa Norjan Trondelagin lääniliitos v. 2018. Lähteet: Maiden tilastokeskukset, Mikkola, Väestöliitto.

Havaintoja ja päätelmiä

- Euroopan väestöpoliittiset linjaukset korostavat kokonaisvaltaista varautumista useilla eri politiikkalohkoilla. Yksinomaan maahanmuutto, syntyvyyden kasvu, koulutustason ja tuottavuuden nousu, tai terveempi ikääntyminen ei riitä kohtaamaan ikääntyvän Euroopan taloudellisia ja aluekehitykseen liittyviä haasteita. Kaikkia näitä osatekijöitä tarvitaan myös suhteellisen optimistisissä väestöskenaarioissa.
- Suomen väestönkehitys erkaantui 2010-luvulla muiden Pohjoismaiden kehityksestä usealla mittarilla. Suomen kokonaishedelmällisyys on alle EU:n keskiarvon. Aluekehitys kärjistyy ja kansainvälinen maahanmuutto on pysynyt maltillisena. EU:n tuoreen väestöskenaarion mukaan Pohjoismaiden väestönkehityksen erot korostuvat 2030-luvulla ja Suomen väestö saattaa vähentyä luultua nopeammin.
- Vähenevään väestöön ja ikäluokkien supistumiseen on varauduttava ennakkoluulottomasti ja proaktiivisesti.

3 Syntyvyyden kehitys Suomessa 2000-luvulla

Luvussa tarkastellaan syntyvyyden ja lapsiluvun vaihtelua alueiden, sukupuolten ja sosioekonomisten ryhmien välillä sekä ennusteita kokonaishedelmällisyyden ja kohorttihedelmällisyyden kehitystä tulevina vuosikymmeninä. Viitteitä 2020-luvun perheellistymiseen ja syntyvyyteen vaikuttavista tekijöistä saa tarkastelemalla suomalaisten lastensaantia koskevia toiveita ja käyttäytymisen muutoksia 2000-luvulla. Luvun viimeinen osa käsittelee syntyvyyttä ja perheystävällisyyttä tukevan modernin väestöpolitiikan ulottuvuuksia ja keinoja.

Vuosien 2004 ja 2009 väestöpoliittiset raportit pohtivat syntyvyyden kehitystä rauhallisin mielin. Suomeen tultiin Aasiasta, Etelä-Euroopasta ja Iso-Britanniasta oppimaan, miten perhe ja työ pitäisi yhdistää, erityisesti vierailijoita innostivat myös korkeammin koulutettujen naisten suhteellisen korkeat lapsiluvut. Olimmeko keksineet maagisen yhtälön, jossa naiset saivat keskimäärin noin 1,9 lasta elämänsä aikana ja tekivät vielä varsin ahkerasti ansiotyötä koko elämänsä?

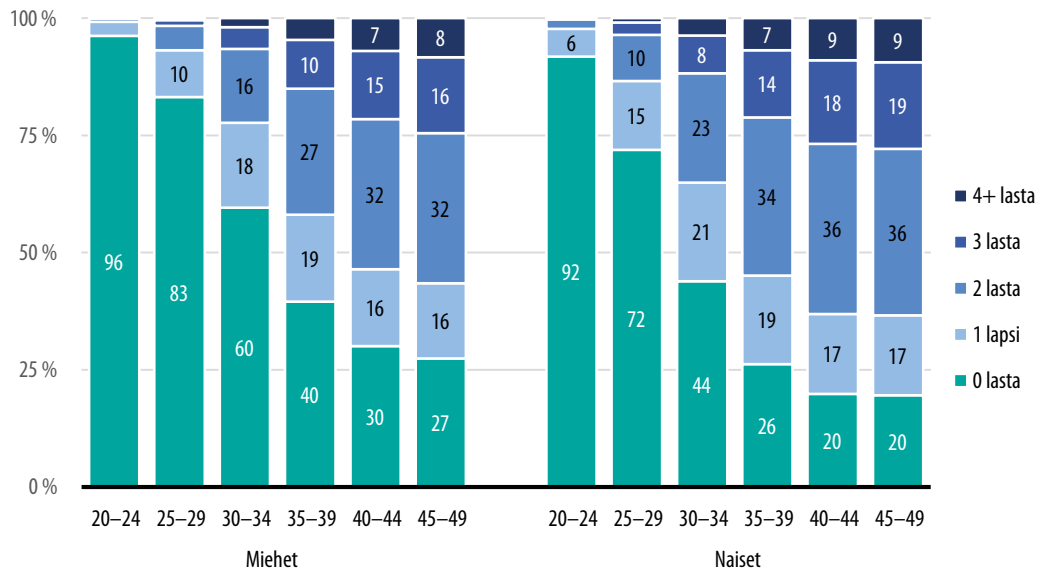
Ehkä ei sittenkään. Syntyvyys aleni jo vuonna 2011. Ensin muutos nähtiin tavallisena kokonaishedelmällisyyden notkahteluna ja vuoden 2008 alkaneen taluskriisin pitkittymisen seurauksena. Koska useimmat lapset syntyvät toivottuina ja suunniteltuina, oli luonnollista, että kriisin seuraukset alkoivat näkyä tilastoissa muutaman vuoden viiveellä. Taluskriisi pitkittyi Suomessa, kunnes taittui vuonna 2016. Mutta syntyvyys jatkoi alamäkeä myös sen jälkeen ja saavutti toistaiseksi alhaisimman arvonsa, 1,35, vuonna 2019. Tällöin kansainvälinen huomio oli jo kääntynyt päinvastaiseksi. Miksi juuri Suomessa oli niin raju ja pitkä lasku? Miksi maailman onnellisimmassa maassa syntyy niin vähän vauvoja?

3.1 2010-luvun uusi lastensaantimaisema

2010-luvun syntyvyys näyttää johtavan siihen, että niin sanottu millenniaalisukupolvi eli noin 1980–1996 syntyneet saavat selvästi vähemmän lapsia kuin heitä edeltävät sukupolvet. Tämä merkitsisi muutosta suomalaisessa ”lastensaantimaisemassa”.

Harvalla alle 30-vuotiaalla suomalaisella on nykyään lapsia (kuvio 21). Koska useimmat saavat lapsensa 30–35-vuotiaana, perheellistymisen ja lastensaannin aikaikkuna on kaventunut. Ihmisten mahdollisuudet toteuttaa toiveitaan koskien parisuhdetta ja lapsia vaihtelevat niin sukupuolen kuin yhteiskunnallisen aseman mukaan, kuten tässä luvussa jatkossa esitetään.

Kuvio 21. Eri-ikäisten miesten ja naisten lapsiluvut Suomessa vuonna 2019.

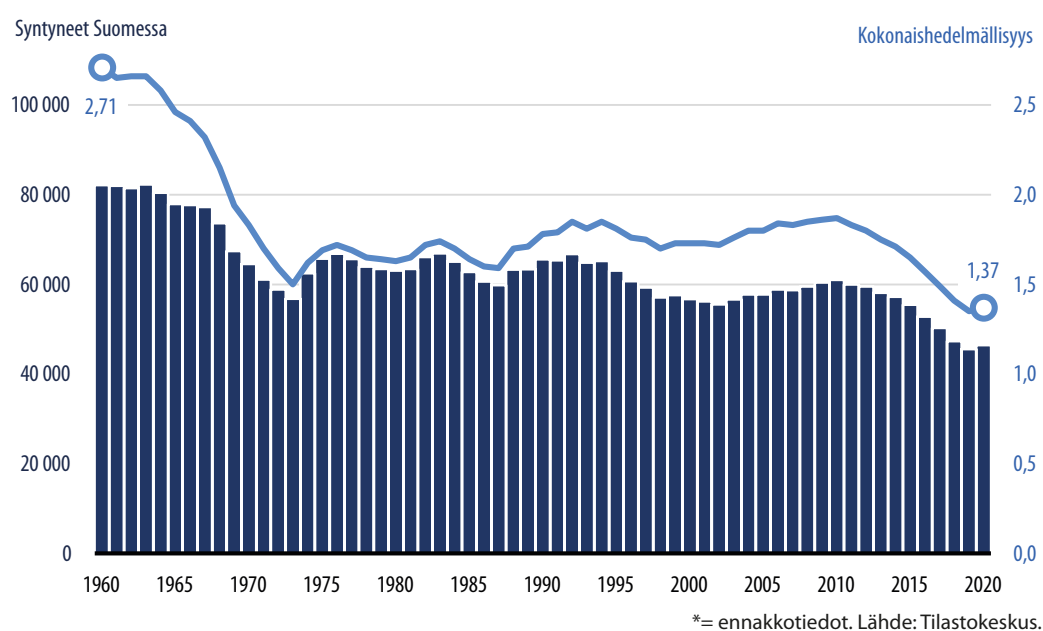

Lähde: Tilastokeskus, Hägglund.

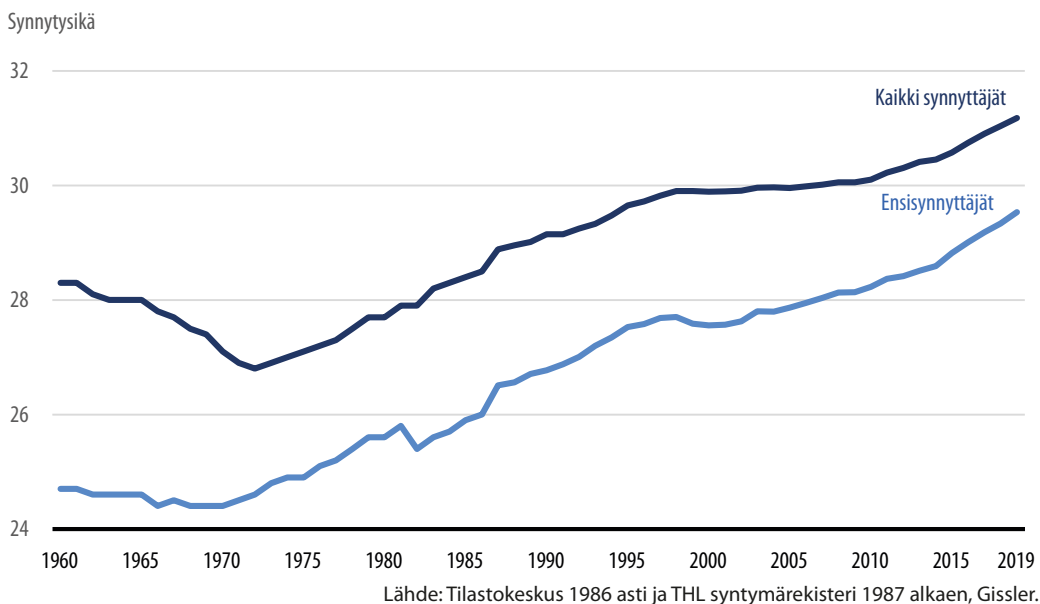
3.1.1 1950–60-lukujen ja 2010-luvun laskut syntyvyydessä

2010-luvun laskua edeltävä syntyvyyden lasku koettiin 1960-luvulla (kuvio 22). 1970-luvulla syntyvyys kuitenkin toipui, ja kokonaishedelmällisyys kasvoi niin 1990- kuin 2000-luvulla. Tämä syntyvyyden lasku selittyikin paljolti sillä, että naiset olivat siirtäneet lastensaannin myöhäisemmälle iälle.

Kuvio 22. Syntyneiden määrä ja kokonaishedelmällisyys Suomessa 1960–2019 ja arvio 2020.

Äidiksituloikä on yhteydessä lapsilukuun: mitä myöhemmin yhteiskunnassa keskimäärin saadaan ensimmäinen lapsi, sen alhaisempi on keskimääräinen lapsiluku ja sitä enemmän on lapsettomia (Miettinen ym., 2015, vrt. myös kuvio 13 Euroopasta). Myös yksilötasolla ja Suomessa lopullinen hedelmällisyys on sitä korkeampi, mitä nuorempana ensimmäinen lapsi saadaan (Roustaei ym., 2019). Vuonna 2010 ensisynnyttäjien keski-ikä oli 28,2 vuotta koko maassa ja kaikkien synnyttäjien keski-ikä 30 vuotta; vuonna 2019 vastaavat luvut olivat 29,6 ja 31,2 (kuvio 23).

Kuvio 23. Synnyttäjien keski-ikä nousee edelleen. Ensisyntyttäjien ja kaikkien äitien keski-ikä 1960–2019.

Kokonaishedelmällisyys vaikuttaa aina suoraan väestörakenteeseen, mutta ei välttämättä kerro paljon tulevaisuuden kehityksestä tai edes siitä, miten monta lasta lisääntymisissä olevat ihmiset tulevat saamaan. On päinvastoin tavallista, että vuosittaiset kokonaishedelmällisyysluvut vaihtelevat ja jyrkätkin heilahtelut ovat odotettavissa nimenomaan alhaisen syntyvyyden maissa, joihin Suomi nyt kuuluu (Sobotka, 2017).

Toisen maailmansodan aikana ja sen jälkeen syntyneiden suomalaisten lopullinen lapsiluku on pitkään ollut jopa hämmästyttävän tasainen. Vuosien 1940–1975 välillä syntyneet naiset saivat keskimäärin noin 1,9 lasta elämänsä aikana, 1960-luvun kokonaishedelmällisyyden laskusta huolimatta (Jalovaara ym., 2019). Synnyttäjien keski-ian nousu näytti myös tasoittuneen vuosituhaten vaihteen ympärillä.

Syntyvyyden pitkään jatkunut lasku taittui vuoden 2019 lopussa. Vuoden 2020 aikana syntyi ennakkotietojen perusteella noin 900 vauvaa edellisvuotta enemmän ja kokonaishedelmällisyys oli ennakkotietojen mukaan 1,37 (1,35 vuonna 2019). Eniten vauvoja syntyi ennakkotietojen mukaan 30–32-vuotiaille naisille, eli tyypillisessä esikoisen ja toisten lasten saanti-ässä oleville naisille. Suhteellisesti suurin muutos vuodesta 2020 vuoteen 2019 on 37–39-vuotiaiden kohdalla (vrt. kuvio 23).

Syntyneiden vauvojen määrä oli edelleen vuonna 2020 kaukana 2000-luvun korkeimman syntyvyyden vuodesta 2010. Pelkästään yhden kalenterivuoden perusteella ei myöskään kannata tehdä pitkälle meneviä johtopäätöksiä. Silti Suomesta ei vielä ole tullut

alhaisimman alhaisen syntyvyyden maata (lowest low fertility), jonka rajapyykinä pidetään alle 1,3:n kokonaishedelmällisyyttä. Syy-seuraussuhteiden ymmärtämisen kannalta on myös hyvä, että käänne kokonaishedelmällisyydessä ehti tapahtua ennen vuoden 2020 koronapandemian alkua keväällä 2020.

Seuraavassa tarkastelen kolmea 2010-luvun syntyvyyskehityksen keskeistä ominaisuutta: muutoksen kattavuutta, valmiiksi korkeaa lapsettomien osuuden kasvua ja resurssirikkauden sekä koetun epävarmuuden korostunutta merkitystä perheellistymiselle.

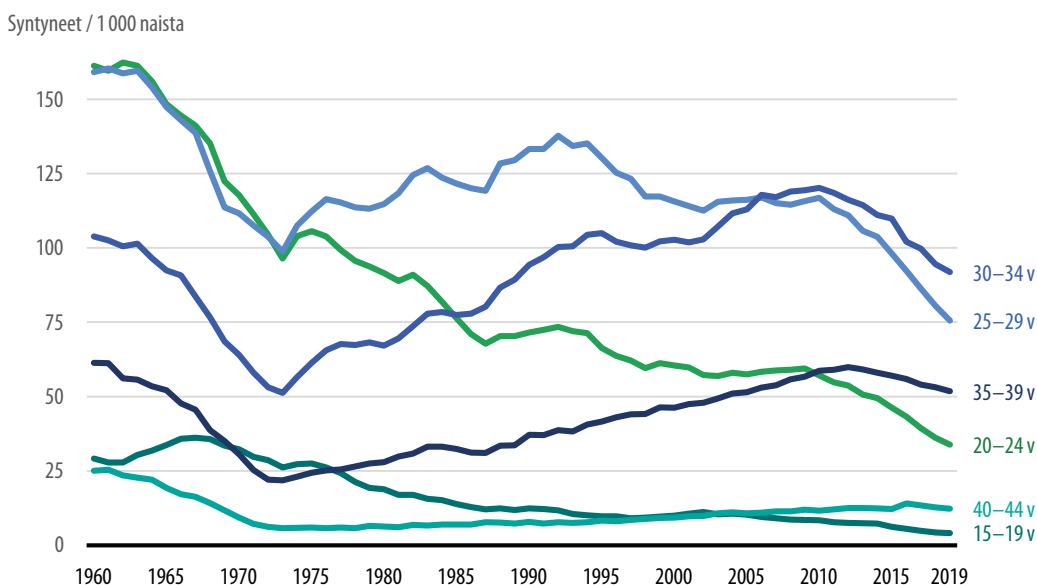
3.1.2 Perheellistymisen siirtyminen ja heikentyminen

2010-luvun laskun ensimmäinen keskeinen piirre on sen kaiken kattavuus. On vaikeaa löytää väestöryhmää, jossa syntyvyys ei olisi laskenut.

3.1.2.1 Syntyvyyden lasku eri ikäryhmissä, lapsiluvuissa ja väestöryhmissä

Ensiksi, syntyvyys laski 2010-luvulla Suomessa lähes kaikissa ikäryhmissä (kuvio 24).

Kuvio 24. Ikäryhmittäinen hedelmällisyys Suomessa 1960–2019.

Lähteet: Human Fertility Database; Hellstrand, Nisén & Myrskylä, ym. 2020; Hellstrand.

1970-luvulta lähtien aina 2010-luvulle asti 30–34-vuotiaiden hedelmällisyys kasvoi vahvimmin ja 2010-luvun mennessä juuri tälle ikäryhmälle syntyy eniten lapsia.

2010-luvulla kokonaishedelmällisyys laski jokaisessa ikäryhmässä paitsi 40–44-vuotiailla. Merkittävää tässä on se, että myös 30–39-vuotiaiden hedelmällisyys väheni 2010-luvulla. Mikäli naiset ”lykkäsivät” lastensaantia, siitä ei ollut vielä merkkejä.

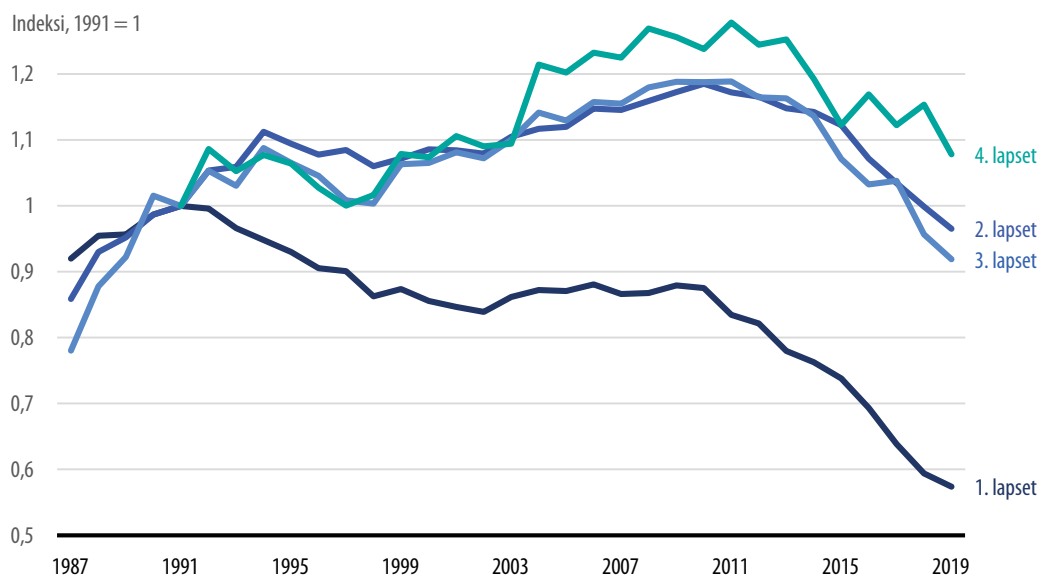
Myös 1950–70-lukujen syntyvyyden laskun aikana laskua havaittiin useimmissa ikäryhmissä. Sen ajan Suomessa synnyttäjien keski-ikä oli kuitenkin alle 30 ikävuotta, jolloin oli enemmän aikaa ”kiriä” ja toteuttaa lapsitoiveita saamalla lapsia myöhemmällä iällä.

Aikaisemmissa sukupolvissa useammat äidit olivat synnyttäneet kaikki lapsensa ennen kuin täyttivät 30 vuotta. Nyt valtaosa alkaa suunnitella ensimmäistä lastaan vasta 30-vuotis-syntymäpäivän lähestyessä. 40 vuotta täyttäneiden synnyttäjien osuus syntyneistä lapsista on edelleen pieni, mutta on viime aikoina vahvistunut länsimaissa: korkeimmillaan se lähenee viitisen prosenttia kokonaishedelmällisyydestä sellaisissa maissa kuin Italia ja Japani (Beaujouan 2020). Suomessa ikääntyneempien synnyttäjien osuus kokonaishedelmällisyydestä on yli kaksinkertaistunut ajanjaksona 1990–2014 (emt., s. 144). Kasvusta huolimatta 40 ikävuoden ohittaneiden osuus kokonaishedelmällisyydestä ei ole vielä Suomessa kovin korkea verrattuna esimerkiksi Ruotsiin tai Italiaan (emt.).

Toiseksi, syntyvyys laski 2010-luvulla lähes jokaisen lapsen kohdalla. Esikoiset ovat merkittävin tekijä koko syntyvyyden kannalta, sillä he edustavat runsasta 40 prosenttia kaikista syntyneistä lapsista ja juuri heitä syntyi erityisesti aiempaa vähemmän. Julia Hellstrand, Jessica Nisén ja Mikko Myrskylä (2020) ovat arvioineet, että kun kokonaishedelmällisyys laski vuoden 2010 luvusta 1,86 vuoden 2018 lukuun 1,39 eli yhteensä 0,47 lapsen verran, esikoisten määrän väheneminen selittää tästä 74 prosenttia eli 0,35 lasta. Mutta myös toisia lapsia syntyi vähemmän, mikä selitti 13 prosenttia eli 0,06 lasta. Muissa Pohjoismaissa esikoiset selittivät isomman osan 2010-luvun syntyvyyden laskusta (82 % Norjan, 89 % Ruotsin ja 92 % Tanskan syntyvyyden laskusta selittyy sillä, että esikoisia syntyi suhteellisesti vähemmän). Suomella on pohjoismaisessa vertailussa isoin väheneminen toisten lasten kohdalla, mikä on kiinnostava muutos ”kahden lapsen normiperheen” kulttuurissamme.

Esikoisten ja toisten lasten lisäksi vuoden 2015 jälkeen myös kolmansia ja vuoden 2017 jälkeen neljänsiä tai sitä useampia lapsia syntyi vähemmän kuin vuosituhannen alussa (kuvio 25; Rotkirch 2020a).

Kuvio 25. Ensimmäisen, toisen, kolmannen ja neljännen lapsen hankintaa kuvaavat ikävakioidut intensiteettiluvut Suomessa 1987–2019 (1991=100).

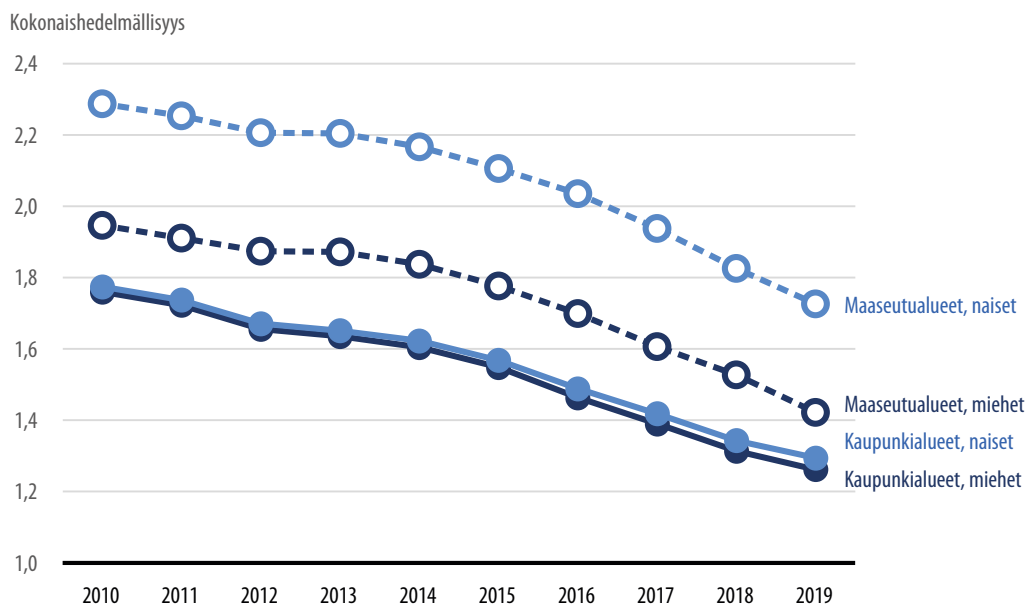

Lähde: Tilastokeskus, Miettinen, Mikkola; Rotkirch 2020a.

Kuviossa vertaillaan lapsilukujen kehitystä suhteessa vuoteen 1991 (arvo 1 esikoisten, toisten, kolmansien ja 4+ lasten kohdalla). 2010-luvun esikoisten lasku näkyy kuviossa vahvana erillisenä viivana, mutta loivempi lasku näkyy myös toisissa ja kolmansissa ja viime vuosien aikana neljänsissä lapsissa.

1990-luvun talouslaman aikana esikoisia syntyi vähemmän, mutta silti toisia ja kolmansia lapsia syntyi enemmän. Suomessa usein toistettu ilmaisu, että ”laman aikana tehdään lapsia” piti siis silloinkin paikkansa vain osittain. Suomen tasaista syntyvyyttä laman aikana 1990-luvulla voi myös pitää kansainvälisenä poikkeuksena (Sobotka, Skirbekk & Philipov, 2011; Goldstein ym., 2013; Comolli, 2017). Sitä on selitetty sillä, 1990-luvun perhepoliittiset uudistukset rohkaisivat niitä perheitä, joilla oli jo lapsia, saamaan lisää lapsia. (Vikat, 2002; Comolli ym., 2019).

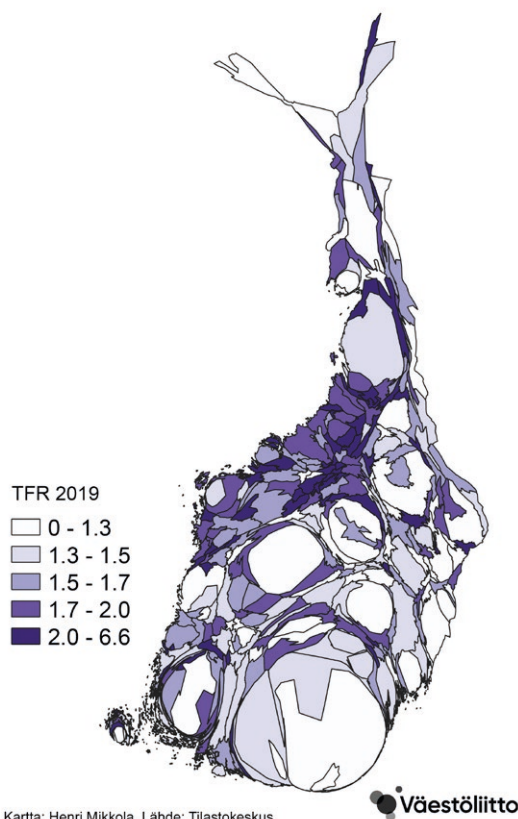
Kolmas esimerkki syntyvyyden laskun kattavuudesta näkyy siinä, että *2010-luvulla lapsia syntyi vähemmän niin maaseudulla kuin kaupungeissa ja ympäri Suomea* (SVT 2020). Kokonaishedelmällisyyden lasku oli 20–33 prosenttia maakunnasta riippuen. Alueelliset erot ovat silti edelleen merkittävät: kokonaishedelmällisyys oli Pohjois-Karjalassa 1,23 ja Keski-Pohjanmaalla 1,77 vuonna 2019 (vrt. kartat 6a-b yllä, kuvio 26). Ahvenanmaa on jälleen poikkeus, jonka väestönkehitys muistuttaa Skandinaviaa enemmän kuin Manner-Suomea, ja jossa syntyvyys laski vain 15 prosenttia.

Kuvio 26. Kokonaishedelmällisyyden kehitys kaupunki- ja maaseutualueilla 2010–2019.

Lähde: Tilastokeskus.

Syntyvyyden lasku tapahtui samaan aikaan kuin useimmat kunnat ja maakunnat kokivat väestön vähenemisen 2010-luvulla. Tilastokeskuksen (2020) mukaan kaupunki-alueiden syntyvyys oli verrattain alhainen, vuonna 2019 se oli naisilla 1,29 ja miehillä 1,25. (Kuvio 4 näytti väestönmuutoksen ja syntyvyyden muutoksen voimakkuutta eri maakunnissa.)

Kaupungistumisen myötä väljemmin asuttujen alueiden osuus koko maan syntyvyyteen väheni. Kartta havainnollistaa kuntien syntyvyyden osuutta suhteessa myös vauvojen määrään. Väestöpainotetulla kartalla kuvattuna Suomi-neito muistuttaa synnyttävää naista.

Kartta 7. Suomen kuntien kokonaishedelmällisyys väestöpainotetussa kartassa.

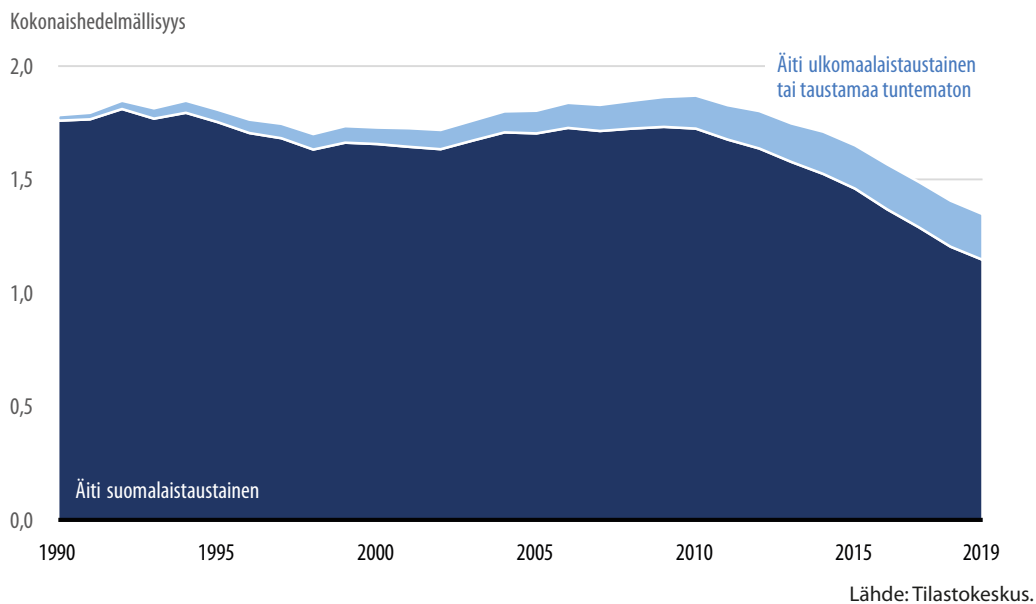
Lähde: Mikkola, Väestöliitto; Tilastokeskus.

Neljännes osoitus muutoksen kokonaisvaltaisuudesta on se, että *syntyvyys laskee kaikissa kieliryhmissä ja sekä ulkomaalaistaustaisilla että kotimaassa syntyneillä*. Näiden ryhmien välillä on toki olennaisia eroja syntyvydessä. Suomenkielisten syntyvyys on alhaisempi kuin ruotsinkielisten, ja ruotsinkielisten alhaisempi kuin muita kieliä puhuvien (ks. Berg, Rotkirch & Finnäs, 2018).

Vaikka maahanmuuttajien osuus Suomen syntyvyydestä on jo merkittävä: ulkomaalais-taustaisten naisten osuus lisääntymisiässä olevista naisista oli vuonna 2019 11 prosenttia ja heidän synnyttämiensä vauvojen osuus oli 15 prosenttia (kuviot 27). Maahanmuuton vaikutus kokonaishedelmällisyyteen on sen sijaan yleensä pieni. Ruotsin ja Saksan huomattavasti Suomea laajemman maahanmuuton on arvioitu vaikuttavan kokonaishedelmällisyyden lukuun noin 0,1 lapsen verran, eli noin 5–6 prosenttia kokonaishedelmällisyyden luvusta (vrt. Sobotka, 2008). Tämä johtuu siitä, että ensimmäisen polven maahanmuuttajilla kokonaishedelmällisyyden luku on usein lähempänä lähtömaan kuin uuden kotimaan. Juuri nyky-Suomen kohdalla tämä käytännössä merkitsee, että Suomeen muuttaneiden

lähtömaiden kokonaishedelmällisyys on nyt uuden kotimaan lukua lähes poikkeuksetta korkeampi, koska meillä on yksi maailman alhaisimmista syntyvyysluvusta. Toisen polven maahanmuuttajilla syntyvyys kuitenkin yleensä lähenee koko väestön syntyvyyttä (Sobotka, 2008).

Kuvio 27. Kokonaishedelmällisyys äidin taustan mukaan 1990–2019.

3.1.2.2 Muutokset avio- ja avioliitoissa 2000-luvulla

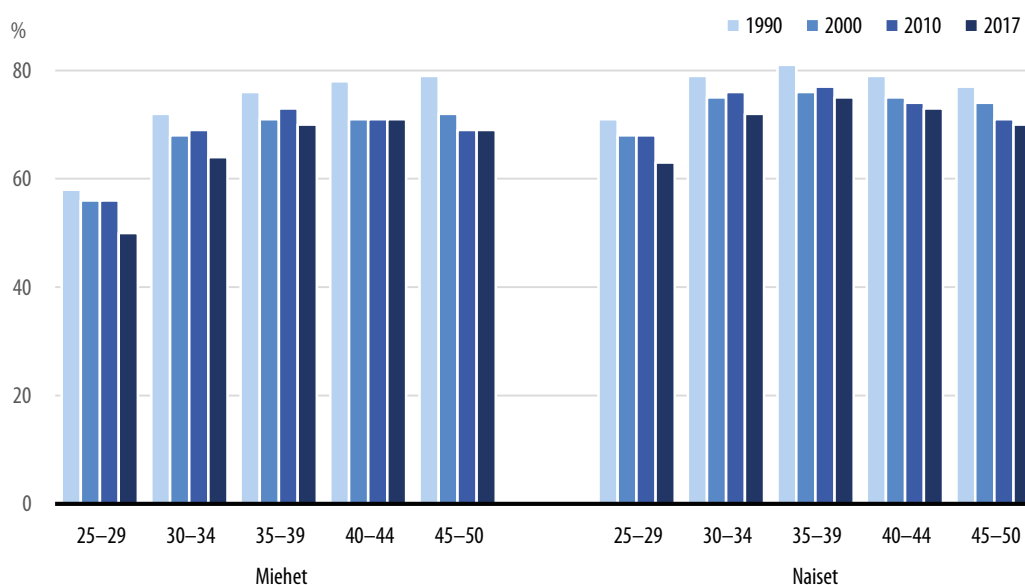
Sopivan puolison löytäminen on useimmille perheellistymisen keskeisimpiä edellytyksiä. On viitteitä siitä, että 2010-luvun lastensaantimaiseman muutoksiin vaikutti muutokset parisuhdekulttuurissa ja avo- ja avioliittojen dynamiikassa. Älypuhelinien leviäminen ja sen myötä seurustelukulttuurin ja yhteydenpidon muotojen murros on muun muassa yhdistetty parisuhteiden lyhyempään kestoan. Esimerkiksi Tinder ja muut deittisovellukset helpottavat uusien suhteiden solmimista ja voivat samalla myös uhata jo muodostuneiden parisuhteiden laatua ja kestoan (Tammisalo ym., 2020).

Suomessa avioituvuus on laskenut (SVT, 2020). 2010-luvun aikana avioliitossa olevien osuus pieneni voimakkaasti kaikissa alle 40-vuotiaiden ikäryhmissä. Tämä ei sinänsä ole yllättävää, koska toisin kuin avioliitot, avioliitto nivoutuu suomalaisten elämäntilanteeseen lastensaantiin: naimisiin mennään, kun parisuhteeseen toivotaan lapsia ja tyypillisesti kun ensimmäinen lapsi on jo syntynyt, sillä valtaosa esikoisista syntyy avioliitossa asuville vanhemmille.

Avoliitossa olevien osuus kasvoi Suomessa 1990-luvulla, minkä jälkeen kasvu kuitenkin loiveni 2000-luvulla ja pysähtyi 2010-luvulla (vrt. kuvio 25 alla). Koska avioliittojen osuus väheni mutta avoliittojen ei noussut, asuinliitossa oli 2010-luvulle tultaessa yhteensä pienempi osuus suomalaisista. Lasku koskee erityisesti parhaimmassa perheellistymisiässä olevia 25–34-vuotiaita, ja näkyi erityisen selkeästi 2010-luvulla: 25–29-vuotiaista miehistä 50 prosenttia ja naisista 63 prosenttia asui avo- tai aviopuolison kanssa vuonna 2017. 30–34-vuotiaiden kohdalla vastaavat luvut ovat 64 ja 73 prosenttia.

Muutoksia asuinliitossa ovat tutkineet Marika Jalovaara ja Linus Andersson (2021), joiden tulosten mukaan avo- tai avioliitossa olevien osuus on pienentynyt 2010-luvun syntyvyyden laskun aikana etenkin 25–34-vuotiailla miehillä ja naisilla. Kaikissa nuorten aikuisten ikäryhmissä paitsi 40–50-vuotiaiden miesten kohdalla asuinliitossa oli vuonna 2017 pienempi osuus kuin vuonna 2010 (kuvio 29).

Kuvio 28. Avioliitossa tai avoliitossa olevien osuus 1990, 2000, 2010 ja 2017.

Lähde: Jalovaara ja Andersson, Tilastokeskus.

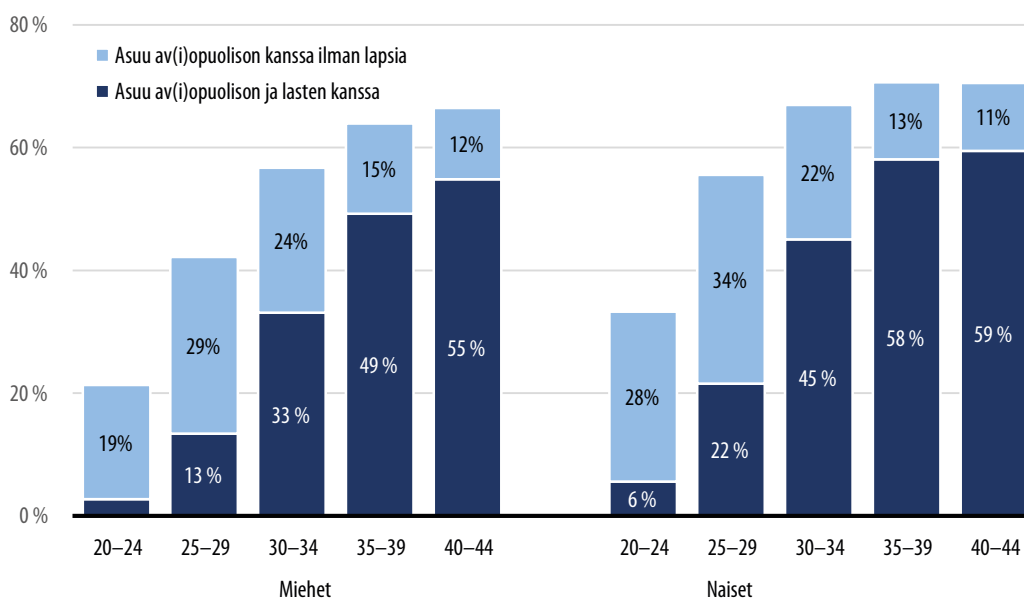
Verrattuna 1990-luvun tilanteeseen voi yleistäen sanoa, että asuinliittoja sekä muodostuu aiempaa vähemmän, että olemassa olevia liittoja purkautuu enemmän (Jalovaara & Andersson, 2021).

Puolison löytäminen ja erityisesti vakaan parisuhteen muodostuminen vaikeutuivat siten selvästi useampien kohdalla 2010-luvulla. Avoliittoja solmitaan Suomessa edelleen

vilkaasti, mutta yhä useampi niistä päättyy erilleen muuttoon ennen kuin parille ehtii syntyä lapsia. Myös muut elämää ja nuoruutta koskevat toivomukset ja mahdollisuudet saattavat johtaa siihen, että asuinliitoissa asutaan harvemmin (vrt. luku 3.2.2.).

Suomalaisten lastensaantia koskevaan odotushorisonttiin kuuluu, että halutaan usein seurustella ja asua yhdessä useampi vuosi ennen lapsia. Siten lasku asuinliitoissa asuvien osuudessa ei ole yhtä jyrkkä kuin lasku syntyvyydessä. Perheväestön tilastoista ilmenee esimerkiksi, että 25–29-vuotiaista naisista noin joka kolmannella on puoliso mutta ei lapsia, ja vain noin joka viidennellä on sekä puoliso että lapsia kotitaloudessa. 30-vuotiaiden kohdalla tilanne muuttuu selvästi, ja niillä, joilla on puoliso, on myös useimmiten lapsia kotona. (Tässä huomioidaan kaikki kotitalouden lapset, ei vain vastaajan omia lapsia kuten edeltävässä kuviossa.)

Kuvio 29. Avoliitossa tai avoliitossa olevien ja lasten kanssa asuvien osuudet ikäryhmittäin 2019.

Lähde: Tilastokeskus.

Havaintoja ja päätelmiä

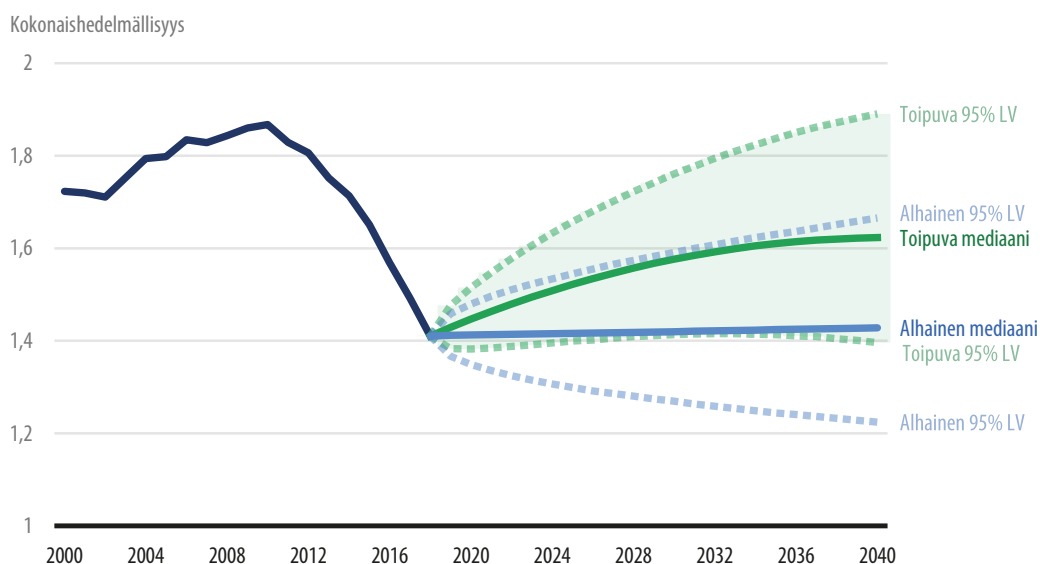
- Syntyvyys laski Suomessa 2010-luvulla lähes kaikissa ikäryhmissä ja väestöryhmissä.
- Syntyvyys laski ennen kaikkea siksi, että esikoisia syntyi vähemmän. Tämä selittää noin kolme neljäsosaa kokonaishedelmällisyyden laskusta. Myös toisia, kolmansia ja neljänsiä lapsia syntyi aikaisempaa vähemmän.
- Avo- tai avioliitossa asuu nykyään harvempi nuori aikuinen kuin edeltävillä vuosikymmenillä.

3.1.3 Ennustettu kokonaishedelmällisyys ja kohorttihedelmällisyys

Alentunut vuosittainen kokonaishedelmällisyys voi heijastaa kahta eri asiaa: tietyn ikäluokan naiset tulevat synnyttämään vähemmän lapsia, tai he siirtävät lastensaantia myöhemmäksi. Lopullista lapsilukua (ns. kohorttihedelmällisyyttä) ei voi tietää kuin jälkikäteen, kyseisen ikäluokan hedelmällisten vuosien jälkeen. Professori Mikko Myrskylän tutkimusryhmä on monipuolisesti arvioinut niin kokonaishedelmällisyyden kuin kohorttihedelmällisyyden skenaarioita Suomessa.

Kokonaishedelmällisyyden pitkän aikavälin ennusteessa arvioitiin eri skenaarioita vuoteen 2018 asti tapahtuneen kehityksen perusteella (Nopola ja Tikanmäki, 2020; Nisén ym., 2020a-b). Todennäköisemmässä skenaariossa oletetaan, että tulevaisuudessa hedelmällisyys nousee vanhemmissa ikäryhmissä ja viime vuosien laskeva trendi näissä ikäryhmissä jää ohimeneväksi, alle 30-vuotiaiden hedelmällisyys edelleen laskee hieman ja että vuoteen 2040 mennessä lastensaannin keski-ikä nousu hidastuu. Näillä oletuksilla synnyttäjien keski-ikä nousisi noin 32 vuoteen 2040 mennessä ja kokonaishedelmällisyys vuosina 2019–2040 olisi keskimäärin noin 1,54 (95 % luottamusväli 1,42–1,67) lasta naista kohti. Tätä voi kutsua toipuvan syntyvyyden skenaarioksi. Toisessa skenaariossa oletetaan, että syntyvyys jää aika alhaiseksi ja kokonaishedelmällisyys olisi keskimäärin noin 1,42 (95 %:n luottamusväli 1,31–1,54) vuosina 2019–2040. (Kuvio 30.)

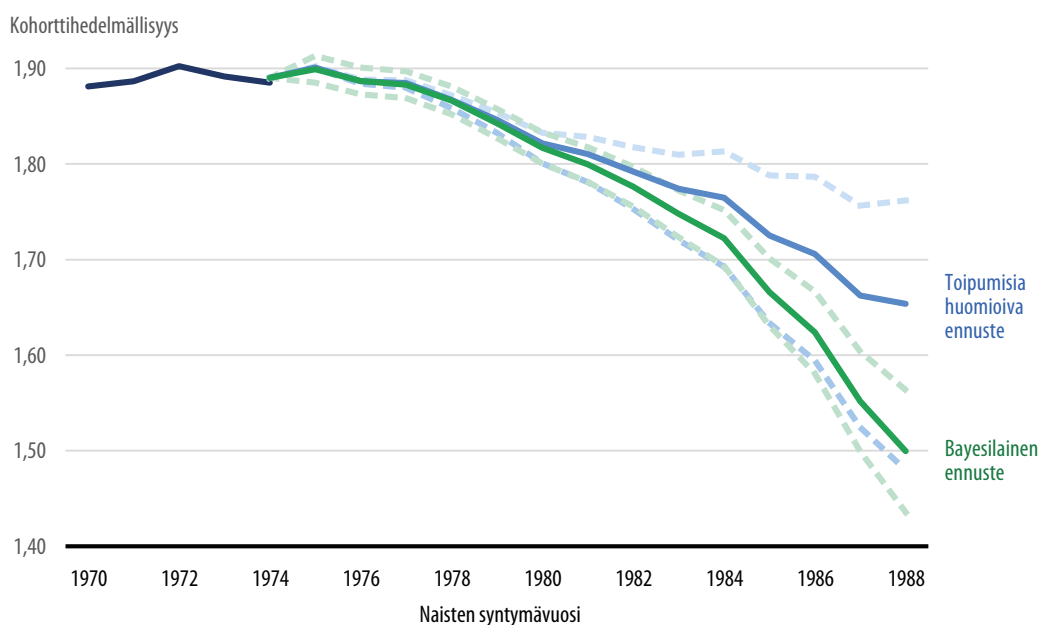
Kuvio 30. Suomen kokonaishedelmällisyys 2000–2019 ja toipuvan tai alhaisen syntyvyyden skenaariot vuosille 2020–2040.

LV = luottamusväli. Lähde: Nisén ym., 2020a-b.

Niin suomalaisten synnyttäjien ikärakenteen kuin syntyvyystrendien menneiden vuosikymmenten kehityksen perusteella voi olettaa, että kokonaishedelmällisyys seuraavien vuosien aikana palautuu ainakin noin 1,5:n tasolle. Se tarkoittaisi myös, että nyt hedelmällisessä iässä olevat naiset saavat selvästi vähemmän lapsia elämänsä aikana kuin aikaisemmat sukupolvet (kuvio 31; Hellstrand, Nisén & Myrskylä, 2020). Nyt lisääntymisessä olevat suomalaisnaiset tulevat ennusteiden mukaan saamaan naista kohti noin 1,6 lasta. Kuviossa 31 on yhdistetty kaksi eri oletuksilla ja menetelmillä tehtyä ennustetta: vihreällä on bayesilainen ennuste ja vihreiden katkoviivojen välillä sen 95 prosentin luottamusväli. Sinisellä on toinen, ei-parametrinen lähestymistapa ja sen 95 prosentin luottamusväli.² Kuviossa 31 näkyy, että vuonna 1980 syntyneiden naisten kohdalla molemmat menetelmät antavat samankaltaisia arvioita, noin 1,8 lasta naista kohti elämän aikana. Sen jälkeen arviot erkanevat toisistaan ja vuonna 1988 syntyneelle naiselle ennustetaan bayesilaisessa mallinnuksessa 1,5 lasta (95 % luottamusväli 1,44–1,56) ja ei-parametrisessä lähestymistavassa 1,65 lasta (95 % luottamusväli 1,48–1,76). Olennaista tässä on, että menetelmästä riippumatta lopullinen lapsiluku näyttää tulevaisuudessa alenevan nyt hedelmällisessä iässä olevien naisten kohdalla.

Kuvio 31. Havaittu kohorttihedelmällisyys 1970–1974 syntyneillä naisilla ja ennustettu kohorttihedelmällisyys 1975–1988 syntyneille naisten ikäryhmille Suomessa kahdella eri menetelmällä.

Bayesilainen ennuste (vihreällä) sekä historiallisia toipumisia huomioiva lähestymistapa (sinisellä) 95 % luottamusväleineen. Lähde: Hellstrand ym., 2020.

² Bayesilainen menetelmä mallintaa aikaisempaa historiallista vaihtelua koskien niin synnyttäjien ikävuosia kuin lasten ajoitusta elämänsä aikana ja sovittaa ne tuleviin sukupolviin. Se olettaa muun muassa, että jatkuvuus ikäryhmittäisissä syntyvyystrendeissä on todennäköisempää kuin äkkinäiset muutokset. Niin sanottu ei-parametrinen lähestymistapa on Mikko Myrskylän tutkimusryhmän kohorttihedelmällisyyteen soveltama menetelmä, joka ei oleta ikäryhmittäisten syntyvyystrendien jatkuvan tasaisina, vaan antaa enemmän painoarvoa aikaisemmille historiallisille "poikkeamille", joissa syntyvyys on noussut nopeasti tai lastensaannin lykkääminen korkeampaan ikään on ollut hyvin vahvaa. Pitkän jatkuneen laskun jälkeen on ehkä järkevämpää olettaa, että nopeatkin muutokset ovat mahdollisia. (Menetelmistä tarkemmin ks. Hellstrand, Nisén & Myrskylä, 2020).

Edellä jo mainittiin, että aikaisemmissa sukupolvissa lopullinen lapsiluku on ollut noin 1,9 lasta; alle 1,75 lasta naista kohti voi pitää Pohjoismaalle hyvin alhaisena lopullisena lapsilukuna. (Hellstrand, Nisén & Myrskylä, 2020). Kohorttihadelmällisyys saattaa Suomessa alentua millenniaalisukupolven kohdalla ensimmäistä kertaa 30 vuoden aikana. Näyttää siltä, että nykyinen syntyvyyden ”lykkääminen” on ollut niin pitkäkestoista, että moni nainen ei ehdi saavuttamaan edellisten naissukupolvien lapsilukua.

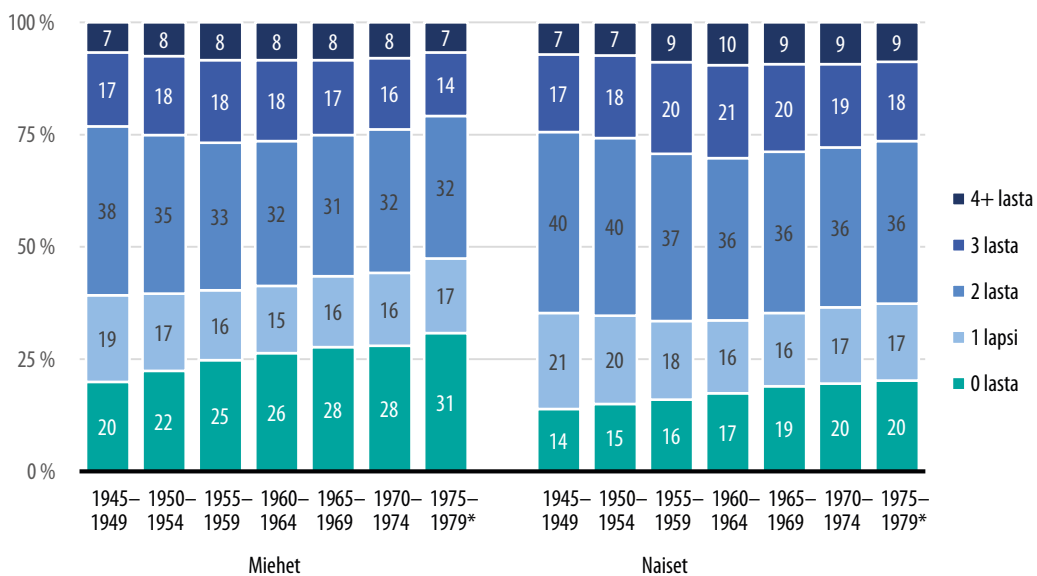
Havainnot ja päätelmiä

- Syntyvyyden lasku on taantunut ja vuosittaisen kokonaishedelmällisyyden oletetaan kasvavan noin 1,6:n paikalle 2040-lukuun mennessä.
- Suomalaiset naiset tulevat ennusteiden mukaan saamaan naista kohti noin 1,6 lasta tulevaisuudessa. Aikaisemmissa sukupolvissa suomalaisnaisten lopullinen lapsiluku on ollut noin 1,9 lasta.

3.1.4 Sosioekonomiset erot syntyvyydessä ja lapsiluvuissa

Suomalaisten hedelmällisyys on kautta historian jakautunut epätasaisesti: siinä missä suuri osa on saanut monta lasta, suuri osa on myös jäänyt kokonaan vaille omia lapsia (kuvio 32).

Kuvio 32. Lapsiluvut 1945–1979 syntyneillä miehillä ja naisilla 45-vuotiaana* Suomessa.

*1975–79-syntyneillä 39–44-vuotiaana, v. 2018. Lähde: Tilastokeskus, Hägglund.

Kuten kuvioista ilmenee, vähintään kolmen lapsen vanhempien osuus hieman vahvistui 1954–65 syntyneissä ikäryhmissä, jotka perheellistyivät 1980- ja 1990-luvulla. Noin 8 prosenttia miehistä ja 9 prosenttia naisista sai neljä lasta.

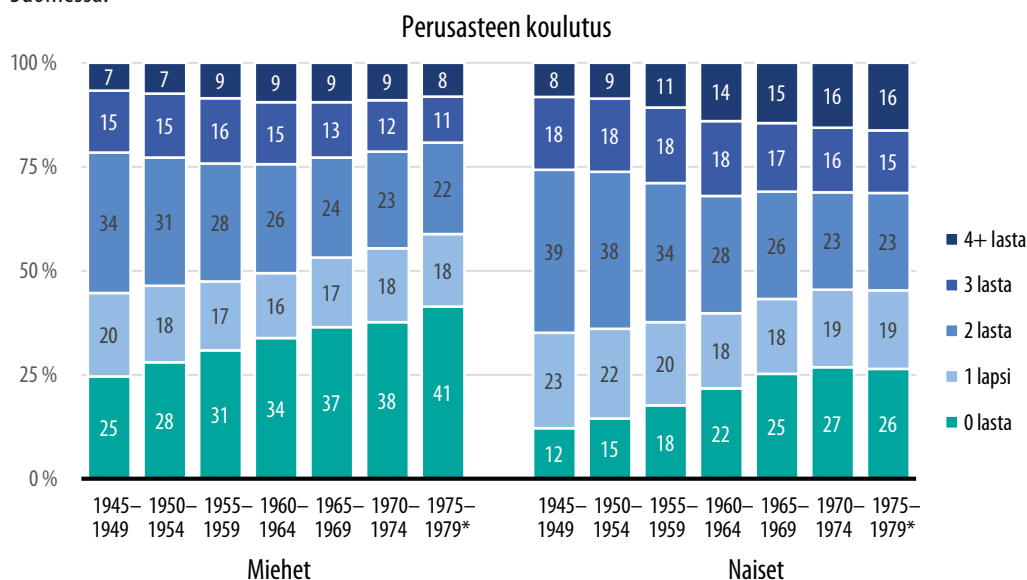
Samalla meillä on pitkään ollut Euroopan ja siten maailman korkeimpia lapsettomien väestöosuuksia (Miettinen ym., 2015). Vuonna 1965 ja myöhemmin syntyneistä naisista melkein 19 prosenttia ja miehistä noin 28 prosenttia ei ole saanut omia lapsia. Muissa Pohjoismaissa lapsettomia on naisista alle 15 prosenttia ja miehistä alle 25 prosenttia. (Jalovaara ym., 2019.)

Lapsiluvuissa on merkittävää vaihtelua niin sukupuolen kuin sosioekonomisen aseman mukaan. Miesten lapsiluvuissa on suurempi hajonta kuin naisten lapsiluvuissa, ja miesten lapsiluku korreloi myös selkeästi ja positiivisesti yhteiskunnallisen vaurauden ja sosiaalisen aseman mukaan. Näin on pitkään ollut niin Suomessa kuin useimmissa muissakin maissa. (Barthold, Myrskylä & Jones, 2012; Suomesta ks. Nisén ym., 2014; Rotkirch & Miettinen, 2017; Jalovaara & Fasang, 2017.) Suomalainen erityispiirre on, että myös lapsettomia naisia on paljon vähemmän koulutetuissa ryhmissä. (Rotkirch ja Miettinen, 2017; Jalovaara ym., 2019.)

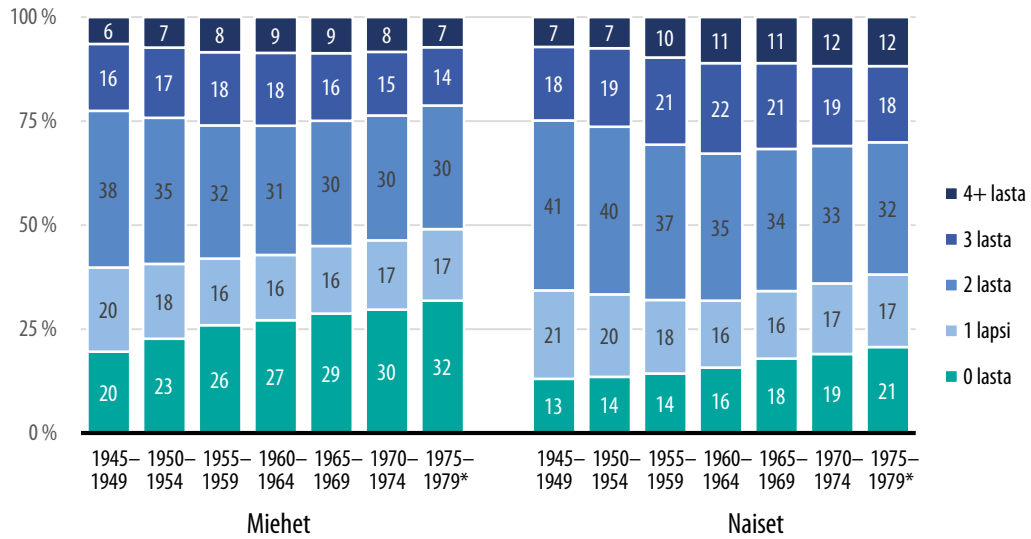
2000-luvulla Suomessa, kuten muissa Pohjoismaissa, on ollut viitteitä *syntyvyyden sosio-ekonomisesta polarisaatiosta*. Tämä näkyy erityisesti siinä, että lapsettomien osuus kasvaa eniten vähemmän koulutetuilla miehillä ja myös naisilla. (Jalovaara, 2019 ; Jalovaara, Andersson & Miettinen, 2020.)

Kuviot 33a-c kuvaa miesten ja naisten lapsilukuja koulutustason mukaan 45-vuotiaina. Kuvioiden vertailussa on muistettava, että koulutustason noustessa matalimmin koulutetuja on yhä pienempi osa koko väestöstä ja korkeammin koulutettuja yhä enemmän.

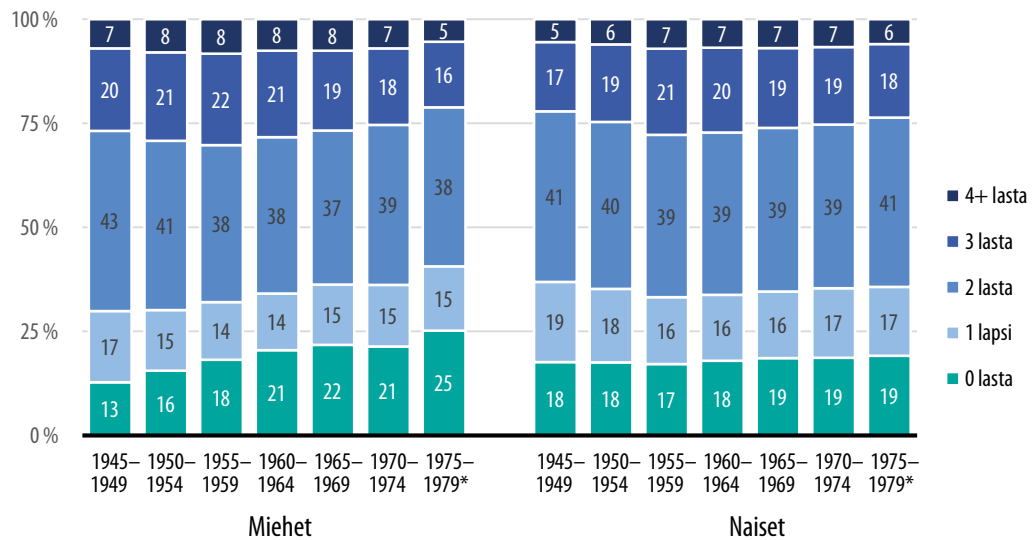
Kuvio 33. a-c Lapsiluvut 1945–1979 syntyneillä miehillä ja naisilla koulutustason mukaan 45-vuotiaina* Suomessa.

Keskiasteen koulutus

Korkeakoulutus

*1975-79-syntyneillä 39-44-vuotiaana, v. 2018. Lähde: Tilastokeskus, Hägglund.

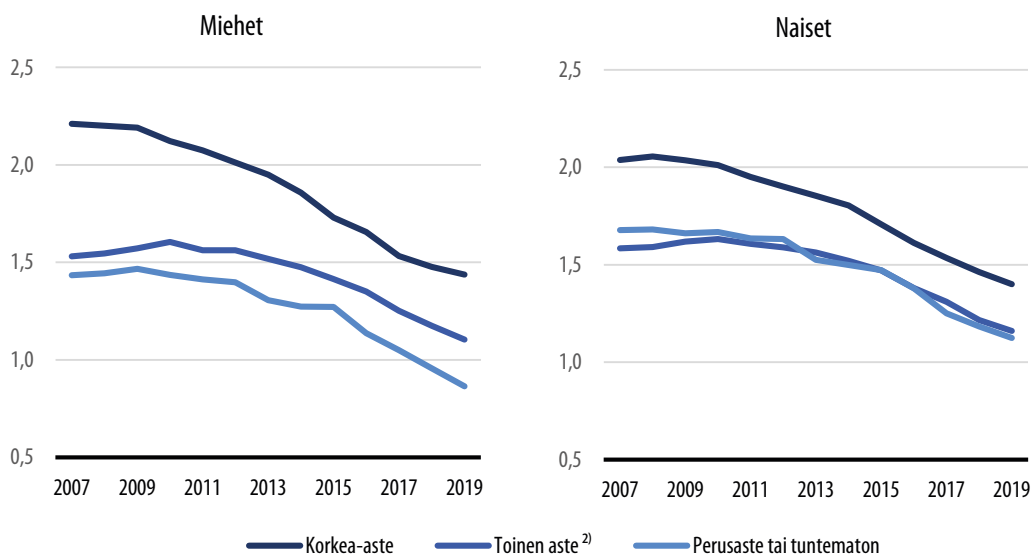
1960-luvun jälkeen syntyneistä ikäryhmistä noin kolmasosa perustason koulutuksen saaneista miehistä ja noin 28 prosenttia keskiasteen koulutuksen saaneista oli usein lapsettomia, kun lapsettomia oli vain noin joka viides korkeasti koulutettujen miesten keskuudessa.

Naisilla lapsiluvut ovat tasaisemmin jakautuneet kuin miehillä. Dramaattisin ajallinen muutos on, että nyt myös naisilla alhainen koulutus on yhteydessä korkeaan lapsettomuuteen. Nousua on noin 10 prosenttiyksikköä 1940-luvulla syntyneistä 1970-luvulla syntyneisiin, joista joka neljäs jää lapsettomaksi. Keskiasteen koulutetuilla on sen sijaan tasaisesti muita koulutusryhmiä useammin monta lasta.

Sekä miehillä että naisilla lapsettomuuden kasvu on Suomessa poikkeuksellisen vahvaa verrattuna muihin Pohjoismaihin, ja lapsettomien naisten osuuksien kasvu nimenomaan alemmissa sosiaaliluokissa on Suomea luonnehtiva trendi pohjoismaisessa vertailussa (Jalovaara ym., 2019). Samalla alemman koulutustason naisilla on myös muita koulutusryhmiä useammin monta lasta ja useampien puolisoitten kanssa (Jalovaara, Andersson, & Miettinen, 2021). Siten koulutuksen yhteyttä lastensaantiin voi myös luonnehtia niin, että korkeammin koulutetuilla on vähemmän vaihtelua niin lasten kuin liittojen määrässä ja vähemmän koulutetuilla on enemmän heterogeenisyyttä.

Emme vielä voi tietää, miten 2010-luvun syntyvyyden lasku vaikuttaa eri koulutusryhmien ja sukupuolten lopulliseen lapsilukuun. Edeltävän alaluvun ennusteissa oletettiin, että syntyvyys kasvaa 2020–2030-luvuilla 30 vuotta täyttäneillä. Toistaiseksi syntyvyyden lasku heijastuu kokonaishedelmällisyydessä kaikissa koulutusluokissa (kuviot 41a–b). Laskun voimakkuus 2010-luvulla oli jyrkin vähiten koulutetuilla ja aika samankaltainen muissa koulutusryhmissä. Koska korkeammin koulutetut perheellistyvät yleensä myöhemmin ja heillä on usein myös enemmän resursseja toteuttaa lastensaantitavoitteitaan, on kuitenkin syytä olettaa, että juuri heidän syntyvyyden laskunsa korvautuu myöhemmällä iällä synnytyillä lapsilla.

Kuvio 34. a–b. Kokonaishedelmällisyyden lasku miesten (a) ja naisten (b) koulutustason mukaan, 2006–2019.

*sis. ammattitutkinnot. Huom. Miesten kohdalla noin prosentti lapsista puuttuu johtuen isyyden tunnistamisen synnyttämästä viiveestä tai rekisteröidyn isän puuttumisesta. Lähde: Tilastokeskus, 2020.

Myös liittojen muodostuksessa on sosioekonomiseen asemaan yhteydessä olevia eroja. Avo- tai avioliitossa olevien osuudet ovat matalimpia matalimmin koulutetuilla miehillä ja naisilla ja korkeimpia korkea-asteen koulutetuilla; keskiasteen koulutuksen saaneet sijoittuvat näiden väliin. Aiemmasta tutkimuksesta tiedetään, että lapsettomaksi jääneistä valtaosalla ei ole ollut lainkaan avo- tai aviopuolisoa, tai takana on yksi tai useampi lyhyehkö avoliitto (Jalovaara & Fasang, 2017).

Alle 30-vuotiaiden liitonmuodostuksen aleneminen on merkittävää, koska useimmat lapset syntyvät muutaman vuoden kestäneeseen liittoon ja suomalaiset synnyttävät eniten lapsia 30–32-vuotiaina (vrt. kuvio 1). Näyttää myös siltä, että voimakkaasti kasvanut lapsettomien osuus juuri vähemmän koulutetuilla naisilla ja miehillä johtuu osittain siitä, että harvemmin on puoliso (Jalovaara, 2019).

Havaintoja ja päätelmiä

- Suomalaisten hedelmällisyys jakautuu epätasaisesti: suuri osa on jäänyt kokonaan vaille omia lapsia ja suuri osa on saanut vähintään kolme lasta. Hajonta hedelmällisyydessä koskee etenkin miehiä.
- Lapsettomien osuus on kasvanut nopeasti vuoden 2010 jälkeen. Nykyisistä nuorista aikuisista useampi kuin joka viides nainen ja joka neljäs mies ei todennäköisesti tule saamaan omia lapsia.
- Lastensaanti on myös polarisoitunut niin, että lapsettomien osuus kasvaa erityisesti alempien koulutustason naisten ja miesten kesken.

3.2 Lastensaantia koskevat toiveet ja esteet

Miten lastensaantia koskevat ihanteet ja siihen liittyvät esteet ja epäröinnit muuttuivat 2020-luvulla? Alaluvussa esitetään niin arvomaailmaan kuin rakenteellisiin esteisiin liittyviä syitä siirtää lastensaantia tai luopua siitä kokonaan.

Ensin hahmotetaan yleisesti neljä eri tieteenalojen tarjoamaa selitystä vauraiden maiden laskevalle syntyvyydelle. Koska moni oletettu syy-seuraussuhde on 2010-luvulla kääntynyt pääläelleen, suosittuja hypoteeseja on jouduttu tarkentamaan. 2020-luvun alun covid-19-pandemia voi vaikuttaa vahvasti syntyvyyteen, sekä arvojen että taloudellisten ja tukiverkostoja koskevien vaikutusten kautta. Tarkempi tutkimustieto saadaan tulevana vuosina laadukkaiden kansainvälisten tutkimushankkeiden valmistuttua ja kun tiedetään, mihin suuntaan syntyvyys kehittyy.

3.2.1 Neljä viitekehystä syntyvyyden laskun selittämiseksi.

Laatikko C. Neljä yleistä viitekehystä syntyvyyden laskun selittämiseksi: talous, tasa-arvo, kilpailu ja sosiaalinen tuki.

Taloussuhdanne ja työllisyys. Heikompi taloussuhdanne ja työllisyys heikentävät vauriissa maissa yleensä syntyvyyttä. Tämä todentuu erityisesti esikoisten kohdalla.

Sukupuolten välinen tasa-arvo. Naisten aseman vahvistuminen julkisuudessa ilman, että miehet osallistuvat enemmän kotona voi heikentää syntyvyyttä. Korkeampi tasa-arvo kotitöissä tai lastenhoidossa voi vaikuttaa syntyvyyteen eri lailla. Parempi naisten asema saattaa lieventää syntyvyyden laskua.

Sosiaalinen status ja kilpailu. Aikuisten maailman arvot ja sosiaalisen statuksen symbolit vaikuttavat niin vanhemmuuden arvostukseen kuin siihen, mitä oletetaan lasten tarvitsevan pärjätäkseen elämässä. Vauriissa maissa saadaan nykyään vähän lapsia, joihin vanhemmat panostavat erittäin paljon.

Sosiaaliset verkostot ja yhteisön tuki. Yhteisön ja läheisten arvot ja lastensaanti vaikuttavat yksilöiden käyttäytymiseen. Turvallinen olo, luottamus omiin sosiaalisiin verkostoihin ja lähiympäristöön edistävät lastensaantia. Koettu epävarmuus ja sosiaalisen tuen sekä kannustavien esimerkkien puute vähentävät lastensaantia.

Väestötransition ja syntyvyyden kehitykselle on esitetty lukuisia selityksiä. Ne ovat usein toisiaan täydentäviä ja yhtään kattavaa mallia ei ole toistaiseksi otettu käyttöön. Laatikoon on ryhmitelty useampia erilaisia selityksiä neljään isoon ryhmään (laatikko C).

Yleisesti voi olettaa, että ihmiset, kuten muutkin nisäkkäät, lisääntyvät varhemmin ja enemmän, kun he elävät ympäristöissä, joissa on paljon mahdollisuuksia ja resursseja. Resurssipulan ja taloudellisen ahdingon oletetaan vastaavasti kiristävän kilpailua lasten kasvattamiseen vaativista resursseista ja alentavan syntyvyyttä (Mace, 2000).

Taloussuhdanne ja työllisyys. Taloussuhdanteita koskevat teoriat korostavat sitä, että eri sukupolvet varttuvat erilaisessa yhteiskunnallisessa tilanteessa, jolloin heillä on vaihtelevia näköaloja työllistymiseen ja uralla etenemisen suhteen. Myös yksilön ja kotitalouden oma taloudellinen asema vaikuttaa yleisen taloustilanteen ohella. Mikrotasolla on havaittu,

miten työttömyys tai sen uhka sekä näkemykset perhepoliittisten tukien riittävydestä ovat yhteydessä heikentyneisiin lastenhankinta-aikeisiin (Miettinen, 2015; Hiilamo, 2017). Makrotasolla ja eurooppalaisessa vertailussa Goldstein ym. (2013) löysivät vahvan yhteyden maan työttömyyden ja alentuneen syntyvyyden välillä 2000-luvun alussa.

Taluskriisien vaikutus ei kuitenkaan enää riitä selityksenä syntyvyyden kehitykselle 2010-luvulla. Vuonna 2008 alkanut taluskriisi ei vaikuta riittävästi selittämään 2010-luvun muutoksia eri maissa ja varsinkin Norjassa tai Suomessa (Sobotka, Skirbekk & Philipov, 2011; Hiilamo, 2019). Toki Suomen pitkittyneen taluskriisin myötä nuorten aikuisten asema työmarkkinoilla heikkeni pitkittyneen taantuman aikana suhteessa muihin ikäryhmiin (Alatalo, Mähönen & Räisänen, 2017), mikä on omiaan verottamaan syntyvyyttä. Monet muutkin talous- ja työllisyysindikaattorit heikentyivät Suomessa juuri 2010-luvulla suhteessa muihin Pohjoismaihin (Hetemäki, 2019; VM, 2021), johtuen niin työmarkkinoiden kehityksestä kuin väestön ikääntymisestä (vrt. taulukko 2).

Kaupungistuminen ja asuntojen kalleus vaikuttavat perheellistymiseen. Halutuimpien alueiden asuntojen hintakehitys on yhdysvaltalaisella aineistolla osoitettu olevan yhteyttä alhaisempaan syntyvyyteen (Dettling & Kearney, 2014). Toista tai kolmatta lasta harkitsevien suomalaisten mielestä liian pieni asunto on keskeinen syy lykätä tai luopua toivotusta lastensaannista (vrt. kuvio 36). Silti kaupungistuminen oli 2010-luvulla Ruotsissa yhtä nopeaa kuin Suomessa, ilman että Ruotsin syntyvyys laski yhtä vahvasti ja Norjassa taas laskun jyrkkyys oli melkein yhtä voimakas ilman, että maata olisi koetellut vastaava taluskriisi.

Työttömyyden ja taloustilanteen vaikutusta on viime aikoina tutkittu suhteessa tulevaisuudenuskoon ja ihmisten omaan kriisinsietokykyyn. Esimerkiksi Gatta ym. (2020) vertailivat yksilön arvioita sitä, tuleeko hän menettämään nykyisen työpaikkansa kuuden kuukauden sisällä ja sitä, uskooko hän siinä tapauksessa löytävänsä pian uuden työpaikan. Vain jälkimmäisellä oli selvä yhteys lastensaantiaikomuksiin.

Sukupuolten välinen tasa-arvo. Naisten aseman paraneminen, naisten palkkatyö ja kasvanut sukupuolten välinen tasa-arvo vaikuttavat niin puolisoitten väliseen työnjakoon kuin syntyvyyteen (ks. esim. Frejka, Goldscheider & Lappegård, 2018). On paljon näyttöä siitä, että perinteisimmässä yhteiskunnissa syntyvyys on korkeampi kuin liberaaleissa ja yksilöllistyneissä yhteiskunnissa, kuten toisen väestötransition teoria alleviivaa. On kuitenkin myös esitetty, että nykyinen alhainen syntyvyys johtuu ”tasa-arvokehityksen keskenereäisyydestä”. Keskenereäisen tasa-arvokehityksen hypoteesi olettaa, että mikäli isät ja äidit jakavat lastenhoitoa tasaisemmin, syntyvyys saattaa jälleen nousta.

Maiden kohorttiedelmällisyyden vertailussa näyttää tosiaan siltä, että tasa-arvoisemmat maat, joissa on paremmat perhe-etuudet, ovat ainakin tähän asti kokeneet maltillisempaa syntyvyyden laskua kuin muut maat (Frejka, Goldscheider & Lappegård, 2018). Havainto on

tärkeä: syntyvyys laskee kaikkialla, mutta tasa-arvo ja työn ja perheen yhdistämisen tukeminen niin isien kuin äitien kohdalla saattaa *hidastaa* laskua. Intuitiiviselta kuulostava tasa-arvohypoteesi ei kuitenkaan ole saanut empiiristä tukea Suomessa yksilötasolla. Ne pariskunnat, jotka 2000-luvun alussa ajankäyttötutkimusten valossa jakoivat tasaisemmin kotityöt, eivät todennäköisemmin saaneet lisää lapsia seuraavien vuosien aikana (Miettinen, Gietel-Basten & Rotkirch, 2011). Ei myöskään ole löydetty merkkejä siitä, että naiset tasa-arvoisemmissa maissa kokisivat vähemmän perheen ja työn yhdistämisen paineita tai heillä olisi pienempi kuilu toivotun ja toteutetun lapsiluvun välillä verrattuna alhaisemman tasa-arvon maihin kuten Japaniin. Päinvastoin, syvähaastattelujen pohjalta Brinton ym. (2018) huomasivat, miten tasa-arvoinen yhteiskunta, jossa nainen ”voi saada kaiken” voi – ironisesti kyllä – luoda paineita siihen, että kaikki on myös ”pakko saavuttaa” (Brinton ym., 2018).

Sukupuolten välinen tasa-arvo ei Suomessa heikentynyt 2000-luvulla, eikä se siten selitä syntyvyyden laskua. On silti mahdollista, että naisten odotukset äitiyden uravaikutuksista ja vanhemmuuden jaksamisen mahdollisuuksista puolison kanssa ovat kasvaneet ilman, että yhteiskunnan tukirakenteet ja miesten käytös vastaavasti olisi muuttunut (Rotkirch ym., 2017; Hiilamo, 2019). Keskenäiseen tasa-arvokehitykseen liittyy Suomessa isien perhevapaiden suhteellisen myöhäinen kehittäminen ja edelleen varsin alhainen vanhempainvapaiden käyttöaste pohjoismaisessa viitekehityksessä (Miettinen & Rotkirch, 2017; Miettinen & Saarikallio-Torp, 2020).

Sosiaalinen status ja kilpailu. Lasten kustannuksia ja sosiaalista statusta kuvailevat mallit korostavat aikuisten kilpailua sosiaalisesta arvostuksesta. Sen mukaan ihmiset panostavat yleensä vahvasti lapsiinsa ja toivovat, että he pärjäisivät yhteiskuntansa avioliitto- ja työmarkkinoilla (Tanskanen & Danielsbacka, 2018). Tällä hetkellä lapsille toivotaan yhä parempaa koulutusta ja hyviä elinolosuhteita. Vanhempien jälkikasvuunsa panostaminen saattaa joutua ikään kuin ”lumipalloefektin” kouriin: lapsiin satsataan yhä enemmän aikaa ja resursseja, mikä pakottaa muut vanhemmat vuorostaan nostamaan omia panoksiaan (Mace, 2008). Esimerkiksi yhden lapsen perheen suosion kasvu verrattuna perinteiseen kahden lapsen normiin voi liittyä tällaisiin valintoihin elämänlaadun ja lapsiluvun välillä tilanteissa, joissa asuminen on kallista tai aikaa ei koeta riittävän. Myös taloudellisen perinnön siirtäminen eteenpäin seuraaville sukupolville on sitä haastavampaa, mitä useampi lapsi siitä kilpailee. Sosiaalisen statuksen ja kilpailun teorit voivat liittyä lapsilukujen alenemiseen ja siihen, miksi perheellistymistä lykätään. Selitysmallia tukevat ”kaikki valmiiksi elämässä ensin” -sosiaalisten normien yleisyys Suomessa ja muissa Pohjoismaissa (Bernhardt, E. & Bergnerh, 2013; Rotkirch ym., 2017). Sosiaalinen status ei kuitenkaan riitä selittämään Suomen erityislaatuista 2010-luvulla.

Sosiaaliset verkostot ja yhteisön tuki. Resurssien merkitys lastensaannille on usein tulkittu lähinnä varallisuuden kautta. Kuitenkin lisääntymiseen vaikuttaa biologiassa myös koettu läheisten tuki ja luottamus toisiin (Dunbar, MacCarron & Robertson, 2018).

Talouden ja työllisyyden ohella syntyvyyden tutkijat ovatkin viime aikoina kiinnittäneet enemmän huomiota tulevaisuudenuskon, onnellisuuden, sosiaalisten verkostojen ja sosiaaliseen tuen merkitykseen. Sosiaalisen tuen viitekehys korostaa, että myös *yksilön lapsilukuihanteet ja ihanteellisena pidetty lasten ajoitus muodostuvat sosiaalisessa vuorovaikutuksessa*. Lastensaantia ja vanhemmuutta koskeva tieto, niihin liitetyt arvot ja sosiaaliset odotukset, ja tarjottu tai oletettu sosiaalinen tuki lastenhoivassa välittyvät sosiaalisten verkostojen kautta ja vaikuttavat syntyvyyteen (Bernardi & Klärner, 2014). Niin omien sisarusten kuin työtovereiden lastensaanti vaikuttaa muun muassa suoraan ihmisten omaan lisääntymiseen (Buyukkececi ym., 2020).

Jaana Bergsvikin (2020) tutkimus norjalaisista naapurustoista tarjoaa erinomaisen esimerkin sosiaalisten verkostojen ja ympäristön merkityksestä. Kun kahden lapsen perhe muutti naapurustoon, heillä oli korkeampi todennäköisyys saada kolmas lapsi, mikäli lähellä asui enemmän perheitä, joilla oli enemmän kuin kaksi lasta. Naapurusto vaikutti lapsilukuun myös sen jälkeen, kun tutkijat olivat huomioineet perheiden ja alueen sosioekonomisia tekijöitä. Paitsi että tietynlaiset perheet muuttavat tietyille asuinalueille, asuinalue vaikuttaa myös lapsilukuun. Vaikutus lapsilukuun todettiin, kun naapurustoa mitattiin eri lailla, 12 läheisemmästä naapurista aina 500 naapuriin. (emt.)

Yleinen tyytyväisyys elämään nostaa myös syntyvyyttä. Mencarini ym. (2018) tutkivat onnellisuuden yhteyttä lastensaantiin miesten ja naisten elämänsä seitsemässä alhaisen syntyvyyden maassa (Australiassa, Etelä-Koreassa, Isossa-Britanniassa, Saksassa, Sveitsissä ja Yhdysvalloissa). Ne, jotka olivat tyytyväisempiä elämään, saivat tulevina vuosina muita todennäköisemmin ensimmäisen tai toisen lapsen myös sen jälkeen, kuin ikä ja sosioekonomiset tekijät oli huomioitu. Yhteys oli erityisen vahva toisten lasten kohdalla.

Sosiaalisten verkostojen merkitys korostuu myös "alenevan syntyvyyden ansan" -hypoteesissa (Lutz, Skirbekk & Testa, 2006.) Sen mukaan epävarman työllistymisen, globaalin työvoimakilpailun ja taloudellisten kriisien aikana nuoret suhtautuvat vanhemmuuteen varovaisesti ja suosivat lasten saannin lykkäämistä. Eri tekijät voivat yhdessä myötävaikuttaa kierteen nopeutumiseen ("ansaan"). Kun nuoret näkevät ympärillään vain vähän lapsia, iäkkäämpiä vanhempia ja pienikokoisia lapsiperheitä, he alkavat pitää sitä normina. Lapsiluvun aleneminen ja vanhemmuuden myöhentyminen voivat kietoutua itseään vahvistaviksi trendeiksi ja nopeuttaa syntyvyyden alenemista. (emt.)

Sosiaalisen tuen selitysmallit korostavat, miten yhteisöjen vanhemmuutta koskeva arvostus ja tuki voivat myötävaikuttaa niin kasvavan kuin laskevan syntyvyyden kierteseen. Sitä ei kuitenkaan ole tutkittu Suomessa, emmekä voi vielä sanoa, missä määrin Suomen tilanne todella erosi muista maista.

Havaintoja ja päätelmiä

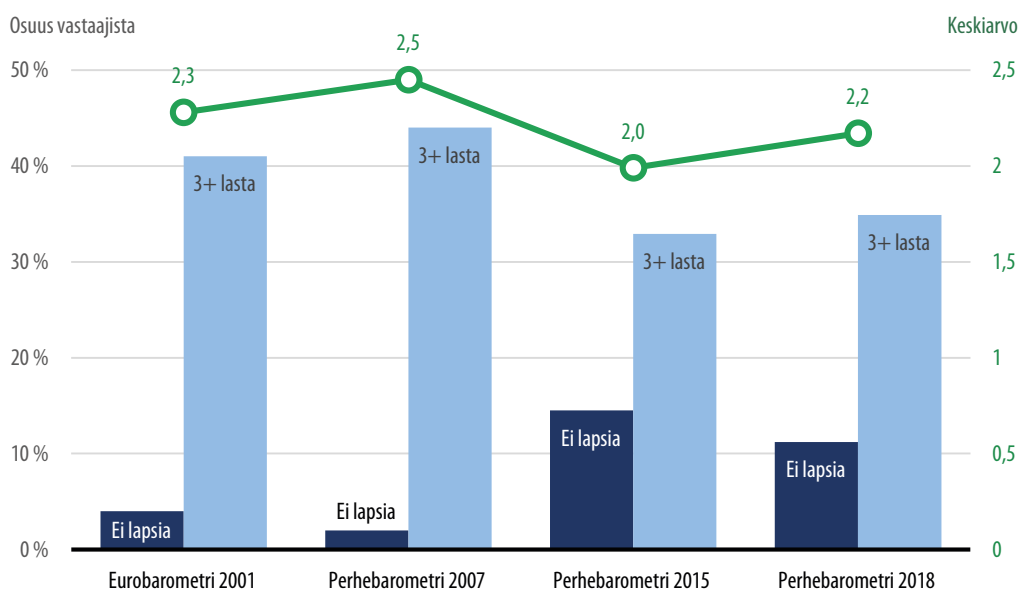
- Suomi vaikuttaa 2010-luvulla joutuneen ainakin vertauskuvallisesti ”alhaisen syntyvyyden ansaan”. Ilmaisu kuvaa tilannetta, jossa maan syntyvyys laskee johtuen useiden eri taloudellisten, väestöllisten ja sosiaalisten syiden vuorovaikutuksesta.
- Taloudelliset, tasa-arvoon liittyvät ja sosiaaliseen kilpailuun, luottamukseen ja tukeen liittyvät tekijät vaikuttavat syntyvyyden laskuun länsimaissa. Lähiyhteisön merkityksestä syntyvyyteen on yhä enemmän tutkimusnäyttöä.

3.2.2 Suomalaisen lapsilukutoiveet ja aikomukset

Syntyvyyttä koskevissa tutkimuksissa erotellaan yleensä toivottu, aiottu ja toteutunut lapsiluku. Yllä on toistaiseksi esitetty ainoastaan toteutuneita lapsilukuja. 2010-luvun murroksen ja tulevaisuuden ennakoimisen kannalta on kuitenkin keskeistä ymmärtää ihmisten toiveita, arvoja ja asenteita. Oma ihanteellinen lapsiluku on tässä tärkein lähtökohta: lapsi- ja perheystävällisyys merkitsee, että ihmisiä tuetaan saamaan toivomansa määrä lapsia.

Suomalaiset ovat 1950-luvulta lähtien toivoneet saavansa keskimäärin kahdesta kolmeen lasta; tämä lapsilukutoive on aikaisemmin ollut Euroopan korkeimpia (Goldstein, Lutz & Testa, 2003; Testa, 2012). Väestöliiton tekemät edustavat kyselyt vuosina 2015 ja 2018 osoittivat jonkun verran laskua toivotussa lapsiluvussa 2010-luvulla verrattuna 2000-luvun kyselyihin (kuvio 35, vrt. Miettinen, 2015, s. 23; Berg, 2018).

Kuvio 35. Suomalaisen ihanteellinen oma lapsiluku ja 0 sekä 3+ lasta toivovien osuus 2000-luvun kyselyissä.

Lähde: Väestöliitto Perhebarometrit, Miettinen & Rotkirch, 2008; Miettinen 2015 s.24; Berg 2018.
20–54-v. naiset ja miehet, joilla on korkeintaan 3 lasta.

Ihanteet ennakoivat länsimaissa selkeästi myös toteutunutta lapsilukua. Kuitenkin ihanteellinen oma lapsiluku on yleensä korkeampi kuin aiottu lapsiluku, ja toteutunut lapsiluku on vuorostaan alhaisempi kuin aiottu lapsiluku (Miettinen & Rotkirch, 2008). Näitä lastensaannin kynnyksiä ei aina julkisessa keskustelussa tunnisteta. Suomessa vain noin 40 prosenttia niistä, jotka ilmoittivat aikovansa saada esikoisen lähiaikoina, sai esikoisen kahden vuoden seuranta-aikana (Lainiala, 2012).

Niin Suomessa kuin muissakin maissa harvempi tietää varmasti haluavansa monta lasta ja vanhemmuutta epäröivien tai siitä kieltäytyvien osuus on kasvamassa. Esimerkiksi suomalaisista naispuolisista yliopisto-opiskelijoista viisi prosenttia ei aikonut lainkaan hankkia lapsia tulevaisuudessa ja lähes kolmasosa oli epävarmoja asiasta (Nipuli ym., 2013). Miesopiskelijoista vastaavasti 8 prosenttia ei aikonut hankkia lapsia ja yli kolmannes oli epävarmoja (ks. myös Kunttu ym., 2017). Koska aikomukset saada lapsi eivät aina toteudu, mutta aikomus olla saamatta lasta yleensä toteutuu, lastensaantia koskevat alentuneet ihanteet tai aiheet ennakoivat itsessään alentunutta lopullista lapsilukua.

Kuten kuvio 35 yllä myös havainnollistaa, 2010-luvulla oli suhteellisesti enemmän niitä, jotka eivät lainkaan halunneet lapsia. 12–15 prosenttia 20–59-vuotiaista suomalaisista ilmoitti lapsilukuihanteekseen nollan. Vain yhtä lasta toivovien suomalaisten osuus on säilynyt lähes samana kyselystä toiseen ja on noin 10 prosenttia. Vähintään kolmea lasta ihanteenaan pitävien osuus on hieman pienentynyt yli 40 prosentista 2000-luvulla noin joka kolmanteen 2010-luvulla.

Alhaisen syntyvyyden maissa havaitaan usein niin kutsuttu *hedelmällisyyskuilu* (fertility gap): ihmiset saavat vähemmän lapsia, kuin mitä toivovat (vrt. osaluku 2.5.). Miten merkitävä hedelmällisyyskuilu on tällä hetkellä Suomessa? Hedelmällisyyskuilun tarkka arviointi on vaativaa eikä edes välttämättä aina mielekästä: ihanteet ja toiveet voivat vaihdella iän ja elämäntilanteen myötä, ja toteutunut lapsiluku tiedetään vasta vanhemmalla iällä.

Keskimääräinen ihanteellinen lapsiluku aleni vuonna 2015 alle kahteen lapseen, mutta oli vuoden 2018 kyselyssä jälleen hieman korkeampi (kuvio 35). Millenniaalisukupolven eli noin 1980–1995 syntyneiden suomalaisten ihanteellinen lapsiluku on aikaisemmissa kyselyissä ollut tätä alhaisempi, noin 1,9 lasta. Näyttää siltä, että nyt lisääntymisiässä olevien nuorten ikäluokkien ihanteellinen lapsiluku on alhaisempi kuin vanhempien ikäluokkien, myös sen jälkeen, kun vastaajien ikä on huomioitu. (Savelieva ym., 2020.) Silti näille ikäryhmille ennustettu kohorttihedelmällisyys on noin 1,5–1,65 laskutavasta riippuen (vrt. kuvio 31 yllä). Karkeasti arvioitu hedelmällisyyskuilu voisi siten olla noin 0,2 lasta (noin 1,8 toivottua lasta miinus noin 1,5–1,65 toteutunutta). Aikaisemmissa sukupolvissa suomalaiset toivoivat noin 2,1–2,3 lasta ja saivat noin 1,9 keskimäärin. Karkea arvio hedelmällisyyskuilusta on noin 15 prosenttia molemmissa arvioissa: vaikka ihanteet ja toteutunut lapsiluku saattavat alentua, hedelmällisyyskuilu on edelleen havaittavissa.

Myös lastensaantia koskevat ihanteet ovat yhteydessä sosioekonomiseen asemaan. Taulukkoon 3 on koottu ihanteiden keskiarvon lisäksi vapaaehtoisesti lapsettomiin sekä suurperhettä toivovien osuuksia eri sosioekonomista asemaa mittaavien luokitusten avulla.

Taulukko 3. Lapsilukuihanteet sukupuolen ja sosioekonomisen ryhmän mukaan, 20–59-vuotiaat suomalaiset vuonna 2018, N=2638.

	Lapsettomuus ihanteena, %	3+ lasta ihanteena, %	Ihanteellinen lapsiluku, ka
Sukupuoli			
Naiset	11 %	35 %	2,27
Miehet	13 %	26 %	2,06
Koulutustaso			
Perusaste	16 %	34 %	2,13
Toinen aste	12 %	29 %	2,15
Alempi korkeakoulu	12 %	29 %	2,14
Ylempi korkeakoulu	12 %	34 %	2,26
Työllisyys			
Työssä	11 %	32 %	2,21
Työtön	20 %	22 %	1,83
Ei työssä	13 %	30 %	2,16
Sosioekonominen asema			
Ylempi toimihenkilö	10 %	33 %	2,28
Alempi toimihenkilö	10 %	30 %	2,17
Työntekijä	12 %	32 %	2,19
Maatalous	17 %	40 %	2,69
Muu	15 %	27 %	2,06
Asuinalue			
Pääkaupunkiseutu	13 %	28 %	2,07
Kaupunki	14 %	28 %	2,10
Taajama	7 %	35 %	2,40
Maaseutu	10 %	40 %	2,48
Tulot			
Matalatuloiset	17 %	26 %	1,97
Keskituloiset	10 %	33 %	2,27
Suurituloiset	9 %	34 %	2,24

Lähde: Perhebarometrikysely 2018, N=2638 josta miehet 44,9 %, painotettu otos, Berg 2018.

Vapaaehtoista lapsettomuutta esiintyy vahvemmin tietyissä väestöryhmissä: miehet, vähätuloiset ja kaupungissa asuvat ilmoittivat muita useammin, etteivät lainkaan halunneet lapsia. Niissä väestöryhmissä, joissa syntyvyys on eniten alentunut, on siis myös enemmän heitä, jotka eivät lainkaan toivo lapsia. Kolmea tai useampaa lasta itselleen toivovat erityisesti naiset, maataloudessa työskentelevät ja suurituloisemmat. Tähän ryhmään kuuluivat myös niin eniten kuin vähiten koulutusta saaneet, joista useampi kuin joka kolmas toivoi tai olisi toivonut vähintään kolmea lasta itselleen. Harvemmin korkeita lapsilukuja toivovat työttömät, pienituloiset ja kaupungissa asuvat.

Tarkemmassa tilastoanalyysissä vertailimme lapsiluvun ihanteiden ja aikomusten muutosta eri sosioekonomisissa ryhmissä. Ajan myötä selkein muutos on se, että lapsia koskevat ihanteet ja aikomukset olivat vuosituhaten alussa samankaltaisempia lapsettomien ja pienen lapsen vanhemman välillä, kuin mitä ne olivat 2010-luvulla. 2010-luvulla eri ryhmien (lapsettomien ja pienten lasten vanhempien) välillä on enemmän eroja koskien ihanteellista lapsilukua. Sen sijaan muutokset sosioekonomisten ryhmien välillä ovat hajanaisia ja vaikeammin tulkittavia. Pienituloisten naisten (mutta ei miesten) keskuudessa ihanteellinen lapsiluku tosin laski tilastollisesti merkitsevästi 2010-luvulla verrattuna 2000-lukuun. Kolmen tai useamman lapsen ihanne sen sijaan heikkeni 2010-luvulla sekä pienituloisilla naisilla että miehillä. (Berg ym., 2020; Berg 2020).

Myös aikomukset saada lapsia olivat yhteydessä koulutukseen, työtilanteeseen ja tuloihin. Naisten kohdalla suurituloisimmat suunnittelivat lapsia muita useammin sekä vastaushetkellä että joskus tulevaisuudessa ja epäroivien osuus ('en osaa sanoa') oli tuloryhmistä pienin (Berg, 2018). Kun tarkasteltiin vuonna 2018 lapsia yrittäviä, resurssirikkauden merkitys korostui jälleen. Sekä miehissä että naisissa lasta yrittäneet olivat todennäköisemmin hyväosaisia: työllisiä, parempituloisia, korkeammin koulutettuja ja naisten kohdalla myös todennäköisemmin korkeassa sosioekonomisessa asemassa.

Eryteisesti naisilla se, että ei ole suunnitellut lasta tai on epävarma, liittyi matalampiin resursseihin kuten työttömyyteen, matalaan koulutukseen ja tulotasoon. Tämä vastaa aikaisempia tutkimustuloksia siitä, että naisten tulot ja työllisyys ovat pariskunnissa vahvemmin yhteydessä lastensaantiin kuin naisen puolison tilanne (Jalovaara & Miettinen, 2013). Sen sijaan suomalaisilla miehillä se, ettei ole suunnitellut lasta tai oli asiasta epävarma, ei liittynyt yhtä selkeästi koulutukseen tai työttömyyteen, vaan korkeampaan sosioekonomiseen asemaan ja korkeampaan tulotasoon.

Sukupuolten välillä näyttäisikin olevan isoja eroja lastensaantia koskevissa aikomuksissa ja erityisesti tietyillä alueilla. Kuten tutkija Venla Berg on korostanut, erityisesti pääkaupunkiseudulla naisten ja miesten toiveet lapsiluvusta ovat jo kaukana toisistaan: 62 prosenttia miehistä ei suunnitellut hankkivansa lapsia tai ei osaa sanoa, mutta naisilla vastaava luku oli 45 prosenttia. Ajallinen vertailu eri 2000-luvulla tehtyjen kyselyjen välillä osoitti, että

keski- ja suurituloisten miesten keskuudessa yleisty 2010-luvulla niiden osuus, jotka eivät aikoneet saada lapsia tai saada lisää lapsia (Berg ym., 2020).

Kehityksen taustalla olevista syistä ja sukupuolten välisistä eroista lapsitoiveissa ei ole tarpeeksi tutkimustietoa. Lastensaantia koskevien ihanteiden ja aikomusten muutos lienee yhteydessä syntyvyyden laskuun. Se, että ihanteet vähenivät erityisesti pienituloisilla, miehillä ja kaupungissa asuvilla, tukee niin taloudellisen ahdingon kuin koetun epävarmuuden tulkintoja syntyvyyden laskusta, mutta ei juurikaan keskeneräistä tasa-arvokehitystä koskevaa hypoteesia. Emme myöskään tiedä tarpeeksi siitä, miten muuttunut parisuhdekulttuuri ja parisuhteiden purkautuminen on vaikuttanut nuorten aikuisten miesten halukkuutta sitoutua puolisoon tai isyyteen. Eri elämäntilanteessa olevien miesten perheellistymistä ja vanhemmuutta koskeviin toiveisiin ja odotuksiin olisi tärkeää kiinnittää enemmän huomiota.

Havainnot ja päätelmiä

- Vaikka suomalaisten lapsilukua koskevat ihanteet ovat alentuneet, meillä on edelleen merkittävä ero toivotun ja saavutetun lapsiluvun välillä. Toivotun lapsiluvun saavuttaminen merkitsisi syntyvyyden kasvua.
- Resurssirikkaimmat suomalaiset toivovat usein enemmän lapsia, joskin yhteys sosioekonomisten tekijöiden ja lapsi-ihanteiden välillä ei ole kovin selvä.
- Miesten perheellistymistä ja vanhemmuutta koskeviin toiveisiin ja odotuksiin olisi tärkeää kiinnittää enemmän huomiota.

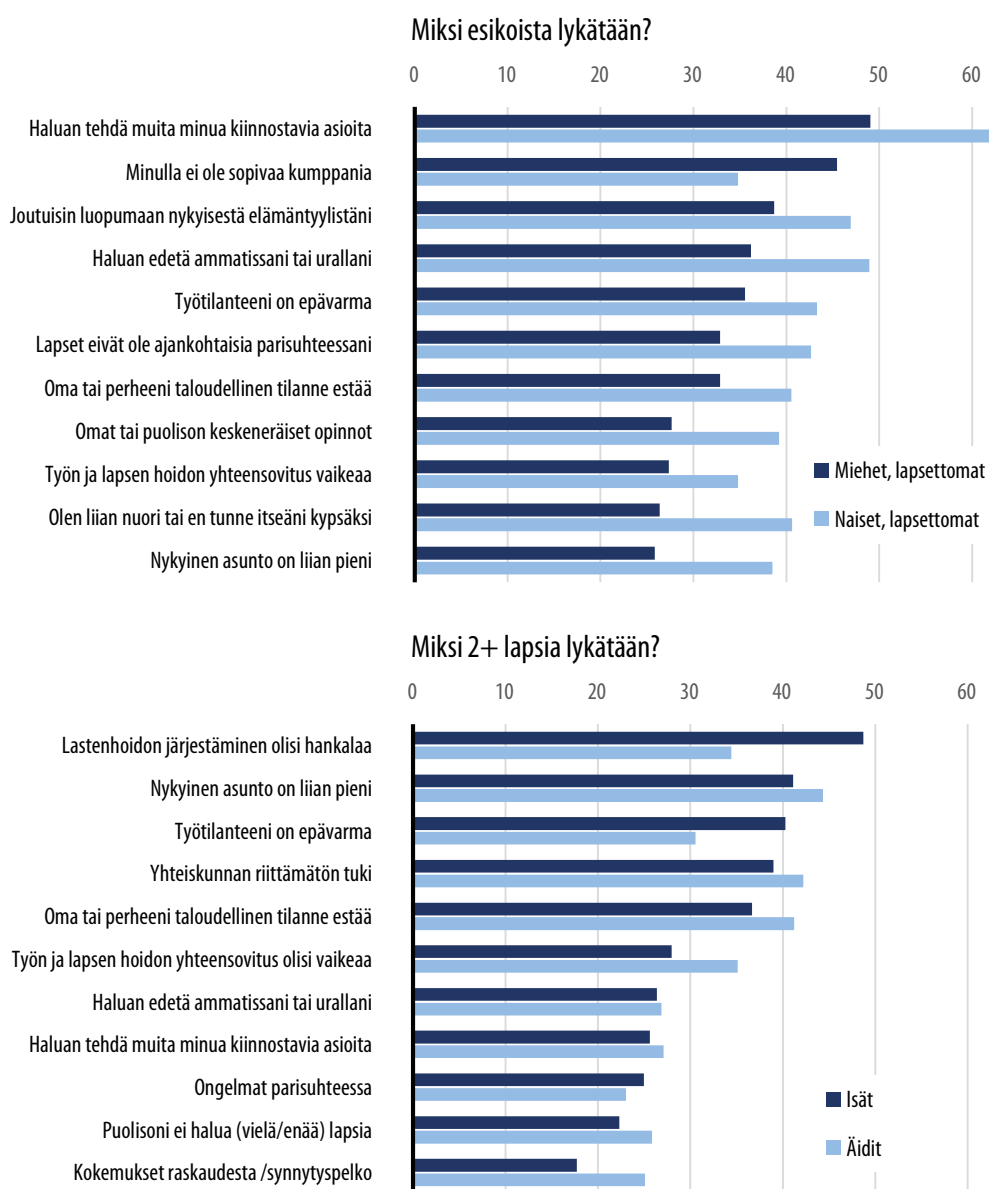
3.2.3 Koettu epävarmuus ja elämäntyyli lastensaannin lykkäämisen tai siitä luopumisen syinä

Työn ja elämänkulun murroksen myötä lastensaannin ajoittaminen elämänkaareen voi tuntua entistä haasteellisemmalta. Globalisaation, digitalisaation ja nousevan hyvinvoinnin myötä nuorilla suomalaisilla on yhä enemmän valinnanvapautta – myönteinen kehitys voi myös johtua elämäkokonaisuuden ”pakkaantumiseen” ja stressiin (Väänänen ym., 2020). Fokusryhmähaastatteluisa vuonna 2017 nuoret lapsettomat aikuiset toistuvasti siirsivät tai epäröivät lastensaantia siksi, että heillä ”ei olisi aikaa” tai siksi, että lapsiperheiden elämä heidän silmissään näyttäytyi liian ahtaalta ja paikalleen pysähtyneeltä (Rotkirch ym., 2017). Näkemykset lastensaantia koskevista toiveista eroavat nykyään paitsi sukupuolen myös lapsiluvun mukaan: pohdinta esikoisesta nivoutuu hyvin erilaisiin huoliin ja odotuksiin kuin toisen tai kolmannen lapsen pohdinta.

Suomalaisten antamat syyt siirtää toivottua lastensaantia ovat erilaisia riippuen siitä, oliko vastaajalla jo lapsia vai eikö. Kuviot 36 a-b esittävät siksi erikseen syyt lapsettomien ja

pienien lasten vanhempien kohdalla. Perheellistymistä toivovien mutta epäroivien kohdalla toistuu elämäntyyliin ja työhön liittyvät syyt sekä puolison puuttuminen tai parisuhteen nykytilanne. Pienten lasten vanhemmat pitivät lastenhoitoon, asuntoon ja työtilanteeseen sekä yhteiskunnalliseen tukeen liittyviä esteitä itselleen tärkeimpinä syinä siirtää toisen tai kolmannen lapsen saantia tai luopua ajatuksesta kokonaan.

Kuvio 36. a–b. Tärkeimmät syyt siirtää lastensaantia, 20–39-v. lasta tai lisää lapsia toivovat, lapsettomat naiset ja miehet (a) ja ainakin yhden lapsen äidit ja isät (b).

Mainittu syy vaikuttaa paljon tai jonkun verran, useat vastausvaihtoehdot mahdollisia.
Lähde: Perhebarometrikyselyaineisto 2018, Berg 2018.

Kun tärkeinä pidettyjä syitä analysoitiin tarkemmin faktorianalyysillä, saatiin kolme eri ryhmää: *koettu epävarmuus*, *vapaaehtoinen lapsettomuus* ja lapsilukunsa jo saavuttaneet (viimeistä faktoria ei tässä käsitellä ja se oli kaikista pienin). (Savelieva ym., 2020.)

Koetun epävarmuuden faktoriin ryhmittyvät seuraavat syyt tärkeysjärjestyksessä: taloudellinen tilanne estää, oman tai puolison työtilanteen epävarmuus, omat tai puolison keskeneräiset opinnot, yhteiskunnan riittämätön tuki, asunto on liian pieni, lastenhoitoa olisi vaikeaa järjestää, parisuhdeongelmat, työn ja perheen yhteensovittamisen vaikeuksia, halu edetä työssä, tuntee olevansa liian nuori tai ei ole kypsä, ei toivoisi perhevapaiden aiheuttamaa katkosta. Tähän faktoriin siis heijastuvat vahvat taloudelliset syyt mutta myös sosiaaliseen tukeen, parisuhteeseen ja elämän rytmittymiseen liittyvät huolet.

Lapsivapaa-faktorissa korostuivat nykyisestä elämäntyylistä luopuminen, halu tehdä muita mielenkiintoisia asioita, haluttomuus sitoutua nuoriin lapsiin, lapsikielteisyys, itseänsä epäsovivaksi vanhemmaksi tunteminen ja lapsiasian epäajankohtaisuus parisuhteessa.

On myös huomionarvoista, että epävarmuutta kokevien ja lapsivapaa elämäntyyliä arvostavien vastaajien välillä oli päällekkäisyyttä. Puolet niistä vastaajista, jotka pitivät ainakin yhtä epävarmuustekijää hyvin tärkeänä syynä lykätä lapsenhankintaa, pitivät myös ainakin yhtä lapsivapaa-faktorin syytä hyvin tärkeänä. Ja joka viides niistä vastaajista, joille lapsivapaa-faktori oli erityisen voimakas, koki myös epävarmuustekijät hyvin merkittäviksi. (Savelieva ym., 2020.)

Suomalaisten 2010-luvun kyselyjen tulokset tukevat sitä oletusta, että 2010-luvun syntyvyyden laskussa korostuvat osittain uudet tekijät. Taloudellinen epävarmuus ja luottamus tulevaisuuteen näyttävät vaikuttavan perheellistymiseen ja syntyvyyteen entistä vahvemmin perinteisten rakenteellisten tekijöiden kuten työttömyyden ja puolison puutteen ohella. (Comolli, 2017.) Elämänkaareen liittyvät normit siitä, että elämän on oltava ”valmis” ennen lapsia ja lapsiperhe-elämään liitetyt haittapuolet muokkaavat myös suomalaisten ajatuksia siitä, halutaanko ylipäänsä saada lapsia ja milloin (Bernhardt & Bergnerh, 2013; Rotkirch ym., 2017).

Havainnot ja päätelmiä

- Koettu epävarmuus oli Suomessa 2010-luvulla tärkein laajempi syy siihen, että lastensaantia siirretään tai siitä luovutaan. Koettu epävarmuus merkitsee epävarmuutta työsuhteesta ja taloudellisessa pärjäämisessä, mutta myös epävarmuutta omasta jaksamisesta tai perheellistymisen vaikutuksista parisuhteeseen.
- Syyt siirtää toivottua lastensaantia vaihtelevat lapsettomien ja pienten lasten vanhempien välillä. Edellisillä korostuvat elämäntyyliin ja elämäntilanteeseen liittyvät tekijät ja jälkimmäisillä taloudelliset ja tukeen liittyvät tekijät. Erot lastensaantia koskevissa ihanteissa ja aikomuksissa vahvistuivat 2010-luvulla näiden ryhmien välillä.

3.2.4 Covid-19-pandemian vaikutuksista syntyvyyteen

Covid-19-pandemialla tulee olemaan lukuisia väestöllisiä vaikutuksia. Eri maiden ja alueiden kuolleisuuslukuja seurattiin vuoden 2020 aikana päivittäin ja matkustamisen vähenemisestä ja vaikeutumisesta puhuttiin paljon. Ylikuolleisuutta ja heikentyneitä elinajanodotetta havaittiin useissa maissa jo vuoden 2020 aikana (Modig & Ebeling, 2020; Morgan ym., 2020). Vaikutukset syntyvyyteen saattavat kuitenkin pitkällä tähtäimellä olla väestörakenteen kannalta vähintään yhtä merkittäviä ja pitkäkestoisia, vaikka niistä on puhuttu julkisuudessa vähemmän (Aassve ym., 2020; suomeksi ks. SYNTY, 2020).

Alustavien tutkimustulosten mukaan pandemian vaikutukset syntyvyyteen tulevat olemaan pääosin kielteisiä. Syntyvyyden tutkija Tomas Sobotka on ennustanut, että

”useimmat maat tulevat todennäköisesti kohtaamaan ennennäkemättömiä laskuja syntyvyydessä, joidenkin kohdalla alle yhden. Vakiintunut sanastomme ’hyvin alhaiselle’ ja ’ultra-alhaiselle’ syntyvyydelle saattaa osoittautua riittämättömäksi kuvailemaan näitä uusia lukuja.” (Sobotka, 2020.)

Tämä on EU:ssa haaste, koska moni unionin maa Suomi mukaan lukien ei ole vielä toipunut 2008 finanssikriisiin ja 2010-luvun muiden muutosten aiheuttamasta syntyvyyden laskusta. Esimerkiksi tuoreimmat EU-tason väestöskenaariot olettavat 1,7 tai korkeampaa kokonaishedelmällisyyttä (ks. luku 2.2.), mikä voi osoittautua liian korkeaksi oletukseksi verrattuna nykyiseen 1,55 tilanteeseen.

Syntyvyyttä heikentää pandemian aikana erityisesti taloudellinen huoli ja epävarmuus sekä yleinen epävarmuus tulevaisuudesta. Vaikka EU:n ja Suomen vahva taloudellinen elvytys auttaa tähän tilanteeseen, nuorten aikuisten tilapäinenkin työttömyys tai vaikeudet työllistyä valmistumisen jälkeen ovat omiaan viivästyttämään lastensaantia, mikä

alentaa ainakin kokonaishedelmällisyyttä ja voi myös alentaa näiden ikäryhmien lopullista lapsilukua. Taloudellisten ongelmien ja työllisyyden muutosten lisäksi pandemia mullisti useampien arkea. Sukulaisten avun mahdollisuus lastenhoidossa saattoi vähentyä sosiaalisen etäisyyden vaatimusten myötä sekä sairastumisten, kuolemien ja matkustusrajoitusten vuoksi. Samoin mahdollisuus tavata uusia partnereita tai muualla asuvaa puolisoa vaikeutui, mikä vähentää perheellistymisen mahdollisuuksia. Myös lapsettomuushoidot, adoptioprosessit ja sijaissynnytykset vaikeutuivat useimmissa vauraissa maissa vuoden 2020 aikana, mikä voi nostaa ei-toivottua lapsettomuutta. Hoitojen vähenemisestä on merkkejä myös Suomessa. THL:n tutkimusprofessori Mika Gissler arvioi, että vuoden 2020 aikana lapsettomuushoitojen määrä laski 16 prosenttia edeltävän vuoteen verrattuna pandemiaan liittyvistä syistä.

Keväällä 2020 tehdyssä italialaisessa tutkimuksessa (Luppi, Arpino & Rosina, 2020) selvitettiin covid-19-kriisin ensimmäisiä vaikutuksia 18–34-vuotiaiden nuorten aikuisten perheellisyyssuunnitelmiin viidessä Euroopan maassa: Italiassa, Saksassa, Ranskassa, Espanjassa ja Iossa-Britanniassa. Kaikissa tutkituissa maissa koronakevät alensi ihmisten lastensaantiaikomuksia. Valtioissa, joissa oli ennen kriisiä huonompi työmarkkina- ja taloustilanne, ja joissa terveydenhuolto kriisiytyi koronakevään aikana vakavasti, lapsihaaveistaan luopuneiden osuus oli korkeampi kuin muissa tutkituissa maissa. Koska tutkimukseen osallistuneita maita oli vain vähän ja pandemia vasta alkuvaiheessaan, tästä ei voi tehdä pitkälle meneviä johtopäätöksiä.

Syntyvyyden oletetaan laskevan 2020-luvun alun pandemian pahoin kohtelemisissa maissa ja maissa, joissa työttömyysturva ja universaalit perhe-etuudet ovat vähäiset. Vertailemalla raskauteen liittyviä Google-hakuja tutkijat ennustivat syksyllä 2020, että syntyvyys Yhdysvalloissa tulisi laskemaan 15 prosenttia talvena 2020. Mikäli tämä pitää paikkansa, pandemian vuonna 2020 aiheuttama vaikutus Yhdysvaltojen syntyvyyteen olisi verrattavissa 1900-luvun alun espanjalaisen taudin sekä 1930-luvun laman vaikutuksiin, ja olisi puolet isompi kuin 2008 alkaneen finanssikriisin vaikutus syntyvyyteen. (Wilde, Chen, & Lohmann, 2020.)

On myös todennäköistä, että pandemia heikentää syntyvyyttä erityisesti valmiiksi heikommassa asemassa olevien väestöryhmien osalta ja myös vaikeuttaa toivottua lastensaantia (Lindberg ym., 2020). Niin terveydelliset seuraukset kuin pandemian aiheuttamat sosiaaliset ja taloudelliset muutokset irtisanomisista etätyöskentelyyn kohdentuvat eri lailla naisiin ja miehiin ja kotitalouksiin, joissa on lapsia verrattuna lapsettomiin. Lapsiperheiden kannalta pandemian vaikutukset kohdistuivat eri lailla riippuen ammatista, lapsiluvusta, sukupuolesta ja etnisyydestä. Yhdysvalloissa Guttmacher-instituutin kesällä 2020 tekemän kyselytutkimuksen mukaan 34 prosenttia naisista sanoi, että pandemia oli saanut heidät lykkäämään lastensaantia tai alentamaan toivottua lapsilukuaan. Näin sanoivat erityisesti mustat ja latinalaisamerikkalaistaiset naiset, köyhemmät sekä seksuaali- ja

sukupuolivähemmistöihin kuuluvat. (Lindberg ym., 2020.) Myös toisessa yhdysvaltalaisessa tutkimuksessa havaittiin, että pandemia saattaa vaikeuttaa erityisesti vähemmän koulutettujen naisten ja afroamerikkalaisten naisten toiveita lapsista (Wilde, Chen, & Lohmann, 2020).

Syntyvyyden oletetaan myös laskevan erityisesti maissa, joissa on valmiiksi alhainen syntyvyys ja joissa lapsettomien osuus on korkea, kuten Suomessa. Suomen syntyvyyden kehitys on haavoittuvassa tilanteessa. Mikäli pandemia pitkittää 2010-luvun syntyvyyden laskua, yhä useamman kohdalla lapsitoiveet lykkääntyvät tai jäävät toteutumatta. Pienilläkin vaihteluilla lähivuosien kokonaishedelmällisyydessä on myös suora vaikutus Suomen väestörakenteeseen tulevaisuudessa.

On myös merkkejä päinvastaisesta ilmiöstä eli siitä, että pandemia saattaa tukea lastensaantia. Esimerkiksi niin Italiassa kuin Yhdysvalloissa osa ilmoittaa, että koronakevät muutti omia ajatuksia lastensaannista (Micelli ym., 2020; Lindberg ym., 2020; Morning Consult, 2020). Tutkimuksesta riippuen pandemian aikana lasta toivovien osuus suhteessa lasta lykkääviin tai lastensaannista kokonaan luopuviin oli noin 50–90 prosenttia.

Guttmacher-instituutin kyselyssä kuitenkin 17 prosenttia naisista haluaisi lapsen aikaisemmin tai enemmän lapsia pandemian vuoksi. (Lindberg ym., 2020.) Pandemian alkuvaihe siis alensi lapsitoiveita yhdellä kolmesta, mutta nosti niitä joka kuudennella. Syiksi saada lapsia pandemian aikana ilmoitetaan esimerkiksi ”tarve ajatella positiivisesti” ja muuttuneet elämänarvot (Sheppard, 2020; vrt. Rotkirch, 2020b.) Kirjailija Elena Sheppard kuvaa omaa arvonmuutostaan Vogue-esseessä näin.

“Kun pandemia puhkesi, olin 32-vuotias freelancer. Olin ajatellut tehdä työtä pari vuotta, saada ura käyntiin ja sitten saada lapsen. Halusin muutaman vuoden lisää spontaania ja itsekästä elämää... Pandemia tuhosi sen suunnitelman ja kaiken toiveen vakaudesta. Sitten ystäväpiirissäni sairastuttiin ja tuntemiani ihmisiä kuoli, kaikki tuli pelottavaksi ja hyvin epätodelliseksi. Mietin mitä itse toivoisin, jos joutuisin sairaalaan hengityskoneeseen. Mietin lapsia.”

Samalla pandemiaa terveyden kannalta paremmin hoitaneet maat mukaan lukien Suomi ovat toistaiseksi säästyneet myös pahimmista talousvaikutuksista (Hasell, 2020). Näissä maissa vaikutukset syntyvyyteen saattavat jäädä pienemmiksi niin alemman kuolleisuuden kuin pienempien talousvaikutusten vuoksi. Myös yleinen tulevaisuudenusko ja kansallinen onnistumisen mielikuva voivat vahvistaa syntyvyyttä.

Kesäkuussa 2020 Merck Oy teetti Taloustutkimuksella runsaalle tuhannelle 18–45-vuotiaalle kyselyn lastensaantia koskevista toivomuksista. Kaikista vastaajista 85 prosenttia sanoi, että pandemia ei ollut vaikuttanut mitenkään lastensaantisuunnitelmiin.

18–29-vuotiaissa tämä luku on vain 66 prosenttia. Tästä ikäryhmästä joka viides (20 %) toivoi saavansa (lisää) lapsia lähitulevaisuudessa tai harkitsi asiaa vakavasti, ja noin joka neljäs (24 %) yritti raskautta tai oli raskaana. Vain kuusi prosenttia sanoi, että pandemian vuoksi oli joutunut lykkäämään lastensaantisuunnitelmiaan, ja ani harva sanoi pandemian vuoksi luopuneensa kokonaan lastensaantitavoistaan.

Vuoden 2020 aikana ei ole ollut merkkejä siitä, että koronakevät olisi merkittävästi alentanut suomalaisten nuorten aikuisten lastensaantitavoita ja suunnitelmia. Suomen syntyvyys ei ole kääntynyt uuteen laskuun vuoden 2020 aikana tai alkuvuonna 2021. Mikäli tämä pitää paikkansa, ja pandemia ei käänne syntyvyyttä laskuun, voidaan puhua jopa merkittävästä torjuntavoitosta.

Koronavuoden kokemukset ovat saattaneet vahvistaa perheen ja perheellistymisen merkitystä, etenkin nuorten keskuudessa. Kuten väestötieteilijä Daniel Vignoli asian kiteyttää, syntyvyyteen vaikuttaa hyvin vahvasti myös toiveet ja kertomukset toivotusta elämäntilasta, omasta pärjäämisestä ja ympäristön tuesta.

*”Ihmiset luovat omia **tulevaisuuden kertomuksia**, joita ankkuroidaan olemassa oleviin kulttuurisiin ja sosiaalisiin kehyksiin sekä median ja muiden vaikutusvaltaisten mielipidevaikuttajien julkisiin mielikuviin. ... Tulevaisuuden kertomukset sallivat ihmisten toimia joko **johtuen** kohtaamastaan epävarmuudesta tai **siitä riippumatta**.” (Vignoli ym. 2020; kursivi alkup.)*

Voiko pandemian kokemus myös vahvistaa suomalaisten tulevaisuuden kertomuksia?

Havaintoja ja päätelmiä

- Covid-19-pandemian ennustetaan alentavan syntyvyyttä ennennäkemättömän voimakkaasti useissa länsimaissa. Mikäli Suomen syntyvyys ei jälleen laske pandemian myötä, kyse on merkittävästä torjuntavoitosta.

3.3 Miten perheellistymistä ja lastensaantia voi tukea?

Syntyvyyden kehitykseen voi todennäköisesti vaikuttaa selkeällä ja proaktiivisella vauva-, lapsi- ja perhemyönteisyydellä sekä oikein ajoitetuilla ja kohdistetuilla tukimuodoilla ja kampanjoilla. Vaikutusten toimivuudesta ei ole vertailukelpoista tietoa, koska lastensaantimaisema muuttui 2020-luvulla, eikä missään muualla ole vielä ollut yhtä kehittyntä ja runsasta perhepolitiikka ja alhaista syntyvyyttä kuin Suomessa.

Euroopan lastensaantimaisemaa kuvaa kolme trendiä: yhdenmukaistuminen, vahvistuva pronatalismi ja pandemian isku. Ensiksi, 2010-luvun aikana kokonaishedelmällisyys laski useissa vauraissa, suhteellisen korkean syntyvyyden maissa kuten Yhdysvalloissa, Iso-Britanniassa ja Ranskassa sekä kaikissa Pohjoismaissa, samalla kun syntyvyys koheni sellaisissa aikaisemmin alhaisen syntyvyyden maissa kuten Venäjällä, Virossa ja Saksassa. Toiseksi, yhä useampi maa panosti syntyvyyteen ja omaksui pronatalistisia tavoitteita. Ja kolmanneksi, covid-pandemia saattaa alentaa vauraiden maiden kokonaishedelmällisyyttä ennennäkemättömällä tavalla.

Tämän valossa on lupaavaa, että covid-19-pandemia ei alustavien tietojen mukaan nujertanut suomalaisten syntyvyyttä ainakaan pandemian ensimmäisenä vuonna. Syntyvyyden laskun taittuminen ei ollut yllätys niin pitkän laskun jälkeen, mutta covid-19-pandemian kaltainen vahva taloudellinen ja yhteiskunnallinen sokki olisi voinut ja voi edelleen kääntää syntyvyyden laskuun.

Suomen poikkeuksellisen rajulle syntyvyyden laskulle ei löydy sellaista yhtä tekijää, jota ei löytyisi muista, maltillisemman laskun maista. Varmaa tutkimustietoa Suomen syntyvyyden muutoksista saadaan vasta laadukkaiden kansainvälisten vertailujen avulla ja ajan myötä, kun nykyiset nuoret aikuiset ovat ohittaneet hedelmällisen iän. Nykytiedon valossa näyttää siltä, että Suomessa moni tekijä kietoutui alenevan syntyvyyden kierteeseen: korkea vanhemmaksituloikä ja voimistunut kaupungistumisen tahti ja parisuhdedynamiikan muutokset yhdistyivät pitkittyneeseen taloudelliseen kriisiin tilanteessa, jossa lapsettomien osuus oli valmiiksi korkea, vanhemmuuteen liittyi epävarmuutta ja selkeät yhteiskunnalliset perheystävälliset uudistukset ja viestit loistivat poissaolollaan.

Tutkimustiedon mukaan antelias perhepolitiikka ja erityisesti korkea panostus lasten varhaiskasvatukseen voi pitkällä tähtäimellä edistää niin korkeampaa syntyvyyttä (Olivetti & Petrongolo, 2017) kuin lapsiperheiden hyvinvointia (Glass, Simon & Andersson, 2016). Perinteisillä perhepoliittisilla keinoilla voi loiventaa syntyvyyden laskua (esimerkiksi pandemian kaltaisen kriisin aikana) tai nopeuttaa toipumista kokonaishedelmällisyyden laskukausien jälkeen (Sobotka, Matysak & Brzozowska, 2019). Tässä perinteisessä perhepoliittisessa työkalupakissa on paljon Suomessa jo kokeiltua. *Perhepolitiikkaa tulisi kuitenkin päivittää* vastaamaan 2020-luvun elämäntilannetta, työntekoa ja liikkumista vastaaviin oletuksiin, kuten Suomessa on jo pitkään suunniteltu.

Alla nostan taloudellisiin tukiin, perhelupauksiin, -vapaisiin ja -ystävällisyyteen, sekä hedelmällisyystietoon ja -hoitoihin liittyviä näkökulmia.

3.3.1 Pronatalistinen perhepolitiikka: muiden maiden kokemuksia ja ehdotuksia Suomelle

Pronatalistista väestöpolitiikka on 2000-luvulla kehitetty yhä useammassa maissa. Siihen voi liittyä arvokonservatismi ja uskonnollisia sekä nationalistisia sävyjä, kuten Turkissa ja Puolassa. Myös arvoliberaalit hallitukset ovat toteuttaneet pronatalistista perhepolitiikkaa, kuten Viro ja Saksa 2010-luvulla, samalla kuin naisten lisääntymis- ja seksuaalioikeuksia on edistetty. Eri maat yhdistävät suoria syntyvyyden kannustimia perheystävällisyyteen ja sukupuolten väliseen tasa-arvon edistämiseen eri lailla (Sobotka, Matysiak & Brzozowska, 2019.)

Perhepolitiikalla ja tulonsiirroilla on eri vuosikymmeninä onnistuttu nostamaan syntyvyyttä 0,1–0,2 lapsen verran (Miettinen, 2020; Blanchet & Ekert-Jaffé, 1994). Vaikutus on siis verrattavissa nykyään hedelmällisyyshoitojen tai maahanmuuton määriin kokonaishedelmällisyydestä. Selkeä esimerkki tästä saatiin Kanadasta 1990-luvulla. Quebecin osavaltiossa vuosien 1988 ja 1997 välillä maksettu vauvabonus (allowance for newborn children) vaihteli noin 350 euron ja yli 5000 euron välillä lapsiluvusta ja ajankohdasta riippuen. Kolmannesta ja sitä seuraavasta lapsesta sai enemmän tukea. Vauvabonus vaikutti kokonaishedelmällisyyteen verrattuna niihin osavaltioihin, joissa vastaavaa uudistusta ei tehty. Vauvabonus nosti myös osavaltion lopullista syntyvyyttä (kohorttihedelmällisyyttä) noin 3,5 prosenttia (noin 1,58 aina 1,75 lapseen naista kohti elämän aikana). Kanadan etuus tuki syntyvyyttä niissä perheissä, joiden kohdalla etuus oli suurin, eli suurperheissä. (Malak, Rahman & Yip, 2019).

Vahvoilla perhepoliittisilla panostuksilla on usein myönteinen vaikutus syntyvyyteen seuraavina vuosina (Sobotka, Matysiak & Brzozowska, 2019). 2010-luvun aikana on tullut varovaisia uusia esimerkkejä siitä, että korotus lapsilisissä tai vanhempainvapaiden tasossa tukee lastensaantia ainakin tietyissä perhemuodoissa. Saksassa kehitettiin varhaiskasvatusta ja modernisoitiin perhepolitiikkaa tasa-arvoisempaan suuntaan osana väestöpoliittista ohjelmaa. Virossa korotettiin lapsilisiä ja kampanjoitiin laajasti useamman lapsen puolesta. Alustavat arviot viittaavat siihen, että molemmissa maissa perhepoliittisilla satsauksilla oli vaikutuksia kokonaishedelmällisyyteen muutamien vuosien sisällä.

Virossa tehtiin 2000-luvun alussa antelias perhepoliittinen uudistus, jonka myötä vanhempainvapaita korvattiin täysin (100 %) suhteessa edeltäviin ansiotuloihin 18 kuukauden ajaksi. Lapsilisiä annettiin 19 euroa kuukaudessa ensimmäisen ja toisen lapsen kohdalla ja 38 euroa kolmannesta lapsesta lähtien. Väestötieteilijä Allan Puurin mukaan erityisesti Pohjoismaiden esimerkkien innoittamat, pitkät ja ansiosidonnaiset vanhempainvapaat ovat pitkällä tähtäimellä kannustaneet perheitä saamaan erityisesti toisia ja kolmansia lapsia. Uudistus myös merkitsi, että Viron syntyvyys ei heti laskenut 2008 talouskriisin myötä. Päinvastoin tilanne muistutti ilmeisesti Virossa Suomen 1990-luvun laman kokemuksia: esikoisia saatiin aiempaa vähemmän, mutta toisia ja kolmansia lapsia uskallettiin saada, koska perhepoliittiset tuet toimivat (vrt. kuvio 27).

Kuitenkin lapsilisien reaaliarvo heikkeni, koska se ei ollut indeksisidonnainen. Viron vuosien 2015 ja 2017 perhepoliittiset uudistukset korottivat lapsilisiä merkittävästi. Vuonna 2015 lapsilisiä kaksi- tai kolminkertaistettiin lapsen järjestysluvusta riippuen ja sen jälkeen niitä on edelleen korotettu: vuonna 2019 lapsilisiä oli 60 euroa kuukaudessa ensimmäisestä ja toisesta lapsesta ja 100 euroa kolmannesta ja sitä seuraavasta lapsesta (mediaanipalkka on runsaat 900 euroa). Sen lisäksi vuoden 2017 uudistuksen myötä suurperheet, joissa oli kolme tai enemmän lapsia, saivat 300 euroa kuukaudessa perhettä kohti. Siten kahden lapsen perhe saa noin 120 euroa ja kolmen tai useamman lapsen perhe saa yhteensä noin 520 euroa tukea kuukaudessa. (Puur, 2020.) Suurperhe-etuuden yhteydessä tehtiin laaja mediakampanja, jolla kannustettiin saamaan kolme lasta. Kampanjan takana oli havainto siitä, että esimerkiksi Suomeen verrattuna Virossa harva perhe sai enemmän kuin kaksi lasta.

Alustavien arvioiden mukaan pronatalistiset tuet ovat nostaneet Viron kokonaishedelmällisyyttä. Se on saattanut vaikuttaa myös lopulliseen lapsilukuun, mutta missä määrin tämä havainto pätee tulevaisuudessa, on liian aikaista sanoa. (Puur, 2020.)

Virossa puhe äitiydestä, lastensaannista ja syntyvyydestä on myös varsin erilainen kuin Suomessa. Virolainen kollegani ei voinut uskoa, että Suomessa äitien toivotaan palaavan mahdollisimman nopeasti takaisin työelämään ja että myös oikeistopuolueet ajavat tätä voimakkaasti. Virossa vanhempien kansantaloudellista panostusta lasten kasvattamiseen sanallistetaan ja siitä myös kiitetään perhepoliittisesti eri lailla kuin Suomessa.

Miltä voisivat näyttää pronatalistiset kannustukset Suomessa? Suomessa pronatalismia ei ole viime vuosikymmenten aikana esiintynyt käytännössä lainkaan. Syntyvyydellä ja perhepolitiikalla on ollut varsin vaatimaton siivu viime 15 vuoden poliittisessa keskustelussa (Hiilamo, ilmestyy; livonen, 2017; vrt. Gissler & Klemetti, 2019). 2010-lukuun asti Suomen väestöpoliittinen keskustelu painottui pitkälti pitkäikäisyyteen ja ikääntymiseen varautumiseen, koska syntyvyys oli selvästi EU:n keskiarvoa korkeammalla tasolla. STM:n perhepoliittiset linjaukset vuodelta 2003 edustivat tässä raikasta ja edelleen ajankohtaisella lailla selkeää, nais- ja perheystävällistä pronatalismia. Linjauksissa muun muassa toivottiin kokonaishedelmällisyyden nousua 1,9:ään asti, haluttiin tukea ihmisten mahdollisuuksia saavuttaa toivomansa määrä lapsia, ja toivottiin, että lapsiperheiden vanhemmat tekisivät vähemmän ansiotyötä (!)³. Sen sijaan syntyvyyteen kannustamista pidettiin jo ikääntymisraportissa (2009) eettisesti haasteellisena asiana, joskin myös siinä todettiin yleisesti, että on hyvä poistaa niitä esteitä, jotka heikentävät suomalaisten mahdollisuuksia toteuttaa lapsilukutoiveitaan.

³ Perhepolitiikan toiseksi tavoitteeksi raportti asetti, että ”kodin ja vanhempien merkitys lasten hoidossa ja kasvatuksessa on lisääntynyt. Lapsia on mahdollista hoitaa pidempään kotona (80 % alle 1,5-vuotiaista on kotona).” (STM 2003, s. 11.)

Vauvan syntymän yhteydessä annetut kannustimet ("vauvabonus" rahana tai palvelusetelinä) vaikuttavat yleensä lasten ajoitukseen, mutta ei välttämättä lopulliseen lapsilukuun. Esimerkiksi toinen lapsi saatetaan saada nopeammin kuin muuten olisi tapahtunut. Ajoitukseen vaikuttamisella on kuitenkin väestörakenteen kannalta merkitystä. Suomen nykytilanteessa, jossa lähestytään äärimmäisen alhaista kokonaishedelmällisyyttä (lowest low fertility), ajoituksen ja lopullisen lapsiluvun välinen raja on häviämässä. Ajoitukseen vaikuttava toimenpide voi merkitä vaikuttamista siihen, tuleeko vanhemmaksi yli päänsä. Näistä kahdesta syystä lasten ajoitukseen vaikuttavia kannustimia voidaan pitää tarkoituksenmukaisia.

Mahdollisten syntyvyyttä tukevien vaikutusten toimivuudesta Suomessa ei kuitenkaan ole mahdollista saada vertailukelpoista tietoa, koska missään muualla ei ole yhtä kehittynyt ja runsas perhepolitiikka ja alhainen syntyvyys kuin meillä. Voidaan silti olettaa, että kannustimet toimivat vahvoina yhteiskunnallisina signaaleina ja tukevat lapsiperheiden hyvinvointia ja voivat estää "alhaisen syntyvyyden kierteiden" muodostumista (Lutz & Skirbekk, 2005). Juuri nopeasti ikääntyvässä väestössä satsaukset lapsiin ovat kaikkein kauaskantoisimpia, koska ne vaikuttavat eniten koko elämänkaareen ja takaavat parhaiten sen, että jokaisen kykyjä ja mahdollisuuksia tuetaan mahdollisimman hyvin. Eräs lapsiperheiden väestöpoliittinen win-win-asetelma syntyy siitä, että perheiden tukeminen on hyväksi, vaikka se ei nostaisi syntyvyyttä, sillä se kohentaa lasten hyvinvointia.

Eläkehyvitykset pienten lasten vanhemmille on yksi tapa huomioida syntyvyys eläkejärjestelmässä ja korvata vanhemmuuden aiheuttamia taloudellisia menetyksiä erityisesti naisten kohdalla. Niko Väänänen (2019) selvitti kuuden maan eläkehyvityksiä, jotka on osoitettu pienten lasten vanhemmille. Suomen eläkejärjestelmässä lastenhoidon kompensatio muodostuu vain perhevapaiden kompensatiosta kerätyistä eläke-etuuksista. Se on ollut rahallisesti selvästi vähäisempi Suomessa verrattuna sekä Viroon ja Saksaan että myös Norjaan, Ranskaan ja Ruotsiin, joissa on toisenlaisia ja selvästi pronatalistisia hyvityksiä. Ruotsissa alle 4-vuotiaan lapsen huoltajuudesta korvataan automaattisesti eläkettä edeltävillä tuloilla (tai vähintään 75 % keskiansioista tai perustulomäärällä korotetut ansiot). Saksassa alle 3-vuotiaan lapsen huoltajuudesta saa oman karttuman lisäksi keskipalkan mukaisen karttuman. Hyvitys on yleensä osoitettu toiselle, pienituloisemmalle vanhemmalle.

Suomessakin voisi harkita uutta lastenhoitoon liittyvää kompensatiota eläkkeissä. Tämä olisi tapa tunnustaa lastenhoidon keskeinen merkitys maalle ja kansantaloudelle. Koska etuuden saajat olisivat pienituloisia ja usein naisia, etuus voisi korjata äitiyden aiheuttamaa taloudellista vahinkoa naisten palkkakehitykseen. Samalla se vähentäisi sukupuolten välisiä eroja eläkkeissä. Mikäli hoidosta maksettava kompensatio liitetään lastenhoitoon käytettyyn aikaan elämänkaareessa, se voisi kannustaa vanhempia ja etenkin naisia pysymään poissa työmarkkinoilta. Sen sijaan hyvitys voisi koskea automaattisesti tiettyä määrää

kuukausia lasta kohti. Sukupuolten välisen tasa-arvon näkökulmasta lasten lukumäärään sidotut eläkehyvitykset voisivat siten tuottaa parhaan lopputuloksen (Hiilamo, ilmestyy).

Muita pronatalistisia rahallisia tukia olisi *perhepoliittisten tukien reaaliarvon palauttaminen* ensin vuoden 2010 ja vähitellen vuoden 1990 tasolle *sekä lapsilisien palauttaminen indeksisidonnaisiksi* (vrt. Iivonen, 2017; Honkanen, 2020).

Havaintoja ja päätelmiä

- Syntyvyyden kehitykseen voi todennäköisesti vaikuttaa ja proaktiivisella vauva-, lapsi- ja perhemyönteisyydellä sekä oikein ajoitetuilla ja kohdistetuilla tukimuodoilla ja kampanjoilla.
- Kanadan ja Viron esimerkit 1990–2010-luvuilta osoittavat, että selkeillä perhepoliittisilla uudistuksilla voi vaikuttaa sekä lasten ajoitukseen elämänkulussa, että lopulliseen lapsimäärään.

3.3.2 Perhelupaukset ja eri tiet vanhemmuuden, opiskelun ja työn yhdistämiseen

Suunnitellun perhevapaiden uudistuksen yhteydessä Suomessa olisi mahdollisuus monipuolistaa ja tukea vanhemmuutta ja lastensaantia koskevaa yhteiskunnallista keskustelua. Perhevapaaudistus voi selkeyttää ja nostaa vanhempien rahallista korvaustasoa ja lisätä joustojen mahdollisuutta ja elämän huokoisuutta. Vaikka perheen ja työn yhdistäminen toteutuu Suomessa jo hyvin (Sorsa, 2020), pienten lasten vanhemmat toivovat perhepolitiikalta ennen kaikkea lisää joustavuutta ja joustojen tärkeys on kasvanut vuosikymmenestä toiseen (Kontula, 2018).

Työn ja perheen yhteensovittamisessa olisi myös tuettava entistä selkeämmin mahdollisuuksia perheellistyä nuoremmalla iällä. Korkeasti koulutetut saavat ensimmäisen lapsensa usein selvästi myöhemmin kuin he pitävät ihanteellisena (Rotkirch ym., 2017), joskin tulokehityksen kannalta korkeasti koulutettujen naisten on ”kannattanut” lykätä äidiksioloikää mahdollisimman myöhään (Berg, Lawson & Rotkirch, 2020). Tämän ryhmän kohdalla työn tai opintojen ja perheen yhteensovittamisen tukeminen ja parempi uramenetysten kompensatio voisi edistää toiveiden mukaista perheellistymistä.

Myös yhteiskunnallinen signaali ja väestöviestintä ovat oleellisia perhepoliittisia työkaluja. Lapsiperheiden ja lapsettomien aikuisten välillä on usein merkittävä kokemuksellinen kuilu, kuten yllä esitettiin. Siihen ei vaikuta niinkään yksittäinen tukimuutos, vaan laaja yhteiskunnallinen arvokeskustelu ja moniääninen, eri elämänvalintojen ja perhemuotojen kuunteleminen ja arvostaminen.

Perheen ja työn yhdistämisen edistämiseksi voisi asettaa ja toteuttaa selkeitä tavoitteita, perhelupauksia, joiden onnistumisesta viestittäisiin. Esimerkiksi voitaisiin toteuttaa *nollatoleranssi raskaussyrjinnälle* -kampanja, jolla kiinnitettäisiin huomiota yleisimpään työsyryjinnän muotoon (Tasa-arvovaltuutettu, 2018). *Lapsiköyhyyden puolittaminen* on toinen esimerkki tavoitteesta, joka tärkeytensä lisäksi myös viestittäisi yhteiskunnan perheystävällisyydestä. Perhelupauksiin voisi sisältyä tavoite saada *puolet isistä käyttämään kaikki isille kiintiöidyt perhevapaat* (nyt vain noin neljäsosa isistä toimii niin), tai valtiohallan ja työmarkkinajärjestöjen kampanja siitä, että *”jokaisen työntekijän vauvauutinen on ilouutinen”*. Perhelupauksia voisi muotoilla ja asettaa laajan kansalaiskeskustelun kautta, kuten lapsistrategian yhteydessä on toimittu.

Perheystävällisyyden kampanjoissa voi hyödyntää käyttäytymistieteellistä ja yhteishenkeä koskevaa viestintää (Hertwig, & Grüne-Yanoff, 2017). Viestintä tukisi ja tekisi näkyväksi sen tosiasian, että teitä vanhemmuuteen ja tapoja elää lasten kanssa on hyvin erilaisia. Voi olla onnistunut vanhempi erilaisin tavoin ja erilaista lähtökohdista käsin, ja biologinen vanhemmuus ei ole ainut tapa kasvattaa lasta, myös muilla tavoilla voi osallistua lasten elämään.

Lupaukset sisältäisivät viestin tuesta (voit luottaa siihen, että et jää vanhempana yksin), ryhmäjäsenyyden vahvistaminen (esim. omaan perheeseen, kuntaan, kaupunkiin tai suomalaisuuteen kuulumisen), kuitenkin välttämättä ”me-vastaan-muut” -henkeä, (esimerkiksi psykologista tai lääketieteellistä tukea perhesuunnitteluun ja vanhemmuuteen). Perhelupauksen ytimessä olisi lastensaannin mahdollistamista tukevat viestit: esimerkkejä erilaisista teistä vanhemmuuteen ja myös esimerkkejä lasten kanssa olemisesta ilman biologista vanhemmuutta. Nuorten aikuisten lastensaantia koskevat toiveet ja perheellistymisen liittyvät esteet eroavat edeltävien sukupolvien odotuksista eikä niistä ole tarpeeksi tutkimustietoa. Siksi mahdollisiin kampanjoihin ja perhe-etuksien kehittämiseen tulisi sisällyttää myös tutkimusta mahdollistava aineistonkeruu.

Äitiyspakkaus on jo vanha keksintö, joka täyttää käyttäytymistieteelliset ihanteet: se on oikein ajoitettu, sosiaalinen ja helposti omaksuttava lahja, joka sekä tukee perheiden hyvinvointia että tuntuu hyvältä ja ikimuistoiselta useimpien vanhempien elämässä. Silti sekä äitiyspakkaus että subjektiivinen päivähoito-oikeus ovat esimerkkejä merkittävistä suomalaisista perhepoliittisista keksinnöistä, joita ei ole vielä kukaan tarpeeksi ”markkinoitu” kotimaassa tai ulkomailla.

Havainnot ja päätelmiä

- Lastensaantia koskevat kampanjat, kannustimet, perhelupaukset tai bonukset ovat aiheellisia juuri nyt, kun syntyvyys on vaa'ankielessä pitkään jatkuneen laskun sekä pandemian vaikutusten takia.
- Vaikka aloitteet vaikuttaisivat "vain" lapsen ajoitukseen, sillä on merkitystä niin ihmisten toivotun lapsiluvun kuin väestörakenteen kannalta korkean lapsettomuuden vuoksi.
- Mahdollisiin kampanjoihin ja perhe-etuuksien kehittämiseen tulisi sisällyttää myös tutkimusta mahdollistava aineistonkeruu.

3.3.3 Luottamuksen ja lähiyhteisön merkitys: alueiden liikkumavara

Uudessa lastensaantimaisemassa yhteiskunnallinen viesti ja tulevaisuudenusko saattavat olla vähintään yhtä merkitseviä kuin perinteisten perhepalveluiden kehittäminen. 2020-luvulla vanhemmuutta ja eri tulevaisuuksia koskevat yhteiskunnalliset kertomukset ja arvomaailma nousevat tärkeäksi syntyvyyteen vaikuttavaksi tekijäksi. (Vignoli ym., 2020.) Samoin sosiaalisen verkostojen, esimerkkien ja tuen merkitys korostuvat.

Koettu epävarmuus kuvailee nuorten eurooppalaisten 2010-luvun lastensaannin muutoksia (Comolli ym., 2019). Se merkitsee, että halu suojautua erilaisia riskejä vastaan on korkea samalla kun lastensaantiin ja vanhemmuuteen kohdistuvat mahdolliset kielteiset seuraukset korostuvat. On varsin huolestuttavaa, että 26–35-vuotiaiden tulevaisuususkot ja onnellisuus ovat selvästi heikentyneet Suomessa viime vuosikymmenten aikana (Kurronen, 2021). Suomessa on myös viitteitä siitä, että lapsettomat nuoret aikuiset olettavat elämänsä lasten kanssa olevan paljon ankeampaa kuin mitä se itse asiassa on (Rotkirch ym., 2017). Useimmille tulee esimerkiksi yllätyksenä, että valtaenemmistö suomalaisista lapsiperheistä kokee onnistuvansa varsin hyvin työn ja perheen yhteensovittamisessa (Sorsa, 2020).

Tässä tulkinnassa Suomen pitkittynyt talouskriisi ja valmiiksi korkea lapsettomien osuus on voinut suosia varovaisuutta korostavia päätöksiä, joissa elämää lapsettomana tai pienemmällä perhekoolla arvioidaan vaihtoehtoja paremmaksi (Rotkirch, 2020b). Myös ilmasto-kriisi on saattanut lisätä epävarmuutta omaa vanhemmuutta kohti, joskaan tutkimustietoa tästä ei vielä ole tarpeeksi.

Italialaisessa tutkimuksessa havaittiin, että alueen sosiaalinen luottamus oli yhteydessä korkeampaan lapsilukuun.⁴ Tutkimusryhmä selvitti, mitkä tekijät suojasivat kokonaisedelmällisyyden lasku vuosien 2004–2013 aikana, jolloin Italiaa ravisteli 2008 alkanut talouskriisi. Alueilla, joilla ihmisillä oli korkeampi luottamus toisiinsa, kokonaisedelmällisyys ei kärsinyt yhtä paljon kuin alhaisen luottamuksen alueilla. Vaikutus näkyi erityisesti 25–34-vuotiaiden naisten kohdalla. Mielenkiintoista kyllä sosiaalisen luottamuksen syntyvyyttä suojaava vaikutus oli lievempi, jos alueella oli laajemmat varhaiskasvatuspalvelut. Tämä viittaa siihen, että sosiaalisen luottamuksen yhteyttä syntyvyyteen voi myös ”korvata” toimivilla perhepalveluilla. Jos talouskriisi luo epävarmuutta, niin ihmisten kokemus yhteisön tai palveluiden lapsiperheille tarjoamasta tuesta voi kannustaa saamaan lapsia kasva-neesta epävarmuudesta huolimatta. (emt.)

Läheissuhteiden toimivuutta tukevat laajemmat piirit, jotka muokkautuvat niin maantieteellisen kuin digitaalisen käyttäytymisen mukaan: ystävät, kollegat, naapurusto, harrastustoiminta. Suomessa asuntojen hinnat, työllistymisen mahdollisuudet ja sosiaaliset tukiverkostot ovat kaikki sidottu alueisiin pikemmin kuin kansakuntaan.

Epävarmuus lastensaannista korostuu Suomen kaltaisessa työ- ja yksilökeskeisessä kulttuurissa, jossa kannusteet lastensaantiin ja perheellistymiseen ovat heikot. Suomessa on syntyvyyden kehityksen suhteen vallinnut tietty fatalismi: lastensaanti ja perheellistyminen nähdään yksilön valintoina, joihin ei ole mahdollista tai toivottavaa puuttua. Kuitenkin esimerkiksi myös opiskelu tai työnteko ovat inhimillisiä valintoja, joihin yhteiskunta voi kannustaa. Elämänkulun ihanteet eivät synny tyhjiössä. On ennen aikaista tehdä arviota ennen kuin tiedämme tarpeeksi näistä valinnoista tai siitä, miten ympäristö ja sosiaaliset normit niihin vaikuttavat (ks. tästä myös Hiilamo, ilmestyy).

Nyrkkisääntönä voi sanoa, että syntyvyydessä on helpompi pysyä tietyllä tasolla tai lieventää laskua kuin nousta takaisin korkeampaan hedelmällisyyteen (Lutz & Skirbekk, 2005). Yllä esitettiin ajatus ”alenevan syntyvyyden ansasta” (*low fertility trap*, Lutz, Skirbekk & Testa, 2006). Sen mukaan lapsiluvun aleneminen ja vanhemmuuden myöhentyminen olisivat itseään vahvistavia trendejä, jolloin edellytykset ja politiikkakeinot syntyvyyden toipumisen tukemisessa vaihtelevat siten vahvasti Suomessa eri maakuntien välillä. Halu kuunnella ja reagoida nuorten aikuisten, parien ja perheiden toiveisiin, nopeasti päivittyvä tietopohja ja siihen reagoiva palvelurakenne auttaisivat tukemaan ihmisiä myös lastensaannin osalta (ja toki paljon laajemmin).

4 Sosiaalista luottamusta arvioitiin kysymyksellä ”Yleisesti ottaen, oletko sitä mieltä, että ihmisiin voi yleensä luottaa tai että ei voi olla liian varovainen, kun on tekemisissä toisten ihmisten kanssa?” ja las-kemalla, miten korkea osuus alueen ihmisistä vastasi ”useampiin ihmisiin voi luottaa” muiden vastausvaihtoehtojen (”ei voi olla liian varovainen” tai ”en osaa sanoa”). (Assve, Le Moglie & Mencarini, 2020.)

Eri väestöryhmien, perheiden ja alueiden eroja lastensaantitoiveisiin ei ole Suomessa suunnitelmallisesti selvitetty, seurattu tai tuettu. Vain Väestöliitto on säännöllisesti seurannut suomalaisten lastensaantitoiveita valtakunnallisella tasolla. Sote-uudistuksen myötä voisi tarkemmin räätälöidä palveluja eri ihmisten, parien ja perheiden tarpeisiin niin perhekeskusten kuin nuorten ja parien palveluiden kautta. Tarkemman syntyvyyden, lastensaantiin ja perheellistymiseen vaikuttavien tekijöiden ja lapsiperheiden tilanteiden seuranta modernin analytiikan avulla auttaisi myös hyvinvointialueita ja kuntia ennakoimaan palvelutarpeita (Pohjanmaan lapsiperheverkostoanalyysi, 2020).

3.3.4 Hedelmällisyystietoisuus ja lisääntymisterveys

Raskaudenehkäisyssä Suomi ja muut Pohjoismaat ovat onnistuneet esimerkillisesti. Uudessa lastensaantimaisemassa korostuu myös raskauden mahdollistaminen.

Seksuaali- ja lisääntymisterveys on keskeinen osa yksilön terveyttä ja hyvinvointia ja vaikuttaa myös läheisiin ihmissuhteisiin. Tietoisuus omasta hedelmällisyydestä ja mahdollisuuksista perheellistyä kuuluu lisääntymisterveyteen. Se on myös yhä keskeisempi osa nuorten aikuisten elämänhallintaa ja elämänpolkujen hahmottamista ja suunnittelua. On korostettava, että valistuksen ja tuen tulee seurata ihmisoikeuksia ja seksuaalioikeuksia eikä yhteiskunnan tule pyrkiä vaikuttamaan yksittäisten ihmisten päätöksiin. Hedelmällisyystietoisuus on voimavara, joka hyödyttää kaikkia ihmisiä omasta lapsiluvusta riippumatta. Esimerkiksi kuukautiset ja vaihdevuodet koskettavat lähes jokaista naista, ja niihin liittyvät terveydelliset hyödyt ja haitat ovat yhteydessä niin valittuihin ehkäisymenetelmiin kuin aikaisempiin raskauksiin, synnytyksiin ja imetykseen.

Länsimaissa on todettu tarve kohentaa hedelmällisyystietoisuutta ja yksilöiden ja parisuntien mahdollisuutta saavuttaa oma toivottu lapsiluku. Toisaalta yleinen tietotaso on heikko: perhesuunnittelu koskee usein edelleen vain ehkäisyvalistusta eikä sitä, missä elämäntilanteissa on minkälaiset mahdollisuudet saada omia lapsia. Toisaalta abstrakti tieto ei aina riitä omien vaihtoehtojen pohdinnassa, vaan ihmiset saattavat tarvita räätälöityä tukea ja neuvoa. Tuore australialainen tutkimus osoitti, että noin kolme neljäsosaa nuorista aikuisista halusi parantaa terveyttään ennen raskaaksituloa eikä paheksuisi, mikäli lääkäri kysyisi lastensaantiaikeista. (Hammarberg ym., 2020.)

Suomessa hedelmällisyystietoisuus on tutkitusti heikointa niissä väestöryhmissä, joissa syntyvyys on laskenut eniten. Kyselytutkimuksissa on usein todettu puutteita aivan perustavanlaatuisissa asioissa kuten naisen iän yhteydestä hedelmällisyyteen. Esimerkiksi vuonna 2015 tehdyssä Väestöliiton edustavassa Perhebarometri-kyselyssä 20–49-vuotiaista vastaajista melkein joka toinen mies ja joka viides nainen tiesi huonosti iän vaikutuksesta naisen hedelmällisyyteen. Ajateltiin, että hedelmällisyys laskee vasta naisen täytettyä

40 vuotta, tai ei osattu sanoa lainkaan, missä iässä lasku tapahtuu. Lähes 45 prosenttia 20–29-vuotiaista nuorista miehistä tiesi huonosti iän vaikutuksesta hedelmällisyyteen, naisilla tämä osuus oli 21 prosenttia. Hedelmällisyyttä koskevat tiedot olivat erityisen heikkoja 20–24-vuotiaiden kohdalla, miehillä ja matalasti koulutetuilla. (Rotkirch ym., 2017; THL, 2015).

Ei-toivottua lapsettomuutta ja raskaaksitulovaikeuksia esiintyy Suomessa laajalti. THL:n seksuaali- ja lisääntymisterveyden toimintaohjelman mukaan tahattoman lapsettomuuden ensisijainen vähentämiskeino on edistää terveitä elintapoja ja lisätä tietoisuutta iän ja seksitautien yhteyksistä hedelmällisyyteen (Klemetti ja Raussi-Lehto, 2013). Aineistot ja käytännöt lisääntymis- ja hedelmällisyystietoisuuden kohentamiseksi ovat kuitenkin aliehitettyjä. Jo nuorten aikuisten tiedot hedelmällisyydestään liittyvästä laskusta ovat puutteellisia. Näin on erityisesti vähemmän koulutettujen ja miesten keskuudessa, jossa syntyvyyden lasku on ollut muita ryhmiä jyrkempi.

Jo peruskoulussa tarvitaan tietoa hedelmällisyydestä ja lisääntymisterveydestä eri elämänvaiheissa. *Hedelmällisyysneuvonnasta*, jossa kerrottaisiin hedelmällisyydestä huolehtimisesta, sen iänmukaisesta laskusta ja synnyttäjän ikään liittyvistä riskeistä, pitäisi tulla luonteva osa perhesuunnittelun opetusta ja terveysneuvontaa niin peruskoulussa kuin toisen ja kolmannen asteen opetuksessa. Lisääntymis- ja hedelmällisyysneuvonta ei ole tavoitteeltaan pronatalistista: kysymys on yksilön omia valintoja ja elämänhallintaa tukevista tiedoista, joka ei suinkaan rajoitu lastensaantiin vaan koskee jokaisen seksuaalisuutta ja lisääntymisterveyttä ja ikääntymistä. Hedelmällisyysneuvontaa ja interventioita tulisi kehittää ja soveltaa Suomeen kansainvälistä kokemusta hyödyntäen ja toimivia tapoja sisällyttää Käypä hoito-suositukseen.

Kiinnostuksenkohteeksi nykytutkimuksessa ovat nousseet interventiotutkimukset ja terveydenhuollon tai muiden matalan kynnyksen palveluiden sekä kampanjoinnin kehittäminen. Trendinä interventioissa tuntuu olevan nettisivustojen ja sähköisten palvelujen primaari-interventiot. Sen lisäksi on kehitetty erilaisia hedelmällisyysneuvononstruktuuria perusterveydenhuoltoon, esim. ehkäisyneuvontavastaanoitoille. Myös iän perusteella voidaan räätälöidä hedelmällisyysneuvontaa (esim. 18–24-vuotiaat, 25–29-vuotiaat ja 30+ -vuotiaat).

Tanskassa iso hanke on ollut valtion tuella kustannettu Fertility Awareness and Counseling Clinic. Ruotsissa on kehitetty Reproductive Life Plan -menetelmää. Sitä on integroitu perusterveydenhuoltoon ehkäisyneuvontapalveluihin ja seksuaali- ja lisääntymisterveyden klinikoille sekä nettipalveluihin. Nettipalvelua on myös implementoitu perusterveydenhuollon työskentelymalliksi.

Tällä hetkellä parhaassa lisääntymisiässä olevat nuoret aikuiset eivät saa raskautta edeltäviä perhesuunnittelupalveluita muualta kuin yksityisiltä gynekologeilta. Tietoa voi löytää Terveyskylän ViVa-sivuilta. Mitään vakiintunutta struktuuria lastenhankintatoiveiden karjoittamiseen eri-ikäisiltä nuorilta aikuisilta ei ilmeisesti Suomessa vielä ole. Siten puheeksiotto riippuu esim. ehkäisyneuvonnan yhteydessä lääkärin/hoitajan ajasta, osaamisesta ja motivaatiosta. Myöskään Hoitotyön tutkimussäätiön hoitotyön suositusta ei ole tehty lisääntymisterveyttä edistävästä neuvonnasta ja hoidosta.

Havainnot ja päätelmiä

- Suomalaisten lisääntymisterveydessä ja hedelmällisyystietoisuudessa on parantamisen varaa. Olisi tärkeää parantaa puutteellisia tietoja ja tukea ihmisten ja erilaisten perhemuotojen teitä vanhemmuuteen tai toivottuun lapsettomuuteen.
- Uusi elämäntilanne vaatii uusien perhesuunnittelun taitojen opettamista lapsille, nuorille ja nuorille aikuisille. Suomessa tulisi sekä päivittää oppikirjoja ja opetusmenetelmiä peruskouluissa ja toisen asteen opetuksessa.
- Muissa maissa on esimerkkejä siitä, miten voi tarjota psykologista ja lääketieteellistä tukea mieluisan elämäntilan räätälöimiseksi nuorille aikuisille.

3.3.5 Lapsettomuushoitojen merkityksestä

Lapsettomuushoitojen tarve on lisääntynyt perheellistymisen lykkäämisen ja synnyttäjien keski-ikänsä nousun myötä. Suomessa 40 ikävuotta täyttäneiden naisten ja 45 ikävuotta täyttäneiden miesten synnyttämät lapset ovat noin 4 prosenttia kokonaishedelmällisyydestä (Beaujouan, 2020, s. 236). Suomen osuudet ovat alhaisempia kuin useissa muissa maissa (emt.), joten on odotettavaa, että meilläkin näiden ikäryhmien synnyttämien lasten vaikutus kokonaishedelmällisyyteen korostuu tulevaisuudessa.

Tahaton lapsettomuus voi johtua hedelmällisyyteen liittyvistä ongelmista, muusta fysiologisesta syystä, elämäntilanteesta tai seksuaalisesta suuntautumisesta. THL:n vuonna 2017 tekemän FinTerveys-tutkimuksen mukaan alle 70-vuotiaista naisista hieman useampi kuin joka kuudes ja miehistä yksi kymmenestä on kokenut tahatonta lapsettomuutta (Klemetti ym. 2018).

Tahaton lapsettomuus näyttäisi yleistyneen 2000-luvulla, mikä korostaa lapsettomuushoitojen ja adoption merkitystä.

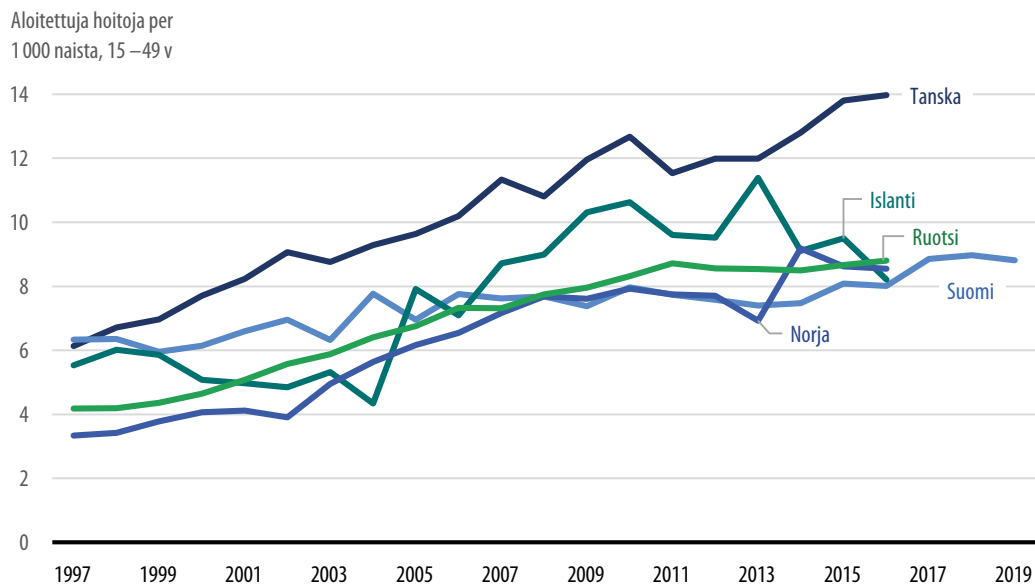
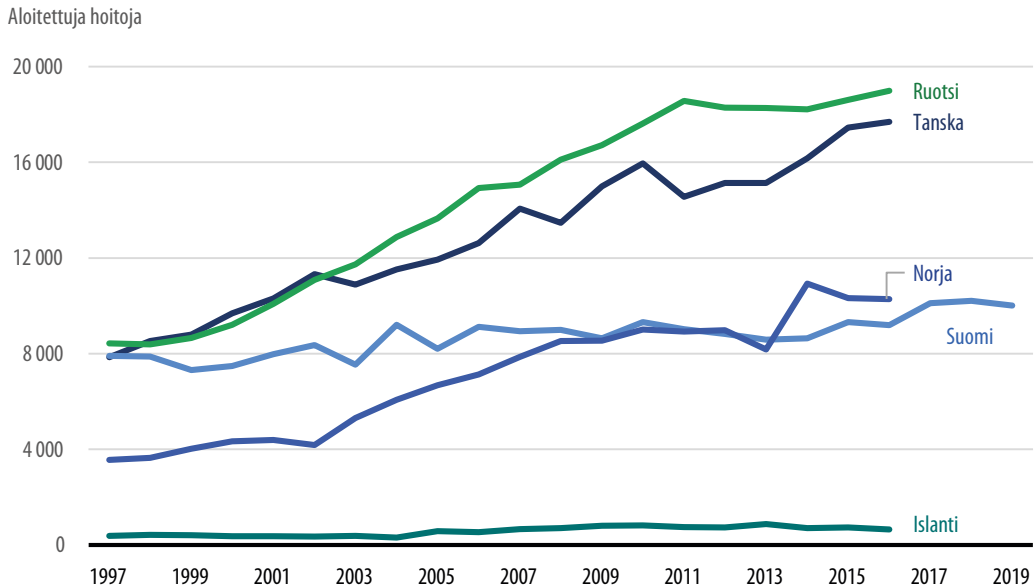
Hedelmöityshoitojen tarpeen ja niiden osuuden syntyvyydestä voi olettaa kasvavan tulevaisuudessa. Moni luultavasti siirsi lastensaantia yhä myöhemmälle iälle 2010-luvulla. Ruotsilla ja usealla muilla Euroopan mailla on korkeampia iäkkäämpien synnyttäjien osuuksia kuin Suomella (Beaujouan, 2020.) Korkeamman lastensaanti-ikä myötä hedelmöityshoitoja myös useammin tarvitaan, erityisesti jos kyse on esikoisesta (Schmidt ym., 2012). Sijaisvanhempana ja tukihenkilönä tai -perheenä toimiminen, adoptio, hedelmöityshoitoihin hakeutuminen ja lapsettomana eläminen ovat tasa-arvoisia vaihtoehtoja tahattomalle lapsettomuudelle. Tärkeä tavoite on vähentää tahattoman lapsettomuuden eri ratkaisuvaihtoehtoihin liittyviä sosioekonomisia eroja, jolloin kaikilla olisi tasa-arvoisempi mahdollisuus valita sopivin vaihtoehto.

Aloitettujen hedelmöityshoitojen kokonaismäärä oli noin 13 000 vuonna 2018 ja 2019. Vajaat puolet hoidosta annetaan julkisella puolella ja loput yksityisillä klinikoilla, osittain Kelan korvaamina (Heino ja Gissler, 2020). Vaikka eri hoitomenetelmien määrät ovat vaihdelleet vuosittain, on hoitojen kokonaismäärä pysynyt melko samalla tasolla viimeisen vuosikymmenen ajan. Luovutetuilla sukusoluilla tehtyjen hoitojen osuus kaikista hedelmöityshoidoista on vakiintunut viime vuosien aikana noin 19 prosenttiin. Loput hoidot tehdään puolisoitten omilla sukusoluilla.

Muihin Pohjoismaihin nähden Suomessa annettiin suhteellisesti paljon hedelmöityshoitoja 1990-luvulla, mutta 2010-luvun Suomessa on aloitettuja hedelmöityshoitoja väestöön suhteutettuna vähiten Pohjoisissa (De Geyter ym. 2020).

Suomessa annettiin vuosituhat alussa noin 8000 hedelmöityshoitoa vuosittain, määrä on noussut noin 10 000:een sen jälkeen. Suhteessa hedelmällisessä iässä olevien naisten määrään osuus on noussut kuudesta noin yhdeksään aloitettuun hoitoon tuhatta naista kohti. (Gissler 2020, ESHRE 2020, kuvio 37b). Molemmilla mittareilla tarkastettuna hedelmöityshoitojen määrä oli tasaista 2010-luvun alussa ja kasvoi sen loppupuoliskolla. Pohjoismaisesta vertailusta ilmenee, että Suomessa ei todennäköisesti aloiteta eniten hoitoja, mutta vertailukelpoisia tilastoja viime vuosilta ei vielä ole saatavilla. Tanskassa aloitetaan selvästi enemmän hedelmällisyshoitoja, vuonna 2016 melkein 14 tuhatta naista kohti.

Kuvio 37. a–b. Koeputkihedelmöityshoidot Pohjoismaissa 1997–2019 (a) aloitettuja hoitoja yhteensä (b) aloitetut hoidot 1/1000 15–49-v. naista kohti.

Lähde: ESHRE European Society of Human Reproduction and Embryology, Gissler.

Hedelmöityshoitojen saatavuutta Suomessa on parannettu 2010-luvulla. Esille on nostettu mm. seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen, kroonista tartuntatautia sairastavien ja vammaisten henkilöiden oikeus saada hedelmöityshoitoa (Tapper 2014). Lisäksi vuonna 2019 voimaan tulleen äitiyslain mukaan lapsen toiseksi äidiksi voidaan vahvistaa nainen, joka yhteisymmärryksessä lapsen synnyttäneen kanssa antoi suostumuksen hedelmöityshoitoon, jonka tuloksena lapsi syntyi.

Antti Rinteen ja Sanna Marinin hallitusohjelmissa (Valtioneuvosto, 2019) mainitaan, että ei-kaupallisen sijaissynnytyksen sallimista selvitetään lainsäädännössä erikseen määriteltävissä tapauksissa. Nämä linjaukset ovat tärkeitä lisääntymiseen liittyvän yhdenvertaisuuden ja lapsi- ja perheystävällisyyden parantamiseksi. Syntyneiden lasten määrään niillä on varsin vähäinen vaikutus.

Olisi hyvä tietää tarkemmin, missä määrin tiedon puute raskaaksitulovaikeuksista ja lapsettomuushoidoista estää yksilöitä hakeutumassa ajoissa hoitoon ja ovatko hedelmöityshoidot nykyään liian kalliita tietyille väestöryhmille. Julkisen sektorin tarjoamat hoitojen pääsykriteerit ovat usein myös tiukemmat kuin yksityisten klinikoiden rajaukset (koskien esimerkiksi naisen ikää tai painoa). Hedelmöityshoitoja tulisi tarjota samoilla eettisillä ja terveyttä koskevilla perusteilla palveluntuottajasta riippumatta eikä lapsettomuushoitojen aloittaminen saisi olla asiakkaan vauraudesta riippuvainen.

Havaintoja ja päätelmiä

- Suomessa annettujen hedelmöityshoitojen määrä oli tasaista 2010-luvun alussa ja kasvoi sen loppupuoliskolla.
- Hedelmöityshoitojen saatavuutta Suomessa on parannettu 2010-luvulla.
- Hedelmöityshoitojen tarpeen ja niiden merkityksen syntyvyydelle voi olettaa kasvavan tulevaisuudessa.
- Tärkeä tavoite on vähentää tahattoman lapsettomuuden eri ratkaisuvaihtoehtoihin liittyviä sosioekonomisia eroja, jolloin kaikilla olisi tasa-arvoisempi mahdollisuus valita sopivin vaihtoehto.

4 Väestönmuutoksen vaikutukset hyvinvointivaltion rahoituspohjaan ja palvelutarpeeseen

Luvun ensimmäisessä osassa arvioidaan huoltosuhteen kehitystä eri mittareilla sekä esitetään erilaisia skenaarioita syntyvyydestä ja ikäsidonnaisten menojen kehityksestä. Seuraava osa käsittelee ikärakenteen muutosten vaikutuksia sukupolvien väliseen solidaarisuuteen, mielenterveyteen ja sosiaalisiin suhteisiin.

Ikääntymistä koskevat talousindikaattorit ovat viime vuosikymmenten aikaan kehittyneet ja monipuolistuneet nopeasti. Sen sijaan ikääntyvän väestörakenteen sosiaalisia ja poliittisia seurauksia sekä sukupolvien välistä oikeudenmukaisuutta koskeva ymmärryksemme on vasta alkuvaiheessa.

4.1 Ikääntyvän väestörakenteen taloudellisista vaikutuksista

Merkitseekö vanheneva ja pienenevä väestö talouskasvun tai tuottavuuden hidastumista? Ei välttämättä. Kysymykseen ei vielä löydy tutkimuskentällä yksimielisyyttä: eri menetelmillä ja tutkimusasetelmilla voi löytää niin myönteisiä kuin kielteisiä vaikutuksia, tai yhteyksien puutetta. Vaikka korkea syntyvyys on usein edullista kansakunnalle, maltillisesti alhaisempi kokonaishedelmällisyys (1,6–2,0) voi olla suotuisampi yksilöiden hyvinvoinnin ja sukupolvien välisen taloudellisen vuorovaikutuksen kannalta (Striessnig & Lutz, 2014; Lee & Mason, 2016.) Väestön ikääntymisellä ei myöskään toistaiseksi näytä olevan selvää yhteyttä siihen, että bruttokansantuote henkeä kohti kasvaisi hitaammin maiden välisessä vertailussa. Päinvastoin joidenkin maiden kohdalla yhteys on ollut positiivinen. On myös löydetty merkkejä siitä, että vähenevä nuoren työvoiman tarjonta kannusti

automatisaatioon ja robotisaatioon 1990-luvulla ja 2000-luvun alussa. (Acemoglu & Pascual, 2017.).

Toiset tutkimukset tosin ovat löytäneet negatiivisen yhteyden väestörakenteen ikääntymisen ja talouskasvun välillä. Maestas ym. (2016) tarkastelivat työvoiman ikärakenteen, sen määrän ja tuottavuuden muutoksen vaikutusta bruttokansantuotteen kasvuun vuosina 1980–2010 Yhdysvaltojen eri osavaltiossa. Tulosten mukaan 10 prosentin kasvu osavaltion yli 60-vuotiaiden osuudessa hidasti henkeä kohden lasketun bruttokansantuotteen kasvuvauhtia 5,5 prosentilla. Mielenkiintoista kyllä, vain kolmasosa BKT:n kasvun heikentymisestä johtui tässä vertailussa muutoksista työvoiman määrässä, ja loput kaksi kolmasosaa liittyi työn tuottavuuden heikentymiseen. Tuottavuus myös laski kaikissa ikäryhmissä, eikä esimerkiksi vain ikääntyneiden työntekijöiden kohdalla. Tutkimus ei pystynyt valaisemaan sitä, miksi tuottavuus laski kaikissa ikäryhmissä ikärakenteen vanhetessa: on esimerkiksi mahdollista, että osavaltion ikääntyminen on ruokkinut muuttoliikettä, joka on vuorostaan heikentänyt alueen taloudellista dynaamisuutta (emt.).

Talouskasvu ja tuottavuus vaikuttavat siihen, miten julkisia varoja voi tulevaisuudessa jakaa eri väestöryhmille. Väestönmuutoksen oletetaan kasvattavan julkisen talouden menoja erityisesti vanhemmissa ikäryhmissä, joiden osuus väestöstä on kasvussa. Tämän arvioimiseksi on nykyään käytössä aiempaa laajempi kirjo toisiaan täydentäviä näkökulmia huoltosuhteen mittaamiseen. Eri mittaustavat korostavat huoltosuhteeseen vaikuttavia erilaisia tekijöitä, kuten työllisyyskehitystä tai elinajanodotteen ja koulutustason nousua (laatikko D).

Useissa tarkasteluissa lähtökohta on edelleen ikään perustuva huoltosuhte, jota arvioidaan perinteisesti 0–14-vuotiaille, 15–64-vuotiaille ja 65 vuotta täyttäneelle väestölle. Vanhushuoltosuhte kuvaa tällöin yli 65-vuotiaiden osuutta suhteessa 15–64-vuotiaisiin. Jako on perusteltua silloin, kun arvioidaan karkeasti esimerkiksi koululaisten tai eläkkeellä olevien määrää suhteessa parhaassa työiässä olevaan väestöön. Pelkästään ikään perustuva vanhushuoltosuhte on kuitenkin usein riittämätön tai jopa virheellinen arvioitaessa julkisten menojen tai terveyspalvelujen tarpeiden kehitystä (Cylus, Figueras, & Normand, 2019; Marois ym., 2020).

Laatikko D. Huoltosuhteen ja vanhushuoltosuhteen eri indikaattoreita.

Ikään perustuva huoltosuhde (age dependency ratio, dependency ratio). 0–14-vuotiaat ja 65 vuotta täyttäneet suhteessa 15–64-vuotiaisiin. Ikään perustuva vanhushuoltosuhde (old age dependency ratio) laskee 65 vuotta täyttäneet suhteessa 15–64-vuotiaisiin.

Ennakoiva vanhushuoltosuhde (prospective old age dependency ratio). Ne, joilla on enintään 15 vuotta elinajanodotetta jäljellä, suhteessa niihin, joilla on ainakin 15 vuotta jäljellä ja jotka ovat täyttäneet 15 ikävuotta. Pohjoismaiden ennakoitua vanhushuoltosuhdetta esitettiin Taulukossa 2.

Työvoiman huoltosuhde (labour force dependency ratio). Työvoiman ulkopuolella olevat suhteessa työvoimassa oleviin. Työvoiman ikämäärittely voi vaihdella ja olla esimerkiksi 15–64, 20–64, 15–74 tai 20–74. Työvoiman vanhushuoltosuhde on työvoiman ulkopuolella olevat yli 65- tai 75-vuotiaat suhteessa 15/20–64/74-vuotiaisiin työllisiin.

Tuottavuuspainotettu työvoiman huoltosuhde (productivity weighted labour force dependency ratio). Työvoiman ulkopuolella olevat suhteessa työvoimassa oleviin painotettuna koulutuksen tasolla (matala, keski, korkeakoulutetut) ja sen yhteydellä palkkatasoon. Näiden tekijöiden oletetaan heijastavan työn tuottavuutta. Työvoiman ikämäärittely on tässä 15–74-vuotiaat.

Taloudellinen huoltosuhde (economic dependency ratio). Työttömät ja työvoiman ulkopuolella olevat suhteessa työllisiin. Taloudellinen vanhushuoltosuhde on työvoiman ulkopuolella olevat yli 65- tai 75-vuotiaat suhteessa 15/20–64/74-vuotiaisiin työllisiin.

Työvoiman huoltosuhde (*labour force dependency ratio*) suhteuttaa työvoiman ulkopuolella olevat työvoimassa oleviin. Tuore lisäys tähän mittariin on lisätä työvoimalle muita yksilötason ominaisuuksia, kuten koulutus ja palkkataso työn tuottavuuden arvioimiseksi, jolloin saadaan niin sanottu tuottavuuspainotettu työvoiman huoltosuhde (*productivity weighted labour force dependency ratio*). Tässä painopiste on siis työvoiman ”laadussa” kuten koulutustasossa, palkoissa ja tuottavuudessa. Nämä mittarit eivät kuitenkaan huomioi

esimerkiksi vaihtelua työttömyydessä tai työllisyyspoliittisissa toimenpiteissä. Taloudellinen huoltosuhde (*economic dependency ratio*) suhteuttaa nimenomaan työttömien ja työvoiman ulkopuolella olevia suhteessa työllisten määrään. (Laatikko D.)

Taloudellista huoltosuhdetta voi pitää tarkimpana arviona ”huollettavien” eli ansiotyön ulkopuolella olevien suhteesta ”huollettaviin” eli ansiotyössä oleviin: jo muutaman prosentin muutos työllisyudessa voi vaikuttaa taloudelliseen huoltosuhteeseen merkittävästi. Taloudellinen huoltosuhde ei kuitenkaan pysty arvioimaan koulutustason nousun merkitystä työn tuottavuudelle. Siten taloudellisen huoltosuhteen tarkastelukulmasta jokainen opiskeluvuosi on esimerkiksi ”menetetty” työssä olemisen kannalta, ja maahanmuuttajien työllisyys arvioidaan samalla lailla riippumatta siitä, minkälaisiin tehtäviin maahanmuuttaja työllistyy.

4.1.1 Vanhushuoltosuhteen kehityksestä eri syntyvyyskenaarioilla

Alla esitetään ensin arvioita ikään perustuvalla vanhushuoltosuhteen kehitykselle Suomessa eri syntyvyyden oletuksilla ja perinteisellä 15–64/65+ -jaottelulla. Sen jälkeen esitetään arvioita tuottavuuspainotetulle työvoiman huoltosuhteelle sekä taloudelliselle vanhushuoltosuhteelle, joissa molemmissa työkäisiksi lasketaan kaikki 15–74-vuotiaat. Arviot eivät huomioi covid-19-pandemian taloudellisia ja väestöllisiä vaikutuksia.

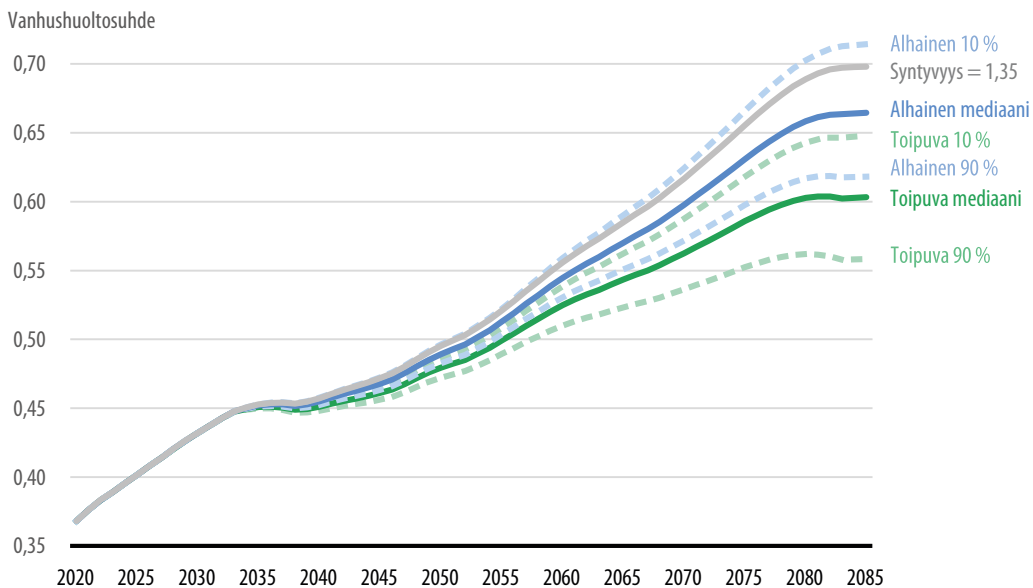
Hyvinvointiyhteiskunnan rahoituspohjan kannalta Suomen 2010-luvun syntyvyyden lasku näyttäytyy lyhyellä tähtämellä onnenpotkulta, sillä pienemmät ikäluokat ”säästävät” lapsiin ja nuoriin kohdistuvia julkisia menoja. Nopein kasvu 75-vuotiaiden määrässä tulee ilmeisesti tapahtumaan juuri 2020-luvulla ja 2030-luvun alussa (kuvio 18 yllä), kun työvoimassa ovat vielä kohtalaisen suuret ikäluokat. 2010-luvun odotettua pienemmät lapsi-ikäluokat alentavat julkisia ikäsidonaisia menoja kuten koulutus-, opetus- ja lapsilisämenoja 2020-luvulla. Näiden pienempien ikäluokkien vaikutus työvoimaan ilmenee 2030-luvulta lähtien seuraavan 50 vuoden ajan. Vastaavasti syntyvyyden kehitys 2020-luvun alussa vaikuttaa työvoimaan 2040-luvulta lähtien läpi koko vuosisadan, sillä pandemia-ajan vauvojen voi olettaa olevan ansiotyössä vähintään noin 70-vuotiaiksi.

Edeltävässä luvussa esitetyn toipuvan syntyvyyden skenaario olettaa, että tulevaisuudessa synnyttäjien keski-ikä nousee edelleen jonkin verran ja erityisesti yli 30-vuotiaiden naisten osalta syntyvyys nousisi. Tällöin Suomen kokonaishedelmällisyys voisi toipua noin 1,62 (95 % luottamusväli 1,40–1,89) lapseen naista kohti 2030-luvun loppuun mennessä ja olla vuosina 2019–2040 keskimäärin tasolla 1,54 (95 % luottamusväli 1,42–1,67) lasta naista kohti (Nisén ym., 2020b; vrt. kuvio 37 yllä). Vähemmän todennäköisenä pidetty alemman syntyvyyden skenaario olettaa, että kokonaishedelmällisyys jää noin lukemaan 1,42 koko tarkastelujakson ajaksi, eli se on lähempänä Tilastokeskuksen vuoden 2019

väestöennusteen ”jäädetyttä” oletusta kokonaishedelmällisyyden pysymisestä viimeisen havaitun lukeman 1,35 tasolla.

Eläketurvakeskus arvioi tarkempien syntyvyyskenaarioiden perusteella vanhushuoltosuhteen kehitystä Suomessa (kuvio 38.) Kuviossa syntyvyyden muutokset ilmenevät 15 vuoden viiveellä, koska alle 15-vuotiaita ei lasketa vanhushuoltosuhteeseen. Molemmassa skenaarioissa vanhushuoltosuhte kuitenkin heikkenee selvästi. Toipuvan syntyvyyden skenaariossa vanhushuoltosuhte nousee nykyisestä noin 35 prosentista noin 50 prosenttiin vuoteen 2050 mennessä ja 60 prosenttiin vuonna 2085 (95 %:n luottamusväliällä huoltosuhte olisi 54–67 %). Sataa työkäistä kohden ”huollettavia” vanhuksia olisi siten vuonna 2085 noin 72 prosenttia enemmän kuin vuonna 2019. Alemman syntyvyyden skenaariossa vanhushuoltosuhte nousee nykyisestä noin 35 prosentista noin 65 prosenttiin vuoteen 2050 mennessä ja noin 86 prosenttiin vuonna 2085 (95 % luottamusväliällä 59–74 %). (Nopola & Tikanmäki, 2020; Nisén ym., 2020b).

Kuvio 38. Vanhushuoltosuhte Suomessa toipuvan, alemman ja jäädetytyn syntyvyyskenaarion mukaan 2017–2085.

Muokattu Nopola & Tikanmäki 2020, kuvat 3.1 ja 3.2 perusteella.

Sosiaali- ja terveysministeriö (Sirviö, 2020) sekä valtiovarainministeriö (Aalto ym., 2020) arvioivat hieman eri oletuksien syntyvyyden kehityksen vaikutuksia vanhushuoltosuhteeseen.

Ministeriöiden johtopäätökset ovat samankaltaisia kuin ETK:n arviossa: jokaisessa syntyvyyskenaariossa vanhushuoltosuhde heikkenisi vuoteen 2070 asti.⁵

Molemmat ministeriöraportit arvioivat myös eri vaihtoehtoja maahanmuuton suhteen. VM:n raportin oletukset olivat, että vuosittainen nettomaahanmuutto jatkuisi noin 15 000 ihmisen tasolla vuosittain (Tilastokeskuksen vuoden 2019 väestöennusteen perusoletus), nettomaahanmuuttoa ei olisi lainkaan, tai että nettomaahanmuuton määrä kasvaisi 25 000 hengellä 40 000 henkeen vuodessa. Korkea nettomaahanmuutto vaikuttaisi välittömästi työikäisen väestön määrään ja parantaisi siten huoltosuhdetta. Vanhushuoltosuhde kuitenkin heikkenisi kaikissa skenaariossa viimeistään 2050-luvulla, kun maahanmuuttanut työikäinen väestö lähestyisi eläkeikää. Valtiovarainministeriön raportti toteaa, että huoltosuhteen kasvun pysyvä hidastaminen nettomaahanmuuton avulla edellyttäisi, että nettomaahanmuutto kasvaisi tulevaisuudessa yhtä paljon kuin väestö. (Aalto ym. 2020.) Koska Suomen väestönkasvu tulevaisuudessakin todennäköisesti johtuu maahanmuutosta, tässä haetaan maahanmuuton väestön kokoa stabiloivana tekijänä, ”replacement rate migration” (vrt. Marois ym. 2020).

Eri laskelmat yhtenevät siinä, että ikään perustuva vanhushuoltosuhde heikkenee joka tapauksessa seuraavien 50–80 vuoden aikana. Eri skenaarioissa on kyse lähinnä siitä, loiveneeko tai pysähtyykö huoltosuhteen heikentyminen 2030- ja 2040-luvuilla ja miten pitkäksi aikaa. Sama yleinen trendi löytyy Eurostatin Suomelle tekemistä väestöennusteista tai Marois ym. EU:lle ja myös Suomelle laskemista maahanmuuttoskenaarioista (vrt. luku 1).

Havainnot ja päätelmiä

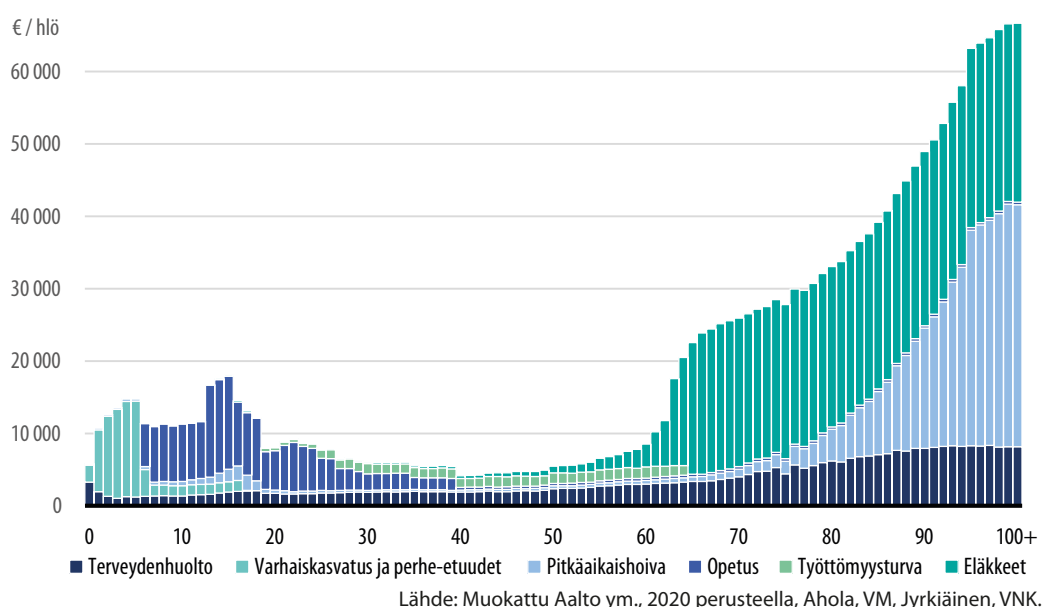
- Ikään perustuvan vanhushuoltosuhteen ennustetaan heikkenevän seuraavien 50–80 vuoden aikana. Haaste on siinä, loiveneeko tai pysähtyykö huoltosuhteen heikentyminen 2030- ja 2040-luvuilla ja miten pitkäksi aikaa.
- 2010-luvulla syntyneet historiallisen pienet ikäluokat alkavat näkyä työvoimassa 2030-luvulla ja heikentävät siten huoltosuhdetta.
- Syntyvyyden kehitys 2020-luvulla vaikuttaa työvoimaan 2040-luvulta lähtien läpi lähes koko vuosisadan.

⁵ Ministeriöiden laskelmissa syntyvyyden annettiin vaihdella ETK:n arvioita jyrkemmin: STM:n skenaariossa perustaso oli 1,45, matala syntyvyys 1,0 ja korkea syntyvyys 1,8; VM:n kolmessa skenaariossa kokonaishedelmällisyyden matala skenaario oli myös 1,0, perustaso oli 1,35 ja korkea syntyvyys 1,71, niitä syntyvyyslukuja oletettiin vuoteen 2040 mennessä, minkä jälkeen syntyvyyden oletettiin pysyvän samana 2070 asti.

4.1.2 Ikäsidonnaisten menojen kehityksestä tulevaisuudessa

Eri väestöskenaariolla on vaikutusta julkisen sektorin ikäsidonnaisiin menoihin.⁶ Ikäsidonnaisia julkisten menojen lajeja ovat eläkkeet, terveydenhuolto, pitkäaikaishoiva, opetus sekä jossain määrin myös työttömyysturva. Näistä merkittävin menolaji ovat eläkkeet. Henkilöä kohden ikäsidonnaisia menoja on vähiten 30–59-vuotiailla ja eniten elämän loppuvuosien aikana (kuvio 39).

Kuvio 39. Ikäsidonnaiset menot henkilöä kohti, € vuosittain.

Ikäluokkien kehitystä on osittain helppo ennustaa. Vuosina 1945–49 syntyneet suomalaiset suuret ikäluokat saavuttavat hyvin vanhan iän 2020–40-luvuilla, jolloin 2010-luvun pienet ikäluokat vielä ovat koulussa ja opiskelevat. Suuria muutoksia juuri kouluikäisten tai 75 vuotta täyttäneiden ikäluokkien väestöennusteissa ei ole odotettavissa (paitsi yllättävän ja merkittävän maahanmuuton tai kuolleisuuden kasvun myötä). Tiedämme, että 2020-luvun aikana alakoulun aloittaa koko maassa vuosittain alle 50 000 lasta, joka on noin 15 000 lasta vähemmän kuin 2010-luvulla. Vastaavasti 2030-luvulla yläkoulun

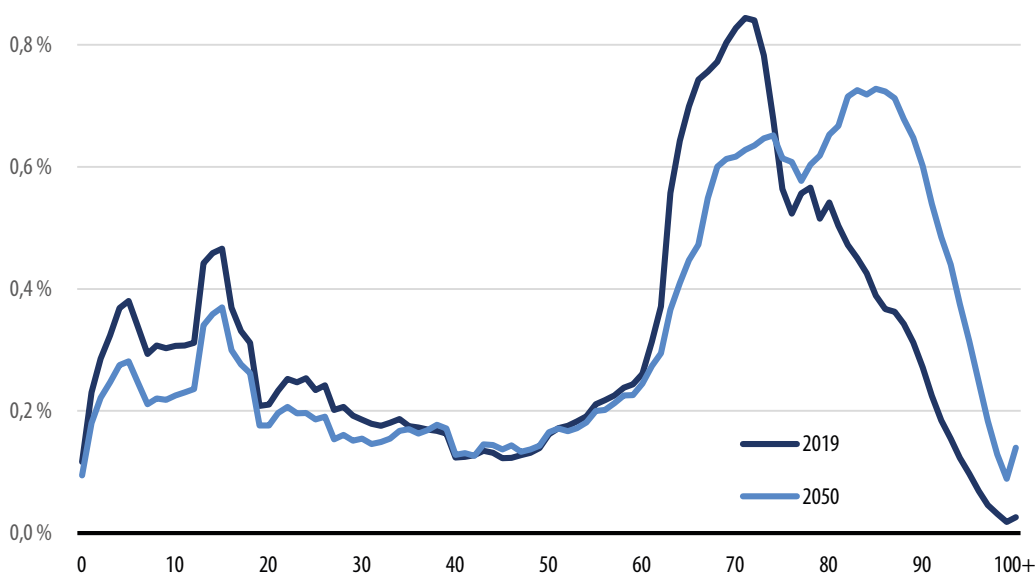
⁶ Kuvio on muokattu VM:n kestävyysvajeraportista niin, että siihen on lisätty varhaiskasvatuksen ja opetuksen menot (esiopetusta lukuun ottamatta) Ikäsidonnaisia menoja on arvioitu hieman eri lailla eri yhteyksissä. STM:n niin sanottu Some-malli ei sisällä koulutusmenoja (esiopetusta tai koulutusta). VM:n kestävyysvajelaskennassa ei käytetä kaikkia Some-mallin menoeriä. Siten ne eivät EU:n ikääntymisyöryhmän (AWG) linjasta seuraten sisällä toistaiseksi lapsilisiä tai varhaiskasvatusta, mutta sisältävät erillisellä mallilla arvioitavat opetusmenot esiopetusta lukuun ottamatta (vrt. EU Ageing report, 2021).

aloittavien lasten määrä on pienentynyt 15 000 lapsella verrattuna 2010-lukuun.⁷ Yli 85-vuotiaiden määrä kasvaa 200 000 ihmiseen 2020-luvulla ja ylittää 300 000 ihmistä 2030-luvulla (Kuvio 21).

Ikäsidonnaiset menot olivat Suomessa vuonna 2019 lähes 30 prosenttia suhteessa BKT:hen ja niiden ennakoitaan kasvavan 2020-luvulla noin 32 prosenttiin valtiovarainministeriön painelaskelmassa. Tämän jälkeen menojen kasvu on maltillisempaa ja vuoteen 2070 mennessä menojen arvioidaan kasvavan noin 33 prosenttiin (Aalto ym. 2020).

Tarkemmin Suomen ikäkohtaisten menojen muutoksia on arvioitu VM:n julkisen talouden kestävyyttä käsittelevässä raportissa. Kuviossa 40 on havainnollistettu, miten ikäsidonnaisten menojen ikäjakauman arvioidaan muuttuvan vuodesta 2019 vuoteen 2050 (Aalto ym., 2020). Laskelmassa oletetaan, että etuus- ja palvelujärjestelmä pysyy nykyisen kaltaisena. Alle 75-vuotiaiden menot suhteessa BKT:hen pienenevät pääsääntöisesti, sillä näiden ikäluokkien koon arvioidaan olevan nykyistä pienempi. Sen sijaan yli 75-vuotiaiden määrä kasvaa, jolloin näiden ikäluokkien eläke-, terveys- ja hoivamenoissa on merkittäviä kasvupaineita.

Kuvio 40. Ikäsidonnaiset menot 2019 ja ennuste vuodelle 2050, % BKT: sta.

Lähde: Muokattu Aalto ym. 2020 perusteella, Ahola, VM.

⁷ Tarkemmat ennusteet koulutuspaikkojen määrällisestä kehityksestä Tilastokeskuksen ennusteen pohjalta maakuntien, seutukuntien ja kuntien tasolla löytyvät Sitran Mikä väestö? tietopohjasta (Sitra, 2020).

Ikäsidonnoisissa menoissa tämä merkitsisi, että alle 20-vuotiaille lapsille ja nuorille kohdistuisi yhteensä 1,4 prosenttiyksikköä vähemmän, 20–70-vuotiaille yhteensä 2,3 prosenttiyksikköä vähemmän, ja yli 70-vuotiaille yhteensä 4,6 prosenttiyksikköä enemmän julkisia menoja suhteessa BKT:hen (kuvio 40).

On kuitenkin epäselvää, miten paljon säästöjä aiempaa pienempien ikäluokkien opetuksesta tosiasiallisesti syntyy etenkin lyhyellä aikavälillä. Kaikille lapsille ja nuorille on edelleen tarjottava laadukasta varhaiskasvatusta ja opetusta asuinpaikasta riippumatta. Vaikka kouluja joudutaan lakkauttamaan useissa kunnissa, kasvukeskuksissa opetuspaikkoja tarvitaan päinvastoin usein lisää. Sen lisäksi koulutusasteen nostaminen on keskeisimpiä tapoja kompensoida väestörakenteen ikääntymisestä johtuvia taloudellisia paineita. Mikäli jatkuvan oppimisen ekosysteemi toteutuu Suomessa, se vaikuttaa julkisen vallan opetukseen kohdistuviin menoihin (vrt. Valtioneuvosto 2020; Sitra 2020).

Havaintoja ja päätelmiä

- Hyvinvointiyhteiskunnan menopaineiden kannalta Suomen 2010-luvun syntyvyyden lasku saattaa lyhyellä tähtäimellä näyttäytyä onnenpotkulta. Lasten ja nuorten ikäryhmät ovat oletettua pienemmät silloin, kun maassa on nopein kasvu 75 vuotta täyttäneiden määrässä.
- Säästöjen syntyminen kasvatus- ja koulutusmenoissa ei ole kuitenkaan itsestään selvää etenkin lyhyellä aikavälillä. Pitkällä aikavälillä syntyvyyden aleneminen heikentää julkisen talouden rahoitus pohjaa ja erityisesti eläkejärjestelmän kestävyyttä.

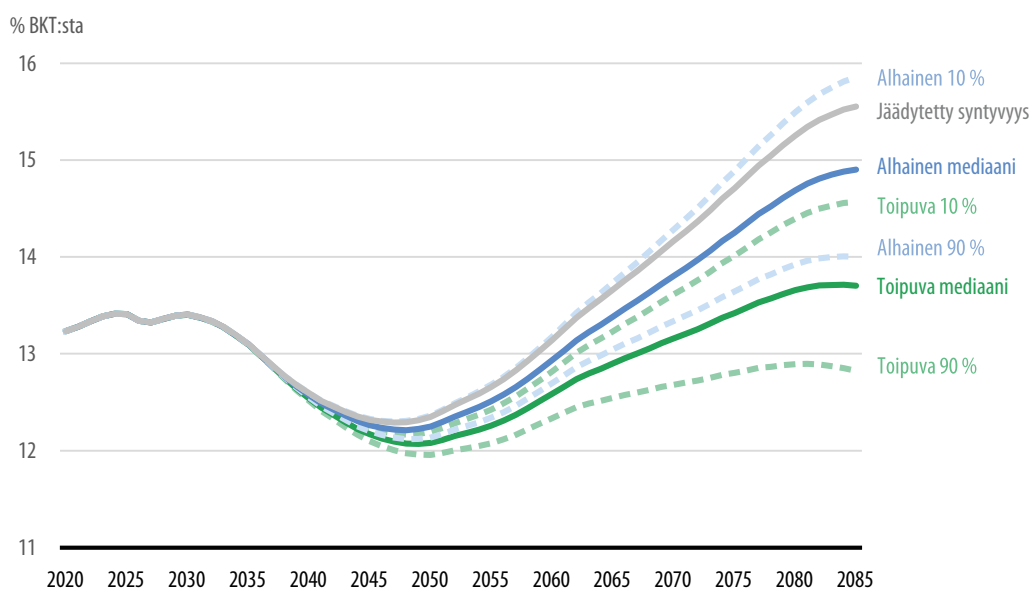
4.1.3 Arvioita eläke- ja sote-menojen kehityksestä

Väestörakenteen muutoksella on arvioitu olevan vaikutusta erityisesti työeläkemenoihin, ja erityisesti niistä on myös tehty tarkkoja arviointeja. Syntyvyyden aleneminen ja elinajanodotteen kasvu on luonut suomalaisen työeläkejärjestelmään pitkän aikavälin maksun- korotuspaineita, joihin vuosien 2005 ja 2017 eläkeuudistusten pohjalta on varauduttu. Voimaan astunut eläkeuudistus loi jokaiselle ikäluokalle oman elinajanodotteeseen sidoksissa olevan eläkeikänsä. Uudistus kannustaa jatkamaan työssä, mikä sekin edistää eläkejärjestelmän ja koko julkisen talouden kestävyyttä.

Sekä syntyvyyden että työvoiman kehitys vaikuttavat osaltaan mahdollisiin työeläkemarkojen muutostarpeisiin (Aalto ym., 2020; vrt. Tikanmäki & Seuri, 2020; Kautto 2020). Pitkällä aikavälillä syntyvyyden lasku saattaa aiheuttaa eläkemenoihin korotuspaineita, joihin voi varautua joko lisärahoitustilla tai karsimalla menoja.

Eläkemenojen oletetaan viimeisen arvion perusteella laskevan nykyisestä runsaasta 13 prosentista suhteessa BKT:hen noin runsaaseen 12 prosenttiin 2040-luvun loppuun mennessä. Eläkemenojen arvioidaan kuitenkin syntyvyyskehityksestä riippuen kääntyvän joko melko jyrkkään tai vähän loivempaan nousuun 2050-luvulta lähtien (kuvio 41). Eläkemenot ovat 2070-luvulla jälleen nykytasoa korkeammat useimmilla syntyvyysasteilla. Noin 1,8 kokonaishedelmällisyyden on arvioitu tarkoittavan, että työeläkejärjestelmä olisi nykyrahoituksen kannalta tasapainossa (Seuri & Tikanmäki, 2020).

Kuvio 41. Lakisääteiset eläkemenot suhteessa BKT:hen toipuvan, alhaisen ja jäädytetyn syntyvyyden skenaarioiden perusteella.

Muokattu Nopola & Tikanmäki 2020, kuvat 3.3 ja 3.4 perusteella.

Jo hedelmällisyyden maltillinen nousu lähitulevaisuudessa vähentäisi eläkemaksujen nostopainetta: mikäli kokonaishedelmällisyys jäisi 1,35 lapseen naista kohti, työeläkemaksujen korotuspaineeksi on arvioitu yli 5 prosenttiyksikköä (24–25 %:sta yli 30 %:iin) vuosisadan jälkipuoliskolla, mutta mikäli kokonaishedelmällisyys nousee yli 1,5 ennustettu korotuspaine puolittuu (Nopola & Tikanmäki, 2020). Vain toipuvan syntyvyyden skenaarion korkeimman, 90 prosentin luottamusvälin syntyvyyden vaihtoehdon perusteella eläkeiden osuus olisi nykytasoa alhaisempi.

EU:n ikääntymistyöryhmä (AWG) on vuonna 2018 ennustanut ikääntymisen vaikutuksia terveydenhuollon ja ikääntyneiden pitkäaikaishoivan menoihin vuoteen 2070 asti. Arviot perustuvat arvioihin ikä- ja sukupuoliryhmittäisistä menoista henkeä kohden sekä

Eurostatin väestöennusteisiin yksilöiden lukumääristä näissä väestöryhmissä. Terveystilassa ja toimintarajoitteissa tapahtuvien muutosten vaikutuksia menoihin pyritään arvioimaan tekemällä erilaisia skenaariolaskelmia (European Commission, 2018, s. 112, vrt. EU Ageing report, 2021).

EU:n arvion mukaan terveydenhuollon bruttokansantuoteosuus kasvaisi Suomessa perusuralla noin 6,1 prosentista 6,9 prosenttiin (AWG reference case skenaario, European Commission, 2018)⁸. Suomessa terveydenhuollon menot suhteessa bruttokansantuotteeseen kasvavat peruslaskelmassa hieman nopeammin kuin keskimäärin EU-27-maissa, joissa terveydenhuollon menojen BKT-osuuden ennustetaan nousevan 6,6 prosentista 7,3 prosenttiin. Ennusteissa on useita oletuksia niin BKT:n kuin työllisyysasteen kannalta (ks. tarkemmin Sirviö, 2020).

Suomen ikääntyneiden pitkäaikaishoidon menojen ennustetaan kasvavan enemmän kuin terveydenhuollon menojen. Tällä hetkellä pitkäaikaishoivan menot ovat alle 3 prosenttia ja niiden oletetaan kasvavan noin 5 prosenttiin suhteessa BKT:hen vuoteen 2070 mennessä. Terveystilaston kustannusten kasvusta suurin osa kohdistuu myös 70 vuotta täyttäneisiin ikäryhmiin. Ennusteet vanhusten terveys- ja sosiaalipalvelujen tarpeesta eivät huomioi soteuudistuksen vaikutuksia.

Pitkäaikaishoidon menojen BKT-osuus on EU-27-maissa Suomen tasoa alhaisemmalla tasolla ja myös ennustettu menojen kasvu suhteessa BKT:n kasvuun on hieman maltillisempaa kuin Suomessa. Perusuralla pitkäaikaishoidon menojen ennustetaan kasvavan Suomessa 2,2 prosentista suhteessa BKT:n 4,2 prosenttiin vuosina 2016–2070. Jos painelaskelma toteutuu, tämä tarkoittaisi yli 90 prosentin kasvua Suomen ikääntyneiden pitkäaikaishoidon menojen BKT-suhteessa tarkasteluajanjaksolla. Nykyisissä EU-maissa pitkäaikaishoidon BKT-suhteen ennustetaan kasvavan tarkastelujaksolla 1,6 prosentista 2,7 prosenttiin.

OECD on tehnyt toisen simulaation Suomen terveydenhuoltomenoista, jonka arviot ovat EU:n ennustetta korkeammat. OECD:n mallinnuksessa terveydenhuoltomenot sisältäen ikääntyneiden pitkäaikaishoidon kasvaisivat 11,6 prosenttiin vuoteen 2030 mennessä. Menojen hillintään perustuvassa skenaariossa menot nousevat 10,8 prosenttiin ja kustannusten nousupaineisiin perustuvassa skenaariossa menot nousevat 12,1 prosenttiin suhteessa bruttokansantuotteeseen. (Lorenzoni ym., 2019; vrt. Sirviö, 2020.)

⁸ Laskelmista julkaistaan päivitys, vuoden 2021 ikääntymisraportti, arviolta toukokuussa 2021.

Vallitsevalla työllisyystasolla ja sijoitustuottojen toteutuessa työeläkejärjestelmä on siis arvioitu olevan pääosin tasapainossa, mikäli syntyvyys toipuu odotetusti. Sen sijaan muiden kuin eläkkeiden julkisten menojen kehitys on huomattavasti vaikeampaa arvioida. (Kautto, 2020.) Toisaalta emme voi tietää, miten eduskuntakäsittelyssä oleva sosiaali- ja terveydenhuollon uudistus tai jatkuvan oppimisen kehittäminen vaikuttavat julkisiin menoihin. Lisäksi muiden julkisten menojen kuin eläkkeiden kohdalla ei ole käytössä vastaavia sisäänrakennettuja joustomekanismeja kuin eläkejärjestelmässämme. Samalla ikäihmisten palvelutarpeeseen liittyy aitoja puutteita tietämyksessämme: lähestymme elinajanpitemisen ylärajaa, emmekä voi tietää, miten se heijastuu toimintakykyyn tai terveyteen. Seuraava alaluku avaa tätä kysymystä tarkemmin.

Havaintoja ja päätelmiä

- Lapsiin ja koulutukseen olisi henkeä kohden panostettava joko nykyistä enemmän tai kustannustehokkaammin, jotta koulutustaso ja tuottavuus nousisivat. Mekanistinen oletus, jossa pienenevien ikäluokkien oletetaan hillitsevän ikäsidonnaisten menojen kasvua seuraavan kahden vuosikymmenen aikana, ei huomioi näitä paineita.
- Lakisäätteiset eläkkeet ovat suurin yksittäinen ikäsidonnainen meno, runsaat 13 prosenttia suhteessa BKT:hen. 50 vuoden kuluttua eläkemenojen arvioidaan olevan suunnilleen nykytasolla suhteessa BKT:hen toipuvan syntyvyyden skenaariossa, mutta syntyvyyden pysyminen alhaisena merkitsisi selvästi nykyistä suurempaa eläkemenojen BKT-suhdetta vuonna 2070.
- Realistisena pidetty syntyvyyden toipuminen 1,6 tasolle lieventäisi merkittävästi eläkejärjestelmän maksujen korotuspaineita. Syntyvyyden jääminen nykyiselle alhaiselle tasolle olisi suuri haaste eläkejärjestelmälle.
- Sosiaali- ja terveysten menojen ja koulutusmenojen kehitystä on hankalampaa arvioida. Emme tiedä, miten sosiaali- ja terveydenhuollon uudistus tai jatkuvan oppimisen kehittäminen vaikuttavat menoihin, eikä niissä ole väestönkehitykseen suhteen sisäänrakennettuja joustomekanismeja.

4.1.4 Vanhuusiän menokehitykseen vaikuttavat tekijät

Mikäli nykyinen menorakenne jatkuisi, Suomen ikääntyneiden pitkäaikaishoidon menojen ennustetaan kasvavan enemmän kuin terveydenhuollon menojen. Terveys- ja hoitopalveluiden kustannuskehitys ei johdu vain väestörakenteen ikääntymisestä, vaan erityisesti palkkakehityksestä ja työn tuottavuuden kehityksestä.

EU:n arviot sosiaali- ja terveydenhuollon menoista olettavat, että eliniän pidentymisestä aiheutuvista lisäelinvuosista puolet vietetään terveisinä. Ikäsidonnaisten hoivamenojen

kehitystä tulevaisuudessa määrittää ennen kaikkea se, johtaako pitenevä elinikä myös huonokuntoisten elinvuosien vähenemiseen ja siten palvelutarpeen vähenemiseen. Hyväkuntoiset elinvuodet luultavasti lisääntyvät paranevan koulutuksen, jatkuvan oppimisen, terveyden edistämisen, sairauksien paremman hoidon ja kuntoutuksen ansiosta. Yhdessä työkyvyn ja kognitiivisten kykyjen ylläpidon kanssa kehitys voi johtaa vanhuusiän muistisairauksien lykkäytymiseen entistä korkeampaan ikään ja siten niiden vähenemiseen ainakin 70-80-vuotiailla, ennen hyvin korkeaa ikää. Menoihin liittyviä ennustelaskelmia on kritisoitu siitä, että laskelmat eivät ota huomioon iän ja sukupuolen ohella muiden tekijöiden vaikutuksia terveystalvelujen käyttöön ja menoihin. Erityisesti terveydessä ja toimintakyvyssä tapahtuvat muutokset eliniän pidentyessä ovat tässä suhteessa kriittisiä, sillä muutokset terveydessä ja toimintakyvyssä vaikuttavat terveystalvelujen ja pitkäaikaishoidon kysynnän muutosten kautta menoihin.

Ennusteita hankaloittaa se, että tutkimustiedon perusteella ei ole varmuutta siitä, mitä sairastavuudelle ja hoidon tarpeelle tapahtuu eliniän pidentyessä. Tutkimuskirjallisuudessa on esitetty kaksi keskeistä hypoteesia eliniän pitenemisen ja terveydentilan välisestä yhteydestä: hypoteesi sairastavuuden lisääntymisestä (expansion of morbidity) ja sairastavuuden vähenemisestä (compression of morbidity) eliniän pidentyessä. (Linnosmaa, 2020.)

Hypoteesi sairastavuuden lisääntymisestä olettaa, että eliniän pidentyminen lisää sairastavuutta ja toimintakyvyn puutteita, kun entistä vaikuttavampien terveydenhuollon menetelmien käyttöönotto lisää iäkkäämpien ja oletettavasti myös sairaampien ihmisten elinaikaa. Tämän hypoteesin mukaan sairastavuus ja toimintakyvyn puutteet sekä samalla myös palvelujen tarve ja menot terveystalveluihin lisääntyvät ikääntymisen myötä.

Vastakkainen hypoteesi olettaa, että väestön ikääntyessä sairastavuus ja toimintakyvyn ongelmat ”pakkautuvat” (compress) lähelle kuolemaa, jolloin elinvuosien lisääntyminen tarkoittaa terveiden elinvuosien lisääntymistä. Esimerkiksi Zweifel ym. (1999) osoittivat, että potilaan iän vaikutus terveydenhuollon menoihin häviää, kun vakioidaan kuoleman läheisyys. Tulosten mukaan iän ja menojen välillä ei ole tilastollisesti merkitsevää yhteyttä, mutta terveydenhuollon menot ovat sitä korkeammat mitä lähempänä kuolemaa potilas on. Tämän hypoteesin mukaan terveystalvelujen tarve ja menot yksilötasolla lisääntyvät ainoastaan elämän viimeisinä vuosina.

Lisääntykö sairastavuus, vai lisääntykö terveiden elinvuosien määrä? Kummallekaan hypoteesille ei ole vielä löydetty yksiselitteistä tukea ja ne saattavat toteutua eri lailla eri maissa ja väestöryhmissä. Tämän lisäksi eri tutkimuksissa käytetään usein hyvin erilaisia tutkimusmenetelmiä. Joka tapauksessa väestön ikääntyminen lisää lähellä kuolemaa elettyjen elinvuosien määrää juuri iäkkäässä ja lukumäärältään kasvavassa väestönosassa.

Suomessa terveet tai ainakin toimintakykyiset elinvuodet ovat jo nyt lisääntyneet ja luultavasti lisääntymässä: 70–80-vuotiaat ovat parempikuntoisia kuin samanikäiset muutama kymmenen vuotta sitten, joskin Suomen ero muihin Pohjoismaihin on edelleen huomattava (ks. taulukko 2).

Silti toimintakykyisten elinvuosien lisääntyminen ei välttämättä johda siihen, että toiminnanvajuuden leimaamat elinvuodet vähenisivät. Elinikää tulee niin nopeasti lisää, että molemmat, sekä terveet että sairaat vuodet voivat molemmat lisääntyä. Näyttääkin siltä, että Suomessa terveydenhuollon tarve ja kustannukset ovat nimenomaan yhteydessä kuoleman läheisyyteen. Sen sijaan hoivan eli kotihoidon tai ympärivuorokautisen hoidon tarve ja kustannukset ovat yhteydessä sekä ikään, että kuoleman läheisyyteen (Forma, käsikirjoitus). Tämä korostaa pitkäikäisyyden ja sairastavuuden haastetta sosiaali- ja terveydenhuollolle tulevana vuosikymmeninä (ks. 4.3.3.).

Varsin suuria paineita kohdistuu näin paikallishallinnon sosiaali- ja terveyshuollon henkilöstöön, joiden määrän arvioidaan kasvavan nykyisestä noin 230 000 työntekijästä aina 280 000 ihmiseen 2040-luvulla, jollei väestörakenteessa tai työn tuottavuudessa tule suuria muutoksia (Aalto ym., 2020). Kaksi kolmannesta uusista työntekijöistä olisi uusia hoitajia ja kolmannes korvaisi eläkkeelle siirtyviä työntekijöitä tällä alalla. En ole löytänyt tarkempia suunnitelmia siitä, miten hoitajatarpeeseen aiotaan tulevaisuudessa vastata. Yhtälöä on alueiden näkökulmasta kutsuttu ”mahdottomaksi” (Karhunen, 2020), jonka vuoksi tarvitaan muutoksia työtavoissa ja tuottavuudessa. VM:n laskelmien mukaan puolen prosentin tuottavuuden kasvu vuosittain puolittaisi määrällisen kasvun tavoitteita ja enimmillään 2030-luvun loppuun mennessä tarvittaisiin ”vain” 20 000 ihmistä lisää alalle. Hoiva-alaa ei kuitenkaan leimaa nopea tuottavuuden kasvu tai kasvun edellytykset. Terveydenhoidossa menojen kasvu johtuu paitsi hoidettavien määrästä, myös palkkakehityksestä (Kotamäki & Vaittinen, 2019) ja teknologisesti kehityksestä (Marino & Lorenzoni, 2019); molempien ennustetaan pikemmin nostavan kuin vähentävän terveydenhoidon kustannuksia tulevaisuudessa.

Uusien hoitajien tarve riippuu myös omaishoitajien määrästä. Vaativaa ja raskasta omaishoitotyötä teki Suomessa 2010-luvun alussa arviolta noin 60 000 henkilöä, heistä 23 000 eli noin joka kolmas ei saa omaishoidon tukea (Kehusmaa, Autti-Rämö ja Rissanen, 2013). On arvioitu, että ilman omaishoitajia ikääntyneiden hoivamenot olisivat vuosittain noin 2,8 miljardia euroa suuremmat (Kehusmaa, 2014).

Suomessa olisi tervetullutta keskustella paitsi hoitajapulan ratkaisuista myös mahdollisista uusista rahoitusmalleista. Suomalaisten ikääntymisen tutkijoiden esittämiin vaihtoehtoihin kuuluvat muun muassa verojen korottaminen, erityinen hoivavakuutusmaksu tai oman varallisuuden huomioonottaminen maksuissa. Tarvitsemme todennäköisesti myös

pohdintoja siitä, mitä hoitoja tarjotaan julkisin varoin. Nykyrakenteilla hoivatarve voi muodostua niin isoksi, ettei rahoituspohjan muuttaminen riitä, ja mahdollisuudet veronkorotuksiin ovat rajalliset.

Havainnot ja päätelmiä

- Terveet elinvuodet lisääntyvät, mutta sairast elinvuodet eivät välttämättä vähene, vaan saattavat siirtyä korkeampaan ikään. Viimeisten elinvuosien palvelutarve kasvaa sekä siksi, että vanhuksia on määrällisesti enemmän, että siksi, että hoitoa vaativat viimeisten vuosien määrät ihmisen elämänkulussa eivät vähene.
- Sote-palvelujen skenaarioissa toivotaan tuottavuuden kasvua ja teknologian mahdollistamia säästöjä. Ala on kuitenkin työvoimaintensiivinen ja teknologian kehitys myös nostaa terveydenhuollon kustannuksia.
- Terveiden elinvuosien osuus pidentyneessä eliniässä ratkaisee, miten rahoituspaine kehittyy pidemmällä tähtäimellä. Ennaltaehkäisevä työ, jatkuva oppiminen ja kuntoutus tukisivat terveiden elinvuosien määrää. Esimerkiksi työ- ja kognitiivisten kykyjen ylläpito voi vähentää muistisairauksia, joista aiheutuu suurimpia vanhustenhuollon kustannuksia.

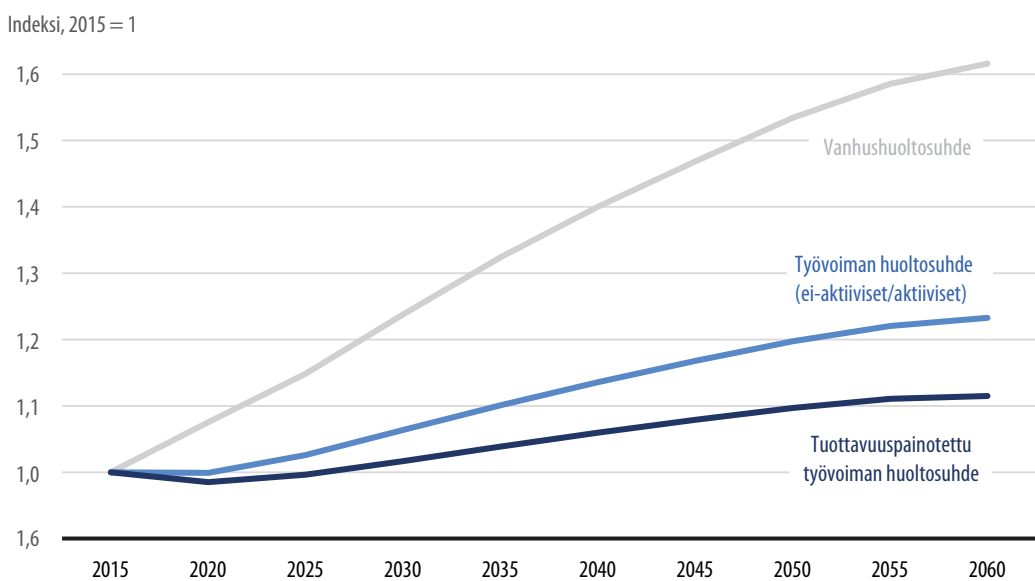
4.1.5 Tuottavuuspainotettu työvoiman huoltosuhte eri koulutus- ja syntyvyyskenaarioilla

Yllä esitetyt arviot ikäsidonnaisten julkisten menojen kehityksestä korostavat kaikki työvoiman, työllisyysasteen ja tuottavuuden kehityksen merkitystä taloudellisesti kestävässä kehityksessä. Väestörakenteen ikääntyessä väestön koulutustaso nousee, ja siinä saattaa olla yksi ratkaisusta edessä oleviin taloudellisiin haasteisiin. IIASA:n tutkijat tarkastelivat Euroopan väestöskenaarioita uudella, maanosan nousevaa koulutustasoa ja työn tuottavuutta huomioivalla huoltosuhteella. Ennusteiden lähtökohtana oli vuosi 2015 ja tarkastelu tehtiin 15–74-vuotiaille hyödyntäen mikrosimulaatiomallia, joka arvioi muutoksia yksilötasolla (Marois ym. 2020). Tätä uutta indikaattoria sovelletaan seuraavassa tarkemmin Suomeen, ja samalla tarkastellaan myös erilaisia tulevaisuuden syntyvyyskenaariota.

Mikrosimulaatiomalli hyödynsi EU:n tulo- ja elinolotutkimuksen tietoja vuosilta 2004–2017.⁹ Eri koulutusasteiden välisiä tuloeroja käytettiin siis tuottavuuden korvikemuuttujana siten, että korkeamman koulutuksen saaneen työntekijän arvioitiin olevan keskimäärin 66 prosenttia tuottavampi kuin keskitason koulutuksen saaneen, ja alemman koulutustason työntelijän arvioitiin olevan 34 prosenttia vähemmän tuottava kuin keskitason saaneen. Painoja käytettiin arvioimaan koulutustason muutoksen vaikutuksia työvoiman tuottavuuteen vuoteen 2060 asti.

Tulos osoittaa, että tuottavuuden huomioiva työvoiman huoltosuhde (työvoiman ulkopuolella olevat suhteessa työvoimaan) on edullisempi kuin pelkästään työvoiman huoltosuhde (kuvio 42; vrt. laatikko D). Kuviossa näkyy Suomelle lasketut eri huoltosuhdemittarit suhteutettuna toisiinsa (indeksi 2015 = 1) ja käyttäen ikäryhmäjaottelua yli 75-vuotiaat suhteessa 15–74-vuotiaisiin.

Kuvio 42. Suomen ennustettu perinteinen vanhushuoltosuhde (65+ / 15–64), työvoiman vanhushuoltosuhde (75+/15–74) ja tuottavuuspainotettu työvoiman vanhushuoltosuhde (75+/15–74) 2016–2060.

2015=1. Lähde: Marois ym. 2020.

⁹ Painoja laskettiin Poisson regressiolla, joka arvioi tuloja (EU-SILC PY010G) suhteessa koulutukseen, ikään, sukupuoleen ja maahan (menetelmästä ks. tarkemmin Marois ym., 2020). Painot olivat 0,62 (alempi koulutustaso), 1 (keskitason koulutus) ja 1,66 (korkeakoulutus). Laskelmissa ei arvioida syntyvyyden mahdollista yhteyttä koulutustason kehitykseen.

Työvoimassa olevien osuuden huomioiminen 15–74-vuotiaiden ikäryhmässä lieventää kuvaa siitä, miten vanhushuoltosuhte on heikkenemässä. Suomessa vanhushuoltosuhte kasvaisi tarkastelujakson aikana 80 prosentilla, ja työvoimahuoltosuhte kasvaisi 37 prosentilla. Tuottavuuspainotettu työvoiman huoltosuhte lieventäisi huoltosuhteen kasvua vain muutamalla prosenttiyksiköllä, 34 prosenttiin. (Tässä skenaariossa kokonaishedelmällisyyden arvioidaan nousevan Suomessa 1,4 tasolta 1,6: een vuoteen 2060 mennessä.)

Vertailussa huomionarvoista on se, että ero työvoiman huoltosuhteen ja tuottavuuspainotetun työvoiman huoltosuhteen välillä on Suomessa vähäinen. Syy on se, että suomalaisten koulutustaso kehittyi vain hyvin maltillisesti 2010-luvulla. Korkeakoulutettujen osuus on kasvanut Suomessa OECD-maista hitaimmin ja esimerkiksi Ruotsissa, Tanskassa ja Virossa kasvu on ollut Suomeen verrattuna moninkertaisesti nopeampaa (taulukko 1; OECD, 2020; Maxenius, 2020). Samalla Suomessa on, kuten muissakin Pohjoismaissa, edelleen merkittävä ero miesten ja naisten välillä korkeasti koulutettujen osuudessa naisten eduksi. Suomessa 35–39-vuotiaista naisista 52 prosentilla ja miehistä 36 prosentilla oli korkeakoulutus vuonna 2015. Tämä on lähtökohtana yllä olevan kuvion ennusteelle, jonka mukaan korkeasti koulutettujen osuudet vuonna 2060 olisivat 56 prosenttia naisilla ja 38 prosenttia miehillä.

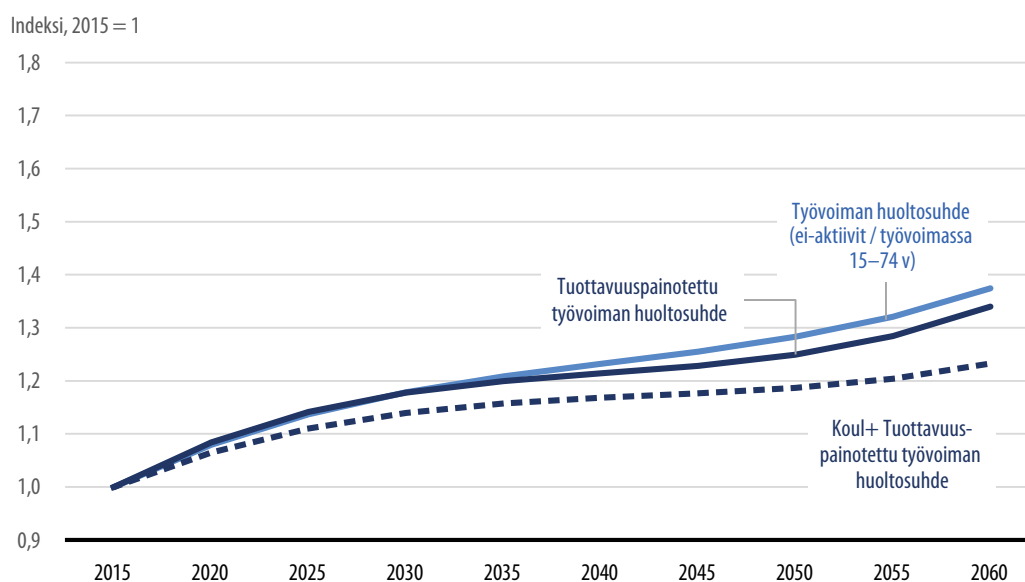
Hallitus on asettanut tavoitteekseen nuorten aikuisten koulutustason nostamisen siten, että puolet kustakin ikäluokasta suorittaisi korkeakoulutuksen vuoteen 2030 mennessä. Mikäli tavoite onnistuu, noin joka toisella 35–39-vuotiaalla olisi korkea-asteen koulutus vuonna 2045. Tätä skenaariota kutsutaan tässä Koulutus+ -skenaarioksi.

Koulutustason nykyistä nopeampaa kohenemistä olettava skenaario Koulutus+ tarkoittaa käytännössä sitä, että suomalaisten miesten koulutusaste nousisi naisten koulutusasteen tasolle 2020-luvun aikana. Suomalaiset naiset ovat jo niin korkeasti koulutettuja, että roimaa kasvua ei ole järkevää odottaa.

Perusskenaarion mukaan korkeasti koulutettujen 35–39-vuotiaiden osuus nousisi 42 prosentista aina 47 prosenttiin vuoteen 2060 mennessä. Tällöin korkeasti koulutettujen naisten osuus nousisi 52 prosentista aina 56 prosenttiin ja miesten osuus 36 prosentista 38 prosenttiin vuoteen 2060 mennessä. Skenaario koulutus+ olettaa sen sijaan, että suomalaisten miesten koulutustaso nousee ja saavuttaa lähes naisten koulutustason vuoteen 2030 mennessä. Siinä tapauksessa 35–39-vuotiaiden koulutusaste voisi nousta 42 prosentista 57 prosenttiin vuoteen 2060 mennessä.

Koulutus+ -skenaariossa tuottavuuspainotettu työvoiman huoltosuhde kasvaisi enää vain 24 prosentilla, kun se perusskenaariossa kasvaisi 34 prosentilla (Kuvio 43). Jotta koulutustason nostolla olisi eniten kansantaloudellista hyötyä, sen pitäisi olla kustannustehokasta ja suuntautua korkean arvonlisän toimialoille tai aloille, joissa on työvoimapula. Kuitenkin on myös viitteitä siitä, että koulutustaso sinänsä kasvattaa yksilöiden inhimillistä pääomaa ja terveyttä (Lutz ym., 2019.).

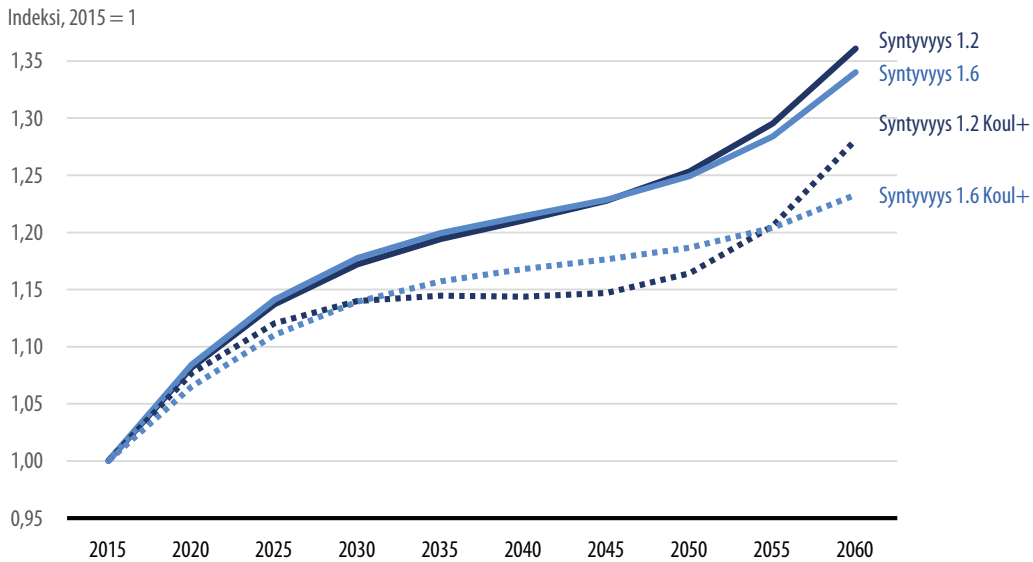
Kuvio 43. Suomen ennustettu työvoiman vanhushuoltosuhde sekä tuottavuuspainotettu työvoiman vanhushuoltosuhde eri koulutustasoilla 2016–2060.

Ei-aktiivit / työvoimassa 15–74-v, 2015=1. Koulutus+ vaihtoehdossa korkeammin koulutettujen osuus on vuonna 2060 noussut 54 prosenttiin 47 prosentin sijaan. Lähde: Marois, Rotkirch & Lutz in prep.

Lopuksi tarkastellaan tuottavuuspainotetun työvoiman huoltosuhteen kehitystä eri syntyvyyskenaarioissa (kuvio 44). *Alhainen* syntyvyyskenaario olettaa Suomen kokonaishedelmällisyyden alenevan edelleen 1,2:n paikkeille. *Toipuva* syntyvyyskenaario olettaa, että kokonaishedelmällisyys nousee noin 1,6:n paikkeille, (vrt. kuvio 30 yllä).

Kuvio 44. Tuottavuuspainotettu työvoiman vanhushuoltosuhte eri syntyvyyskenaarioissa (kokonaishedelmällisyys 1,2 tai 1,6) sekä eri koulutustasoilla 2016–2060.

Ei-aktiivit / työvoimassa olevat 15–74-vuotiaat, 2015=1. Koulutus+ vaihtoehdossa korkeammin koulutettujen osuus on vuonna 2030 nuorten aikuisten kohdalla 50 prosenttia hallitusohjelman (2019) tavoitteen mukaisesti. Lähde: Marois, Rotkirch & Lutz, 2020.

Simulaation tulokset osoittavat, että koulutustason kehityksellä on suurempi vaikutus tuottavuuspainotetun työvoiman huoltosuhteen kehitykseen kuin kokonaishedelmällisyyden kehityksellä vuoteen 2060 asti.

Eri syntyvyyskenaarioilla on kuitenkin myös vaikutusta. Kokonaishedelmällisyyden tasoilla 1,2 tai 1,6 ei ole juuri vaikutusta koulutuksen perusskenaarioon ennen vuotta 2050. Sen jälkeen erot skenaarioiden välillä alkavat näkyä, kun 2020-luvulla syntyneet lapset ovat siirtyneet osaksi työvoimaa. Skenaarion koulutus+ -katkoviivakäyrissä on enemmän vaihtelua eri syntyvyystasojen välillä. Mikäli kokonaishedelmällisyys alenee 1,2:een asti, huoltosuhte olisi hieman suotuisampi vuosina 2035–2055, ja sen jälkeen muita syntyvyyskenaarioita heikompi.

Havainnot ja päätelmiä

- Koulutustason ja tuottavuuden kasvun huomioiminen työvoiman vanhuus- huoltosuhteen arvioinnissa lieventää kuvaa työvoiman huoltosuhteen heikenevästä kehityksestä.
- Suomen kohdalla eroa näiden kahden muuttujan välillä havaitaan vain, mikäli hallituksen koulutustavoite toteutuu. Hallituksen tavoitteena on, että vuoteen 2030 mennessä puolet kustakin ikäluokasta suorittaisi korkeakoulututkinnon, kun osuus vuonna 2015 oli naisilla 52 prosenttia ja miehillä 36 prosenttia. Käytännössä muutos edellyttäisi, että suomalaisten miesten koulutus- taso nousisi lähelle naisten koulutustasoa.
- Koulutus+ -skenaariossa tuottavuuspainotettu työvoiman vanhushuolto- suhde kasvaisi enää vain 24 prosentilla, kun se perusskenaariossa kasvaisi 34 prosentilla.

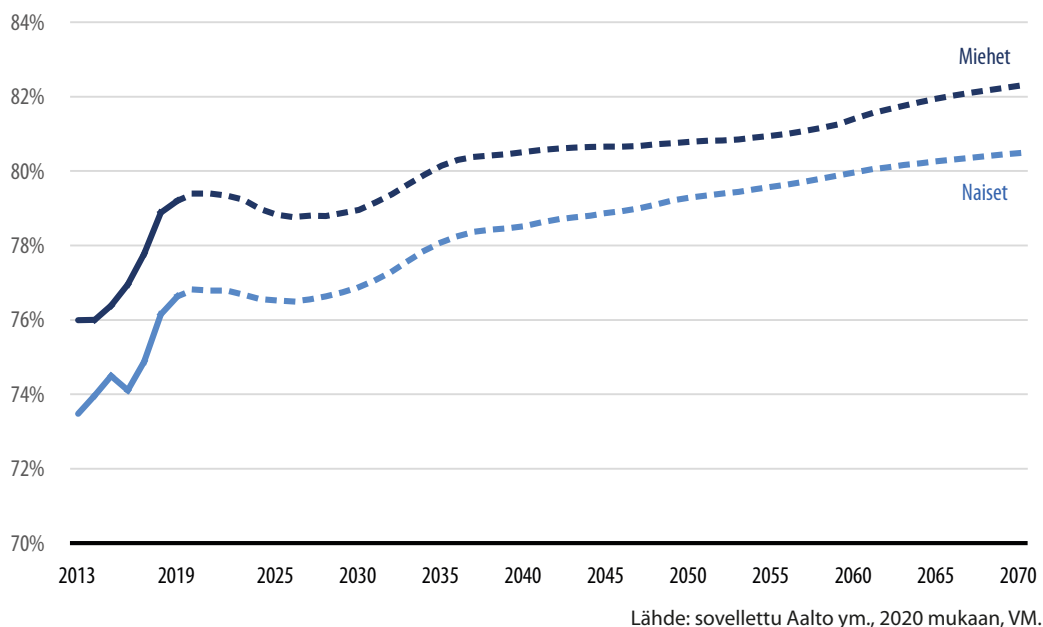
4.1.6 65–74-vuotiaiden työllisyyden kehitys ja taloudellinen vanhushuoltosuhte

Suomen taloudellisen huoltosuhteen kehitystä arvioidaan nykyään säännöllisesti valtio- varainministeriön julkisen talouden kestävyyttä käsittelevissä raporteissa (Aalto ym., 2020). Pandemian alussa kesällä 2020 tehdyn arvion mukaan selvästi korkeampi syntyvyys heikentäisi julkisen talouden kestävyyttä 2050-luvulle asti, mutta parantaisi sitä sen jälkeen. Selvästi alhaisempi syntyvyys taas vaikuttaisi käänteisesti eli vahvistaisi julkisen talouden kestävyyttä 2050-luvulle asti, mutta heikentäisi sitä sen jälkeen.

Vaikka Suomen taloudellisen huoltosuhteen oletetaan kärsivän 2020-luvun alun korona- pandemiasta, työllisyyden oletetaan toipuvan ja parantavan tilannetta 2040-luvun al- kuun asti, jonka jälkeen väestön ikärakenteen muutokset ja työllisten määrän vähenemi- sen arvioidaan hieman heikentävän taloudellista huoltosuhdetta. Valtiovarainministeriön raportti korostaa, että työn tuottavuuden kasvu on tulevaisuudessa ainoa BKT:n kasvun moottori, mikäli työvoiman määrä vähenee 2040-luvulla. Valtiovarainministeriö olettaa laskelmissaan työn tuottavuuden kasvavan n. 1,5 prosenttia vuodessa 2040-luvulta lähtien EU:n ikääntymistyöryhmän oletusten mukaisesti.

Työllisyysasteen vaikutus taloudelliseen huoltosuhteeseen on ratkaisevan tärkeä. Hallitus tavoittelee työvoimaan osallistumisasteen kasvua ja valtiovarainministeriö on ennakoinut sen kehittyvän myönteisesti seuraavan 40 vuoden aikana noin 80 prosenttiin. Merkittä- vin työvoimaan osallistumisastetta kasvattava tekijä on vuoden 2017 eläkeuudistus, joka korottaa alinta vanhuuseläkeikää asteittain. Kuvio 45 näyttää oletetun kehityksen vuoteen 2060 asti sukupuolen mukaan.

Kuvio 45. Työvoimaan osallistumisaste 15–64-vuotiailla 2013–2019 ja ennuste 2020–2070 sukupuolen mukaan.

Yllä olevassa kuviossa ei kuitenkaan ole mukana yli 65-vuotiaat, vaikka heidän osallistumisasteensa kasvu on myös huomioitu valtiovarainministeriön laskelmissa. *Ennakoiva vanhushuoltosuhde* kertoo, että suomalaisilla on 15 elinvuotta jäljellä noin 74-vuotiaana (Taulukko 2). Suurinta osaa suomalaisista voi pitää työkykyisinä ainakin 75 ikävuoteen asti. Ikääntyneiden työllisyyskehitys on viime vuosina ollut myönteinen ja vuoden 2017 eläkeuudistus nostaa eläkeikää tulevaisuudessa. Miten 65–74-vuotiaiden työllisyys siis voisi kehittyä tulevaisuudessa, ja tulisiko sille asettaa omia tavoitteita?

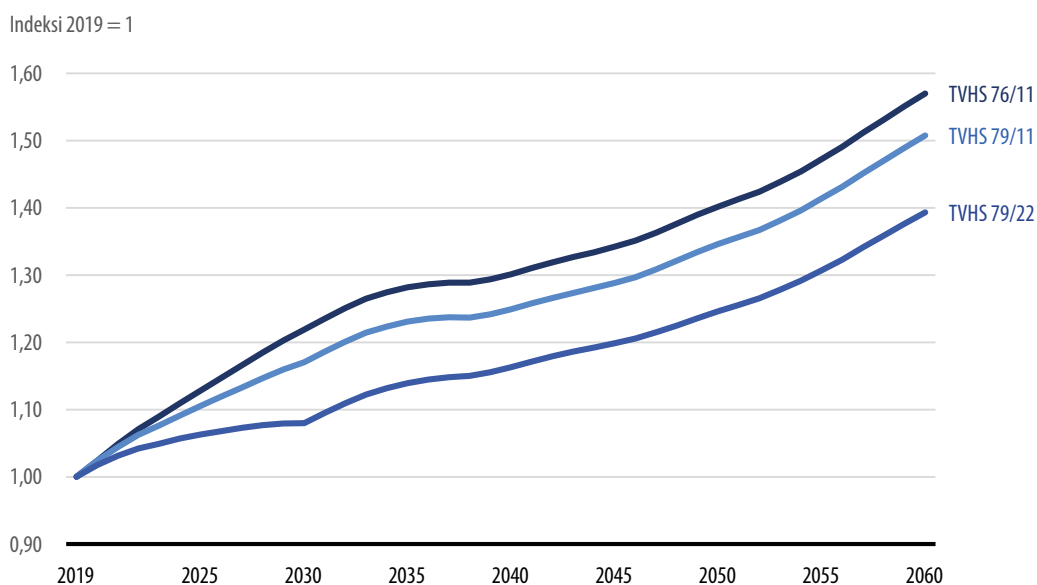
Runsaat kolme prosenttia kaikista (15–74-vuotiaista) työllisistä oli 65–74-vuotiaita vuonna 2019 ja ikäryhmän työllisyysaste oli 11,2 prosenttia. Tämä lukema on selvästi alempi kuin muissa Pohjoismaissa, esimerkiksi Ruotsissa 65–74-vuotiaiden työllisyysaste oli 17,5 prosenttia vuonna 2019 (Taulukko 2 yllä). Mikäli työllisyysasteissa ei tulisi muutoksia, mutta 65–74-vuotiaiden työllisyysaste lähenisi Ruotsin tasoa Suomessa, 65–74-vuotiaiden osuus koko työvoimasta nousisi kolmesta melkein viiteen prosenttiin.

Taloudellinen vanhushuoltosuhde arvioi ei-työllisten yli 65-vuotiaiden suhdetta kaikkiin 15–74-vuotiaisiin työllisiin (laatikko D; Sinko & Hakola, 2020; EU Ageing report, 2021). Sen kehityksen arviossa ikäryhmän 65–74 vuotta työllisyysasteen oletetaan seuraavassa olevan samalla ikäryhmän työvoimaan osallistumisaste, koska ikäluokassa on käytännössä vain vähän työttömiä. 15–64-vuotiaiden osallistumisasteen oletetaan perusuralla säilyvän

vuoden 2019 tasolla. Vaihtoehtoisissa skenaarioissa 15–64-vuotiaiden osallistumisaste nousee asteittain vastaamaan 75 prosentin työllisyysastetta ikäryhmässä.¹⁰ Väestö kehitty laskelmissa Tilastokeskuksen vuoden 2019 väestöennusteen mukaisesti.

Näin määritelty taloudellinen vanhushuoltosuhte nousee 2020–2060 nopeammin kuin pelkästään työikäiset työlliset huomioon ottava vanhushuoltosuhte (ei kuviota). Eron selittää se, että 65–74-vuotiaiden ikäryhmän koko supistuu tarkastelujaksolla nopeammin kuin työikäinen väestö, mikä myös supistaa ikäryhmän työllisyyttä annetulla työllisyysasteella.

Kuvio 46. Taloudellinen vanhushuoltosuhte (TVHS) vaihtoehtoisilla 15–64 ja 65–74-vuotiaiden osallistumisasteilla, 2019–2060.

Lähde: Sinko ja Hakola, 2020.

Mikäli 65–74-vuotiaiden työllisyysaste säilyy nykyisellä tasolla (kuvio 46, keskimäinen viiva) ja 15–64-vuotiaan väestön työllisyys kasvaa suunnitellusti 75 prosenttiin asti, koko työvoiman osallistumisasteen oletetaan nousevan 79 prosenttiin. Tällöin taloudellisen vanhushuoltosuhteen nousu loivenee jonkin verran. Jos taas 65–74-vuotiaiden

¹⁰ Laskelmissa oletetaan tasapainotyöttömyysasteen asettuvan ikäryhmässä 15–64 vuotta 5 prosentin tasolle heijastellen tarvetta pienentää rakenteellista työttömyyttä osana työllisyysasteen nostamista. Laskelman tulokset eivät muutu olennaisesti, mikäli käytettäisiin esim. EU Ageing Report 2021 mukaista 6 prosentin työttömyysastetta.

työllisyysasteen kaksinkertaistuminen yhdistetään 15–64-vuotiaiden osallistumisasteen nousuun 79 prosenttiin, taloudellinen vanhushuoltosuhte loivenee voimakkaammin ja päättyy noin 16 prosenttiin vuoteen 2040 mennessä (kuvion 46 alin viiva).

Tässä tehty laskelma osoittaa, että yhdistettynä 15–64-vuotiaiden työllisyysasteen 75 prosentin uraan, 65–74-vuotiaiden työllisyysasteen tulisi kolminkertaistua vuoteen 2030 mennessä ja nelinkertaistua vuoteen 2040 mennessä, jotta taloudellinen vanhushuoltosuhte stabiloituisi nykytasolleen. Tämä tuntuu melko haastavalta tavoitteelta, joskin työllisyysaste jäisi 65–74-vuotiailla (44 %) edelleen selvästi matalammaksi kuin 60–64-vuotiailla nykyään (54 %). On myös huomioitava, että mittari saattaa yliarvioida vaikutusta, mikäli moni ikääntyneistä työllisistä tekee vain osa-aikatyötä.

Mikäli ikääntyneiden työllisyyttä halutaan kasvattaa merkittävästi, vaatii se todennäköisesti myös varhaisen työelämästä poistumisen reittien tukkimista. Samalla täytyy kuitenkin huolehtia myös työssäjaksamisesta panostamalla mm. kuntoutukseen ja jatkuvaan oppimiseen. Ikääntyneiden työllisyyden kasvattaminen vaatii myös selkeitä muutoksia niin kulttuurisissa ajatusmalleissa kuin konkreettisissa ikärajoituksissa.

Havaintoja ja päätelmiä

- Skenaario, jossa 65–74-vuotiaiden työllisyysaste kaksinkertaistuu nykyisestä 11 prosentista 22 prosenttiin vuoteen 2030 mennessä lieventää vanhushuoltosuhteen nousua, mutta ei kumoa sitä kokonaan.
- Jotta ikääntymisen vaikutus taloudelliseen vanhushuoltosuhteeseen häviäisi, 65–74-vuotiaiden työllisyysasteen tulisi kolminkertaistua vuoteen 2030 mennessä ja nelinkertaistua (11 % → 44 %) vuoteen 2040 mennessä.
- Inhimillisen voimavarojen politiikka 65–74-vuotiaille merkitsisi, että heitä lähestytään osana työikäistä väestöä, vaikka suuri osa heistä olisi eläkkeellä.
- Jatkuvan oppimisen periaatteen ulottaminen läpi elämänkaaren tukisi paitsi työllisyyttä myös hyvinvointia ja voisi pidentää terveiden elinvuosien määrää.

4.2 Ikääntyvän väestörakenteen sosiaalisista seurauksista

Tulevina vuosina suomalaisten sukulaisuusverkot kapenevat, liikkuvuus kasvaa ja alueelliset erot korostuvat. Demografisen muutoksen sosiaaliset haasteet koskettavat monta ulottuvuutta, jossa tässä nostetaan esille vain muutamia. Sukupolvien välinen solidaarisuus on keskeinen sosiaalisen kestävyuden ulottuvuus, jota voi lähestyä muun muassa poliittisesta, taloudellisesta ja sosiaalisesta näkökulmasta. Kutistuvat perhesuhteiden verkostot merkitsevät, että yksinäisyys ja mielenterveyden tukemisen tarve kasvaa. Pitkäikäisyyden ja sairastavuuden yhteisvaikutusten haaste korostuu tulevaisuudessa.

4.2.1 Sukupolvien välinen poliittinen ja taloudellinen solidaarisuus

Sukupolvien välinen solidaarisuus on keskeinen sosiaalisen kestävyuden ulottuvuus, jota voi lähestyä muun muassa poliittisesta, taloudellisesta ja sosiaalisesta näkökulmasta. Ilmaisulle ei ole vielä tarkkaa määritelmää tai mittareita. Yhteistä on pyrkimys löytää eri aikoja ja maita kuvaavia mittareita, joiden avulla voisi peilata eri sukupolvien kokemuksia ja toivoa, että nuoremmilla sukupolvilla olisi vähintään yhtä hyvät edellytykset kuin heitä vanhemmilla sukupolvilla. (González-Ricoy & Gosseries, 2016).

Poliittisista sukupolvien solidaarisuutta koskevista haasteista ikään perustuva syrjintä on keskeinen. Edelleen 50 tai 65 ikävuotta nähdään rajapyykkinä katsomatta ihmisten tosiasiallista toimintakykyä ja osaamista. Monet kyselytutkimukset tehdään esimerkiksi 18–74-vuotiaille. Tällainen käytäntö kuitenkin merkitsee, että yli 312 000 äänioikeutettua ja lähes 6 prosenttia väestöstä suljetaan lähtökohtaisesti pois mielipidekyselyistä (esim. puolueiden kannatuskyselyt).

Abrams ja Swift (2012), jotka tutkivat ageismin eli ikäsyrjinnän yleisyyttä Euroopassa raportoivat, että tutkittujen mielestä noin 40-vuotiaiden ihmisten status oli korkein, ja toiseksi korkein se oli noin 20-vuotiailla; alhaisimman statuksen tutkittavat sanoivat olevan yli 70-vuotiailla. Ikääntymisen halveksunta kohdistuu erityisesti naisiin: esimerkiksi 55 vuotta täyttäneet naiset kokevat muita useammin työsyryntää (Miettinen, 2020; vrt. McKie & Jyrkinen, 2017).

Väestön ikääntyminen, joskus jopa suoraan ikääntyneet ihmiset, saatetaan nimetä julkisuudessa kansantalouden ongelmien syyksi. Vanhuutta koskevat julkiset diskurssit voivat saada ikääntyneet tuntemaan itsensä torjutuiksi, ei-halutuiksi ihmisiksi, mikä aiheuttaa masentuneisuutta ja vetäytymistä. Passivoituminen lisää todennäköisyyttä toimintakyvyn laskuun ja lisääntyneeseen palvelujen tarpeeseen. Ilmiötä on nimetty sosiaalisen identiteetin ja sosiaalisen osallisuuden menettämiseksi, jopa koetuksi sosiaalisesti kuolemaksi (Pirhonen ym., 2020). Tämän vuoksi eurooppalaisen ikääntymisen verkoston suositukset ehdottavat muun muassa, että lakeja ja säädöksiä valmisteltaessa tulisi tarkastella niiden mahdollisia ikääntyviä ihmisiä syrjäyttäviä vaikutuksia. Verkoston mielestä tarvitaan iän perusteella tapahtuvaa diskriminaatiota vastustavaa lainsäädäntöä täydentämään sukupuolen ja etnisen taustan mukaista diskriminaatiota vastustavia lakeja. (Rosenet, 2020.) Suomessa on samankaltainen suositus lapsivaikutusten osalta.

Ikäsyrjintä kohdistuu nyky-Suomessa myös vauvoihin ja lapsiin. On erikoista, että tiettyä ikäryhmää ei toivota juhliin tai ravintoloihin, tai että siitä voi julkisuudessa puhua väheksyvästi vain iän perusteella ("en pidä lapsista"). Aito lapsimyönteisyys edellyttäisi, ettei vauvoista tai lapsista sano sellaista, mitä ei sanoisi aikuisista tai vanhuksista. (Kaikista vauvoista tai lapsista ei ole velvollisuutta tykätä, kuten ei myöskään kaikista aikuisista.)

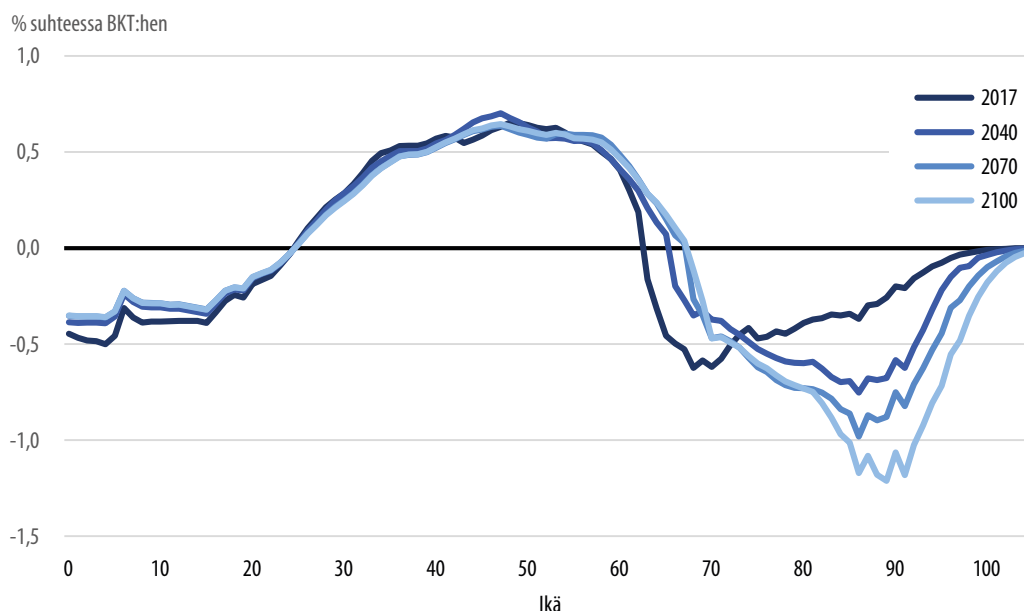
Ikärakenteen muutos merkitsee myös, että nuorten aikuisten ja lapsiperheiden on vaikeampi saada äänensä kuuluviin vaaleissa koska he ovat vähemmistössä. Viime eduskuntavaalien alla Suomen julkinen keskustelu syntyvyyden laskusta ja lapsiperheiden tilanteesta oli esimerkiksi vaikeata verrattuna eläke-etuuksia koskevaan keskusteluun. Uudet *institutionaaliset muodot* voivat edistää lasten nuorten ja tulevien sukupolvien näkemyksiä ja tarpeita ikääntyvässä yhteiskunnassa. Poliittikkatoimien ja yritysten arvomaailmat voivat eri lailla pyrkiä huomioimaan niin lapsi- kuin lapsenlapsi-vaikutuksia (saksan *enkelfähig*) eli pitkän aikavälin seurauksia tuleville sukupolville. Näissä Suomi on ollut edelläkävijä esimerkiksi Nuorten parlamentin kautta. Voisi myös harkita muotoja, joissa alle 25-vuotiaat ja yli 60-vuotiaat keskustelisivat keskenään edistääkseen vanhempien ja nuorempien sukupolvien vuoropuhelua. Äänestysien alentaminen on yksi tapa paitsi pyrkiä aktivoimaan nuoria politiikassa myös kasvattaa alle 25-vuotiaiden osuutta äänestäjistä.

Taloudellista sukupolvien välistä solidaarisuutta ja oikeudenmukaisuutta voi arvioida esimerkiksi sosiaalisen liikkuvuuden ja tulokehityksen perusteella. Jossain länsimaissa on huomattu, että nuorten aikuisten sukupolvi on suhteellisesti huonommassa taloudellisessa asemassa kuin mitä heidän vanhempansa olivat. Suomessa näin ei ole toistaiseksi tapahtunut, päinvastoin sukupolvien Suomessa on pitkään ollut selvä ja tasainen myönteinen tulokehitys perhesukupolvesta toiseen. Vuosien 1965 ja 1985 välillä syntyneistä suomalaisista noin 67–70 prosenttia ansaitsi enemmän kuin vanhempansa niin 30 kuin 40 vuoden iässä (Manduca ym., 2020; tässä verrattiin kotitalouden inflaatiokorjatut tulot, laskettu ennen veroja ja tulosiirtojen jälkeen). Tosin 2000-luvun ajallinen vertailu antoi vuonna 2017 viitteitä siitä, että nuorten ja nuorten aikuisten sosiaalinen liikkuvuus on vähentynyt muun muassa siten, että heidän on työelämässä entistä vaikeampaa päästä ylempään toimihenkilöasemaan. (Alatalo, Mähönen & Räisänen, 2017.)

Lapsilähtöinen budjetointi (Jokiranta ym. 2020) on yksi mahdollinen uusi tapa tehdä pannotukset lapsiin ja lapsiperheisiin näkyviksi ja vertailukelpoisiksi tiedolla johtamisen avulla. Sen avulla kunnan tilinpäätöksestä jäljitetään kaikki lapsiin kohdistuvat määrärahat ja voidaan myös arvioida talousarviopäätösten lapsivaikutukset (vrt. Kuusikko-työryhmä 2020).

Sukupolvien tilisiirto-menetelmän avulla on laskettu tarkemmin, mitkä sukupolvet tulevaisuudessa tuottavat julkiselle sektorille tuloja ja mitkä ikäluokat ovat nettosaajia. Mauri Kotamäki ja Risto Vaittinen arvioivat vuosien 1976 ja 2005 välillä syntyneiden suomalaisten olevan ”julkisen menojen maksumiehiä”. Sitä ennen ja sen jälkeen syntyvät suomalaiset taas voidaan pitää nettosaajina sukupolvien välisissä tulosiirroissa. (Kotamäki ja Vaittinen 2019, kuvio 47).

Kuvio 47. Julkisen talouden nettomaksajat ja saajat iän mukaan vuonna 2017 ja tulevaisuuden arviot (sukupolvilimenetelmä).

On muistettava, että ikäsidonnaiset julkiset menot eivät sisällä kokonaisvaltaista taloudellista arviota 65+ tai 74+ -väestön taloudellisista panoksista. Muun muassa eläkeikäisten maksamien verojen, omaishoidon taloudellisten hyötyjen sekä eläkeikäisten muun taloudellisen aktiivisuuden kuten kulttuuritapahtumien ja kotimaanmatkailun ylläpidon taloudellinen merkitys olisi tärkeää huomioida. Ikäsidonnaisten menojen arviot eivät myöskään sisällä palvelujen pitkäaikaisia vaikutuksia. Panostukset varhaislapsuuteen, lapsiin ja nuoriin ovat laajan tutkimuskirjallisuuden mukaan sellaisia, että ne maksavat itsensä takaisin viimeistään 20 vuoden päästä (Esping-Andersen, 2008).

Sukupolvien välisiä suhteita voisi havainnollistaa laskemalla muutamalla indikaattorilla eri sukupolvien kohtaloita, sekä historiallisesti että tulevaisuuteen kurkottaen. Esimerkiksi voisi arvioida yhden sukupolven elinaikaista varallisuutta, sosiaalisen liikkuvuuden kehitystä tai työvuosien määrää. Selkeitä indikaattoreita eri sukupolvien kokonaistilanteen vertailuun ei ole käytössä ja se lienee 1900-luvun osalta varsin työläs ja haasteellinen tehtävä.

Lasten, nuorten ja vielä syntymättömien sukupolvien intressejä palvelisi myös selkeät määrälliset tavoitteet niille muutoksille, joita on tehtävä heidän aikuisuuttaan ja vanhenevista ajatellen, koskien esimerkiksi kansantalouden velkaantumista, jätteen hallintaa, tai luonnon moninaisuuden palauttamista. Kaikki pitkän aikavälin vaativat panostukset tulee kääntää väliaikaisiksi lyhtyaikaisiksi tavoitteiksi.

Havaintoja ja päätelmiä

- Sukupolvien välinen solidaarisuus liittyy sosiaaliseen, taloudelliseen ja poliittiseen yhteenkuuluvuuteen ja yhteiskunnalliseen vuoropuheluun. Sen tukemiseen tarvittavat institutionaaliset muodot ja seurantaindikaattorit ovat kehitteillä mutta alkuvaiheessa.

4.2.2 Sosiaalisten verkostojen eriarvoistuminen

Miltä näyttää sosiaalisesti kestävä väestö? Ajatuksen *optimaalisesta väestön koosta* voi jäljittää antiikin filosofiin Platoniin. Hän piti kreikkalaisen kaupunkivaltion ihanteellisena kokona 5040:tä kansalaista, muun muassa siksi, että luku jakautuu monella numerolla, mukaan lukien Platonille tärkeällä luvulla 12. (Lutz & Gailey, 2020). Joskin näin tarkasti määritetty luku huvittanee nykylukijaa, viime vuosikymmeninä on vakavasti pohdittu, missä määrin ihmisten sosiaaliset verkostot luontevasti jakautuvat erikokoisiin piireihin. Esimerkiksi numeroa 15 pidetään sosiaalipsykologiassa optimaalisena ”tiiminä” ja ryhmäkokona. Myös noin viiden, 50:n, 150:n tai 1000:n ihmisen ryhmiä voi löytää eri tasoista ryhmittymistä ja organisaatioista. Keskeistä tällöin ei ole luku, vaan ryhmien sisäinen vuorovaikutus ja yhteydenpidon muodot. Ihmisten sosiaaliset suhteet koostuvat sisäkkäisistä ”piireistä” ja yksilön hyvinvoinnin kannalta perhejäsenten, läheisten ystävien ja muiden läheissuhteiden toimivuus on ratkaisevassa asemassa. Läheissuhteiden toimivuutta tukevat laajemmat piirit, jotka muokkautuvat niin maantieteellisen kuin digitaalisen käyttäytymisen mukaan: ystävät, kollegat, naapurusto, harrastustoiminta.

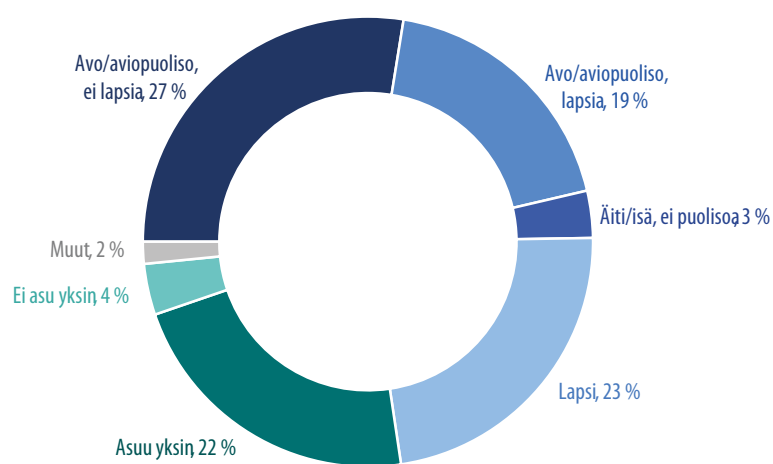
Mielenkiintoista kyllä ihmisten läheissuhteet, verkostot ja pienryhmät olivat tärkeitä antiikin toisen suurelle filosofille Aristoteleelle. Mutta missä Platon hahmotti väestön ihanteellista kokoa valtion näkökulmasta, Aristoteles oli kiinnostunut oman aikansa vaihtelevasta ja muuttuvasta väestöstä. Aristoteles kirjoitti väestöstä, jonka rajat eivät olleet selkeitä tai vakaita, vaan jota muokkasivat kaupunkivaltioiden kehitys ja vaikutusvaltaisten sukujen liittoutumat, sotaretkien alueelliset valloitukset ja menetykset, orjien ja vapaiden kansalaisten erilaiset elämänsuhteet ja perheet. Väestötieteilijä ja antropologi Philip Kreagerin (2008) mukaan Aristoteles hahmottaa väestön dynaamisena ja verkostomaisena ilmiönä tavalla, joka kuulostaa varsin modernilta. Voi myös kysyä, pitäisikö kansakuntamme ihanteellisen koon lisäksi myös keskustella yhteisöjen ihanteellisesta koosta – siitä väestön koosta ja koostumuksesta, joka on optimaalinen ihmisten arjen verkostojen ja hyvinvoinnin kannalta?

Väestörakenteen ikääntyminen voi kasvattaa sosiaalista eriarvoisuutta eri ulottuvuuksissa. Usein kiinnitetään huomiota sosioekonomisten luokkien ja sukupuolten eroihin sekä alueellisiin eroihin. Väestönmuutos haastaa myös sukupolvien välisiä suhteita ja läheissuhteita laajemmin. Tulevaisuudessa saattaa olla enemmän laajassa mielessä perheettömiä,

eli ihmisiä, joilla ei ole lainkaan tai on hyvin vähän perhejäseniä ja lähisukulaisia tai heihin ei ole toimivia suhteita.

Tällä hetkellä 28 prosenttia koko väestöstä ei asu perheissä, vaan valtaosa heistä asui yksin. Vanhempiensa kanssa asui 23 prosenttia ja lastensa kanssa 22 prosenttia. Suurin yksittäinen perhemuoto (27 %) on avio- tai avopuolison kanssa eläviä, joilla ei ole alaikäisiä lapsia kotitaloudessa. (Kuvio 48.)

Kuvio 48. Kenen kanssa suomalaiset asuivat vuonna 2019?

Lähde: Tilastokeskus.

Väestönmuutoksen sosiaalisiin seurauksiin kuuluu myös sukulaispääoman epätasaisempi jakautuminen. Kuten luvussa 3.1.4 esitettiin, suomalaisten lapsiluvuissa on suuria vaihteluja. Runsaassa 43 prosentissa perheistä asuu vain yksi lapsi, melkein yhtä suuressa osuudessa kaksi lasta, ja noin joka viidennessä lapsiperheessä asuu kunakin vuonna 3 tai useampi alle 18-vuotias lapsi. Neljännen lapsen kohdalla Suomella on eurooppalainen ennätys Irlannin rinnalla (Eurostat, 2019). Lasten kannalta tämä tarkoittaa, että moni on tähän asti varttunut useamman sisaruksen kanssa. 1960-luvulla syntyneiden äitien lapsista noin joka toinen sai vähintään kaksi tai kolme sisarta äidin puolelta, isän puolelta ja uusperheiden myötä tulleita sisaruksia voi tietenkin olla sitäkin enemmän.

2010-luvun alenevan hedelmällisyyden myötä on ennakoitavissa, että lapsettomien osuus kasvaa tulevaisuudessa. Useampi kuin joka viides nainen ja joka neljäs mies tulee todennäköisesti jäämään lapsettomaksi. Samoin on todennäköistä, että Suomessa on tulevaisuudessa vähemmän suurperheitä.

Tutkimuksissa on todettu, että lapsettomuus tai lapsenlapsettomuus ei suinkaan välttämättä heikennä elämän laatua vanhetessa. Erityisesti puoliso ja myös ystäväpiiri voivat pitkälti korvata sen hoivan ja huomion, jota aikuiset lapset usein tarjoavat. Lapsettomuuden kielteiset vaikutukset korostuvat niillä, jotka asuvat yksin tai joilla ei ole muita läheisiä suhteita. (Krenkova, 2018.)

Sosiaaliluokkien väliset erot heijastuvat, kuten aikaisemmissa luvuissa on esitetty, kuolleisuuteen, avioituvuuteen ja lapsettomuuteen. Vanhempien koulutus, ammattiasema ja muut sosioekonomisen aseman indikaattorit ennustavat lapsen aikuisiän kuolleisuutta: mitä parempi vanhempien asema, sitä pidempi lasten elämä; mitä heikompi vanhempien asema, sitä lyhyempi lasten elämä (Elo ym., 2014). Vanhempien matala koulutus ennustaa lasten matalaa koulutusta, joka puolestaan ennustaa korkeaa kuolleisuutta, erityisesti tapaturma- ja väkivaltasyihin liittyvää elämän ennen aikaista päättymistä. Oppivelvollisuuden pidentäminen on esimerkki politiikkainterventiosta, joka puuttuu matalan sosioekonomisen aseman periytymiseen.

Vähenevä väestö voi heikentää *sukupuolten välistä tasa-arvoa*. Suomessa miehet ja vähän koulutetut jäävät useammin väestökadon alueille, mikä vaikeuttaa niin perheellistymistä kuin työllistymistä. Samalla perheitä ja ikäihmisiä koskevien palvelujen laadun tai määrän karsiminen voi merkitä lisääntynyttä työtaakkaa erityisesti naisille, joilla on päävastuu palokattomasta hoivatyöstä perheissä ja suvuissa, ja jotka kohtaavat hyvin vanhan iän miehiä useammin yksin. Vanhusten palvelutarpeet ja hoivaköyhyys ovat naispoliittinen asia, sillä useimmat naiset kuin miehet elävät hyvin iäkkäiksi ja naisen eläketaso on edelleen miehiä alhaisempi.

Havaintoja ja päätelmiä

- Perhesukupolvien kannalta ikääntyvä väestörakenne merkitsee enemmän ylisukupolvisia suhteita, esimerkiksi vanhempiin ja isovanhempiin mutta vähemmän saman sukupolven suhteita, kuten sisaruksiin ja serkkuihin.
- Tulevaisuudessa on enemmän perheettömiä, eli ihmisiä, joilla ei ole lainkaan tai on hyvin vähän perheenjäseniä ja lähisukulaisia tai heillä on huonot välit.

4.2.3 Psykkinen hyvinvointi elämänkaressa

Psykkinen hyvinvoinnin tukeminen saattaa tulevaisuudessa olla yhä tärkeämpää. Muutoksen taustalla on tietotyön leviäminen ja työn ja muiden elämänalueiden ”pakkautuminen” (vrt. Kokkinen, 2020), pienenevät kotitaloudet, nuorten lisääntyneet mielenterveydelliset ongelmat sekä vanhempaan ikään liittyvien mielenterveydellisten haasteiden kasvu

ikäryhmän kasvun myötä. Mielen terveyteen panostaminen on samalla yksi keskeinen tuottavuutta ja fyysistä terveyttä edistävä tekijä eli terveen ikääntymisen kulmakivi.

Väestörakenteen muutos lisää yksin asumista ja sen on todettu olevan riski mielen terveyden ongelmille (van Hedel ym. 2018, Jacob ym. 2019). Yhä useampi suomalainen elää vailla läheisiä perheenjäseniä tai hyvin pienissä kotitalouksissa ainakin osan elämästään, mikä vähentää erilaisen sosiaalisen tuen muotoja. Yksinäisyys ja sosiaalinen eristyneisyys yhdistetään myös huonompaan ennusteeseen, sekä mielen terveyden häiriöissä, että sydän- ja verisuonitaudeissa (Leigh-Hunt ym., 2017).

Teknologian kehitys ja työelämän muuttuneet vaatimukset saattavat lisätä työn kuormittavuutta. Tämä merkitsee sitä, että fyysisten työperäisten sairauksien ohella syntyy enemmän mielen terveyttä ja jaksamista koskevia haasteita (Väänänen ym., 2019). Työn henkinen rasittavuus, työuupumuksen pelko ja erilainen psyykinen oirehtiminen ovat lisääntyneet viime vuosina (Sutela ym., 2019).

Mielen terveyden ongelmat liittyvät syrjäytymisriskiin sekä nuorilla että ikääntyneillä. Mielen terveyden ongelmat viivästyttävät ja keskeyttävät opintoja, viivästyttävät työuran alkua, lisäävät työttömyyttä ja myös aikaistavat eläköitymistä (Lahelma ym. 2015, Hakulinen ym., 2019, Mauramo ym., 2019).

Tämän lisäksi mielen terveyden ongelmat näkyvät myös suoraan parisuhteessa ja perheen perustamisessa. Ne, joilla on mielen terveyden ongelmia, on pienempi todennäköisyys päätyä parisuhteeseen ja heillä on perheessä muita useammin avioeroja ja lapsettomuutta. Tanskalaisessa kysely- ja rekisteritutkimuksessa arvioitiin huonon mielen terveyden liittyvän 40 prosenttia pienempään todennäköisyyteen saada lapsia 4–5 vuoden seurannassa. Mielen terveysongelmat vähensivät seurannassa avioliiton todennäköisyyttä ja lisäsivät avioeroja (Christensen ym., 2020).

Etenkin alle 35-vuotiailla mielen terveyteen liittyvät haasteet ovat muodostuneet keskeiseksi työkykyä uhkaavaksi tekijäksi. Tämä näkyy muun muassa lisääntyneinä sairauslomina ja työkyvyttömyyseläkkeinä. Noin 75 prosenttia alle 35-vuotiaiden työkyvyttömyyseläkkeistä johtuu mielen terveyden ongelmista. Ahdistuneisuus ja muut psyykkisen haavoittuvuuden muodot ovat lisääntyneet erityisesti nuorilla naisilla. (Koponen ym., 2018; Terveystalo, 2019.)

Suomessa mielen terveyden häiriöistä masennushäiriöt ovat erittäin yleisiä, Terveys 2000- ja Terveys 2011 -tutkimuksien mukaan masennushäiriöt ovat yleistyneet naisilla kyseisen ajanjaksona. Vuonna 2011 masennusjakson oli sairastanut viimeisen 12 kuukauden aikana 12,2 prosenttia naisista ja 6,7 prosenttia miehistä. Masennuksen riskitekijöitä aikuisiällä ovat esimerkiksi yksinäisyys, vanhuus, läheisen menetys ja viimeaikaiset elämäntapahtumat (Markkula & Suvisaari, 2017).

Väestön ikääntyessä esim. muistisairaudet tulevat yleistymään, siihen liittyviä erilaisia palvelujärjestelmiä tulee kehittää mukaan lukien vanhuspsykiatria (Alanen ym., 2020). Vanhusväestössä mielenterveyden on todettu liittyvän voimakkaasti parempaan toimintakykyyn ja terveyteen. Euroopassa vanhuspsykiatrinen tutkimus on kuitenkin suhteellisen vähäistä huomioiden vanhusväestön osuus koko väestöstä (Forsman ym. 2014). On myös todettu, että vanhusväestöllä arvioidaan mielenterveyttä usein yleisillä koko väestölle tarkoitetuilla arviointimenetelmillä ja spesifejä vanhusväestölle suunnattuja arviointimenetelmiä tulisi kehittää enemmän (Martín-Maria ym., 2020).

Ikääntyneiden psykiatrasta hyvinvointia tukevat tunne itsemääräämisestä, itsenäisyydestä ja vapaudesta (Nordmyr ym., 2020). Vanhemman väestön mielenterveyttä tukevat myös sosiaaliset kontaktit ja verkostot, samoin pidetään tärkeänä erilaisten välttämättömien palveluiden saatavuutta (Cresswell-Smith ym., 2019). Silti esimerkiksi vuonna 2020 Kelan kuntoutumistukea ei voi saada psykoterapiapalveluihin 67 ikävuoden jälkeen, riippumatta siitä käykö ihminen ansiotyössä vai ei.

Yli 75-vuotiaista noin joka neljännellä on käytössään vähintään kymmenen eri lääkettä, heistä 77 prosentilla on käytössä myös psykelääke. Psykelääkkeiden käytön on todettu lisääntyvän iän myötä ja tarvitaan tarkempaa selvitystä näiden lääkkeiden tarpeellisuudesta (Jyrkkä ym. 2009). Mikäli psyke- ja muiden lääkkeiden käyttö lisääntyy, tarvitaan lisää tutkimusta ja ohjausta eri-ikäisten monilääkitykseen ja siihen mahdollisesti liittyviin ongelmiin (Jyrkkä ym., 2009) sekä lääkärin ja hoitohenkilökunnan kouluttamista.

Havaintoja ja päätelmiä

- Alle 35-vuotiailla mielenterveyteen liittyvät haasteet ovat kasvava ongelma. Ahdistuneisuus ja muut psyykkisen haavoittuvuuden muodot ovat lisääntyneet erityisesti nuorilla naisilla.
- Mielenterveyden ja psyykkisen hyvinvoinnin haasteet muuttuvat sekä korkeamman iän että yksin asumisen myötä.
- Psyykkisen hyvinvointiin panostaminen läpi elämän on terveen ikääntymisen kulmakivi.

4.2.4 Pitkäikäisyyden ja sairastavuuden yhteisvaikutuksen haaste

Suomessa sekä vanhuusiän piteneminen ja nyt ikääntyvien ikäluokkien kasvu merkitsevät, että ikääntyneiden toimintakyvyn paranemisesta huolimatta huonon toimintakyvyn omaavien ja hoivaa tarvitsevien ihmisten määrä kasvaa nopeasti. Kuten yllä todettiin, toimintakyvyn ja terveyden paraneminen ei merkitse sitä, että toiminnanvajavuudet ja sairaudet katoaisivat, ne vain siirtyvät korkeampaan ikään.

Kuten yllä esitettiin, mitä vanhempaan ikään kuolema siirtyy, sen suurempaa saattaa olla avun ja hoivan tarve elämän loppuvaiheessa (Forma ym., 2017 ja 2020, Aaltonen ym. 2019). Yksi esimerkki tästä on, että yhä suurempi osuus kuolemista Suomessa tapahtuu yli 85-vuotiaana dementiaa sairastaville ihmisille (Aaltonen ym. 2019). Nimenomaan pitkäikäisyyden ja sairastavuuden yhteisvaikutus voi kasvattaa suuresti ja nopeasti hoivan ja hoidon kokonaistarvetta (Jagger ym., 2011; Aaltonen, 2019).

On muistettava, että enemmistö yli 75-vuotiasta ei tarvitse ikääntyneiden palveluiksi ymmärrettävää kotihoitoa tai ympärivuorokautista hoitoa, vaan he käyttävät samoja palveluita kuin muutkin aikuiset. Ympärivuorokautista hoitoa tarvitsee kunakin ajanhetkenä pieni vähemmistö, enimmäkseen yli 85-vuotiaat ja elämänsä viimeisiä kuukausia tai vuosia elävät ihmiset. Suurin tarpeen aiheuttaja on dementia, jonka esiintyvyys kasvaa jyrkästi iän myötä ja jota toistaiseksi ei osata estää eikä parantaa. Dementia aiheuttaa niin kokonaisvaltaisen henkisen ja fyysisen toimintakyvyn laskun, että kotihoito harvoin riittää sen hoitamiseen.

Suomessa on selvitetty professori Marja Jylhän johdolla iän ja dementian yhteisvaikutuksia viimeisten elinvuosien pitkäkestoiseen hoitotarpeeseen. Vuosien 1996 ja 2017 välillä yhä harvempi 90 vuotta täyttänyt dementiaa sairastava pääsi ympärivuorokautiseen hoitoon (Aaltonen ym., 2019 ja käsikirjoitus 2021). 2010-luvulla niin hyvin vanhojen kuin dementiaa sairastavien määrä on noussut samalla kuin hoitopaikkoja on vähentynyt. Siten on hyvin todennäköistä, että 2000-luvun alussa todettu tarve on korostunut 2020-luvulle siirryttäessä. (Jylhä, 2020.)

Miten valmis Suomi on kohtaamaan pitkäikäisyyden ja sairastavuuden tarpeita?

Tutkimusten mukaan ympärivuorokautisen hoivan saatavuus on viime vuosina vähentynyt samalla kun sen tarve on kasvanut (Aaltonen ym. 2019, Forma ym. 2020). Meillä esiintyy hoivavajetta tai ”hoivaköyhyyttä”: tilanteita joissa ihminen ei saa hänelle periaatteessa laissa säädettyä hyvää hoivaa. Esimerkiksi Tampereella totutetussa edustavassa Tervaskannot 90+ -tutkimuksessa joka kymmenes kotona asuva 90 vuotta täyttänyt tamperelainen (tai hänen puolestaan vastannut omainen) arvioi, ettei pärjännyt kotona lisätyn kotihoidonkaan turvin, vaan olisi tarvinnut ympärivuorokautista hoitoa (Pulkki ym., 2020).

Tampereella ja Jyväskylässä 2010-luvun alussa toteutettujen kyselyjen mukaan joka neljäs 75 vuotta täyttänyt vastaaja, jolla on hoivatarpeita, kokee hoivaköyhyyttä eli he eivät saa tarpeisiinsa riittävää apua (Kröger, van Aerscht & Mathew Puthenparambil, 2019; taulukko 4). Erityisesti hoivaköyhyys koskee päivittäisten asioiden hoitamista, mutta myös perushoivassa on laajoja puutteita. Tuoreempaa ja valtakunnallista tietoa hoivaköyhyyden yleisyydestä on kerätty ja julkaistaan vuonna 2021.

Taulukko 4. 75 vuotta täyttäneiden kokemukset palveluvajeesta ja hoivaköyhyydestä.

	En tarvitse apua	Saan tarpeeksi apua	En saa tarpeeksi apua	Hoiva-köyhyys*
	%	%	%	%
Päivittäiset perustoiminnot (ADL)				
Peseytyminen	86	12	2	14
Syöminen	96	4	<1	14
Sängystä pois/sänkyyn meneminen	95	4	<1	16
WC:ssä käyminen	96	4	<1	16
Pukeutuminen	93	7	<1	12
Yhteensä	85	12	3	17
Päivittäisten asioiden hoitaminen (IADL)				
Liikkuminen kodin ulkopuolella	67	25	8	24
Ruokaostokset	67	28	5	15
Avun ja palvelujen hankkiminen	57	34	8	19
Pankkiasioiden hoitaminen	68	29	3	10
Kodin kunnostus ja pihatyöt	36	51	13	20
Siivous	50	40	10	20
Ruoanlaitto	73	23	4	15
Lääkkeiden ottaminen	84	15	1	8
Yhteensä	30	52	18	26
Kaikki toiminnot yhteensä	30	52	18	26

Hoivaköyhyys on riittämättömän avun piirissä olevien osuus kaikista vastaajista, joilla on hoivatarpeita.
Lähde: Kröger ym., 2019

Hoivaköyhyys koskee erityisesti alempia sosioekonomisia luokkia. Pienituloiset tarvitsevatkin huomattavasti useammin kotihoitoa kuin suurituloiset, sairastavuuden ja toimintakyvyn erojen vuoksi siksi, että myös yksinasuminen on pienituloisimpien joukossa yleisempää. Neljännes (26 %) kotipalvelua tarvinneista alimpaan tuloluokkaan kuuluneista 75 vuotta täyttäneistä ilmoitti, ettei ollut saanut apua riittävästi tai lainkaan. (Hannikainen 2019.)

Ympäri vuorokautisen hoidon saatavuuden parantaminen on tarpeen niin vanhojen ihmisten ja heidän perhejäsenten kuin laajemmin sukupolvien välisen solidaarisuuden ja aikuisväestön perheen ja työn yhdistämisen kannalta. Laadukkaat vanhustalut kohentavat myös vanhusten puolisoitten, heidän lastensa ja lastenlastensa perheiden elämänlaatua ja työtehoa. Sen voi myös olettaa vähentävän vanhenemiseen kohdistuvaa pelkoa. Vanhusten toimiva hoito voi merkittävästi lisätä kokonaisuutena luottamusta yhteiskuntaan, kuten myös koronapandemian aikaiset kokemukset ikäihmistien suojelemisesta eri maista osoittavat.

Se, kuinka avun tarpeessa olevia ikäihmisiä kohdellaan, on myös naiskysymys, koska selvästi suurin osa vanhustalujen käyttäjistä on naisia. Naiset ovat samoin ylliedustettuina vaativan omaishoidon antajina puolisoilleen ja ikääntyneille vanhemmilleen.

Vanhustalujen saatavuus, sisältö ja laatu eivät vaikuta vain vanhuusiässä oleviin, vaan niillä on laajat ylisukupolviset vaikutukset keski-ikäisten suomalaisten mahdollisuuksiin osallistua täysipainoisesti työelämään. Vanhustalujen saatavuudella on vaikutusta myös nuoriin aikuisiin ja heidän työ- ja perhe-elämää koskeviin tulevaisuuden suunnitelmiinsa.

Havaintoja ja päätelmiä

- Pitkäikäisyys ja sairastavuus ovat lähivuosikymmenten keskeinen haaste sosiaali- ja terveyspalveluille.
- Noin joka neljäs apua tarvitseva 75 vuotta täyttänyt ei koe saavansa tarpeeksi apua.
- Ihmisten arvokas ja turvallinen vanheneminen on myös naiskysymys, sillä useimmat hyvin vanhat ihmiset, omaishoitajat sekä sosiaali- ja terveydenalan työntekijät ovat naisia.

4.2.5 Väestön vähenemisen ja monipaikkaisuuden politiikka: ulkoa sisään?

Kasvava *alueellinen eriarvoisuus* haastaa sosiaalista ja demokraattista kestävyyttä ja eri puolella maata asuvien mahdollisuuksia vaikuttaa heidän ääniosuuksiensa vähentyessä. Kuten EU:n väestöpoliittiset linjaukset alleviivaavat, ”pelon maantieteessä” vaarana on, että tietyt väestöryhmät kokevat jäävänsä syrjään kasvukeskusten menestyksestä.

Useimmat suomalaiset kunnat ja maakunnat joutuvat 2020-luvulla kehittämään toimivaa vähenevän väestön politiikkaa tai panostamaan vahvasti muuttoliikkeeseen. Suomen väestö ei covid-19-pandemian ensimmäisen vuoden aikana vähentynyt – toisin kuin useissa muissa Euroopan maissa – siksi, että paluumuuttoa oli suhteellisesti enemmän kuin aikaisemmin. Sekä vapaa-ajan asuminen että kansainvälinen muuttoliike näyttävät kuitenkin ilmiöinä, joita kunnat ja maakunnat voisivat tietoisesti hyödyntää selvästi nykyistä enemmän.

Monipaikkaisuus ja vapaa-ajan vietto edustavat vastailmiötä kaupungistumiselle, joka piristää kuntien taloudellista ja väestöllistä kehitystä jo nyt. Vuoden 2020 loikka etätöissä voi edelleen vahvistaa ilmiötä, jossa työ ja asuminen jakautuvat eri kuntien ja maakuntien välillä. Tämä tuo kuntiin niin ostovoimaa kuin osaamista ja laajempia verkostoja. Tietyt Suomen kunnat ovat aktiivisesti pyrkineet hyödyntämään uusia mahdollisuuksia, mutta pohjoismaisessa vertailussa meillä on ilmeisesti kehitettävää (Slätmo ym., 2019). Kuntien uudistuvassa roolissa sote-uudistuksen myötä voisi hyödyntää väestöpoliittista ajattelua, joka huomioi ihmisten tosiasiallisen sijainnin. Esimerkiksi niin ”ulkokuntalaisia” kuin ”ulkosuomalaisia” voisi nähdä oman väestön erikoisosina tai mahdollisina osina.

Tällä hetkellä palvelut ja niiden rahoitus sekä useat lainsäädäntömme muut ankkuroinnit on kytketty pitkälti siihen, että henkilöllä on yksi kotikunta, ja kunta tuottaa tai järjestää palvelut vain asukkailleen. Osassa kunnallisia palveluja ei kuitenkaan edellytetä kunnan jäsenyyttä lainkaan. Esimerkiksi kirjasto- ja liikuntapalveluja ei ole kytketty kotikuntaan ja varhaiskasvatuksessa päiväkotipaikka on mahdollista saada työskentelypaikalta. Opetuksessa on usein niin kutsuttu vapaa hakeutumisoikeus, jonka nojalla voi hakeutua muuhun kuin oman kunnan oppilaitokseen, jos niissä on tilaa. Samoin mm. terveydenhuollossa monipaikkaisuus on otettu huomioon niin, että asiakas voi valita mikä tahansa julkisen terveysaseman ja erikoissairaanhoidon yksikön, ja tämän käytännön oletetaan muuttuvan vielä joustavammaksi sote-uudistuksen myötä.

Silti vapaa-ajan asumista käsitellään edelleen usein korostetusti maaseutuympäristöissä sijaitsevinä yksittäisinä lomarakennuksina. Ja vaikka niitä on useassa kunnassa jo enemmän kuin vakituisia asuntoja, kaksoiskuntalaisuutta koskevat aloitteet ilmeisesti ovat toistaiseksi kaatuneet tilastointihaasteisiin. Kaksoiskuntalaisuutta ei tuoreessa selvityksessä katsottu realistiseksi lähinnä tilastoteknisistä syistä, mutta kevyempiä muotoja kuten

e-kuntalaisuutta ehdotetaan (Valtiovarainministeriö, 2018). Erilaisia uusia tapoja tunnustaa ja kehittää mökkeilevän väestön panostusta paikallisesti kehitetään muuallakin: esimerkiksi Tanskassa Odsherredissä on erillinen luokitus, ”vapaa-ajan kansalaiset”, jonka avulla mökkeilijät nimetään osaksi kunnan väestöä. (Slätmo ym., 2019).

Pandemia on tarjonnut uusia tapoja hyödyntää korona-ajan uutta ilmiötä, ”*huippuosajien muuttoliikettä*”, jossa korkeasti koulutetut etsivät suhteellisen vakaata ja koronavirusvapaata yhteiskuntaa, jossa lapset voivat käydä koulua. Niin Marinin hallitus kuin Helsingin kaupungin Business Center ovat halunneet edistää huippuosajien rekrytointia Suomeen, tästä esimerkkeinä ”osaajien pikakaista” ja *3 months in Finland* -luvat. Kansainvälisessä rekrytinnissa voisi myös huomioida ulkosuomalaisia tai suomalaisia eläke-etuja nauttivia ja heidän perheitään ja sosiaalisia verkostoja.

Olisi myös mahdollista tehostaa yhteydenpitoa muualla asuviin Suomen kansalaisiin niin viranomaisten kuin järjestöjen ja tiedotusvälineiden kautta. (Sisäministeriö, 2020). Suomi-seura (220) korostaa tarvetta kehittää ulkosuomalaisille suunnattua tiedottamista paluumuuton kannalta keskeisistä seikoista ja myös viestittää Suomessa toimiville työntekijöille mahdollisuuksista ottaa palvelukseen paluumuuttajia. Melkein kahdella miljoonalla ulkosuomalaisella on usein kiinteistöjä Suomessa tai tapana lomailla täällä, he saattavat harkita takaisinmuuttoa tai suositella Suomea tuttavilleen. Nykyään ajatellaan usein, että Suomeen ulkomailta muuttanut kansalainen osaa toimia kuin täällä aina asuneet, eikä huomioida ulkomailla asumisen ja muiden perheenjäsenten tarpeita.

Aivoviennin estämiseksi voisi myös esimerkiksi kannustaa ulkomailla opiskelevia kansalaisia palaamaan Suomeen opintojen päätyttyä tiedottamalla heille aktiivisesti harjoittelu- ja jatkokoulutusmahdollisuuksista tai tarjoamalla helpotuksia opintolainaan. EU-mailla on runsaasti kokemuksia proaktiivisesta maasta- tai paluumuuttopolitiikasta, jonka tarkoitus ei ole estää ihmisiä matkustamasta ja keräämästä kokemuksia ulkomailla, mutta aktiivisesti kannustaa palaamaan isänmaahan sopivassa elämänvaiheessa.

Havaintoja ja päätelmiä

- ”Pelon maantieteessä” vaarana on, että tietyt väestöryhmät kokevat jäävänsä syrjään kasvukeskusten menestyksestä.
- Alueet voisivat määrätietoisemmin hyödyntää niin aktiivista maahanmuuttoa kuin vastailmiöitä kaupungistumiselle kuten etätöitä ja ”vapaa-ajan kuntalaisia” tai muita monikuntalaisuuden muotoja.
- Aluepolitiikka hyötyisi tarkemmasta tietopohjasta koskien muun muassa matkailua, vapaa-ajan asukkaita ja etätyökäytäntöjä.

5 Väestöpoliittisia linjauksia

Laatikko E. Väestöpoliittisia linjauksia 2020-luvulle

Ihmislähtöinen väestöpolitiikka. Väestöpolitiikka tukee jokaisen hyvinvointia ja kestävästä väestönkehitystä. Väestöpoliittisia linjauksia ja indikaattoreita tulee sisällyttää kestävästä kehityksen ohjelmiin. Väestö- ja perhetietoja koskevaa tietopohjaa ja seurantaa on kehitettävä kansallisesti ja alueiden tukemiseksi.

Lapsia – totta kai. Lapsia – totta kai -linjaus etukee kaikkien ihmisten mahdollisuutta perheellistyä ja saada toivomansa määrä lapsia. Jokainen lapsi on tervetullut ja jokaiseen lapseen panostetaan.

Lapsiperheiden tukeminen on myös paras investointi tulevien sukupolvien hyvinvointiin. Syntyvyyden olisi suotavaa toipua kohti 1,6 lasta naista kohti 2020-luvulla ja 1,8 pidemmällä tähtäimellä, mikä vastaa suomalaisten toiveita. Lapsiperheiden pienenevä väestöosuus ei saa merkitä, että niihin suunnataan vähemmän yhteiskunnallisia resursseja. Lasten kasvattaminen on myös kansantaloudellisesti tärkeä panostus.

Inhimillisten voimavarojen politiikka. Oppiminen, koulutus ja osaaminen ovat tärkeimmät yksittäiset keinot ikääntyvien yhteiskuntien kestävyuden parantamiseksi. Koulutuksella on myös itseisarvo: aivovoima on resurssi, joka kasvaa, kun sitä käytetään. Elinikäinen oppiminen, myöhäiskeskityksen työllisyyden tukeminen ja tavoitteellinen muuttopolitiikka edistävät inhimillisiä voimavaroja.

Arvokas ja turvallinen vanhuus. Hyvä huolenpito jokaisesta elämän viimeisinä vuosina on hyvinvointiyhteiskunnan ytimessä. Hoivaköyhyys ja vanhuspalvelujen laatuongelmat on pyrittävä poistamaan. Sukupolvien välistä solidaarisuutta on edistettävä ja ikäsyryntää torjuttava.

Viimeinen luku kokoaa selvityksessä identifioidut trendit ja haasteet ja esittää niiden pohjalta strategisia väestöpoliittisia linjauksia ikääntyvälle Suomelle, joita on kiteytetysti koottu laatikkoon E.

Suomen 2000-luvun alun väestöpoliittisen tulevaisuudenselonteon ja seurantaraporttien linjaukset ja johtopäätökset ovat edelleen ajankohtaisia. Niiden pohjalta muun muassa sopeutettiin eläkekustannuksia pidentyneeseen elinajanodotteeseen ja valmisteltiin sosiaali- ja terveyspalvelujen uudistus. Ne myös edesauttoivat aktiivisen ikääntymisen ja ”silver economy” -ajattelun rantautumista Suomeen. Väestöpoliittinen seuranta kuitenkin lakkasi Suomessa 2010-luvulla, jolloin maa koki pitkittyneen talouskriisin, nopean kaupungistumisen ja syntyvyyden laskun ja jolloin Suomi erkani muiden Pohjoismaiden väestökehityksestä. Usea suunniteltu perhepoliittinen uudistus jäi tekemättä, nuorten koulutustaso ei juurikaan noussut eikä maahanmuuttopolitiikkaa kehitetty aktiivisesti. 50 vuotta täyttäneiden suomalaisten työllisyysaste ja terveiden vuosien elinajanodote on huomattavasti parantunut, mutta olemme vielä kaukana kestävän vanhushuoltosuhteen edellyttämistä työllisyys- ja tuottavuustavoitteista.

Eurooppa ja Suomi kohtaa nyt väestön vähenemisen ja kestävän kehityksen tuplahaasteen. Suurin muutos edeltäviin väestöpoliittisiin ohjelmiin on kestävän kehityksen tavoitteen nivoutuminen väestöpoliittisiin linjauksiin. Muutos pakottaa arvioimaan uudelleen elämänarvojamme ja vaurauden mittareita ja edellyttää useita rinnakkaisia tulevaisuuskenaarioita ja niihin varautumista. Väestön terveyden ja hyvinvoinnin merkitys korostuu tavanomaisten talouskasvun indikaattoreiden rinnalla, niin politiikan tavoitteena kuin sen onnistumisen edellytyksenä.

Selvityksessä keskeiset neljä identifioitua haastetta Suomelle ovat vähenevän väestön ja kestävän kehityksen tuplahaaste, lastensaannin tukeminen elämäkulussa, työvoiman saatavuuden ja tuottavuuden kasvattaminen sekä hoivan ja hoidon toteutuminen vanhuudessa. Niille ehdotetut strategiset linjaukset ovat *Ihmislähtöinen ja tietopohjainen väestöpolitiikka*, *Lapsia – totta kai*, *Inhimillisten voimavarojen politiikka*, ja *Arvokas ja turvallinen vanhuus*. Selvityshankkeen jatkotoimiin kuuluisi rakentaa laaja parlamentaarinen yhteisymmärrys yleisille linjauksille. Niihin linkittyvät mahdolliset konkreettiset toimenpide-ehdotukset, joista on annettu esimerkkejä sekä alla että esitetty edeltävissä luvuissa, voivat tietenkin vaihdella tilanteiden ja hallitusohjelmien mukaisesti.

5.1 Ihmislähtöinen ja tietopohjainen väestöpolitiikka

Tilanne

Suomi on EU:n nopeimmin ikääntyvien maiden kärjessä 2020-luvulla. Vuosisadan kolmesta megatrendistä (ilmastonmuutos, teknologian murros, väestön ikääntyminen) väestönkehitystä ei ole Suomessa vielä integroitu kestävän kasvun ohjelmiin.

Tasapainoinen väestönkehitys Euroopassa ja Suomessa edellyttää useita samanaikaisia toimia: syntyvyyden laskun hidastumista, nettomaahanmuuton kasvattamista, maahanmuuttajien kotouttamista sekä työllisyyden ja tuottavuuden kasvua.

Väestöpoliittinen seuranta on puutteellista ja kansallinen sekä alueellinen tietopohja on riittämätön.

Tavoite

Väestöpolitiikka tavoittelee tasapainoista väestönkehitystä. Väestönkasvua toivotaan jatkossakin ainakin noin 0,3 prosenttia vuosittain. Poliittisin päätöksiin on pyrittävä

- lieventämään väestörakenteen ikääntymisestä aiheutuvia taloudellisia ja sosiaalisia haasteita edistämällä lapsi- ja perheystävällisyyttä, osaamista sekä tervettä ikääntymistä koko elämänkulun ajan sekä
- vahvistamaan sukupolvien välistä solidaarisuutta ja oikeudenmukaisuutta.
- kehittämään väestö- ja perhetietoja koskevaa tietopohjaa ja seurantaan kansallisesti ja alueellisesti.

Keinot

Väestöpoliittisten linjausten ja tavoitteiden asettaminen hallituskaudelle ja linjausten parlamentaarinen juurruttaminen. Väestöpoliittisten linjausten ja tavoitteiden sisällyttäminen kestäväen kehityksen ohjelmiin ja erityisesti sosiaalisen ja taloudellisen kestävyuden tiekarttoihin. Väestöpoliittisen seurannan kehittäminen ja siihen liittyvän asiantuntijuuden sekä indikaattorien kehittämistä ja hyödyntämistä poliittisessa päätöksenteossa.

5.1.1 Perhe- ja väestötieto käyttöön

Tilanne

Nopeasti kasvava ikääntyneiden määrä edellyttää kasvua ikäkohtaisissa menoissa samaan aikaan, kun lapsiin ja nuoriin on entistä tärkeämpi panostaa. Tutkitun tiedon ja vaikuttavien toimenpiteiden merkitys korostuvat tilanteessa, jossa työssä käyvien määrä vähenee ja yhteiskunnallisten resurssien riittävyys on rajallinen.

Suomessa on korkeatasoiset väestörekisterit, ja väestötilastoja voisi kehittää niin indikaattorien kannalta kuin interaktiivisempaan ja käyttäjätystävällisempään suuntaan. Perinteinen ikään perustuva huoltosuhte on Suomessa edelleen yleisin ja usein ainut mittari väestörakenteen ikääntymisestä, vaikka se on riittämätön ja välillä suorastaan virheellinen indikaattori.

Keinoja

Väestö- ja perhetilastoja tulisi kehittää ja resursoida nykyistä tarkemmin, jotta kokonaiskuva ja tietopohja olisivat ajan tasalla. Tämä koskee muun muassa lapsiperheiden ja 65+-ikäryhmien tilastoja, tapoja arvioida vanhushuoltosuhdetta sekä matkustamisen ja liikkuvuuden indikaattoreita alueellisella tasolla. Laajemman tietopohjan myötä voi tämentää ja seurata muun muassa syntyvyyttä, lapsiystävällisyyttä, aluekehitystä ja ikääntyneiden hyvinvointia koskevia väestötavoitteita.

Väestö- ja perheanalytiikan kehittäminen valtakunnallisesti sekä teeman sisällyttäminen sote-uudistukseen, mukaan lukien hyvinvointialueiden ja kuntien välisen uuden yhteistyön muotoihin.

Tutkimustieto ja -ympäristöt. Suomi ei 2010-luvulla panostanut pitkäjänteisesti syntyvyyden ja lisääntymisterveyden tutkimukseen. Päinvastoin THL on 2000-luvulla karsinut seksuaali- ja lisääntymisterveyden alan tutkimusta ja verkostoitumista ja Tilastokeskus vähensi 2000-luvulla perhetilastojen ja väestö- sekä perheilmioita taustoittavien tilastollisten katsausten tuotantoa. Esimerkiksi Norjassa perustettiin vuonna 2019 poikkitieteellinen syntyvyyden ja lisääntymisen tutkimuskeskus Oslon yliopistoon ja useampi ikääntymistä tutkiva poikkitieteellinen tutkimuskeskus.

Väestöpolitiikka-osaamista valtionhallinnossa voisi kehittää vahvistamalla väestönkehitystä koskevaa osaamisen ekosysteemia sekä indikaattorien kehittämistä kestävä kehityksen puitteissa. Tämä edistäisi tietopohjaa ja tiedonvaihtoa, poikkihallinnollista kokonaisnäkemysten muodostumista sekä väestöpolitiikan näkökulman vahvistamista valtionhallinnon ja keskeisten sidosryhmien välillä.

5.2 Lapsia – totta kai

"Lapsia – totta kai" -linjaus edustaa selkeää lapsimyönteisyyttä ja tukee ihmisten lapsitöiveita. Lapsia – totta kai ei edellytä "omia" lapsia vaan kertoo, että jokainen lapsi on tervehtullut ja jokaiseen lapseen panostetaan. Se on politiikkalinjaus, jonka lapsikin ymmärtää.

Tilanne

Syntyvyyden kehitys on 2020-luvun alussa Suomessa vaaka- ja laskeudalla. 2010-luvun aikana jatkunut syntyvyyden lasku ehti taittua vuonna 2020, juuri ennen kuin covid-19-pandemia iski. Pandemia on vaikeuttanut niin kumppania etsivien ihmisten kuin lapsiperheiden arkeen. Samalla on myös varovaisia merkkejä perheen ja vanhemmuuden renessanssista pandemian aikana. Euroopassa pandemialla tulee olemaan syviä demografisia vaikutuksia ja syntyvyyden ennustetaan suorastaan romahtavan useissa maissa ainakin hetkellisesti.

Noin kolme neljäsosaa 2010-luvun syntyvyyden laskusta johtuu Suomessa siitä, että esi-koisia syntyi vähemmän. Viime vuosina myös toisia, kolmansia ja neljänsiä lapsia syntyi vähemmän samalla kun lapsilisien määriä pienennettiin ja lapsilisiä irrotettiin kansaneläkeindeksistä. Resurssirikkaammat perheet perheellistyvät muita varmemmin. Lapsettomuus on yleistynyt erityisesti vähemmän koulutetuilla naisilla ja miehillä.

Kokonaishedelmällisyyden olisi mahdollista toipua ainakin noin 1,6 paikkeille 2040-lukuun mennessä. Toteutumalla on suuria merkityksiä tulevaisuuden väestönkehitykselle ja se vaikuttaa myös julkisen talouden rahoitukseen. Noin 1,8 kokonaishedelmällisyys tarkoittaisi esimerkiksi, että työeläkejärjestelmä olisi nykyrahoituksen kannalta paremmassa tasapainossa.

Suomessa on ero toivotun ja saavutetun lapsiluvun välillä. Suomalaiset toivovat keskimäärin noin kaksi lasta, mutta tulevat ennusteiden mukaan saamaan naista kohti alle 1,7 lasta tulevaisuudessa, mikä olisi hyvin alhainen syntyvyyden taso. Aikaisemmissa sukupolvissa suomalaisnaisten lopullinen lapsiluku on ollut noin 1,9 lasta. Toivotun lapsiluvun saavuttaminen merkitsisi syntyvyyden kasvua.

Suunniteltu perhevapaiden uudistus on keskeisessä asemassa syntyvyyden laskun lieventämisessä. Tämä koskee suoraan niitä perheitä, joissa harkitaan toista, kolmatta, neljättä tai sitä useamman lapsen saantia. Näissä perheissä lastenhoidon järjestäminen, taloudellinen tilanne ja sopivan asunnon puuttuminen mietittyvät vanhempia eniten. Perhevapaa-uudistus voi myös epäsuorasti vaikuttaa perheellistymistä miettivien nuoriin aikuisiin.

Suomen alueet ovat tällä hetkellä eri vaiheessa "alenevan syntyvyyden kierrettä". Nuorten aikuisten syyt ja esteet lykätä tai luopua lastensaannista vaihtelevat alueittain, mutta tästä puuttuu tarkempaa tutkimustietoa. Ihmisten ja eri perheiden tarpeita ja toiveita seuraamalla ja päivittyvän tietopohjan avulla voisi tarkemmin räätälöidä palvelutarjontaa.

Tavoite

Suomi tukee ihmisten mahdollisuuksia saada toivomansa määrä lapsia ja eri sukupolvien ja kotitalouksien mahdollisuuksia kohdata ja hoivata eri-ikäisiä ihmisiä. Lapsiystävällisyys ei rajaudu omiin lapsiin, vaan voi toteutua monella lailla, myös sukulaisten tai ystävien lasten tai hoiva- ja opetustyön kautta.

Yhteiskunta haluaa tukea lapsiperheitä ja nostaa lasten kasvatuksen arvostusta yhteiskuntapolitiikassa, koska se on paras investointi tulevien sukupolvien hyvinvointiin ja tasapainoiseen väestönkehitykseen.

Tavoite on nostaa kokonaishedelmällisyys ensin 1,6 tasolle ja pidemmällä tähtäimellä 1,8 tasolle, mikä vastaa suomalaisten toivottua lapsilukua.

Perheystävällisyys koskee kaikenlaisia perheitä eri perhejäsenten iästä, määrästä, kulttuurista, sukupuolesta tai seksuaali- ja sukupuoli-identiteetistä riippumatta. Suomen suuren vaihtelun lapsiluvuissa voi myös nähdä rikkauten osoituksena perheidemme moninaisuudesta: meillä voi elää niin vapaaehtoisesti lapsettomana kuin suurperheen vanhempana.

5.2.1 Syntyvyyden ja perheystävällisyyden tukeminen

Keinot

Syntyvyyden kehitykseen voi todennäköisesti vaikuttaa selkeällä ja proaktiivisella vauva-, lapsi- ja perhemyönteisyydellä sekä oikein ajoitetuilla ja kohdistetuilla tukimuodoilla ja kampanjoilla. Kanadan, Saksan ja Viron esimerkit 1990–2010-luvuilta osoittavat, että selkeillä perhepoliittisilla uudistuksilla voi vaikuttaa sekä lasten ajoitukseen elämäntulussa, että lopulliseen lapsimäärään. Vaikutusten toimivuudesta Suomessa ei ole mahdollista saada vertailukelpoista tietoa, koska missään muualla ei ole yhtä kehittynyt ja runsas perhepolitiikka ja alhainen syntyvyys kuin Suomessa. Nuorten aikuisten lastensaantia koskevat toiveet ja perheellistymisen liittyvät esteet eroavat edeltävien sukupolvien odotuksista eikä niistä ole tarpeeksi tutkimustietoa. Siksi mahdollisiin kampanjoihin ja perhe-etuuk-sien kehittämiseen tulisi sisällyttää myös tutkimusta mahdollistava aineistonkeruu.

Lastensaantia koskevat kampanjat, kannustimet, perhelupaukset tai bonukset ovat aiheellisia juuri nyt. Vaikka ne vaikuttaisivat "vain" lapsen ajoitukseen, sillä on merkitystä väestöra-kenteen kannalta ja todennäköisesti myös lopullisen lapsiluvun kannalta tilanteessa, jossa yksi sukupolvi on lykännyt esikoisen saamista myöhäiselle iälle ja on epävarmaa, missä määrin he ehtivät ja uskaltavat toteuttaa haaveitaan omasta lapsesta.

Suomalaisen *lisääntymisterveydessä ja hedelmällisyystietoisuudessa* on parantamisen vaaraa. Tavoite on parantaa puutteellisia tietoja ja tukea ihmisten ja erilaisten perhemuotojen teitä vanhemmuuteen tai toivottuun lapsettomuuteen. Vaikka elinaika on pidentynyt, lisääntymisen ja lasten kasvattamisen aika on supistunut ja kohdistuu useimmille suomalaisille 25–39-ikävuosiin. Uusi elämäntulo vaatii uusien perhesuunnittelun taitojen opettamista lapsille, nuorille ja nuorille aikuisille. Pidemmät vanhempainvapaat ja joustavammat tavat yhdistää työelämää tai opiskelua sekä isien laajempi osallistuminen lasten hoitoon vastaisivat lapsiperheiden toiveita.

Hedelmöityshoitojen tarpeen ja niiden merkityksen syntyvyydelle voi samalla olettaa kasvavan tulevaisuudessa. Myös sijaisvanhempana ja tukihenkilönä tai -perheenä toimimista, adoptiota tai muita vanhemmuuden muotoja tulee tukea. Tärkeä olisi, että sosioekonomiset erot eivät vaikuttaisi siihen, mitä vaihtoehtoja on tahattoman lapsettomuuden ongelman ratkaisuun.

Myös laajasti Suomessa levinnyt meemi siitä, että vauvan saaminen olisi pahimpia ekologisia tekoja, vaatisi vastapuhetta. Toivotun lastensaannin tukeminen on osa kestävästä kehitystä. Niin ehkäisyvälineiden käyttö kuin lisääntyminen ovat keskeisiä ihmisoikeuksia. Ilmastokriisin torjuminen edellyttää nopeita kansainvälisiä toimia 2020- ja 2030-luvuilla. Realistiset vaihtoehdot syntyvyyden kehityksestä kertovat, että globaali väestönkasvu jatkuu ainakin 2070-luvulle asti. Syntyvyyden eri toteutumilla ei siten voi olla suuri osa päästötavoitteiden saavuttamisessa.

Tarkemmat keinot

- Lapsia – totta kai linjaus merkitsee, että kasvattamiseen käytettyä aikaa ei mielletä lyhytnäköisesti toiminnaksi, joka heikentää työvoimaa. Päinvastoin syntyvyys ja lasten kasvattaminen tulee mieltää myös kansantaloudellisesti tärkeänä panostuksena.
 - **Eri teitä vanhemmuuteen.** Perhevapaaudistuksen yhteydessä herätetään keskustelua ja viestitään uusista joustomahdollisuuksista ja eri tavoista olla vanhempi ja elää lasten kanssa.
 - Olisi **tuettava miehiä ja isiä.** Tarvittaisiin enemmän tietoa miesten lastensaantitavoista ja niihin vaikuttavista näkökulmista.
- **Seksuaali- ja lisääntymisterveyden sekä hedelmällisyystietoisuuden** edistämiseksi (a) päivitetään oppikirjoja ja opetusmenetelmiä peruskouluissa ja toisen asteen opetuksessa ja (b) kehitetään psykologista ja lääketieteellistä tukea itselleen mieluisan elämänsäkaaren räätälöimiseksi nuorille aikuisille (nettipalvelut, hyvä hoito suositukset, nuorisopalvelut).
- Päätetään toteuttaa sote-uudistuksen yhteydessä **perhe- ja väestökehityksen alueellinen seuranta** ja palvelujen kehittäminen modernin analytiikan keinoin hyvinvointialueille ja kunnille.
- Varmistetaan seuraavaa eläkeuudistusta tehtäessä lapsiperheiden oikeudenmukainen kohtelu ja selvitetään mahdollisuudet **kompensoida hoiva-vastuuta** nykyistä paremmin. Suomen eläkejärjestelmässä lastenhoidon kompensointi muodostuu vain perhevapaista kerätyistä eläke-etuuksista. Virossa, Norjassa, Ranskassa, Ruotsissa ja Saksassa on isompia ja pronatalistisia hyvityksiä. Esimerkiksi 3- tai 4-vuotiaan lapsen huoltajuudesta voisi osoittaa oman eläkekarttuman lisäksi keskipalkan mukaisen karttuman.
- **Lapsiperheköyhyys.** Asetetaan tavoite, että lapsiperheköyhyys olisi korkeintaan 1980-luvun tasolla vuoteen 2030 mennessä.

5.3 Inhimillisten voimavarojen politiikka

Väestön inhimillinen pääoma on olennaisempi tekijä kuin pelkkä sukupuolen ja iän mukainen arvioitu väestörakenne. Inhimillisten voimavarojen politiikka merkitsee linjauksena, että jatkuva oppiminen ja monipuolinen kehittyminen ja sitä tukevat koulutus-, sosiaali- ja terveyspalvelut todella ulottuvat vauvasta vaariin. Maailman terveysjärjestö on julistanut 2020-luvun terveen vanhenemisen vuosikymmeneksi (WHO, 2020) ja korostaa, että edellytykset terveelliseen ja osallistuvaan ikääntymiseen on luotava kaikissa ikäluokissa.

Kognitiivisten kykyjen ohella ihmissuhteiden, psyykkisen hyvinvoinnin ja sosiaalisten verkostojen tukeminen kuuluu keskeisesti inhimillisen voimavarojen politiikkaan. Perhe ja läheiset ystävät ovat tärkein emotionaalisen ja käytännön avun lähde. *Läheissuhteiden eriarvoisuus* tulee kärjistymään, sillä Suomessa on korkea hajonta ihmisten lapsiluvuissa. Yksin asuvien ja lapsettomien osuuden kasvu merkitsee, että toisilla on kymmeniä perhesuhteita, toisilla ei yhtään.

5.3.1 Elinikäinen oppiminen ja myöhäiskeskä-iän työllisyys

Tilanne

Tehokkain yksittäinen keino torjua heikentynyttä taloudellista huoltosuhdetta on nostaa työllisyysastetta ja tuottavuutta.

Selvityksessä laskettiin ennuste tuottavuuden ja koulutustason huomioivan huoltosuhteen kehityksestä Suomelle. Suurin vaikutus työn tuottavuutta huomioivan huoltosuhteen kehitykselle oli miesten alhainen koulutustaso naisiin verrattuna. Vasta jos suomalaisten korkeakoulutettujen miesten osuus kasvoi naisten tasolle vuoteen 2040 mennessä Suomeen ennustettiin selkeää kasvua työn tuottavuudessa.

Ajatusmalli 15–64-vuotiaasta ”työikäisestä väestöstä” on yhä useammassa yhteydessä aikansa elänyt. 68-vuotiailla on keskimäärin parikymmentä vuosikymmentä elinikää ja 15 prosenttia 68-vuotiaista osallistuu jo nyt työelämään. Työikäiseksi voi Suomessa ennakoidun elinajanodotteen mukaan laskea ainakin 75 ikävuoteen saakka, koska silloin on keskimäärin 15 elinvuotta jäljellä. 65–74-vuotiaiden työllisyysasteen nostaminen on suhteellisen tehokas tapa hillitä huoltosuhteen taloudelle epäedullista nousua.

Tavoite

Nostaa hyvinvointia, oppimisen mahdollisuuksia ja työllisyysastetta myös 65–74-vuotiailla.

Keinoja

- Korkeakoulutuksen ja tutkimuksen visio 2030 -valmistelussa tavoitteeksi voisi asettaa korkeakoulutettujen määrän nostaminen nuorissa ikäluokissa 50 prosenttiin vuoteen 2030 mennessä (hallituksen nykyinen tavoite).
- Siirrytään toimenpidetasolla ajattelumalliin, jossa ”työikäinen väestö” käytännössä tulee olemaan 15/20–74-vuotiaat (perinteisen 15–64 sijaan).
- Jatkuvan oppimisen ohjelman ikäraja nostetaan heti 64-vuotiaista 74-vuotiaisiin asti.
- Suunnitellaan kohdennettuja toimia 65–74-vuotiaiden työllisyysasteen nostamiseksi. Tavoite on kaksinkertaistaa 65–74-vuotiaiden työllisyyttä (11 % → 22 % vuoteen 2030 mennessä).

5.3.2 Tavoitteellinen ”avointen väestöjen” muuttopolitiikka

Tilanne

Suomen väestönkasvu on muodostunut vuodesta 2016 lähtien nettomaahanmuutosta ja tämä pätee tulevaisuudessakin, riippumatta syntyvyyden toipumisen asteesta.

Eurostatin väestöennusteiden herkkyyсарvioista ilmenee, että mikäli kokonaishedelmällisyys toipuisi noin 20 % nykyisestä (1,37 → 1,65 lasta naista kohti vuoteen 2060 mennessä) ja nettomaahanmuutto kasvaisi 50 % nykyisestä (noin 15 500 → 23 250 ihmistä vuosittain), väestö ei vähenisi 2030-luvulla.

Hidas ja byrokraattinen oleskeluluvan saantiprosessi on 2000-luvulla turhauttanut yrittäjiä ja hidastanut maahanmuuttoa. Jos maahanmuutosta toivotaan nimenomaan lievennystä taloudelliselle huoltosuhteelle, tulisi sen olla pääsääntöisesti työ- tai opiskeluperäistä ja kotoutumisessa ja työllistymistoimissa pitäisi onnistua hyvin.

Tavoite

Aktiivisempi ja näkyvämpi paluumuuttopolitiikka, jossa ylläpidetään myönteistä Suomi-kuvaa ja tuetaan Suomessa syntyneiden, opiskelleiden tai työtä tehneiden pois muuttaneiden mahdollisuuksia palata halutessaan.

Nettomaahanmuuton nostaminen kolmanneksella tai 50 prosentilla olisi yksi keino taata väestönkasvu seuraavilla vuosikymmenillä. Jos maahanmuutosta toivotaan nimenomaan lievennystä taloudelliselle huoltosuhteelle, sen tulisi olla pääsääntöisesti työ- tai opiskeluperäistä ja kotoutumisessa sekä työllistymistoimissa pitäisi onnistua hyvin.

Keinot

- Asetetaan **tavoite nostaa nettomaahanmuutto** 25 000 ihmiseen asti 2030 mennessä (nyt noin 16 000 ihmistä).
- **Osaajien pikaviisumi-aloite** on selvityshankkeen kyljessä syntynyt hallituksen aloite, jota on edistetty syksystä 2020 alkaen.
- Tarkempia, pandemian vaikutuksia ja väestötrendien yhteisvaikutuksia tarkastelevia ennusteita olisi tärkeää tehdä jatkossa säännöllisesti muuttoliikettä koskevan päätöksenteon ja väestöpoliittisten tavoitteiden seuraamisen tueksi.
- Paluumuuttoa tulee rohkaista ja ulkosuomalaisiin luoda laajempia viestintäkanavia.
- Osana vähenevien väestöjen politiikkatoimia kunnat ja maakunnat voisivat hyödyntää eri vastailmiöitä kaupungistumiseen. Tämän tukemiseksi tarvitaan mm. alueellista tietoa muuttoliikkeestä ja sen talous- ja väestövaikutuksista.

5.4 Arvokas ja turvallinen vanhuus

Tilanne

Myöhäiskeski-ään ja pidentyneen elämänkaaren myötä varsinainen vanhuus on lykkäytynyt ja suomalaisten toimintakykyinen elinaika on pidentynyt. Silti elämän loppuvaiheen avun tarpeen varjostama aika ei juuri ole lyhentynyt ja saattaa jopa pidentyä. Nykyisen väestöennusteen mukaan joka toisessa maakunnassa on jo ennen vuotta 2030 enemmän 75 vuotta täyttäneitä kuin alle 25-vuotiaita. Pohjoismaisessa vertailussa Suomen ikääntyvillä näyttäisi olevan lyhyin terveiden elinvuosien elinajanodote ja esteet tarvittavalla terveydenhoidon saamiselle korkeimmat.

2010-luvulla pitkäaikaishoidon kattavuus on vähentynyt. Myöskään kaikki tarvitsevat eivät pitkäaikaishoitoa tällä hetkellä saa. Palvelukatveesta kärsivät erityisesti kaikkein vanhimmat ja dementiaa sairastavat ja yksin elävät.

Pitkäikäisyyden ja sairastavuuden yhteisvaikutukset tuovat suuren haasteen hyvinvointivaltiolle, kun 85 vuotta täyttäneiden määrä tulevien 30 vuoden aikana kolminkertaistuu ja lähestyy 300 000 ihmistä vuonna 2035. Toiveet ovat maahanmuuttoa edellyttävän vanhuspalveluissa työskentelevien henkilöstömäärän kasvattamisen lisäksi terveys- ja sosiaalihuollon tuottavuuden nostamisessa ja digitalisaatiossa.

Tavoite

Arvokas ja turvallinen vanhuus -linjaus korostaa sitä, että jokaisella Suomessa asuvalla on elämänsä viimeisten vuosien aikana oikeus saada tarvitsemansa sosiaali- ja

terveyspalvelut. Ikääntyneiden palveluiden saatavuutta ja sisältöä on kehitettävä kattamaan nykyistä paremmin kaikki sosiaaliset ryhmät sekä kaikki avun ja hoivan tarpeet. Hoivaköyhyys ja vanhustalvelujen laatuongelmat on pyrittävä poistamaan.

Tavoite on lujittaa myös sukupolvien välistä solidaarisuutta ja lieventää nuorempien huolta läheisistään ja omasta vanhenemisestaan.

Keinot

- Suomessa olisi tervetullutta keskustella paitsi hoitajapulan ratkaisuksista myös mahdollisista uusista vanhustenhoivan rahoitusmalleista. Tarvitsemme todennäköisesti myös pohdintoja siitä, mitä hoitoja tarjotaan julkisin varoin.
- Korostetaan **terveen ikääntymisen** elämäntapaa koskevan ajatuksen ja WHO Healthy ageing -vuosikymmenen merkitystä.
- **Jatkuvan oppimisen** periaatteen ulottaminen läpi elämäntaaren tukisi paitsi työllisyyttä myös hyvinvointia ja voisi pidentää terveiden elinvuosien määrää sekä mahdollisesti myös torjua tai myöhentää dementiaa.
- **Hoivaköyhyys ja vanhustalvelujen laatuongelmat on pyrittävä poistamaan.**
- **Sukupolvien välistä solidaarisuutta** on edistettävä ja ikäsyryntää torjuttava, muun muassa kehittämällä parempia indikaattoreita, jotta voitaisiin verrata eri sukupolvissa eri ikäryhmiin kohdistuneita julkisia menoja ja tuloja (vrt. tietopohjatarve yllä).

6 Lähteet

- Aalto, A., Ahola, I., Hytönen, J., Paavonen, M., Palmén, O., Pääkkönen, J. & Tamminen, V. (2020). Suomen julkisen talouden kestävyys. Valtiovarainministeriön julkaisuja 2020:59.
- Aaltonen, M., Forma, L., Pulkki, J., Raitanen, J., Rissanen, P. & Jylhä, M. (2019). The joint impact of age at death and dementia on long-term care use in the last years of life – changes from 1996 to 2013 in Finland. *Gerontology and Geriatric Medicine*, 5.
- Aaltonen, M., Forma, L., Pulkki, J., Raitanen, J. & Jylhä, M. (2021). Ympäri vuorokautinen hoito viiden viimeisen elinvuoden aikana vuosina 2001, 2007, 2013 ja 2017 kuolleilla yli 70-vuotiailla: Ikäryhmän ja dementian merkitys. Käsikirjoitus.
- Aassve, A., Cavalli, N., Mencarini, L., Plach, S. & Bacci, M. L. (2020). The COVID-19 pandemic and human fertility. *Science*, 369(6502), 370–371.
- Aassve, A., Le Moglie, M. & Mencarini, L. (2020). Trust and fertility in uncertain times. *Population Studies*, online 10.6.2020.
- Abel, G. J., Brottrager, M., Crespo Cuarema, J. & Muttarak, R. (2019). Climate, conflict and forced migration. *Global Environmental Change*, 54, 239–249.
- Abrams, D. & Swift, H. (2012). Ageism doesn't work. *Public Policy & Aging Report* 22(3), 3–8.
- Acemoglu, D. & Pascual, R. (2017). Secular stagnation? The effect of aging on economic growth in the age of automation. *American Economic Review*, 107(5), 174–79.
- Adamiak, C., Pitkänen, K. & Lehtonen, O. (2017). Seasonal residence and counterurbanization: the role of second homes in population redistribution in Finland. *GeoJournal*, 82(5), 1035–1050.
- Alanen, H-M., Lönnroos, E., Talaslahti T., Vataja, R., Ginters, M., Sorri, A., Mykkänen, L., Leinonen, E. & Koponen, H. (2020). Vääriä säästöpäätöksiä vanhuspsykiatriassa. *Suomen lääkärilehti*, 10 (75), 602–603.
- Alatalo, J., Mähönen, E. & Räisänen, H. (2017). *Nuorten ja nuorten aikuisten työelämä ja sen ulkopuolisuus*. TEM-analyyseja 76/2017.
- Barthold, J. A., Myrskylä, M. & Jones, O. R. (2012). Childlessness drives the sex difference in the association between income and reproductive success of modern Europeans. *Evolution and Human Behavior*, 33(6), 628–638.
- Basten, S., Lutz, W., & Scherbov, S. (2013). Very long range global population scenarios to 2300 and the implications of sustained low fertility. *Demographic Research*, 28, 1145–1166.
- Beaujouan, E. (2020). Latest-late Fertility? Decline and resurgence of late parenthood across the low-fertility countries. *Population and Development Review*, 6, 219–247.
- Berg, V. (2018). Suomalaiset haluavat nykyään vähemmän lapsia kuin ennen. *Tietovuoto*, toukokuu. Väestöliitto Väestöntutkimuslaitos. <https://www.vaestoliitto.fi/artikkelit/suomalaiset-haluavat-nykyaan-vahemman-lapsia-kuin-ennen/>
- Berg, V. (2020). Lastensaannin toiveet ja esteet 2000-luvun Suomessa. Esitelmä Itsenäisyyden juhlavuoden lastensaatiön ja Väestöliiton Synty-verkoston järjestämässä Syntyvyystutkimuksen webinaarissa 16.10.2020.
- Berg, V., Lawson, D. W., & Rotkirch, A. (2020). Financial opportunity costs and deaths among close kin are independently associated with reproductive timing in a contemporary high-income society. *Proceedings of the Royal Society B*, 287(1919), 20192478.
- Berg, V., Miettinen, A., Latvala, A. & Rotkirch, A. (2020). Childbearing ideals, intentions and constraints in Finland 2002–2018. Käsikirjoitus.
- Bergsvik, J. (2020). Linking neighbors' fertility: Third births in Norwegian Neighborhoods. *Comparative Population Studies*, 45.
- Bernardi, L. & Klärner, A. (2014). Social networks and fertility. *Demographic Research*, 30(22), 641–670.
- Bernhardt, E. & Bergnerh, D. (2013). The non-modern child? Ambivalence about parenthood among young adults. In A-L Ellingsaeter, A-M Jensen & M. Lie (eds). *The Social Meaning of Children and Fertility Change in Europe*, 102–119. London: Routledge.
- Blanchet, D., & Ekert-Jaffé, O. (1994). The demographic impact of family benefits: evidence from a micro-model and from macro-data. Teoksessa J. Ermisch & N. Ogawa (toim.) *The Family, the Market and the State in Ageing Societies*, ss. 79-103. Oxford: Clarendon Press.
- Boersch-Supan, A. (2013). Myths, scientific evidence and economic policy in an aging world. *The Journal of the Economics of Ageing*, 1, 3–15.
- Bongaarts, J. & Feeney, G. (1998). On the quantum and tempo of fertility. *Population and development review* 24(2), 271–291.
- Brinton, M. C., Bueno, X., Oláh, L. & Hellum, M. (2018). Postindustrial fertility ideals, intentions, and gender inequality: A comparative qualitative analysis. *Population and Development Review*, 44(2), 281–309.

- Budolfson, M. & Spears, D. (2020). Population ethics and the prospects for fertility policy as climate mitigation policy. The Institute for Futures Studies. Teoksessa P. Bowman & K. Rasmussen (toim.) *Studies on climate ethics and future generations*. Working paper series, 2.
- Buyukkececi, Z., Leopold, T., van Gaalen, R., & Engelhardt, H. (2020). Family, firms, and fertility: A study of social interaction effects. *Demography*, 57(1), 243-266.
- Börsch-Supan, A. (2020). The Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe (SHARE) Wave 8. Release version: 0. SHARE-ERIC. Preliminary data set.
- Christensen, A. I., Davidsen, M., Koushede, V. & Juel, K. (2020). Mental health and the risk of negative social life events: A prospective cohort study among the adult Danish population. *Scandinavian Journal of Public Health*, August 12, 1403494820944718.
- Coleman, D. (2004). Why we don't have to believe without doubting in the "Second Demographic Transition" – some agnostic comments. *Vienna Yearbook of Population Research*, 2, 11–24.
- Coleman, D. (2006). Immigration and ethnic change in low-fertility countries: A third demographic transition. *Population and Development Review*, 401–446.
- Coleman, D., & Rowthorn, D. (2013). Population decline – Facing an inevitable destiny? Teoksessa A. Buchanan & A. Rotkirch (toim.), *Fertility rates and population decline: No time for children?* (ss. 82–101). London: Palgrave Macmillan.
- Comolli, C. L. (2017). The fertility response to the Great Recession in Europe and the United States: Structural economic conditions and perceived economic uncertainty. *Demographic Research*, 36, 1549–1600.
- Comolli, C.L., Neyer, G., Andersson, G., Dommermuth, L., Fallesen, P., Jalovaara, M., Jónsson, A., Kolk, M. & Lappegard, T. (2020). Beyond the economic gaze: Childbearing during and after recessions in the Nordic countries. *European Journal of Population*
- Cresswell-Smith, J., Amaddeo, F., Donisi, V., Forsman, A. K., Kalseth, J., Martin-Maria, N., ... Walhbeck, K. (2019). Determinants of multidimensional mental wellbeing in the oldest old: a rapid review. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 54(2), 135–144.
- Crimmins, E. M., Zhang, Y. S., Kim, J. K. & Levine, M. E. (2019). Changing disease prevalence, incidence and mortality among older cohorts: The Health and Retirement Study. *The Journals of Gerontology, Series A*, 74(1), S21–S26.
- Cylus, J., Figueras, J. & Normand, C. (2019). Will population ageing spell the end of the welfare state? A review of evidence and policy options. Teoksessa A. Sagan, E. Richardson, J. North ja C. White (toim.). *The Economics of Healthy and Active Ageing series*. European Observatory on Health Systems and Policies.
- Davies, W. (2020). How Covid-19 signals the end of the American era. *Rolling Stone* 6.8.2020.
- De Geyter, C., Calhaz-Jorge, C., Kupka, MS., Wyns, C., Mocanu, E., Motrenko, T., ... Goossens, V. (2020). The European IVF-monitoring Consortium (EIM) for the European Society of Human Reproduction and Embryology (ESHRE). ART in Europe, 2015: results generated from European registries by ESHRE. *Human Reproduction Open*, 2020(1).
- Dettling, L. J. & Kearney, M. S. (2014). House prices and birth rates: The impact of the real estate market on the decision to have a baby. *Journal of Public Economics*, 110, 82–100.
- Dunbar, R. I. M., MacCarron, P. & Robertson, C. (2018). Trade-off between fertility and predation risk drives a geometric sequence in the pattern of group sizes in baboons. *Biology Letters*, 14(3).
- EK (2020). *European Commission Report on the Impact of Demographic Change* https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/demography_report_2020_n.pdf
- Elo, I. T., Martikainen, P. & Myrskylä, M. (2014). Socioeconomic status across the life course and all-cause and cause-specific mortality in Finland. *Social Science & Medicine*, 119, 198–206.
- Eläketurvakeskus (2020). Tilasto Suomen eläkkeensaajista 2019. Eläketurvakeskuksen tilastoja 08/2020.
- Enroth, L., Raitanen, J., Halonen, P., Tiainen, K. & Jylhä, M. (2020). Trends of physical functioning, morbidity, and disability-free life expectancy among the oldest old: Six repeated cross-sectional surveys between 2001 and 2018 in the Vitality 90+ Study. *The Journals of Gerontology: Series A*, glaa144.
- Enroth, L., Raitanen, J., Hervonen, A., Nostraty, L. & Jylhä, M. (2015). Is socioeconomic status a predictor of mortality in nonagenarians? The Vitality 90+ study. *Age and Ageing*, 44(1), 123–129.
- ESHRE, European Society of Human Reproduction and Embryology (2020). <https://www.eshre.eu/Data-collection-and-research/Consortia/EIM/Publications>
- Esping-Andersen, G. (2008). Childhood investments and skill formation. *International Tax and Public Finance*, 15(1), 19-44.
- Euroopan alueiden komitea (2020). Väestörakenteen muutos: ehdotuksia sen kielteisten vaikutusten mittaamisesta ja torjumisesta EU:n alueilla. Lausuntoluonnos EO 139. täysistunto. Lausunto SEDEC-VII/001, 140. täysistunto <https://cor.europa.eu/FI/our-work/Pages/OpinionTimeline.aspx?opld=CDR-4647-2019>
- Euroopan aluekomitea EAK (2020). Väestörakenteen muutos: ehdotuksia sen kielteisten vaikutusten mittaamisesta ja torjumisesta EU:n alueilla. (Esittelijä: János Ádám Karácsony HU, EPP). Hyväksytty 14.10.2020. <https://cor.europa.eu/en/our-work/Pages/OpinionTimeline.aspx?opld=CDR-4647-2019>
- Euroopan parlamentti (2017). Päätöslauselma alueiden käyttöön ottamista koheesiopolitiikan välineistä väestörakenteen muutokseen varautumiseksi. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0427_FI.html

- Euroopan parlamentti (2018). Päätöslauselma taloudellisen, sosiaalisen ja alueellisen yhteenkuuluvuuden vahvistamisesta EU:ssa. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2018-0105_FI.html
- Euroopan sosiaali- ja talouskomitea (2020). Väestönkehityksen haasteet EU:ssa taloudellisten ja kehityserojen valossa. Lausuntopohja. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FI/ALL/?uri=CELEX:52019AE4587>
- Euroopan talous- ja sosiaalikomitea (2020). *Demographic challenges in the EU in light of economic and development inequalities* (Exploratory opinion at the request of the Croatian presidency). Adopted on 05/05/2020 – Bureau decision date: 24/09/2019. SOC/628-EESC-2019. Rapporteur: Stephane Buffetaut (France), co-rapporteur: Adam Rogalewski (Poland). <https://www.eesc.europa.eu/en/our-work/opinions-information-reports/opinions/demographic-challenges-eu-light-economic-and-development-inequalities-exploratory-opinion-request-croatian-presidency>
- Eurooppa-neuvosto (2020). Neuvoston päätelmät aiheesta 'Väestönkehityksen haasteet – tulevat toimet'. Council Conclusions on *Demographic Challenges – the Way Ahead* (2020/C 205/03) ST/8668/2020/INIT. European Parliamentary Research Service <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020XG0619%2801%29>
- European Commission (2019). State of Health in the EU Finland Country Health Profile 2019.
- European Commission (2021) Green Paper on Ageing. Fostering solidarity and responsibility between generations. https://ec.europa.eu/info/files/green-paper-ageing-fostering-solidarity-and-responsibility-between-generations_en
- Eurostat (2019). Fertility statistics. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Fertility_statistics
- Eurostat (2020a). *Population Projections*, https://ec.europa.eu/knowledge4policy/datasets/ds00025_en, visualisointeja maittain ks. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/population-demography-migration-projections/visualisations>
- Eurostat (2020b). Population projections (proj). Reference Metadata in Euro SDMX Metadata Structure (ESMS). https://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/en/proj_esms.htm
- Forma, L., Aaltonen, M., Pulkki, J., Raitanen, J., Rissanen, P. & Jylhä, M. (2017). Long-term care is increasingly concentrated in the last years of life: a change from 2000 to 2011. *European Journal of Public Health*, 27(4), 665–669.
- Forma, L., Aaltonen, M., Pulkki, J., Raitanen, J., Rissanen, P. & Jylhä, M. (2020). Use and costs of hospital and long-term care among the oldest old and in the last year of life in 2001–2014. Vitality 90+ study. Käsikirjoitus 2020.
- Forma, L., Rissanen, P., Aaltonen, M., Pulkki, J., Raitanen, J. & Jylhä, M. (2018). Vanhuusiän ympärivuorokautinen pitkäaikaishoito keskittyy yhä selvemmin viimeisiin elinvuosiin. *Yhteiskuntapolitiikka*, 83(4), 399–411.
- Forsman, A. K., Ventus, D. B., van der Feltz-Cornelis, C. M. & Wahlbeck, K. (2014). Public mental health research in Europe: a systematic mapping for the ROAMER project. *European Journal of Public Health*, 24(6), 955–960
- Fragile States Index (2020). <https://fundforpeace.org/2020/05/11/fragile-states-index-2020/>
- Frejka, T., Goldscheider, F., & Lappegård, T. (2018). The two-part gender revolution, women's second shift and changing cohort fertility. *Comparative Population Studies-Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft* 43: 99–130.
- Gatta, A., Mattioli, F., Mencarini, L. & Vignoli, D. (2019). *Employment uncertainty and fertility intentions: Stability or resilience?* (No. 2019_12). Università degli Studi di Firenze, Dipartimento di Statistica, Informatica.
- Gietel-Basten, S., & Sobotka, T. (2020). Uncertain population futures: Critical reflections on the IHME Scenarios of future fertility, mortality, migration and population trends from 2017 to 2100.
- Gissler, M. & Klemetti, R. (2019). Pystytäänkö hallitusohjelmalla lisäämään lasten määrää? THL-blogi, syyskuu. <https://blogi.thl.fi/pystytaanko-hallitusohjelmalla-lisaamaan-lasten-maaraa/>
- Gissler, M. (2020). Hedelmällisyys meillä ja muualla. Esitelmä Syntyvyys-symposiumissa, Väestöliitto, ITLA ja SYNTY-tutkimusverkosto 16.10.2020.
- Glass, J., Simon, R. W. & Andersson, M. A. (2016). Parenthood and happiness: Effects of work-family reconciliation policies in 22 OECD countries. *American Journal of Sociology*, 122(3), 886–929.
- Goldstein, J. R., Kreyenfeld, M., Jasilioniene, A., & Örsal, D. K. (2013). Fertility reactions to the “Great Recession” in Europe: Recent evidence from order-specific data. *Demographic Research*, 29, 85–104.
- Goldstein, J., Lutz, W., & Testa, M. R. (2003). The emergence of sub-replacement family size ideals in Europe. *Population research and policy review*, 22(5), 479–496.
- González-Ricoy, I. & Gosseries, A. (toim.) (2016). *Institutions for Future Generations*. Oxford: Oxford University Press.
- Grunfelder, J., Norlén, G., Randall, L. & Sánchez Gassen, N. (2020). State of the Nordic Region 2020. In *State of the Nordic Region 2020*.

- Hakulinen, C., McGrath, J. J., Timmerman, A., Skipper, N., Mortensen, P.B., Pedersen, C.B. & Agerbo, E. (2019). The association between early-onset schizophrenia with employment, income, education, and cohabitation status: nationwide study with 35 years of follow-up. *Social Psychiatry Psychiatric Epidemiology*, 54(11), 1343–1351.
- Hammarberg, K., Hassard, J., De Silva, R. & Johnson, L. (2020). Acceptability of screening for pregnancy intention in general practice: A population survey of people of reproductive age. *BMC Family Practice*, 21(1), 1–6.
- Hannikainen, K. (2019). Ikääntyneiden sosiaali- ja terveystalouden tarve ja käyttö tulotason mukaan. Teoksessa Kestilä, L. & Karvonen, S. (toim.) *Suomalaisten hyvinvointi 2018*. Helsinki: THL, 265–278.
- Hasell, J. (2020). Which countries have protected both health and the economy in the pandemic? Our World in Data. <https://ourworldindata.org/covid-health-economy>
- Heikkurinen, P. (2020). Ekologinen kestävyys ja väestö Suomessa. Teoksessa Sorsa, T. (toim.) *Kestävän väestönkehityksen Suomi. Väestöliiton väestöpoliittinen raportti 2020*. Väestöntutkimuslaitos. Katsauksia E54. Helsinki: Väestöliitto.
- Heino, A. & Gissler, M. (2020). *Hedelmöityshoidot 2018–2019*. THL – Tilastoraportti 27/2020.
- Hellstrand, J., Nisén, J. & Myrskylä, M. (2020). All-time low period fertility in Finland: Demographic drivers, tempo effects, and cohort implications. *Population Studies, a Journal of Demography*, 74(3), 315–329.
- Hellstrand, J., Nisén, J., Miranda, V., Fallesen, P., Dommermuth, L. & Myrskylä, M. (2020). *Not just later, but fewer: Novel trends in cohort fertility in the Nordic countries*. Max Plank Demographic Research Institute, MPIDR Working Paper WP-2020-007.
- Hertwig, R. & Grüne-Yanoff, T. (2017). Nudging and boosting: Steering or empowering good decisions. *Perspectives on Psychological Science*, 12(6), 973–986.
- Hertwig, R. (2017). When to consider boosting: some rules for policy-makers. *Behavioural Public Policy*, 1(2), 143–161.
- Hetemäki, M. (2019). Miten vakava ongelma syntyvyyden lasku on ja mitä sille voitaisiin tehdä? Kolumni ja liitetiedosto Syntyvyyden laskun syistä, Valtiovarainministeriö 10.1.2019.
- Hiilamo, H. (2017). Fertility response to economic recessions in Finland 1991–2015. *Finnish Yearbook of Population Research*, 52, 15–28.
- Hiilamo, H. (2019). Why fertility has been declining in Finland after the Global Recession? *Finnish Yearbook of Population Research*, 54, 29–51.
- Hiilamo, H. (ilmestyy). *Syntymättömät lapset – väestökysymys suomalaisessa perhepolitiikassa*. Helsinki: Into.
- Ho, J. Y., & Hendi, A. S. (2018). Recent trends in life expectancy across high income countries: retrospective observational study. *BMJ*, 362, k2562.
- Honkanen, P. (2020). Perusturvan kehitys 2010–2020 SOSTE Suomen Sosiaali ja terveys ry Helsinki, helmikuu 2020
- IIASA (2020). Aging demographic data sheet 2020.
- Iivonen, E. (2017). Lapsiperheköyhyys on otettava vakavasti. Kestävä kehitys blogi. <https://kestavakehitys.fi/ajankohtaista/blogi/-/blogs/esa-iivonen-lapsiperhekoehyys-on-otettava-vakavasti>
- Iivonen, E. (2019). Perheellistymistä kannattaa tukea. MLL blogi, 11.4.2019. <https://www.mll.fi/blogi/perheellistymista-kannattaa-tukea/>
- Jagger, C., Collerton, J. C., Davies, K., Kingston, A., Robinson, L. A., Eccles, M. P., von Zglinicki, T., Martin-Ruiz, C., James, O. F. W., Kirkwood, T. B. L. & Bond, J. (2011). Capability and dependency in the Newcastle 85+ cohort study: Predictions of future care needs. *BMC Geriatrics*, 11(1), 21.
- Jalovaara, M. & Andersson, L. (2021). Trends in partnership stocks, entries and exits by educational level. Käsikirjoitus.
- Jalovaara, M. & Fasang, A. E. (2017). From never partnered to serial cohabitators: Union trajectories to childlessness. *Demographic Research*, 36(55), 1703–1720.
- Jalovaara, M. & Miettinen, A. (2013). Does his paycheck also matter? The socioeconomic resources of co-residential partners and entry into parenthood in Finland. *Demographic Research*, 28(31), 881–916.
- Jalovaara, M. (2019). Poikkeuksellinen vauvakato vai hälyä tyhjistä? nefer-blogi 29.9.2019. <https://sites.utu.fi/nefer/neferblog01/>
- Jalovaara, M., Andersson, L., & Miettinen, A. (2021). Parity disparity: Educational differences in Nordic fertility across parities and number of reproductive partners. *Population Studies*, painossa.
- Jalovaara, M., Neyer, G., Andersson, G., Dahlberg, J., Dommermuth, L., Fallesen, P. & Lappegård, T. (2019). Education, gender, and cohort fertility in the Nordic countries. *European Journal of Population*, 35(3), 563–586.
- Jokiranta, V., Peltonen, M., Rissanen, A., Rosenqvist, S., Voltti, S., Käsmä, L., ... Kuokkanen, J. (2020). *Lapsilähtöinen budjetointi*. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2020:23.
- Jylhä, M. (2015). Vanhuus pitenee, hoiva vähenee? *Talous ja Yhteiskunta*, 1, 40–45.
- Jylhä, M. (2020). New ages of life: emergence of the oldest-old. Teoksessa Suresh, R. (toim.) *Encyclopedia of Biomedical Gerontology*: Elsevier, 479–488.

- Jyrkkä, J., Enlund, H., Korhonen, M. J., Sulkava, R. & Hartikainen, S. (2009). Patterns of drug use and factors associated with polypharmacy and excessive polypharmacy in elderly persons: results of the Kuopio 75+ study: a cross-sectional analysis. *Drugs & Aging*, 26, 493–503.
- Jørgensen, T. S. H., Juul Nilsson, C., Enroth, L., Aaltonen, M., Sundberg, L., Brønnum-Hansen, H., ... Jylhä, M. (2019). The ageing population in the Nordic countries: Mortality and longevity from 1990 to 2014. *Scandinavian Journal of Public Health*, 47(6), 611–617.
- Karhunen, M. (2020). 40 vuotta – ja työelämästä vähenee 400 000 käsiparia. Mistä luovumme, jos luovumme lapsista?, ss. 12–15.
- Kauppi, P. (2020a). *Matkailullisen vapaa-ajan asumisen aluetaloudelliset vaikutukset: Hyrynsalmi, Kuhmo, Sotkamo ja Suomussalmi*. Kajaanin ammattikorkeakoulun julkaisusarja B Raportteja ja selvityksiä 101.
- Kauppi, P. (2020b). *Matkailullisen vapaa-ajan asumisen aluetaloudelliset vaikutukset: Kalajoki, Kuusamo, Oulu, Pudasjärvi, Taivalkoski ja Vaala*. Kajaanin ammattikorkeakoulun julkaisusarja B Raportteja ja selvityksiä 102.
- Kautto, M. (2020). *Matala syntyvyys haastaa hyvinvointivaltion tulopohjan. Mistä luovumme, jos luovumme lapsista?* STTK Pamflettisarja.
- Kehusmaa, S. (2014). *Hoidon menoja hillitsemässä. Heikkokuntoisten kotona asuvien ikäihmistien palvelujen käyttö, omaishoito ja kuntoutus*. Kela: Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 131.
- Kehusmaa, S., Autti-Rämö, I. & Rissanen, P. (2013). Omaishoidon vaikutus ikääntyneiden hoidon menoihin. *Yhteiskuntapolitiikka* 78:2.
- Kiss, M. (2020). Demographic outlook for the European Union 2020. European Parliamentary Research Service. PE 646.181 – March 2020. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/646181/EPRS_STU\(2020\)646181_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/646181/EPRS_STU(2020)646181_EN.pdf)
- Klemetti, R. & Raussi-Lehto E. (2013). Edistä, ehkäise, vaikuta – Seksuaali- ja lisääntymisterveyden toiminta-ohjelma 2014–2020. THL, Opas 33/2014. Uudempi painos 2016.
- Klemetti, R. (2006). *The use of assisted fertilization in Finland: Health effects and equity*. Doctoral thesis. Stakes, Research Report 158, Gummerus, Vaajakoski.
- Klemetti, R., Liitsola, K., Luoto, R., Gissler, M., Jokela, S. & Koponen, P. (2018). Seksuaali- ja lisääntymisterveys. Teoksessa Koponen, P., Borodulin, K., Lundqvist, A., Sääksjärvi, K. & Koskinen, S. (toim.): *Terveys, toimintakyky ja hyvinvointi Suomessa – FinTerveys 2017-tutkimus*. THL raportti 4/2018, 102–107.
- Kluge, F., Zagheni, E., Loichinger, E. & Vogt, T. (2014). The advantages of demographic change after the wave: Fewer and older, but healthier, greener, and more productive? *PLOS ONE* 9(9), 1–11.
- Kokkinen, L. (toim., 2020). *Hyvinvointia työstä 2030-luvulla. skenaarioita suomalaisen työelämän kehityksestä*. Helsinki: Työterveyslaitos.
- Kontula, O. (2018). *2020-luvun perhepolitiikkaa*. Perhebarometri 2018. Helsinki: Väestöliitto.
- Kotamäki, M. & Vaittinen, R. (2019). Suomalaisen sukupolvilinien laskeminen – julkinen talous eri sukupolvien näkökulmasta. *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 3/2019.
- Koponen, P., Borodulin, K., Lundqvist, A., Sääksjärvi, K. & Koskinen, S. (2018). *Terveys, toimintakyky ja hyvinvointi Suomessa – FinTerveys 2017 -tutkimus*. Helsinki: THL.
- Kreager, P. (2008). Aristotle and open population thinking. *Population and Development Review*, 34(4), 599–629. Kreager, P. (2008).
- Křenková, L. (2018). Childlessness and social support in old age. *Finnish Yearbook of Population Research*, 53, 25–50.
- Kröger, T., van Aerschot, L., & Mathew Puthenparambil, J. (2019). Ikääntyneiden hoivaköyhyys. *Yhteiskuntapolitiikka*, 84(2), ss. 124–134.
- Kunttu, K., Pesonen, T. & Saari, J. (2017). *Korkeakouluopiskelijoiden terveystutkimus 2016*. Ylioppilaiden terveydenhoitosäätiön tutkimuksia 48. Arkmedia Oy.
- Kuusikko-työryhmä (2020). *Kuuden suurimman kaupungin varhaiskasvatuksen palvelut ja kustannukset vuonna 2019*. Kuusikko-työryhmän julkaisusarja 4/2020.
- Lahelma, E., Pietiläinen, O., Rahkonen, O. & Lallukka, T. (2015). Common mental disorders and cause-specific disability retirement. *Occupational & Environmental Medicine*, 72(3):181–187.
- Laine, Sinko & Vihriälä (2009). Ikääntymisraportti. Kokonaisarvio ikääntymisen vaikutuksista ja varautumisen riittävydestä. Valtioneuvoston kanslia 1:2009.
- Lainiala, L. (2012). *Toiveesta toteutukseen*. Väestöliitto. Väestöntutkimuslaitos. Katsauksia E 44/ 2012.
- Lee, R. & Mason, A. (2014). Is low fertility really a problem? Population aging, dependency, and consumption. *Science*, 346(6206), 229–234.
- Leigh-Hunt, N., Bagguley, D., Bash, K., Turner, V., Turnbull, S., Valtorta, N. & Caan, W. (2017). An overview of systematic reviews on the public health consequences of social isolation and loneliness. *Public Health*, 152, 157–171.
- Lesthaeghe, R. (2014). The second demographic transition: A concise overview of its development. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 111(51), 18112–18115.
- Levine, M. E. & Crimmins, E. M. (2018). Is 60 the new 50? Examining changes in biological age over the past two decades. *Demography*, 35(2), 387–402.

- Lichter D.T. & Qian Z. (2018). Children at risk: Diversity, inequality, and the third demographic transition. In: Poston, Jr. D. (toim.) *Low Fertility Regimes and Demographic and Societal Change*. Springer, Cham.
- Lindberg, L. D., VandeVusse, A., Mueller, J. & Kirstein, M. (2020). Early impacts of the COVID-19 pandemic: Findings from the 2020 Guttmacher Survey of Reproductive Health Experiences. *Guttmacher Institute, June, 24*.
- Linnoosmaa, I. (2020). Ikäsidonnaisten sosiaali- ja terveystenonjen kehityksestä. Näkökulmapaperi, Väestöpoliittisen selvityshankkeen tiedepaneeli, elokuu 2020.
- Lorenzoni, L., Marino, A., Morgan, D. & James, C. (2019). *Health Spending Projections to 2030: New results based on a revised OECD methodology*. OECD Health Working Papers No. 110.
- Luppi, F., Arpino, B., & Rosina, A. (2020). The impact of COVID-19 on fertility plans in Italy, Germany, France, Spain, and the United Kingdom. *Demographic Research, 43*, 1399-1412.
- Lutz, W. & Gailey, N. (2020). Depopulation as a policy challenge in the context of global demographic trends (Human Deve). UNDP UNFPA.
- Lutz, W. & Skirbekk, V. (2005). Policies addressing the tempo effect in low-fertility countries. *Population and Development Review, 31*(4), 699–720.
- Lutz, W. (2014). A population policy rationale for the twenty-first century. *Population and Development Review, 40*(3), 527–544.
- Lutz, W., & Scherbov, S. (2007). The Contribution of Migration to Europe's Demographic Future: Projections for the EU-25 to 2050. IIASA Interim report IR-07-024.
- Lutz, W., Amran, G., Belanger, A., Conte, A., Gailey, N., Ghio, D., Grapsa, E., ... Stonawski, M. (2019). *Demographic scenarios for the EU – Migration, population and education*. EUR-Scientific and Technical Research Reports.
- Lutz, W., Cuaresma, J. C., Kebede, E., Prskawetz, A., Sanderson, W. C. & Striessnig, E. (2019). Education rather than age structure brings demographic dividend. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America, 116*(26), 12798–12803.
- Lutz, W., Goujon, A, KC, S., Stonawski, M. & Nikolaos Stilianakis (2018). Demographic and human capital scenarios for the 21st Century: 2018 Assessment for 201 Countries. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Lutz, W., Skirbekk, V. & Testa, M. R. (2006). The low-fertility trap hypothesis: Forces that may lead to further postponement and fewer births in Europe. *Vienna Yearbook of Population Research, 167*–192.
- Mace, R. (2000). Evolutionary ecology of human life history. *Animal Behaviour, 59*(1), 1–10.
- Mace, R. (2008). Reproducing in cities. *Science, 319*(5864), 764–766.
- Maestas, N., Mullen, K. J. & Powell, D. (2016). *The effect of population aging on economic growth, the labor force and productivity*. NBER working paper 22452.
- Malak, N., Rahman, M. M., & Yip, T. A. (2019). Baby bonus, anyone? Examining heterogeneous responses to a pro-natalist policy. *Journal of Population Economics, 32*(4), 1205–1246.
- Manduca, R ym. (2020). Trends in absolute Income Mobility in North America and Europe. IZA Discussion Paper No. 13456, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3648796>
- Margaras (2020). *Demography on the European agenda: Strategies for tackling demographic decline*. European Parliamentary Research Service. Members' Research Service PE 651.939 – June 2020. [www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/651939/EPRS_BRI\(2020\)651939_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/651939/EPRS_BRI(2020)651939_EN.pdf)
- Marino, A., & Lorenzoni, L. (2019). The impact of technological advancements on health spending. OECD Health Working Papers No. 113.
- Markkula, N. & Suvisaari, J. (2017). Masennushäiriöiden esiintyvyys, riskitekijät ja ennuste. *Lääketieteellinen Aikakauskirja Duodecim, 133*(3), 275–282.
- Marois, G., Bélanger, A. & Lutz, W. (2020). Population aging, migration, and productivity in Europe. *Proceedings of the National Academy of Sciences, 117*(14), 7690–7695.
- Marois, G., Muttarak, R., & Scherbov, S. (2020). Assessing the potential impact of COVID-19 on life expectancy. *Plos one, 15*(9), e0238678.
- Marois, G., Rotkirch, A., & Lutz, W. (2020) Population ageing and productivity in Finland with different fertility scenarios. Käsikirjoitus.
- Martikainen, P., Elo, I., Tarkiainen, L., Mikkonen, J., Myrskylä, M. & Moustgaard, H. (2020). The changing contribution of childhood social characteristics to mortality: a comparison of Finnish cohorts born in 1936–50 and 1961–75. *International Journal of Epidemiology, 49*(3), 896–907.
- Martikainen, P., Mäkelä, P., Peltonen, R. & Myrskylä, M. (2014). Income differences in life expectancy: the changing contribution of harmful consumption of alcohol and smoking. *Epidemiology, 25*(2), 182–190.
- Martín-María, N., Lara, E., Cresswell-Smith, J., Forsman, A. K., Kalseth, J., Donisi V, ... Miret, M. (2020). Instruments to evaluate mental well-being in old age: a systematic review. *Aging & Mental Health, Jun 4*, 1–15.
- Mason, A., Lee, R., Abrigo, M. & Lee, S-H. (2017). *Support ratios and demographic dividends: Estimates for the world*. United Nations Population Division Technical Paper No. 2017/1.
- Mauramo, E., Lahti, J., Lallukka, T., Lahelma, E., Pietiläinen, O. & Rahkonen, O. (2019). Changes in common mental disorders and diagnosis-specific sickness absence: a register-linkage follow-up study among Finnish municipal employees. *Occupational & Environmental Medicine, 76*(4), 230–235.

- Maxenius, S. (2020). Suomi jäänyt jälkeen koulutustason nostossa – tilanne heikompi kuin mitä OECD:n vertailu osoittaa. Blogi, syyskuu 24. Arene.fi.
- McKie, L. & Jyrkinen, M. (2017). "MyManagement": Female managers meet the sexualised and gendered working life. *Gender in Management: An International Journal*, 32(2), pp.98–110.
- Micelli, E., Cito, G., Cocci, A., Polloni, G., Russo, G.I., Minervini, A., Carini, M., ... Coccia, M. E. (2020). Desire for parenthood at the time of COVID-19 pandemic: an insight into the Italian situation. *Journal of Psychosomatic Obstetrics & Gynecology*, 1–8.
- Miettinen, A. & Rotkirch, A. (2008). *Milloin on lapsen aika? Lastenhankinnan toiveet ja esteet*. Perhebarometri 2008. Väestötutkimuslaitos E34. Helsinki: Väestöliitto.
- Miettinen, A. & Saarikallio-Torp, M. (2020). Isälle kiintiöidyn vanhempainvapaan käyttö ja sen taustatekijät. *Yhteiskuntapolitiikka* 4/2020.
- Miettinen, A. (2015). *Miksi syntyvyys laskee?* Perhebarometri 2015. Väestötutkimuslaitos E49. Helsinki: Väestöliitto.
- Miettinen, A., & Rotkirch, A. (2017). *Kolme myyttiä perhevapaista. Pohjoismaiden vanhempainvapaat vertailussa (suom.) Tre myter om familjeledigheter: en jämförelse av föräldraledigheterna i de nordiska länderna (sv.)*. Helsinki: Väestöliitto Väestötutkimuslaitos, Ajatushautomo Agenda.
- Miettinen, A., Basten, S., & Rotkirch, A. (2011). Gender equality and fertility intentions revisited: Evidence from Finland. *Demographic Research*, 24, 469–496.
- Miettinen, A., Hakovirta, M., Saarikallio-Torp, M., Haapanen, M., Kurki, P., Kalliomaa-Puha, L., ... & Kivistö, N. (2020). Lasten vuoroasuminen ja sosiaaliturva: Vuoroasumisen nykytila ja merkitys etuus- ja palvelujärjestelmän kannalta. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2020:51.
- Miettinen, A., Rotkirch, A., Szalma, I., Donno, A. & Tanturri, M-L. (2015). Increasing childlessness in Europe: Time trends and country differences. *Families And Societies*, Working Paper 33 (2015).
- Miettinen, J. (2020). Yli 55-vuotiaat naiset kokevat miehiä useammin työsyryntää <https://akavaworks.fi/blogit/ikasyrynta-on-sukupuolittunut-ilmio/>
- Modig, K. & Ebeling, M. (2020). Excess mortality from Covid-19. Weekly excess death rates by age and sex for Sweden. *medRxiv*. (preprint). Published online May 15.
- Morgan, D., Ino, J., Di Paolantonio, G., & Murtin, F. (2020). Excess mortality: Measuring the direct and indirect impact of COVID-19. OECD Health working papers 122.
- Morning Consult (2020). Millennials were already putting off having children. Then the pandemic hit. <https://morningconsult.com/2020/09/28/millennials-economy-children-poll/>
- Myrskylä, M., Goldstein, J. R., & Cheng, Y. H. A. (2013). New cohort fertility forecasts for the developed world: Rises, falls, and reversals. *Population and Development Review*, 39(1), 31–56.
- Myrskylä, M., Leinonen, T. & Martikainen, P. (2013). Life expectancy by labor force status and social class: Recent period and cohort trends and projections for Finland. Finnish Centre for Pensions, Working Papers 02/2013.
- Narayan, A. & van der Weide (2018). Fair progress? Economic mobility across generations around the world. World Bank, Equity and Development Series.
- Nipuli, S., Brandt, J., Hemminki, E. & Klemetti, R. (2013). Finnish university students' intentions to have children and willingness to have fertility education. Esitelmä, First Global ESC Conference, Kööpenhamina, Tanska.
- Nisén, J., Hellstrand, J., Martikainen, P. & Myrskylä, M. (2020a). Tilastollinen skenaarioennuste hedelmällisyydelle 2019–2040. Appendix 1 in Nopola T. & Tikanmäki, H. *Syntyvyyskennarioiden vaikutukset työeläkkeiden rahoitukseen*. Eläketurvakeskuksen raportteja 1.
- Nisén, J., Hellstrand, J., Martikainen, P. & Myrskylä, M. (2020b). Hedelmällisyys ja siihen vaikuttavat tekijät Suomessa lähivuosikymmeninä. *Yhteiskuntapolitiikka*, 85(4), 358–369.
- Nisén, J., Martikainen, P., Silventoinen, K. & Myrskylä, M. (2014). Age-specific fertility by educational level in the Finnish male cohort born 1940–1950. *Demographic Research*, 31(1), 119–136.
- Nopola, T. & Tikanmäki, H. (2020). *Syntyvyyskennarioiden vaikutukset työeläkkeiden rahoitukseen*. Eläketurvakeskuksen raportteja 01/2020. Helsinki: Eläketurvakeskus.
- Nordmyr, J., Creswell-Smith, J., Donisi, V., Lara, E., Martín-María, N., Nyholm, L. & Forsman, A. K. (2020). Mental well-being among the oldest old: revisiting the model of healthy ageing in a Finnish context. *International Journal of Qualitative Studies on Health and Well-being*, 15(1), 1734276.
- Nordregio (2019). State of the Nordic regions 2020.
- OECD (2019). Life expectancy and healthy life expectancy at age 65. oecd-library.org. Luettu 2.12.2020.
- OECD (2020). Education at a glance. <https://www.oecd.org/education/education-at-a-glance-19991487.htm?refcode=20190209ig>
- Okkonen, K-A. (2019). Maiden välisiä terveyseroja tulee vertailla varoen. *Tieto&trendit* 21.2.2019.
- Olivetti, C. & Petrongolo, B. (2017). The economic consequences of family policies: lessons from a century of legislation in high-income countries. *Journal of Economic Perspectives*, 31(1), 205–30.
- ONS (2019). Births in England and Wales. <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/birthsdeathsandmarriages/livebirths/bulletins/birthsummarytablesenglandandwales/previousReleases>
- Parkkinen, S. (2019). Mitä olet valmis tekemään ympäristön hyväksi? *Partio-lehti* 1, ss. 27–28.

- Pelkonen, J. & Sorsa, T. (2019). Suomessa ei voida ottaa käyttöön ”yksi lapsi vähemmän” -politiikkaa. Suomi on jo saavuttanut alhaisen lapsiluvun. *Helsingin Sanomat* mielipide 18.1.
- Pirhonen, J., Seppänen, M., Pietilä, I., Tuominen, K. & Jylhä, M. (2020). *Vanhuus ja sosiaalinen kuolema – Sosiaalisen kuoleman käsite vanhojen ihmisten haastattelupuheessa*. Yhteiskuntapolitiikka.
- Pitkänen, K., & Strandell, A. (2018). Suomalaisen maaseudun monipaikkaisen asumisen muodot ja tulevaisuuden kehitys. *Maaseudun Uusi. Aika*, 2, 6–23.
- Pohjanmaan lapsiperheverkostoanalyysi väestötietojärjestelmä-datalla (2020). AuroraAI esiselvitys, työpaketti 3. Analytikko Petri Takala, Gofore ja suunnittelujohtaja Leena Viitasaari, Tampereen kaupunki, pala- veri syyskuu 2020.
- Pulkki, J. ym. (2020). When home is not the best place to live? The preferences for places on living and care among the home-dwelling oldest old. Käsikirjoitus.
- Puur, A. (2020). Fertility change in Estonia 1989-2019: an update. Esitelmä Eesti Demograafia Institut, 18.8.2020.
- Puur, A. & Vseviõv, H. (2019). Eesti sündimusareng ja perepoliitika võimalused [Syntyvyyden kehitys ja perhepolitiikan näkymät Virossa]. *Akadeemia* 31(3): 387–430.
- Raleigh, V. S. (2019). Trends in life expectancy in EU and other OECD countries: Why are improvements slowing? OECD Health working papers 108.
- Raute, A. (2019). Can financial incentives reduce the baby gap? Evidence from a reform in maternity leave benefits. *Journal of Public Economics*, 169, 203–222.
- Reiter, C., & Lutz, W. (2019). Survival and Years of Good Life in Finland in the very long run. *Finnish Yearbook of Population Research*, 54, 1–27.
- Robine, J. & Cubaynes, S. (2017). Worldwide demography of centenarians. *Mechanisms of Ageing and Development*, 165 (part B), 1147–1149.
- ROSEnet Civic Exclusion Working Group (2020). Civic exclusion in later life: Ageism excludes everyone and harms our societies! COST ROSEnet Briefing Paper Series No. 3 http://rosenetcost.com/wp-content/uploads/2017/01/cost_rosenet_actionpolicy3_web.pdf
- Rotkirch, A. & Miettinen, A. (2017). Childlessness in Finland. Teoksessa M. Kreyenfeld ja D. Konietzka (toim.) *Childlessness in Europe: Contexts, Causes and Consequences*, 139–158. Lontoo: Springer.
- Rotkirch, A. (2018). Onko lapsen saaminen epäekologinen teko? Väestöliiton blogi 11.7.2018.
- Rotkirch, A. (2020a). Syntyvyyden lasku ja muuttunut lastensaantimaisema. *Kestävän väestönkehityksen Suomi*. Väestöliiton väestöpoliittinen ohjelma, 27–48. Helsinki: Väestöliitto.
- Rotkirch, A. (2020b). The wish for a child. *Vienna Yearbook of Demographic Research* 18. <http://austriaca.at/0xc1aa5576%20x003c047a.pdf>
- Rotkirch, A., Berg, V., & Finnäs, F. (2018). *Svenskspråkigas fruktsamhet i Finland. Vilka är skillnaderna mellan språkgrupperna?* Helsinki: Ajatuspaja Agenda.
- Rotkirch, A., Tammissalo, K., Miettinen, A. & Berg, V. (2017). *Miksi vanhemmuutta lykätään? Nuorten aikuisten näkemyksiä lastensaannista*. Perhebarometri 2017. Väestötutkimuslaitos E51. Helsinki: Väestöliitto.
- Roustaie, Z., Raisanen, S., Gissler, M. & Heinonen, S. (2019). Fertility rates and the postponement of first births: a descriptive study with Finnish population data, *BMJ OPEN*, 9:e026336.
- Savelieva, K., Jokela, M. & Rotkirch, A. (2020). Childbearing intentions during fertility decline: Associations with lifestyle, socio-demographic factors and the wish to have children. Käsikirjoitus.
- Schmidt, L., Sobotka, T., Bentzen, J. G. & Andersen, A. N. (2012). Demographic and medical consequences of the postponement of parenthood. *Human Reproduction Update*, 18(1), 29–43.
- Scovronick, N., Budolfson, M. B., Dennig, F., Fleurbaey, M., Siebert, A., Socolow, R. H., ... Wagner, F. (2017). Impact of population growth and population ethics on climate change mitigation policy. *PNAS* 114(46), 12338–12343.
- Seuri, A. (2018). Pitäisikö lasten hankkimisesta puhua enemmän, jotta ilmastonmuutos voitaisiin torjua? Blogi. <http://harhala.blogspot.com/2018/09/pitaisiko-lasten-hankkimisesta-puhua.html>
- SDSN ja IEEP (2020). Europe sustainable development report 2020.
- Sheppard, E. (2020). The pandemic made me ready for kids. *Vogue* 131020, <https://www.vogue.com/article/having-kids-decision-pandemic>
- Sinko, P. & Hakola, T. (2020). Ikääntyneiden työllisyys ja huoltosuhde – työvoimapohjainen tarkastelu, julkaisematon muistio 18.12.2020.
- Sirviö, T-H. (2020). *Arvioita sosiaaliturvan menojen pitkän aikavälin kehityksestä*. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2020:17.
- Sisäministeriö (2020). *Hallituksen ulkosuomalaispoliittinen ohjelma vuosiksi 2017–2021*. Sisäministeriön julkaisu 7/2018.
- Sitra (2019). Megatrendit 2020. <https://www.sitra.fi/aiheet/megatrendit/#megatrendit-2020>
- Sitra (2020). Väestöselvitys 2040. Ikäryhmäkohtaiset ja alueelliset väestöennusteet sekä uusien opiskelijoiden määrien ennuste kaikilla koulutusasteilla Suomessa 2018–2040. Helsinki: Sitra.
- Sjöberg, L., Pitkäniemi, J., Harjutsalo, V., Haapala, L., Tiitinen, A., Tuomilehto, J., & Kaaja, R. (2011). Menopause in women with type 1 diabetes. *Menopause*, 18(2), 158–163.

- Skirbekk, V., Stonawski, M., Bonsang, E., & Staudinger, U. M. (2013). The Flynn effect and population aging. *Intelligence*, 41(3), 169–177.
- Slätmo, E., Ormstrup Vestergård, L., Lidmo, J. & Turunen, E. (2019). *Urban–rural flows from seasonal tourism and second homes: Planning challenges and strategies in the Nordics*. Nordregio 2019:13.
- Sobotka, T. (2008). Overview Chapter 7: The rising importance of migrants for childbearing in Europe. *Demographic research*, 19, 225–248.
- Sobotka, T. (2017). Post-transitional fertility: Childbearing postponement and the shift to low and unstable fertility levels. Vienna Institute of Demography Working Papers, 1/2017.
- Sobotka, T. (2020). Introduction: the relevance of studying fertility across time and space. *Vienna Yearbook of Population Research*, 2020.
- Sobotka, T., & Beaujouan, É. (2014). Two is best? The persistence of a two-child family ideal in Europe. *Population and Development Review*, 40(3), 391–419.
- Sobotka, T., Matysiak, A., & Brzozowska, Z. (2019). Policy responses to low fertility: How effective are they? UNFPA working papers 1:2019. <https://www.unfpa.org/publications/policy-responses-low-fertility-how-effective-are-they>.
- Sobotka, T., Skirbekk, V., & Philipov, D. (2011). Economic recession and fertility in the developed world. *Population and Development Review*, 37(2), 267–306.
- Sorsa, T. (2020). *Työ ja perhe ne yhteen soppii? Perhebarometri 2020*. Helsinki: Väestöliitto.
- Sorsa, T. (toim., 2020). *Kestävän väestönkehityksen Suomi. Väestöliiton väestöpoliittinen raportti 2020*. Väestöntutkimuslaitos. Katsauksia E54. Helsinki: Väestöliitto.
- Stearns, S. C. (1989). Trade-offs in life-history evolution. *Functional Ecology*, 3(3), 259–268.
- STM (2003). Perhepoliittinen strategia. Linjauksia ja taustoja perhepolitiikan kehittämiseen.
- Suomen virallinen tilasto (SVT) (2017). Syntyneet [verkkójulkaisu]. ISSN=1798-2391. 02 2017. Helsinki: Tilastokeskus [viitattu: 8.1.2019].
- Suomen virallinen tilasto (SVT) (2020). Syntyneet [verkkójulkaisu]. ISSN=1798-2391. 02 2019. Helsinki: Tilastokeskus [viitattu: 3.1.2021].
- Suomi-seura (2020). Kokoaan suurempi Suomi maailmalla. Esitelmä 23.10.2020.
- Sutela, H., Pärnänen, A., & Keyriläinen, M. (2019). *Digiajan työelämä – Työolotutkimuksen tuloksia 1977–2018*. Helsinki: Tilastokeskus.
- SYNTY (2020). Koronakriisin vaikutukset perheenisäyksen suunnitteluun Euroopassa. Tutkimustiivistelmä, www.vaestoliitto.fi/tieto_ja_tutkimus/vaestontutkimuslaitos/syntyvyyden-tutkimus/syntyvyyden-tutkimusverkosto-syn/
- Söderling, I. (2017). Suomalaisia muuttanut ulkomaille 1,4 miljoonaa – mutta mihin? *Suomen silta* 2–3.
- Tammisalo, K, Rotkirch, A., Alanko, L., Danielsbacka, M., Honkanen, J., Hämäläinen, M. & Prusskij, C. (2020). *Digitaalinen hyvinvointi perheissä: Suomi hyvin käytetyn ajan mallimaaksi*. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2020:43.
- Tanskanen, A. O., & Danielsbacka, M. (2018). *Intergenerational Family Relations: An Evolutionary Social Science Approach*. London: Taylor & Francis.
- Tapper, A-M. (2014). *Hedelmöityshoidon yhtenäiset perusteet. Selvityshenkilön raportti*. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2014:30.
- Tasa-arvovaltuutettu (2018). *Tasa-arvovaltuutetun kertomuksia eduskunnalle 2018*. Tasa-arvojulkaisuja 2018:4.
- Terveystalo (2019). Terveystalon potilastietojärjestelmä. Helsinki. Terveystalo.
- Testa, M. R. (2012). *Family sizes in Europe: evidence from the 2011 Eurobarometer survey*. European demographic research papers 2:2012. Vienna Institute of Demography.
- THL (2015). Kouluterveyskysely. Saantitapa: <https://www.thl.fi/fi/tutkimus-ja-asiantuntijatyo/vaestotutkimukset/kouluterveyskysely>.
- Tikanmäki, H. & Seuri, A. (2020). Väestönmuutokset haastavat eläkejärjestelmää ja muuta julkista taloutta. Teoksessa (Sorsa, toim.) *Kestävän väestönkehityksen Suomi*. Väestöliiton väestöpoliittinen ohjelma, ss. 49–68. Helsinki: Väestöliitto.
- Tilastokeskus (2018). Äidit tilastoissa. Saantitapa: http://www.stat.fi/tup/tilastokirjasto/aidit_tilastoissa_2018.html
- UN DESA (2019). World Population Ageing 2019. Highlights.
- UN DESA (2020). World fertility and family planning. https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/family/World_Fertility_and_Family_Planning_2020_Highlights.pdf
- UNDP DESA (2019). World Population Prospects 2019: Summary of methodological updates introduced in the 2019 revision. Release date: 17 June 2019.
- UNFPA (2019). UNFPA in 2019. Global highlights. <https://www.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/GLOBAL-web-v6.04.2-.pdf>
- Valtioneuvosto (2019). Pääministeri Antti Rinteen hallituksen ohjelma 6.6.2019. Osallistava ja osaava Suomi – sosiaalisesti, taloudellisesti ja ekologisesti kestävä yhteiskunta. Valtioneuvoston julkaisuja 2019:23.

- Valtioneuvosto (2020). Osaaminen turvaa tulevaisuuden: Jatkuvan oppimisen parlamentaarisen uudistuksen linjaukset. Valtioneuvoston julkaisuja 2020:38.
- Valtioneuvoston selonteko (2004). Valtioneuvoston selonteko väestökehityksestä, väestöpolitiikasta ja ikärakenteen muutokseen varautumisesta – Hyvä yhteiskunta kaikenikäisille. VNS 8/2004 vp.
- Valtiovarainministeriö (2018). Millaista monipaikkaisuutta Suomeen : Selvitys kaksoiskuntalaisuudesta. Valtiovarainministeriön julkaisu 3: 2018.
- Valtiovarainministeriö (2020). Kunnat käännekohdassa? Kuntien tilannekuva 2020. Valtiovarainministeriön julkaisuja 2020:13.
- Van Bavel, J. (2013). The world population explosion: causes, backgrounds and projections for the future. *Facts, views & vision in ObGyn*, 5(4), 281.
- van Hedel, K., Martikainen, P., Moustgaard, H. & Myrskylä, M. (2018). Cohabitation and mental health: Is psychotropic medication use more common in cohabitation than marriage? *SMM Population Health*, 4, 244–253.
- Vaupel, J. W. (2010). Biodemography of human ageing. *Nature*, 464(7288), 536–542.
- Vignoli, D., Bazzani, G., Guetto, R., Minello, A., & Pirani, E (2020). Uncertainty and Narratives of the Future: A Theoretical Framework for Contemporary Fertility. Teoksessa R. Schoen (toim.) *Analyzing Contemporary Fertility*, ss. 25–47. London: Springer.
- Vikat, A. (2002). Fertility in Finland in the 1980s and 1990s: Analysis of fertility trend by age and parity. *Yearbook of Population Research in Finland*, 38, 159–178.
- Vollset, S. E., Goren, E., Yuan, C. W., Cao, J., Smith, A. E., Hsiao, T., ... & Murray, C. J. (2020). Fertility, mortality, migration, and population scenarios for 195 countries and territories from 2017 to 2100: a forecasting analysis for the Global Burden of Disease Study. *The Lancet*, 396(10258), 1285–1306.
- Väänänen, A., Smedlund, A., Törnroos, K., Kurki, A-L., Soikkanen, A., Panganniemi, N., & Toppinen-Tanner, S. (2020). Ajattelu- ja toimintatapojen muutos. Teoksessa L. Kokkinen (toim.). Hyvinvointia työstä 2030-luvulla. Skenaarioita suomalaisen työelämän kehityksestä, ss. 10-31. Helsinki: Työterveyslaitos.
- Väänänen, A., Turtiainen, J., Kuokkanen, A. & Petersen, A. (2019). From silence to diagnosis: the entry of the mentally problematic employee into medical practice. *Social Theory & Health*, 17(4), 407–426.
- Väänänen, N. (2019). Eläkehyvityksiä pienten lasten vanhemmille: kansainvälisiä esimerkkejä. Eläketurvakeskuksen raportteja 06/2019.
- Wilde, J., Chen, W. & Lohmann, S. (2020). COVID-19 and the future of US fertility: what can we learn from Google? Iza Institute for Labour Economics discussion paper No. 13776.
- World Economic Forum (2019). Global Gender Gap Report 2020 <https://www.weforum.org/reports/gender-gap-2020-report-100-years-pay-equality>
- World Happiness Report (2020). <https://worldhappiness.report/ed/2020/>
- Zweifel, P., Felder, S., & Meiers, M. (1999). Ageing of population and health care expenditure: a red herring? *Health Economics*, 8(6), 485–496.

SNELLMANINKATU 1, HELSINKI
PL 23, 00023 VALTIONEUVOSTO
p. 0295 16001
info@vnk.fi
vnk.fi/julkaisut

ISBN PDF 978-952-383-073-8
ISSN PDF 2490-1164